ISSN 2075 – 9584

МАРКАЗИ ТАДҚИҚОТИ СТРАТЕГИИ
НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТОҶИКИСТОН
ВА ҶАҲОНИ ИМРӮЗ

ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТАДЖИКИСТАН
И СОВРЕМЕННЫЙ МИР

CENTER FOR STRATEGIC RESEARCH UNDER THE
PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TAJIKISTAN
AND CONTEMPORARY WORLD

№4 (92) 2025

Душанбе – 2025

Муассис: Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷалла соли 2003 таъсис ёфтааст. Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРРИР:

Усмонзода Хайриддин Усмон–доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Муртазозода Ораз–номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Раҳимзода Шариф Махсум – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Қурбонов Абдураҳмон Шерович – доктори илмҳои фалсафа, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Пиризода Ҷалил Сафар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Саидмуродов Лутфулло Ҳабибуллоевич–доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
Қудратов Рустам Раҳматович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Давлатзода Қудрат Қамбар – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор
Муъмин Назар Абдуҷалол – доктори илмҳои фалсафа
Шарифзода Саидҳомид Сафар –номзади илмҳои таърих
Давлатов Рамазонӣ – номзади имлҳои фалсафа

КОТИБИ МАСЪУЛ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъминоти иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ТАРҶУМА ВА ТАҲРИРИ МАТНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ:

Қиёмиддин Сатторӣ
Мансур Суруш
Эмомализода Қосимҷон

МУҲАРРИРИ ТЕХНИКӢ:

Олимзода Валиҷон – сардори Раёсати таъмини иттилоотии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Маҷаллаи **“Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз”** ба феҳристи маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 декабри соли 2024 таҳти №460/м ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илмӣ Федерасияи Русия ворид карда шудааст. Инчунин, маҷалла дар Индекси маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Русия (РИНЦ) пайваста дохил карда мешавад. Маҷаллаи мазкур дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 436/МҶ - 97 аз 07 октябри соли 2025 ба қайд гирифта шудааст.*

ИРТИБОТ:

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

Учредитель: Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан. Журнал основан в 2003 году. Периодичность издания 4 раза в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Усмонзода Хайриддин Усмон – доктор филосовских наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:
Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук, дотцент

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
Рахимзода Шариф Махсум – доктор экономических наук, профессор
Курбонов Абдурахмон Шерович – доктор философии, профессор
Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор
Пиризода Джалил Сафар – доктор экономических наук, профессор
Саидмуродов Лутфулло Хабибуллоевич – доктор экономических наук, профессор, член–корреспондент Национальной академии наук Таджикистана
Кудратов Рустам Рахматович – доктор экономических наук, профессор
Давлатзода Кудрат Камбар – доктор экономических наук, профессор
Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор
Муъмин Назар Абдуджалол – доктор филосовских наук,
Шарифзода Саидхомид Сафар – кандидат исторических наук
Давлатов Рамазони – кандидат философских наук

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:
Олимзода Валиджон–начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

ПЕРЕВОД И РЕДАКТИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКИХ, РУССКИХ И АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТОВ:
Киёмиддин Саттори
Мансур Суруш
Эмомализода Косимджон

ТЕХНИЧЕСКИЙ РЕДАКТОР:
Олимзода Валиджон–начальник Управления информационного обеспечения Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

Журнал ***«Таджикистан и современный мир»*** *включен в перечень ведущих рецензируемых журналов и изданий Высшей Аттестационной Комиссии при Президенте Республики Таджикистан от 02 декабря 2024 года за №460/м и Высшей Аттестационной Комиссии (ВАК) Министерства образования и науки Российской Федерации. А также журнал входит в Индекс рецензируемых научных журналов России (РИНЦ). Зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство о регистрации (№ 436/МҶ - 97 от 07 октября 2025 года).*

КОНТАКТЫ:
Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 89;
тел: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

Founder: Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan. The journal was founded in 2003. The journal is published four times per year.

CHIEF EDITOR:

Usmonzoda Khayriddin Usmon – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Murtazozoda Oraz – Candidate of Economic Sciences, Docent

EDITORIAL BOARD:

Rahimzoda Sharif Makhsum – Doctor of Economic Sciences, Professor
Qurbonov Abdurahmon Sherovich – Doctor of Philosophy Sciences, Professor
Mirsaidov Abror Boboevich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Pirizoda Jalil Safar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Saidmurodov Lutfullo Habibulloevich – Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan
Qudratov Rustam Rahmatovich – Doctor of Economic Sciences, Professor
Davlatzoda Qudrat Qambar – Doctor of Economic Sciences, Professor
Muhammadzoda Parviz Abdurahmon – Doctor of Political Sciences, Professor
Mumin Nazar Abdujalol – Doctor of Philosophy Sciences,
Sharifzoda Saidhomid Safar – Candidate of Historical Sciences
Davlatov Ramazoni - Candidate of Philosophy Sciences

EXECUTIVE SECRETARY:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

TRANSLATION AND EDITING OF TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH TEXTS:

Qiyomiddin Sattori
Mansur Surush
Emomalizoda Qosimjon

TECHNICAL EDITOR:

Olimzoda Valijon – Head of the Department of Information Support of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan

The journal **"Tajikistan and contemporary World"** has been included in the list of leading peer-reviewed journals and publications by the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan as of December 02, 2024, No.460/м, and by the Higher Attestation Commission (HAC) of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation. Additionally, the journal is indexed in the Russian Science Citation Index (RSCI). It is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan. The registration certificate (No. 436/MJ-97) was issued on October 7, 2025.

CONTACTS:

Address of the founder: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 89. Tel: (992 37) 221-11-00, 221-32-36; e-mail: vestnik@mts.tj

МУНДАРИҶА

СИЁСАТШИНОСӢ

КОНСТИТУТСИОАНАЛИЗМ: МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚӢ
КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ ………………………………………………14

НАҚШИ ИДМ ҲАМЧУН ИТТИҲОДИЯИ ҲАМГИРО ДАР ФАЗОИ ПАСОШУРАВӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИИ ИШТИРОКЧИЁНИ ОН ДАР ШАРОИТИ ТАҲДИД ВА ХАТАРҲОИ МУОСИР
БАБАЕВ КЕНҶА…………………………………………………………..24

НАҚШИ ОМИЛҲОИ ДИНӢ–ЭТНИКӢ ДАР БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН
СОБИРӢ ЛОИҚНАЗАР МУМИН…………………………………………37

КОНСЕПТУАЛИЗАТСИЯИ ДИПЛОМАТИЯИ “САБЗ” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ
МАҶИДӢ УМЕДҶОН ҚУДРАТУЛЛО……………………………………47

НИҲОДҲОИ ИДОРАИ АФКОРИ ҶАМЪИЯТӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ОН
ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН……………………………61

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ТАЪРИХИЮ СИЁСИИ НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ГАДОЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБОЕВИЧ…………………………………..75

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ДОХИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
САДИРОВ ФАХРИДДИН………………………………………………...85

САМТҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИ “САБЗ” ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: АФЗАЛИЯТИ МИНТАҚАВӢ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР
КАРИМОВА МЕҲРАНГЕЗ МИРАЛИЕВНА……………………………..99

ИҚТИСОДИЁТ

ДАСТОВАРДҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҲИЛАИ РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
ИДИЕВ МАНУЧЕҲР ХАЙРИДИНОВИЧ……………………………….109

ДОИР БА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД (натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ)
ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ ҶУРАХОН,
СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА…………………………………...125

МУАРРИФИИ ИМКОНИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ – КАФИЛИ ТАЪМИНИ РАВАНДИ БОСУРЪАТИ САНОАТКУНОНИИ КИШВАР
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ……………………………………...139

ТАКМИЛИ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВИЮ ИҚТИСОДӢ
БОБОЕВ ҶӮРАХОН ИСЛОМОВИЧ……………………………………..148

АФЗАЛИЯТҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИБРОҲИМЗОДА ИБРОҲИМ ШОҲ……………………………………...159

ПАРАДИГМАИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ НАҚЛИЁТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ
РАҶАБОВ РАҶАБ КӮЧАКОВИЧ,
РАҶАБОВ КОМРОН РАҶАБОВИЧ……………………………………...174

САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ СИСТЕМАВИИ РУШДИ МАҲАЛЛӢ
ҶАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАҶАБМУРОД,
КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА…………………………………185

ТАШАККУЛИ ЭКОСИСТЕМАИ УСТУВОРИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ УФУҚӢ ВА АМУДӢ ДАР ШАҲРИ ДУШАНБЕ БО ИСТИФОДАТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ
ЧЕРНЯКОВ МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ,
МУХТОРЗОДА САИДМУХТОРИ САИДАҲРОР………………………198

ВАЗЪИ МУОСИРИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТИҶОРАТИИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН
НИДОЕВ НОЗИМҶОН ФОЗИЛОВИЧ…………………………………..211

МЕЪЁРҲОИ БАҲОДИҲӢ ВА УСУЛҲОИ МЕТОДИИ ТАҲҚИҚОТИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ
ТОҲИРЗОДА БЕҲРӮЗ ТОҲИР……………………………………………...230

МАҚОМУ МАНЗАЛАТИ БОНУВОН ВА САҲМИ ОНҲО ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКӢ
АМОНОВА ДИЛОРОМ АБДУВОҲИДОВНА…………………………..243

РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ШУҒЛИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ ВА КОҲИШИ ВОБАСТАГИИ ОН
АСОЕВ МУФАРАҲ МАЗОРИДДИНОВИЧ,
МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ…………………...253

БАЪЗЕ МАСАЪЛАҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ РУШДИ ШАРИКИИ ИҶТИМОӢ ДАР БАХШИ ҒАЙРИДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ШОҲИЁН АБДУРАҲИМ МАҲМАДУЛЛО……………………………..265

БЕҲТАР НАМУДАНИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ
АЛИЕВ МАҲМАДҶОН БАҲРОНОВИЧ……………………………...276

БАҲОДИҲИИ КЛАСТЕРҲОИ СОҲАВИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ ВИЛОЯТИ СУҒД
ЗИЁЕВА ШАҲНОЗАХОН ЗАРИФҶОНОВНА…………………………294

ҶОМЕАШИНОСӢ

ИҚТИДОРИ ФАРҲАНГӢ ВА МАЪНАВИИ ОИЛА ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР
АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР
НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ………………………………………...303

АХЛОҚ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСӢ ДАР АФКОРИ МУОСИРИ ФАЛСАФӢ
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО
ҚУРБОНОВ АБДУРАҲИМ МАҲМАДЮНУСОВИЧ………………….310

ТАҒЙИРЁБИИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА ГИПЕРВОҚЕИЯТ
ОРИФҶОНОВА НАЗИРА РАҲМАТҶОНОВНА……………………….327

ҲАМГИРОИИ ДАВЛАТ ВА ТАШКИЛОТҲОИ ДИНӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ МУОСИРИ ПЕШРАФТАИ ҶАҲОН
САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ…………………….…...344

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТОЛОГИЯ

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: ПОНЯТИЕ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ
КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ ……………………………………………14

ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАСТНИКОВ СНГ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ
БАБАЕВ КЕНДЖА……………………………………………………..24

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНО-ЭТНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В АФГАНИСТАНСКОМ КРИЗИСЕ
СОБИРИ ЛОИКНАЗАР МУМИН…………………………………………37

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ «ЗЕЛЕНОЙ» ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
МАДЖИДИ УМЕДЖОН КУДРАТУЛЛО……………………………...47

ИНСТИТУТЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫМ МНЕНИЕМ И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН……………………………61

ПРЕДПОСЫЛКИ ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИИ ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
ГАДОЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБОЕВИЧ…………………………………..75

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
САДИРОВ ФАХРИДДИН………………………………………………...85

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: РЕГИОНАЛЬНЫЙ ПРИОРИТЕТ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
КАРИМОВА МЕХРАНГЕЗ МИРАЛИЕВНА……………………………..99

ЭКОНОМИКА

ДОСТИЖЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА НА ЭТАПЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ
МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
ИДИЕВ МАНУЧЕХР ХАЙРИДИНОВИЧ………………………………109

О ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ (результат социологического исследования)
ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,
САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА…………………………………..125

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ – ЗАЛОГ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСКОРЕННОГО ПРОЦЕССА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ
ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ……………………………………...139

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
БОБОЕВ ДЖУРАХОН ИСЛОМОВИЧ…………………………….….148

ПРИОРИТЕТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИБРОХИМЗОДА ИБРОХИМ ШОХ…………………………………...159

ПАРАДИГМА РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ
РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,
РАДЖАБОВ КОМРОН РАДЖАБОВИЧ……………………………...174

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМНОГО УПРАВЛЕНИЯ МЕСТНЫМ РАЗВИТИЕМ
ДЖАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАДЖАБМУРОД,
КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА………………………………185

ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ РОЗНИЧНОЙ ЭКОСИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГОРИЗОНТАЛЬНОЙ И ВЕРТИКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ГОРОДЕ ДУШАНБЕ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
ЧЕРНЯКОВ МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ,
МУХТОРЗОДА САИДМУХТОРИ САИДАХРОР………………………198

ПРЕДЛОЖЕНИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УСЛУГ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЛАСТИ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
НИДОЕВ НОЗИМЖОН ФОЗИЛОВИЧ………………………………….211

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И МЕТОДИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ
ТОХИРЗОДА БЕХРУЗ ТОХИР…………………………………………...230

ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИН И ИХ РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ
АМОНОВА ДИЛОРОМ АБДУВОХИДОВНА………………………..243

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЮ ЕЕ ЗАВИСИМОСТИ
АСОЕВ МУФАРАХ МАЗОРИДДИНОВИЧ,
МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ…………………...253

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В НЕГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ШОХИЁН АБДУРАХИМ МАХМАДУЛЛО…………………………..265

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ТАМОЖЕННОГО СЕРВИСА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ
АЛИЕВ МАХМАДЖОН БАХРОНОВИЧ………………………………..276

ОЦЕНКА ОТРАСЛЕВЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ
ЗИЁЕВА ШАХНОЗАХОН ЗАРИФДЖОНОВНА………………………294

СОЦИОЛОГИЯ

КУЛЬТУРНАЯ И ДУХОВНАЯ ПОТЕНЦИАЛ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ
АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР,
НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ……………………………………...303

МОРАЛЬ КАК СРЕДСТВО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ
ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО,
КУРБОНОВ АБДУРАХИМ МАХМАДЮНУСОВИЧ…………………310

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ГИПЕРРЕАЛЬНОСТИ
АРИФДЖАНОВА НАЗИРА РАХМАТДЖАНОВНА…………………...327

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА
САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ…………………...344

CONTENT

POLITICAL SCIENCE

CONSTITUTIONALISM: POLITICAL AND LEGAL CONCEPT AND ESSENCE
KARIMZODA KARIM MAZIYO,……………………………………………...14

PROSPECTS FOR COOPERATION BETWEEN CIS MEMBERS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES AND THREATS
BABAEV KENJA……………………………………………………………...24

THE ROLE OF RELIGIOUS AND ETHNIC FACTORS IN THE AFGHANISTAN CRISIS
SOBIRI LOIQNAZAR MUMIN……………………………………………...37

CONCEPTUALISATION OF "GREEN" DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES
MAJIDI UMEDJON QUDRATULLO……………………………………….47

INSTITUTIONS FOR THE MANAGEMENT OF PUBLIC OPINION AND ITS CURRENT ISSUES
SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON………………………….61

HISTORICAL AND POLITICAL FOUNDATIONS OF THE PRESIDENTIAL INSTITUTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
GADOEV ABDURASUL ESANBOEVICH…………………………………75

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN SHAPING THE DOMESTIC POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
SADIROV FAKHRIDDIN……………………………………………………85

DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE "GREEN" ECONOMY IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: REGIONAL PRIORITY AND ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT
KARIMOVA MEHRANGEZ MIRALIEVNA………………………………99

ECONOMY

ACHIEVEMENTS OF TAJIKISTAN IN THE STAGE OF DIGITALIZATION OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES
MURTAZOZODA ORAZ,
IDIEV MANUCHEHR KHAYRIDINOVICH……………………………..109

ON THE PRIORITY DIRECTIONS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN SUGHD REGION (the result of a probing sociological study)
JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON,
SODIQOVA ANISA FARHODOVNA……………………………………...125

PRESENTATION OF INVESTMENT OPPORTUNITIES – THE KEY TO ENSURING THE ACCELERATED PROCESS OF INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY
ODINAZODA AMIN IBROHIM……………………………………………139

IMPROVING NON-CASH PAYMENTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SYSTEM
BOBOEV JURAKHON ISLOMOVICH……………………………………148

PRIORITIES OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
IBROHIMZODA IBROHIM SHOH……………………………………..159

THE PARADIGM OF THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT COMPLEX OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF THE DIGITALIZATION OF THE ECONOMY
RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH,
RAJABOV KOMRON RAJABOVICH…………………………………….174

EFFICIENCY OF SYSTEMIC MANAGEMENT OF LOCAL DEVELOPMENT
JALILZODA DILSHOD RAJABMUROD,
KARIMOVA MAVZUNA TIMUROVNA…………………………………185

FORMATION OF A SUSTAINABLE RETAIL ECOSYSTEM IN THE CONDITIONS OF HORIZONTAL AND VERTICAL INTEGRATION IN THE CITY OF DUSHANBE BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIE
CHERNYAKOV MIKHAIL KONSTANTINOVICH,
MUKHTORZODA SAIDMUKHTORI SAIDAHROR……………………198

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF COMMERCIAL ARTIFICIAL INTELLIGENCE SERVICES AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS
NIDOEV NOZIMJON FOZILOVICH……………………………………..211

EVALUATION CRITERIA AND METHODOLOGICAL METHODS FOR RESEARCHING LABOR RESOURCES IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC DIGITALIZATION
TOHIRZODA BEHRUZ TOHIR…………………………………………...230

THE STATUS OF WOMEN AND THEIR ROLE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY
AMONOVA DILOROM ABDUVOHIDOVNA……………………………243

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING EMPLOYMENT AMONG THE RURAL POPULATION AND REDUCING ITS DEPENDENCY
ASOEV MUFARAH MAZORIDDINOVICH,
MANONOV SAIDNOZIM SAIDAKRAMOVICH……………………...253

SOME ISSUES OF IMPROVING THE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL PARTNERSHIP IN THE NON-STATE SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
SHOHIYON ABDURAHIM MAHMADULLO……………………………265

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF CUSTOMS SERVICE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION
ALIEV MAHMADJON BAHRONOVICH ..…………………………….276

EVALUATION OF SECTORAL INDUSTRIAL CLUSTERS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF SUGHD REGION
ZIYOEVA SHAHNOZAKHON ZARIFJONOVNA………………………294

SOCIOLOGY

CULTURAL AND SPIRITUAL POTENTIAL OF THE FAMILY IN MODERN SOCIETY
ABILZODA GULANDOM SARDOR
NAZAR MU'MIN ABDUJALOL…………………………………………...303

MORALITY AS A MEANS OF REGULATION OF POLITICAL ACTIVITIES IN MODERN PHILOSOPHICAL THOUGHT
ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO,
QURBONOV ABDURAHIM MAHMADYUNUSOVICH………………...310

TRANSFORMATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE FRAMWORK OF GLOBALIZATION AND HYPERREALITY
ARIFJONOVA NAZIRA RAHMATJONOVNA…………………………..327

THE INTERACTION OF THE STATE AND RELIGIOUS ORGANIZATION IN MODERN DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD
SAIDOV ABDUSATTOR ABDULMANONOVICH………………………344

УДК: 342.1:321.01

КОНСТИТУТСИОАНАЛИЗМ: МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ СИЁСИЮ ҲУҚУҚӢ

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,
номзади илмҳои сиёсӣ, докторанти кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: (+992) 918-67-05-32

Дар мақолаи мазкур аз истилоҳот ва мафҳумҳои зиёди илмӣ иборат будани назария ва амалияи илмӣ, ифодаи муҳим ва махсуси зуҳурот ва падидаҳои илмӣ будани мафҳумҳо таъкид карда шуда, мафҳуми «конститутсионализм» бо такя бо андешаҳои зиёди олимони хориҷӣ ва ватанӣ арзёбӣ мешавад.

“Конститутсионализм”, ҳамчун истилоҳи илмӣ, ба инкишофи афкори сиёсию ҳуқуқӣ ва қабули нахустин конститутсияҳо дар ИМА (1787) ва дар Фаронса (1791) робааи зич дорад. Мафҳуми маҳдуду васеъ ва се самту муносибат дар фаҳмиши конститутсионализм дар кушодани моҳияти сиёсию ҳуқуқии ин зуҳурот муҳим дониста мешавад.

Калидвожаҳо: *конститутсионализм, конститутсия, истилоҳот, мафаҳум, моҳият, муқаррар намудани «маҳдудият дар татбиқи ҳокимияти сиёсӣ».*

Назария ва амалияи илмӣ аз истилоҳот ва мафҳумҳои зиёди илмӣ иборат мебошанд, ки онҳо ифодаи муҳим ва махсуси зуҳурот ва падидаҳои илмӣ буда, пайдоиш, инкишофи ҳама гуна равандҳои илмиро инъикос намуда, бофтаҳо ва сохтори бо ҳам алоқамандии мавзуи илмиро ташкил медиҳанд. Онҳо мафҳум ва ифодаҳои арзишманд, маънодор, фарогир, инъикоскунандаи мушаххас ва муайян буда, самт ва соҳаҳои алоҳида ва гуногуни илмиро бо ҳам муттаҳид менамоянд. Аҳаммияти илмии онҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо дар шарҳу тавзеҳи падида ва равандҳои таҳқиқӣ нақши калидиро мебозанд.

Ҳамчунин, онҳо моҳияти сиёсию иҷтимоии зуҳуроти гуногуни илмиро то андозае кӯшиши объективона кушодан менамоянд ва саволи Макс Вебер дар хусуси он ки «функсияи мантиқӣ ва сохтори мафҳум чӣ гуна аст, ки онро илмҳои мо, ба монанди ҳама дигар илмҳо истифода мебаранд... аҳаммияти назария ва пайдоиши мафҳумҳои назариявӣ барои дарк кардани воқеияти фарҳангӣ чӣ гуна мебошанд? [5, 383] аз мубрамияти мафҳумҳо ва истилоҳот дар дарки ҳақиқати объективӣ ва воқеияти зуҳуроти ҷамъиятӣ шаҳодат

медиҳад.

Ҳамин тариқ, истилоҳот бо системаи мафҳумҳои илмӣ алоқаманд буда, онҳо маҷмуи номгӯй, калима ва ибораҳое мебошад, ки барои кор-барии аниқ, дақиқ ва мушаххаси мавзуҳои илмӣ истифода мешаванд.

Муҳаққиқ В. Баев ба омилҳое, ки дар асоси онҳо ба мафҳумҳо баҳо дода мешавад, дахл карда, қайд менамояд, ки «муайян кардани омилҳои баҳодиҳӣ ба ин ё он мафҳумҳои ҳуқуқӣ ба проблемаи «абадӣ»-и то ҳол ҳалнашудаи ҳуқуқӣ дохил мешаванд. Дар тафсири онҳо аксар вақт бештар иродаи субъективии қонунгузор ё олим, нисбат ба мантиқи ҳуқуқӣ ҳузур дорад. Гарчанде чизи дигар низ адолатнок аст: ҳатто таърифи комили он наметавонад тамоми гуногунии муносибатҳои ҳуқуқиро инъикос намояд, ба ҳамаи ҳолатҳои якхела татбиқшаванда бошад. Ташаккули мафҳумҳо ва таърифҳои «сахт» дар ҳуқуқи конститутсионӣ низ мушкил аст: назария ва амалияи конститутсионализми ватанӣ ва хориҷӣ дар марҳалаи ташаккулёбӣ қарор доранд, дастгоҳи категориявии онҳо ҳанӯз ташаккул наёфтааст» [2].

Андешаи муҳаққиқи мазкур ба истилоҳот ва мафҳумҳои дигар илм-ҳо, аз ҷумла илмҳои сиёсӣ, ки конститутсионализм мавзуи муҳимми таҳ-лили сиёсӣ ба шумор меравад, низ дахл дорад. Ин ҳолат амиқтар дар таҳ-қиқоти илмӣ, ки аз тарафи таҳқиқгарони гуногуни илмҳои сиёсӣ ва дигар илмҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад, таъкиди худро меёбад.

Чунончи пажуҳишгар Н.Варламова таъкид менамояд: «Конститутсио-низм, бешубҳа, мафҳуми арзишноки аз ҳад зиёд сарборӣ дошта буда, дар робита бо ин, мафҳуми «моҳиятан баҳснок» мебошад. Ғояи «моҳиятан баҳсноки мафҳумҳои сиёсӣ» *(essential contes-tability of political concepts)*, ба монанди ҳокимият, адолат, озодӣ, демократия, сиёсат ва ғайра дар миёнаҳои асри XX аз ҷониби У.Гелли гуфта шуда, аз ҷониби аксар пажуҳишгарон дастгирӣ ёфтааст. Ҳама мафҳумҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, монанд ба инҳо *(конститутсионализм, бешубҳа, ба онҳо дохил мешавад)* «ба арзиш вобаста ва нестнашаванда» ба шумор мераванд, ки ҳама кӯшишҳои объективии муайян намудани онҳо ба бебарорӣ мебарад. Баҳс доир ба аҳаммияти ҳама гуна мафҳуми моҳиятан баҳсшаванда ба моҳияти зуҳуроти аз тарафи онҳо тавсиф мешуда дахл менамояд. Бинобар ин, мубоҳисавӣ қисми ҷудонашавандаи худи мафҳум ва ифодаи дахлдори он мебошад, ки ногузир баҳсҳои беохирро доир ба мазмун дар назар дорад» [4].

Дар бораи конститутсионализм ҳамчун воқеияти сиёсӣ дар давраи инқилобҳои буржуазии асрҳои XVIII-XIX андешарониро оғоз намуданд ва ҳамчун истилоҳи илмӣ ба инкишофи афкори сиёсию ҳуқуқии ИМА вобаста дониста мешавад.

Чунончи муҳаққиқ А.Мишин қайд мекунад: «Нахустин конститут-сияҳои буржуазӣ дар фаҳмиши худи калима, конститутсияҳои Америка соли 1787 ва Фаронса соли 1791 ба шумор мераванд. Дар ҳамин давра консепсияи

конститутсионализм пайдо шуда, ба ниҳод (институт) мубаддал гардида, он ҳамчун идоракунии давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсия маҳдуд карда шудаааст, фаҳмида мешуд. Назариячиёни ҳамон давра таълим медоданд, ки конститутсия на танҳо ҳадди идоракунии давлатиро маҳдуд менамояд, балки расмиёти ба амал баровардани функсияи ҳокимиятиро муқаррар менамояд» [7, 67; 370.].

Аз ин рӯ, андешаҳои олимони тоҷик: «Конститутсионализм бо пайдоиши худ бо мамлакатҳои дар охири асри ҳаждаҳ ва оғози асри нуздаҳ пешқадами Аврупои Ғарбӣ ва Британия робита дорад.... Ташаккулёбии ғояи қонуният ва конститутсионализм дар мамлакатҳои гуногун бо тарзи мухталиф сурат мегирад. Ба муҳити Осиёи Марказӣ ин ғояҳо на бевосита аз Ғарб, балки тавассути Русия роҳ пайдо кардааст», тақвияти фарҳанги сиёсию ҳуқуқии Ғарб будани зуҳуроти мазкур мебошад [6, 176, 166].

Новобаста аз замони пайдоиши ин падида ё зуҳуроти давлатӣ-ҷамъиятӣ, ки он зиёда аз дусад солро дар бар мегирад, то имрӯз дар илмҳои ҷамъиятшиносӣ (фалсафа, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ ва ғайра) мафҳуми ягона ва фарогири ин истилоҳ вуҷуд надорад. Айни ҳол дар назария ва амалияи илмӣ дар омӯзиш таҳлил ва таҳқиқоти масъалаи се самт ё се муносибати илмӣ ба мафҳум ва моҳияти конститутсионализм ба миён омадааст. Самти аввал ва дуюм ё муносибати якум ва дуюми таҳқиқоти илмӣ шартан таҳқиқоти ҳуқуқиро дар бар мегирад. Дар муносибати аввал конститутсионализм ҳамчун идоракунии давлатӣ фаҳмида мешавад, ки он аз тарафи Конститутсия маҳдуд карда шудааст.

Масалан, пажуҳишгар Ю.Пузрач конститутсионализмро ҳамчун мавҷудияти шакли идоракунии конститутсионӣ, идоракунии давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсия маҳдуд карда шудааст [8, 7]; Е.Брадент ҳамчун воситаи конститутсионӣ барои маҳдуд кардани ҳокимияти давлатӣ [9, 14]; А. Шайо ҳамчун умумияти принсипҳо, тартиби фаъолият ва механизмҳои сохторӣ, ки чун анъана бо мақсади маҳдуд кардани ҳокимияти давлатӣ истифода бурда мешавад; худмаҳдудкунии ҳокимият [10,20; 123]; Г.Рассел ҳамчун маҳдуд кардани ваколатҳои ҳокимиятии роҳбарони давлат, мақомоти давлатӣ ва татбиқи чунин маҳдудиятҳо бо истифодаи расмиёти муқарраргардида [117] шарҳу тавзеҳ додаанд. Ба сифати мавзуи назарияи сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мафҳуми зерин бо мафҳуми давлат алоқамандӣ дорад, ки дар навбати аввал барои хайрияти умум дар маҷмуъ, инчунин, барои ҳимояи ҳуқуқҳои шахсияти алоҳида хизмат мерасонад.

Чи хеле ки дида мешавад, аксари муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки барои конститутсионализм «муқаррар намудани маҳдудият дар татбиқи ҳокимияти сиёсӣ» хусусиятнок буда, маҳаки асосии мафҳуми мазкур «консепсияи идоракунии маҳдуд зери ҳокимияти қонун» ба ҳисоб меравад [18].

Ҳамин тариқ, муайян кардани конститутсионализм ҳамчун идоракунии

давлатӣ, ки аз тарафи Конститутсия маҳдуд карда шудааст, бо эволютсияи таърихии ин зуҳурот, ки давраи мубориза бо мутлақиятро ҳамчун шакли идоракунӣ инъикос мекунад, робитаи ногусастанӣ дорад. Илҳомбахши ғоявии ин мубориза Конститутсия ҳамчун санади сиёсӣ ва ҳуқуқии эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, инчунин, эволютсия ва инкишофи минбаъдаи системаи сиёсии ҷомеа баромад мекунад.

Дар самт ё муносибати дуюм конститутсионализм ҳамчун таълимот доир ба конститутсия, қонуни асосии давлат ва ҷомеа, ки раванди муносибати байниҳамдигарии онҳоро муайян менамояд, фаҳмида меша-вад. Ин муносибат ба пайдоиши худи калимаи «конститутсионализм» алоқамандӣ дошта, ба андешаи аксар муҳаққиқон аз калимаи лотинии “constitutio” *(муқаррар кардан, дастурамал, меъёр, қоида)* пайдо шуда, дар таҳқиқоти муосири сиёсию ҳуқуқӣ яке аз назарияи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Чунончи, муҳаққиқ Г.Берман қайд мекунад: «Истилоҳи «конститутсионализм» дар охирҳои асри XVIII ва ибтидои асрҳои XIX асосан барои ифодаи доктринаи амрикоии волоияти конститутсияи навишташуда аз болои қонунҳои қабулшуда рӯйи кор омадааст» [3, 370]. Пажуҳишгар И.Краветс қайд менамояд, ки “истилоҳи «конститут-сионализм» аз истилоҳи «конститутсия» бармеояд, аммо он ба конститутсия баробараҳамият нест ва дар илмҳои муосири ҳуқуқшиносӣ, сиёсӣ ва таърихӣ тафсирҳои гуногун дорад» [12] .

Муҳаққиқ И.Степанов қайд мекунад, ки дар миёни категорияҳои илмӣ, мафҳуми «конститутсионализм» маънии аслии мустақили худро соҳиб шудан гирифт. Дар гузашта наздик буд, ки онро ба сифати мафҳумҳои баробараҳаммияти «конститутсия», «сохтори конститутсионӣ», «шакли идоракунӣ» ва ҳатто «системаи сиёсӣ» ифода намоянд» [17,30-31].

Муносибати сеюм– пажуҳиши сиёсатшиносии (сиёсӣ) консти-тутсионализм мебошад, ки дар он конститутсионализм ҳамчун системаи сиёсие муайян карда мешавад, ки он ба методҳои конститутсионии идора-кунӣ асос ёфтааст. Дар ин муносибат конститутсионализм ҳамчун модел, консепсия, назария, амалия ва раванди муҳимми сиёсию иҷтимоӣ баромад намуда, дар он нақш ва мавқеи устувори субъектҳои асосии низоми сиёсӣ, аз ҷумла инсон, ҷомеа ва давлат дар раванди идора ва татбиқи равандҳои сиёсӣ тавассути қонуни асосии давлат амиқ муайян карда мешаванд. Замина, сохтор ва принсипҳои муносибатҳои ҳокимиятӣ миёни мақомоти давлатии барои тақсими ҳокимият ва қувва талошдошта, барои баробар, муназзам ва муътадил амал намудан гузошта шуда, тавассути ниҳодҳои сиёсию ҳуқуқии ифодакунандаи давлати демократӣ маҳдуд карда мешаванд.

Гурӯҳи олимон конститутсионализмро ҳамчун нишонаи фарҳанги муайяни ҳамзистии ҷамъиятӣ медонанд, онро бо фарҳанг, идеология ва шуури сиёсию ҳуқуқӣ алоқаманд менамоянд, ки мавҷудияти ин фарҳанг

барои бунёди давлат, рушду таҳкими он, ҳамгирой ва ҳамзистии халқу миллатҳои дар давлат зиндагидошта, ҳифзи давлат аз ҳама гуна хатарҳои дохилӣ ва хатарҳои замони муосир, ки ба давлат ва пешбурди давлатдорӣ метавонанд таҳдид намоянд, муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро дар ҳама давлатҳои ҷаҳон ҳама пайи ҷустуҷӯ ва қабули идеологияи ягонаи давлатӣ ва миллӣ мебошанд, ки он тамоми қувваҳои сиёсии мамлакат, халқу мил-латҳо, ақаллиятҳо, иттиҳодияҳо ва дигар гурӯҳҳои ҷамъиятиро бо ҳам муттаҳид намуда, мамлакатҳоро эмин нигаҳ дорад.

Чунончи, пажуҳишгар В.Нерсесянс конститутсионализмро ҳамчун идеологияи эҳтиром, риоя ва ҳифзи конститутсия, ҳамчун идеологияи умумидавлатии болои ҳизбии ҳама гуна давлати ҳуқуқбунёд, арзёбӣ кардааст [16, 6-8].

Ба андешаи муҳаққиқ Г.Арутюнян, конститутсионализм фарҳанги ҳамзистии давлатӣ ба шумор меравад ва онро бояд ҳамчун шакли фарҳанги конститутсионӣ арзёбӣ намуд. Фарҳанги конститутсиониро дар алоқамандӣ бо конститутсионализм таҳқиқ намуда, муаллиф қайд менамояд, ки ин падида дар он системаҳои ҷамъиятию давлатӣ, ки дар онҳо конститутсионализм мавҷуд аст, сифати навро касб менамояд [1,16].

Андешаҳои баъзе аз олимон мафҳуми васеътари конститутсионализмро дар бар гирифта, дар онҳо кӯшиши бо ҳам овардани ҳам муносибатҳои ҳуқуқӣ, ҳам мавзуъ ва масъалаҳои илмҳои сиёсӣ (сиёсатшиносӣ) ва ҳам фанҳои иҷтимоӣ дида мешавад.

Чунончи, пажуҳишгарон Л.Муравева ва Е.Ткаченко чунин мешуморанд, ки истилоҳи «конститутсионализм» дар адабиёти ҳуқуқӣ камаш бо се мазмун фаҳмида мешавад: якум, ҳамчун қонуни асосии давлат, ки асосҳои сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, низоми мақомоти давлатӣ, тартиби ташкил ва фаъолияти онҳо, ҳуқуқ ва вазифаҳои шаҳрванд ва дигарҳоро муайян мекунад; дуюм, ҳамчун системаи ниҳодҳои сиёсӣ, ки татбиқи меъёрҳои ҳуқуқиро таъмин менамоянд ва сеюм, ҳамчун ҳаракати иҷтимоӣ, ки мақсади он бунёди ҷомеаи адолатпарвар ва амал кардани ниҳодҳои дахлдори он мебошад [15,11-12].

Ба андешаи олим А.Н.Медушевский, мафҳуми конститутсионализм дар адабиёти имрӯза бо се мазмун фаҳмида мешавад: «якум, қонуни асосии давлат ва системаи санадҳои сиёсию ҳуқуқии барои рушди он қабулгардида; дуюм, системаи ниҳодҳои сиёсӣ ва сиёсию ҳуқуқӣ, ки ташаккули онҳо аз татбиқи меъёрҳои конститутсионӣ (волоияти ҳуқуқ, соҳиб-ихтиёрии халқӣ, тақсимоти ҳокимият, парлумон, судҳои мустақил ва ғ.); сеюм, ҳаракати иҷтимоӣ, ки мақсадаш бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлати ҳуқуқбунёд ва мустаҳкам намудани ин принсипҳо дар қонунҳои асосии давлат ва амалияи коркунии ин ниҳодҳо мебошад. Фаҳмиши охирини истилоҳ, махсусан барои давлатҳои (чун Федератсияи Русия), ки

муассисаҳои демократӣ дар марҳалаи ташаккул қарор доранд, актуалӣ арзёбӣ мегардад» [14].

Донишмандони тоҷик низ дар баробари самт ё муносибати ҳуқуқӣ доштани масъала, инчунин, конститутсионализмро «ҳамчун марҳалаи қонунии рушди ҷомеа ва давлат арзёбӣ намудаанд, ки бо ташаккули ҷо-меаи комили шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқии ба он мувофиқ пайдо ме-гардад» [6, 176].

Муракаббии мавзуъ ва мундариҷаи категорияи мазкур ногузир дар таҳлил ва таҳқиқи он сатҳи дахлдори мураккаби ба ин категория мувофиқ, воситаҳои илмии маҷмуиро тақозо менамояд. Бидуни баҳс, аз махсусиятҳои зиёди аз конститутсионализм бармеомада, мафҳуми консти-тутсионализмро ба он мафҳумҳое дохил мекунанд, ки нисбати онҳо маф-ҳумҳои гуногун ва ҳатто ҳамдигарро инкоркунанда мавҷуд мебошанд.

Чунончи, пажуҳишгар Т.Шогимен қайд мекунад, «ба он нигоҳ накарда, ки конститутсионализм дар дискурси муосири сиёсӣ «ҷойи умум» гаштааст, он мафҳуми душвор муайяншаванда боқӣ мемонад. Баъзеҳо чунин мешу-моранд, ки мафҳуми онро муайян кардан мумкин нест ё ҳатто ба он мафҳум додан зарурат надорад» [20, 457].

Муҳаққиқ А.Шайо конститутсионализмро «мисли чодари васеъ, ки метавонад ҷой бисёреро печонида гирад» арзёбӣ намуда, қайд менамояд, ки «дар мо ба конститутсионализм тахминан чунин муносибат вуҷуд дорад, ки Августинаи муқаддас бо Худо дошт: «Ба Ӯ наметавонам мафҳум диҳам, аммо медонам, ки бехудоӣ чист» [19, 6].

Дар Луғати энсиклопедии «Ҳуқуқи конститутсионии Русия» мафҳуми нисбатан васеи конститутсионализм дода мешавад, аз ҷумла: 1) идоракуние, ки аз ҷониби конститутсия маҳдуд карда шудааст ё системаи ҷамъиятиву сиёсие, ки ба усулҳои конститутсионии идоракунӣ такя менамояд; 2) назарияи конститутсионӣ (доктрина), ки асоси онро ғояи конс-титутсионализм ташкил медиҳад. Дар фаҳмиши васеъ калимаи «консти-тутсионализм» мақсади олӣ арзёбӣ гардидааст, ки ҷомеа дар рушди тарақ-қиёти худ бояд ба он муваффақ гардад. Асосҳои конститутсионализмро ҳамчун системаи идоракунӣ, мақсадҳои олии демократия, аз ҷумла: ғояи волоияти ҳуқуқ дар ҷомеа, эътирофи ғояҳои демократияи иҷтимоӣ, эъти-рофи ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд ҳамчун арзиши олӣ, иштироки бевоситаи халқ дар амалӣ намудани ҳокимият, тобеъ будани ҳокимият ба манфиатҳои халқ, эътибори ниҳодҳои ҳокимият ва баҳои баланди афкори умум ва ғайра ташкил медиҳанд. Аммо системаи воқеии идоракунии конс-титутсионӣ татбиқи мақсадҳои олиро дар таҷрибаи амалии идоракунӣ тақозо дорад. Бинобар ин, қисмҳои таркибии конститутсионализм, ҳамчун системаи идоракунӣ, инҳо ба шумор меравад: а) ниҳодҳои демократии ҳокимият; б) низоми (режим) конститутсионӣ (давлатӣ); системаи

конститутсионии ҳифзи арзишҳои демократӣ (асосҳои сохтори конститут-сионӣ) [21].

Чи хеле ки аз маводи пажуҳишӣ бармеояд, дар илм, назария ва амалия нуқтаи назари ягона доир ба мафҳуми "конститутсионализм" вуҷуд надорад. Ҳамзамон, моҳияти сиёсии конститутсионализм ҳамчун асоси муҳим барои маҳдуд кардан ва худмаҳдудкунии ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби пажуҳишгарон ба таври кофӣ мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст. Дар ин маврид ҳақ бар ҷониби муҳаққиқ О. Кутафин мебошад, ки «дар минбаъда ин истилоҳ аҳамияти васеътар касб намуда, барои хислатҳои демократизми сохтори ҷамъиятии давлатҳои гуногун мавриди истифода қарор гирифт" [13, 3]. Ба ақидаи В. Нерсесянс розӣ нашудан номумкин аст, ки тибқи андешаҳои ӯ, инкишофи минбаъдаи асосҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд дар Русия бевосита аз устувории конститутсионализм вобаста мебошад [16,6-8], ки андешаҳои ҷолиби илмӣ албатта, ба дигар давлатҳо, аз ҷумла ба конститутсионализми Ҷумҳурии Тоҷикистон, дахл дорад.

Ҳамин тариқ, конститутсионализм назария ва таълимот, арзиши умумии эътирофшуда, анъана, системаи ниҳодҳо ва нишонаҳо мебошад, ки онҳо ба рушди сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ, муносибати ҷомеа ва ҳокимият, муътадил кор кардан ва дар як вақт нав кардани низоми сиёсии ҷомеа равона гардидааст. Мафҳум ва моҳияти ин назария замина ва хусусияти объективӣ дошта, аз шароити моддии ҳаёти инсоният ва ниёзи он ба озодӣ, баробарӣ ва адолати иҷтимоӣ бармеояд. Он инъикосгари рушди системаи муосири сиёсии давлатҳо ва равандҳои глобалии сиёсӣ мебошад ва барои саривақт дарк кардани онҳо ва пешбинӣ намудани чораҳои сиёсию ҳуқуқии сатҳи давлатӣ заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар сурати суиистифода аз ҳокимият дар доираи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонуни асосии давлат ва суннату анъанаҳои мавҷуда барои ҳокимият маҳдудият муқаррар менамояд.

АДАБИЁТ

1. Арутюнян Г. Конституционализм: уроки, вызовы, гарантии: сб. избр. публ. и выст. на межд. форумах, посв. данной проблематике / [Текст] Г. Г. Арутюнян. – К.: Логос, 2011. – С. 16.

2. Баев В. Конституционализм как понятие и научная проблема.– С.1. (18 с.) [Электронный ресурс]. Режим доступа: file:///C:/ Users/5015/ Downloads/ konstitutsionalizm-kak-ponyatie-i-nauchnaya-problema% 20(2).pdf (Дата обращения: 21 июля 2025 года).

3. Берман Г. Западная традиция права: эпоха формирования [Текст] / Г. Дж. Берман. Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ: Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1998. –С. 370.

4. Иқтибос аз Варламова Н. Конституционализм: вариативность понятия [Текст] /Конституционализм: идеал и/или реальность: Сборник материалов дискуссии за круглым столом 4 февраля 2011 года / Под ред. Б. А.

Страшуна, И.А. Алебастровой.–М.: Институт права и публичной политики, 2012.– С/7. (Серия «Современные конституционные исследования»).

5. Вебер М. Избранные произведения: [Текст] /М. Вебер. Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Давыдова; предисл. П.Гайденко.–М.: Прогресс, 1990. –С. 383.

6. Имомов А.И. Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдории миллӣ [Матн]. Душанбе: Дониш, 2019.– 176,166.

7. Мишин, А., Барабашев, Г. Государственное право буржуазных и развивающихся стран [Текст] / Учеб. для вузов по спец. "Правоведение"] /А.Мишин,Г. Барабашев–Москва: Юрид. лит. 1989. –С.67.

8. Пузрач Ю. История российского конституционализма IX-XX веков. [Текст] Ю.Пузрач –СПб: Юридический центр Пресс, 2004. –С.7.

9. Barendt E. Introduction to Constitutional Law.–Oxford Univ.Press,1998. –P.14.

10.Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализ ма).–М.,1999.–С.20; Шайо А. Транснациональные сети и конституционализм// Сравнительное конституционное обозрение. –2008, №5 (66). – С.123.

11. Рассел Грэг. Материалы о демократии. Конституционализм: опыт Америки и других стран. // «Все о США: Правительство и политика». [Электронный ресурс]. Режим доступа http:// www. infousa. ru/ government/ dmpaper 2.htm. и др. (Дата обращения: 21 июля 2025 года).

12. Кравец И. Формирование российского конституционализма (проб-лемы теории и практики). [Текст]/ И. Кравец. Монография. «Издательство ЮКЭА», 2002. –362 с. –ISBN: 5-93376-037-4.

13 Кутафин О. Российский конституционализм. М.: Норма 2008. –С.3. [Электронный ресурс]. // Режим доступа: http://www.juristic.ru/-book_3675. html. (Дата обращения: 20. 06. 2025).

14. Медушевский А. Размышления о современном российском конституционализме. М.: РОССПЭН, 2007 / [Электронный ресурс] //Режим доступа: http://politosophy.ru/glossary/konstitucionalizm/ (Дата обращения: 20.11. 024).

15. Муравьева Л., Ткаченко Е. История конституционализма в России (XIX – начало XX в.) [Текст] / Л. Муравьева, Е.Ткаченко. // Учебное пособие. М.: МГУП, 2000. –С.11–12.

16. Нерсесянц В. Конституционализм как общегосударственная идеология. //Конституционно-правовая реформа в Российской Федерации: Сб. ст. / Отв. ред. Ю. Пивоваров. М., 2000. –С. 6–8. [Электронный ресурс] //Режим доступа: https:// cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionalizm-kak-obschegosudarstvennaya-ideologiya/viewer (Дата обращения: 20. 05. 2025).

17.Степанов И. Грани Российского конституционализма (XX век). [Текст] / И. М. Степанов // Конституционный строй России.–М.: Изд-во ИГи П, 1992,– Вып. I. –С. 30-31. (30-47).

18. Fellmand D. Constitutionalism. In: Dictionary of the history of ideas. Vol. 1. N.Y. 1973, p. 485.

19.Шайо А. Самоограничение власти. Краткий курс конституционализма [Текст] М.,1999. –С. 8. (–292 с.)

20. Shogimen T. Constitutionalism. In: New dictionary of the history of ideas. Vol. 2. N.Y. –Lnd. 2005, p.458. (852p.) [Electronic resource] //Access mode: https:// docs. yandex.ru/ cdn.preterhuman.net New Dictionary Of The History Of Ideas Vol 2. Pdf/ (Date of application: 20. 11. 2024).

21.Энциклопедический словарь «Конституционное право России». [Электронный ресурс] //Режимдоступа:http://politosophy.ru/glossary/ konstitucio-nalizm/. (Дата обращения:12 марта 2021 г.).

КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ: ПОНЯТИЕ И ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ

КАРИМЗОДА КАРИМ МАЗИЁ,

кандидат политических наук, докторант кафедры политологии и связи с обществом Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, улица Саида Носира 33;

тел: (+992) 918-67-05-32

В данной статье подчеркивается, что научные теории и практики состоят из множества научных терминов и понятий и особо отмечается, что научные понятия являются важным и особым выражением научных явлений и институтов, а понятие «конституционализм» открывается на основе мнения многих зарубежных и отечественных ученых.

Конституционализм как научный термин считается связанным с развитием политико-правовой мысли и принятием первых конституций в США (1787) и во Франции (1791). Понятия ограниченного и широкого и три направления и отношения становятся важными в понимании конституционализма и в раскрытии политико-правовой сущности этого явления.

Ключевые слова: *конституционализм, конституция, термины, понятия, сущность, установление «ограничений на осуществление политической власти».*

CONSTITUTIONALISM: POLITICAL AND LEGAL CONCEPT AND ESSENCE

KARIMZODA KARIM MAZIYO,
candidate of political sciences, doctoral student of the Department of Political Science and Public Relations, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33;
tel.: (+992) 918-6705 32

This article emphasizes that scientific theories and practices consist of a variety of scientific terms and concepts, and emphasizes that scientific concepts are an important and special expression of scientific phenomena and institutions, and the concept of "constitutionalism" is discovered based on the opinions of many foreign and domestic scientists.

"Constitutionalism" as a scientific term is considered to be associated with the development of political and legal thought and the adoption of the first constitutions in the USA (1787) and in France (1791). The concept of limited and broad and the three directions and relations become important in understanding constitutionalism and in revealing the political and legal essence of this phenomenon and institution.

Keywords: *constitutionalism, constitution, terms, concepts, essence, establishment of "restrictions on the exercise of political power".*

УДК: 327.57:339.92

ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ УЧАСТНИКОВ СНГ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ ВЫЗОВОВ И УГРОЗ

БАБАЕВ КЕНДЖА,
кандидат политических наук, доцент кафедры философии
и политологии Таджикского международного университета
иностранных языков имени Сотима Улугзода
734049, Таджикистан, город Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6;
тел: (+992) 918-61-16-81; e-mail: bekon_1954@mail.ru

В статье анализируются проблемы взаимодействия стран Содружества Независимых Государств в новых геополитических условиях, когда государства-участники этого объединения столкнулись с современными вызовами и угрозами, препятствующими углублению интеграционных процессов на постсоветском пространстве. Акцентируется внимание на причинах, снижающих уровень взаимодействия между странами Содружества, главной из которых является слабость интеграционных процессов внутри объединения, из-за чего не задействован имеющийся потенциал стран СНГ в обеспечение достойных условий жизни для граждан Содружества.

Анализируется влияние западных санкций на характер взаимодействия между странами СНГ и попытки Запада внести разрыв между Россией как ядра интеграционных связей на пространстве СНГ и другими членами Содружества. Особое внимание уделено анализу экономических связей между Россией и странами Центральной Азии и стремлению западных государств закрепиться в регионе с целью противодействия влиянию в нём России.

В статье раскрывается роль Таджикистана как одного из активных участников Содружества Независимых Государств, который вносит свой весомый вклад в процесс развития этого авторитетного интеграционного объединения, что наглядно проявилось в период председательства Таджикистана в 2025 году в Содружестве Независимых Государств, в рамках которого Таджикистан выдвинул новаторскую идею обсуждения вопроса о совершенствовании деятельности СНГ.

Ключевые слова: *Содружество Независимых Государств, взаимодействие, интеграционные процессы, Россия, Центральная Азия, Европейский Союз, санкции, санкционная политика, председательство Таджикистана, сотрудничество, геополитический кризис.*

Геополитический кризис в мире, разразившийся в феврале 2022 года в результате войны в Украине и последовавшие вслед за этим санкции,

введённые Европейским Союзом (ЕС) против России, оказали негативное влияние на социально-экономическое положение не только самой России, но и тех стран, которые вместе с Россией являются участниками Содружества Независимых государств (СНГ), возникшем после распада СССР на постсоветском пространстве как новая геополитическая реальность. При этом, если на Россию санкции оказали прямое воздействие, то на другие государства Содружества они коснулись косвенно. Но, учитывая высокий уровень интеграции между странами СНГ и сложившиеся между ними тесные экономические связи, санкционная политика Европейского Союза создала определённые трудности на пути сотрудничества этих государств.

Санкционная политика Запада потребовала от России и её партнёров по СНГ необходимость выработки эффективного механизма, который позволил бы адекватно реагировать на возможные риски от последствия этой нерациональной политики. В качестве противовеса санкционной политике ЕС страны СНГ разработали политику импортозамещения, которая направлена на оживление экономической жизни в государствах Содружества. В условиях санкционной политики перед странами СНГ стоит задача сохранить это важнейшее интеграционное объединение на постсоветском пространстве и консолидировать совместные усилия по противодействию современным экзистенциональным вызовам и угрозам.

Если обратиться к истокам создания СНГ в конце 1991 г. и проследить историю становления этого объединения, а также последующую его эволюцию, то можно констатировать тот факт, что сотрудничество государств-участников СНГ, к сожалению, сегодня развивается не так, как это было задумано на начальном этапе его образования. Сменив некогда мощное федеративное государство СССР на СНГ, бывшие союзные республики, создавшие это надгосударственное объединение, надеялись сохранить связи и отношения, какими они были в бытность союзной федерации. Но романтические представления о возможности безболезненного перехода к новому формату отношений и о благополучной жизни в новых условиях столкнулись с трудностями, ибо реальность жизни в разъединённых на национальные части государствах была далека от романтических надежд о благоденствии в суверенной ипостаси.

Произошедшие трансформации в странах СНГ за годы их суверенного бытия отразились на их социально-экономическом развитии и жизненном уровне населения. Во многих странах СНГ снизились темпы развития экономики, а уровень бедности населения вырос. Политические кризисы в ряде странах постсоветского пространства привели к сокращению числа членов СН: из-за известных событий из него вышли Грузия и Украина. Под влиянием внешних факторов прекратила свою деятельность в СНГ Молдова, которая, взяв курс на евроинтеграцию, заняла антироссийскую позицию и

денонсировала ряд соглашений в рамках Содружества.

Следует признать, что в деятельности СНГ есть немало проблем как объективного, так и субъективного характера. Вызовы, с которыми сталкиваются страны СНГ, в условиях современного геополитического кризиса, создают препятствия на пути углубления интеграции в Содружестве. Имеющиеся противоречия в деятельности СНГ проявляются в том, что, как отмечает А.С. Рыпневская, «отсутствие единых целей у его членов выражается в политических проблемах и несогласованности участников этого объединения. В своё время страны-партнеры не поддержали Россию во время грузино-югоосетинского конфликта 2008 г. А во время государственного переворота в феврале 2014 года на Украине и вхождения Крыма в состав России государства СНГ не признали Крым частью РФ. После начала СВО из стран СНГ Россию поддержала только Беларусь. Таким образом, активное и диверсифицированное давление, как в экономическом, так и в политическом отношении со стороны Запада может повлиять на колеблющиеся постсоветские республики» [1, 207]. Сегодня мы видим, что коллективный Запад делает всё необходимое, чтобы используя экономические и политические рычаги повлиять на умонастроение граждан и политическую элиту постсоветских государств, с переформатированием их сознания на западные ценности, и, как следствие, упразднить СНГ.

Безусловно, отмеченные проблемы и противоречия в деятельности СНГ имеют место, но это вовсе не означает, что Содружество бесперспективно и неэффективно, т.к. несмотря на некоторые издержки, в прошествии 34 лет Содружество Независимых Государств вопреки мрачным прогнозам продолжает функционировать и приспосабливаться к быстроменяющимся условиям действительности. Показателем того, что Содружество жизнеспособно и устремлено в будущее, является «Концепция дальнейшего развития СНГ», принятая ещё 5 октября 2007 года, которая несмотря на все трудности реализуется. Прошедший 10 октября 2025 года в г. Душанбе саммит глав государств СНГ под председательством Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона подтвердил, что Содружество Независимых Государств - это состоявшаяся межгосударственная региональная организация, признанная международным сообществом.

Таджикистан как один из активных участников Содружества Независимых Государств вносит свой вклад в процесс развития этого авторитетного интеграционного объединения. Это ярко проявилось в процессе председательства Таджикистана в 2025 году в Содружестве Независимых Государств. В рамках полномочий Таджикистана в СНГ 22 января 2025 г. на заседании Совета постоянных полномочных представителей государств-участников Содружества под председательством Республики Таджикистан начальник Управления стран СНГ Министерства иностранных дел Таджикистана Ахмад Саидмуродзода презентовал

Концепцию председательства Таджикистана в Содружестве Независимых Государств в 2025 году и План мероприятий по её реализации [2]. В период своего председательства в СНГ Таджикистан выдвинул ряд новаторских идей, направленных на активизацию деятельности этого объединения. В частности, «новаторской идеей таджикского представительства стал запуск обсуждения вопроса о совершенствовании деятельности СНГ» [3]. Прошедшее время показало, что процесс реализации Концепции председательства Таджикистана в СНГ стал продуктивным, что было подтверждено на состоявшемся саммите глав государств СНГ 10 октября 2025 г. Выступая на заседании Совета глав государств СНГ Эмомали Рахмон, отметил, «что деятельность Таджикистана в качестве председательствующей страны в Содружестве была направлена на достижение практических результатов в развитии сотрудничества в рамках Содружества» [4]. При этом, как отметил глава нашего государства, что в рамках совершенствования деятельности СНГ «особое значение придавалось

укреплению взаимодействия в сфере противодействия современным вызовам и угрозам» [4].

В заслугу Таджикистана в период его председательства в СНГ в 2025 году войдёт и то, что впервые в истории СНГ на полях недели высокого уровня в рамках 80-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН в штаб-квартире всемирной организации в сентябре 2025 года проведено совместное мероприятие высокого уровня по взаимодействию СНГ и ООН. Важным событием в период председательства Таджикистана в СНГ стало то, что «по инициативе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона впервые 27 августа 2025 года Генеральной Ассамблеей ООН принята Резолюция «Сотрудничество между Организацией Объединенных Наций и Содружеством Независимых Государств, выдвинутая Таджикистаном в период его председательства в СНГ в 2025 году» [4].

Акцентируя внимание на решение главной проблемы СНГ – углубление интеграционных процессов внутри объединения, здесь необходимо учитывать то обстоятельство, что между странами СНГ имеются существенные различия: их национальные интересы не всегда гармонируют друг с другом, вступают в противоречие между собой, и вследствие этого, приводят к конфликтам между отдельными членами Содружества, которые порой доходят до вооружённых столкновений, сопровождающиеся человеческими жертвами. В Закавказском регионе такого рода конфликты имели место в своё время между Арменией и Азербайджаном, а в Центральной Азии в состоянии вооружённого пограничного конфликта находились Кыргызстан и Таджикистан. Данные конфликты отразились не только на характере сотрудничества между конфликтовавшими государствами, снизив уровень их отношений, но и

препятствовали выработке единых подходов к разрешению возникших противоречий между этими государствами. В конечном счёте, в результате предпринятых мер с участием партнёров по СНГ, и в частности России, указанные конфликты нашли своё разрешение. При этом конфликт между Арменией и Азербайджаном завершился разрешением его военной составляющей, а что касается его политической стороны, то здесь ещё имеются проблемы. В свою очередь конфликт между Кыргызстаном и Таджикистаном благодаря политической воле президентов этих государств в марте 2025 г. был успешно разрешён во благо их народов со снятием всех существовавших ранее противоречий. То, что прежде было камнем преткновения, вызывая споры и пограничные столкновения между Таджикистаном и Кыргызстаном, в марте 2025 г. получило своё решение, имеющее историческое значение, т.е. эти страны полностью завершили процесс демаркации и делимитации государственной границы. Разрешение данного конфликты позволило наладить добрососедские отношения и повысить уровень доверия между странами Центральноазиатского региона. Это продемонстрировала состоявшаяся 31.03.2025 г. в Худжанде трёхсторонняя встреча глав государств Таджикистана Эмомали Рахмона, Кыргыстана Садыра Жапарова и Узбекистана Шавката Мирзиёева, на которой были подписаны Договор о точке стыка государственных границ трёх стран и Худжандская декларация о вечной дружбе. Главы этих соседних государств назвали подписание договора о границе важным и историческим событием, которое является знаковым не только для этих государств и их народов, имеющих давние многосторонние связи и добрососедские отношения, уходящие корнями вглубь истории, но и для всего Центральноазиатского региона. Это событие важно и для всего Содружества с точки зрения укрепления и развития взаимодействия между участниками этого интеграционного объединения.

Анализируя характер отношений между странами СНГ, и, признавая достижения в деятельности этого объединения, тем не менее, наряду с указанными выше проблемами, влияющих на содержание взаимодействия между странами СНГ, следует иметь в виду ещё одно обстоятельство, на которое обращают внимание российские исследователи А.А. Сушенцов и Н.Ю. Силаев. В частности, они отмечают, что «общее прошлое постсоветских стран играет противоречивую роль и выступает в зависимости от ситуативных интересов как объединяющим, так и разъединяющим фактором» [5]. В связи с этим во внешней политике отдельных стран СНГ, предпочтение отдаётся двусторонним и многосторонним договорённостям вместо коллективной работы в рамках организации [6]. То есть, избрав в качестве стратегии отношений с внешним миром многовекторную политику, страны СНГ рассматривают свою независимость как средство ориентации своей внешней политики не только

на Россию, являющейся правопреемницей СССР, но и на другие государства. В этом проявляется стремление этих государств подчеркнуть свою суверенность и идентичность.

Надо признать (объективно так сложилось после распада СССР – *К.Б.*), что с обретенияем независимости дистанция между странами СНГ увеличивается по мере смены поколений. Не последнюю роль, как пишет российский исследователь А.Т. Ковальчук, в этом сыграла позиция самой России, которая на протяжении многих лет после распада СССР не уделяла должного внимания интеграционным процессам на постсоветском пространстве [7]. Имевшая место в своё время отстранённость России от постсоветского пространства привела к усилению здесь позиций государств, для которых это пространство стало зоной их геополитических интересов. Это не могло не повлиять на характер взаимодействия между странами Содружества. Снижение уровня коллективной работы в СНГ привело к тому, что образовавшийся вакуум на постсоветском пространстве из-за отстранённости России, вызвал интерес иных геополитических игроков, которые поспешили занять в нём свою нишу. Среди этих игроков активизировали своё влияние западные государства, а также Турция и КНР.

Китайский исследователь Ван Люин отмечает, что «начиная с 2010-х гг. достаточно интенсивную экономическую экспансию на постсоветском пространстве стал проводить Китай, что впоследствии (с 2013 г.) органически слилось с инициативой «Один пояс – один путь»» [8, с. 148-161, 186-216]. При этом, что интересно, СНГ не является приоритетным направлением китайских инвестиций, т.е. в совокупности страны СНГ составляют менее 1% от всех инвестиций КНР [9]. Согласно анализу Евразийского банка развития, КНР демонстрирует особый интерес к нефтегазовой и золотодобывающей отраслям и может стать основным иностранным инвестором в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане. Важным направлением для Китая также выступает развитие транспортных маршрутов через Центральную Азию для реализации экономической инициативы «Один пояс, один путь» и через Южный Кавказ - для доступа к Каспийскому морю [8]. Кроме этого, Китай активно продвигает политическое взаимодействие с руководством Центральноазиатских государств по широкому спектру направлений сотрудничества [10]. В частности, этому был посвящён саммит Китай-Центральная Азия, проходивший 18-19 мая 2023 года в г. Сиань Китайской Народной Республики, в которой принял участие Президент Таджикистана Эмомали Рахмон. Это была первая встреча на высшем уровне такого формата.

Наряду с КНР активно продвигает своё влияние на постсоветском пространстве Турция, которая расширяет здесь зону своих интересов, стремясь стать важным геополитическим игроком в этом регионе. Особый интерес Турция проявляет к Азербайджану, что связано с языковой,

историко-культурной и геополитической близостью между этими странами. Отношения Азербайджана и Турции строятся на основе формулы: «Один народ – два государства», часто озвучиваемой Президентом Турции Реджепом Эрдоганом. О масштабах влияния Турции свидетельствует то, что турецкие инвестиции в Азербайджане по итогам 2022 г. составили 1,1 млрд долл., что в два раза больше инвестиций России. А.Г Исмаилова отмечает, что «доля турецкого капитала присутствует во всех пяти международных консорциумах, связанных с азербайджанским нефтегазовым сектором» [11].

Свою роль в современном мире и сущность своих геополитических интересов Президент Турции Эрдоган сформулировал следующим образом: «Турция гораздо больше, чем её территория», т.е. сделана заявка на право Турции, как геополитического субъекта, присутствовать за пределами своей территории, реализуя свои геополитические интересы. Именно этим Турция руководствуется в отношениях с другими государствами.

Характеризуя уровень присутствия Турции на постсоветском пространстве, А. Усенов отмечает, что Турция стремится расширить своё присутствие и в других регионах этого пространства, в частности, в Центральной Азии, вкладывая инвестиции в инфраструктурные проекты государств этого региона. Турция развивает военное сотрудничество с государствами региона поставляя им свои беспилотные летательные аппараты «Байкостары», что имело место в ходе пограничного противостояния между Таджикистаном и Кыргыстаном. Сотрудничество Турции со странами Центральной Азии охватывает также сферу энергетики поставками энергоносителей [12].

По мнению В.А. Аваткова, для осуществления своих геополитических интересов в Центральной Азии, «Турция активно использует инструменты мягкой силы, которые реализуются через Организацию тюркских государств и его институты. В рамках концепции «Ноль проблем с соседями» выстраиваются отношения с Арменией, хотя в Армении не забыли геноцид армян в Османской империи в 1915-1916 гг. Функционирование лоббистских групп во всех постсоветских государствах отражает стремление Турции выстроить свою ценностную систему международных отношений» [13].

Постсоветское пространство является пересечением геополитических интересов и таких влиятельных геополитических игроков, как США и Европейский Союз, которые, как отмечает таджикский исследователь Ф.А. Ахмедов, оказывают сильное влияние на страны Содружества. По его мнению, «период прозападной внешней политики России позволил им закрепиться в СНГ» [14]. Речь идёт в данном случае о той внешней политике, которую политическое руководство России проводило в период нахождения у власти Б.Н. Ельцина, когда внешнеполитические приоритеты имели прозападную ориентацию в ущерб своим национальным интересам.

Забвение Россией в 90-х гг. XX в. своих геополитических интересов позволило западным государствам проникнуть и закрепиться на пространстве СНГ.

Свидетельством особого внимания Евросоюза к Центральной Азии, как отмечает в своей диссертационной работе С. Рустами, «являются принятые ЕС Стратегии 2007 и 2019 гг., нацеленные на продвижение европейской «мягкой силы» в государствах региона» [15]. Это было продемонстрировано в выступлении бывшего Верховного представителя ЕС по иностранным делам и политике безопасности Ж. Борреля 18.11.2022 г. в Самарканде (Республика Узбекистан), на открытии конференции по взаимосвязанности «Евросоюз-Центральная Азия». Боррель заявил, что ЕС «намерен поощрять естественное желание центральноазиатских партнеров освободиться от зависимости от одного единственного международного партнера, невзирая на исторические и географические связи». Естественно, что под этим партнёром имеется ввиду, конечно же Россия, с которой у стран Центральной Азии сложились тесные исторические, географические и культурные связи, которые Борель пожелал отменить, что противоречит исторической правде.

Свою линию по втягиванию Центральноазиатских государств в орбиту своих интересов руководство Евросоюза попыталось провести на 3-4 апреля 2025 года в г. Самарканде на саммите «Евросоюз-Центральная Азия». Так, председатель Еврокомиссии Урсула фон дер Ляйен в своём выступлении на пленарном заседании этого саммита, обращаясь к лидерам государств Центральной Азии, заявила: «Наше стратегическое партнёрство - это обязательство быть рядом друг с другом. Это партнерство показывает, что вы можете положиться на ЕС». Такая благосклонность Евросоюза вызывает вопрос: как отразится это стратегическое партнёрство через призму сложившейся геополитической ситуации в связи с войной на Украине на отношениях государств Центральной Азии и России? Ведь расширение связей ЕС со странами Центральной Азии имеет под собой не столько экономическое, сколько политико-идеологическое основание, которое продиктовано, прежде всего, стремлением оторвать этот регион от России, которая является ядром Содружества Независимых Государств. Такая установка ЕС имеет далеко идущие последствия, ибо отмена России как цементирующей конструкции СНГ разрушит всю конструкцию. Это, безусловно, скажется на деятельности СНГ и взаимодействии его участников. То есть в перспективе ЕС видит Центральную Азию, в которой исключается присутствие России. Аналогичную цель преследуют и США, сотрудничающие с странами Центральной Азии в рамках региональной дипломатической платформы «С5+1» с 2015 г., цель которой формирование «независимой, процветающей и защищённой Центральной Азии». То есть, оторвав этот регион от России, предлагается защитить его силами США.

Особое усердие в реализации политики отмены России западные стратеги предприняли после начала 24 февраля 2022 года Россией специальной военной операции на территории Украины. С этого времени Запад усилил давление на страны СНГ. Пытаясь умиротворить страны Центральной Азии, «в мае 2022 г. тогдашний помощник госсекретаря США по делам Южной и Центральной Азии Дональд Лу во время поездки по странам региона заверял в том, что санкции США не будут иметь негативных последствий» [16]. Но реальность оказалась иной. Странами Запада вход был пущен весь арсенал механизмов давления: от экономических стимулов до косвенных угроз. 20 июля 2023 г. в очередной пакет антироссийских санкций под предлогом поставок товаров двойного назначения были включены 4 кыргызские компании [17].

Однако, несмотря на давление США и ЕС, как считают И.С. Шульженко и Ю.А. Казановская, «в условиях санкционных ограничений исторически сложившиеся связи между странами, входившими ранее в состав СССР, способствуют взаимной поддержке, укреплению экономического и политического взаимодействия» [18, с. 53]. Заседание Совета глав государств СНГ 10 октября 2025 г. в г. Душанбе продемонстрировало единство Содружества и стремление противостоять попыткам раскачать это авторитетное эффективно функционирующее интеграционное объединение.

Сопоставляя позиции России и Запада по отношению к постсоветским государствам, нельзя не заметить той особенности, что здесь столкнулись геополитические интересы различной полярности со знаком плюс (Россия) и минус (Запад), т.е., как отмечают авторы коллективной работы Д. Белащенко, Т. Медведева, И. Рыжов, «для России постсоветские государства представляют собой зону жизненно важных интересов, для Запада они – рычаг давления на Россию» [19, с. 15]. Данная оценка роли России на постсоветском пространстве и, в частности, в таком регионе как Центральная Азия, нашла своё отражение во втором саммите по формату «Центральная Азия-Россия», который прошёл 9 октября 2025 г. в Душанбе. Директор Института Китая и современной Азии Российской Академии наук Кирилл Бабаев на во втором экспертном форуме «Центральная Азия-Россия: повестка совместного развития», состоявшийся 11 октября 2025 г. в Душанбе, касаясь вопроса об уровне экономических связей между Россией и странами Центральной Азии отметил: «Товарооборот России со странами Центральной Азии в 2024 году превысил 45 млрд. долл., объём накопленных российских инвестиций в регион оценивается более чем в 20 млрд. долл.» [4].

Размышляя о роли СНГ в современных условиях, Президент России В. Путин на встрече с журналистами по итогам своего государственного визита в Республику Таджикистан, участия в заседании Совета глав государств и во

втором саммите «Россия-Центральная Азия» 9-10 октября 2025 г., отметил: «Какими бы не были большими различия в культуре самых разных народов бывшего Советского Союза, но какой-то единый морально-нравственный код советского человека всё-таки был. И это тоже имеет определённое значение. И сохранение всего того, что досталось от Советского Союза, - эту задачу СНГ и призвано решать» [20, с. 2].

Этим, по сути, обусловлена уникальность СНГ как важнейшего интеграционного объединения на постсоветском пространстве, опирающегося на баланс центробежных и центростремительных сил, которые в условиях многовекторности их внешней политики и стремлением отстаивать национальные интересы, объективно вплетаются в этот баланс разнонаправленных сил, которые, в конечном счёте, сходятся в единстве общности их исторической судьбы.

В условиях сложившейся геополитической реальности для стран СНГ нет иной альтернативы, кроме как развивать взаимовыгодные совместные проекты, адекватно реагируя на современные вызовы и угрозы, что соответствует национальным интересам всех стран Содружества Независимых Государств и укрепляет их взаимодействие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Рыпневская А.С. Перспективы взаимодействия государств-участников Содружества Независимых Государств /Современная Европа. – 2024. - №2. – С. 203-211.

2. Заседание Совета постпредов СНГ/Народная газета. – №5. – 22 января. – 2025.

3. Давлатова И. В 2025 году Таджикистан председательствует в СНГ /Народная газета. – № 52. – 25 декабря. – 2024.

4. Народная газета. - №43. – 15 октября. – 2025.

5. Сушенцов А.А., Силаев Н.Ю. Роман взросления: внешняя политика как формирующий опыт для новых государств Евразии. Доклад Международного дискуссионного клуба. «Валдай», 2022 URL: https//ru. valdaiclub. com/a/reports/roman-vzrosleniya/ (Дата обращения: 12.10.2023).

6. Пивовар Е.И. 30 лет СНГ: трансформационные процессы на постсоветском пространстве. – М.: РГГУ, 2022. – 473 с.

7. Ковальчук А.Т. Эволюция российских концепций многостороннего взаимодействия и интеграционных процессов на постсоветском пространстве. Автореф. дис. ... канд. полит. наук. –Москва, 2014. – 23 с.

8. Ван Люин. Политика Китайской Народной Республики на постсоветском пространстве (1991–2019 гг.). Дис. ... канд. ист. наук. – Москва, 2020. – 212 с.

9. Кузнецов А., Винокуров Е., Малахов А., Забоев А. Мониторинг взаимных инвестиций ЕАБР. Евразийский банк развития. Доклады и рабочие документы 22/5, 2022. URL: https//cabr.

org/upload/block/d2b/EDB_2022_ Repurt-5_Monitoring-of-Mutual Investments_rus.pdf (Дата обращения: 12.10.2023).

10. Малышева Д.Б. Международно-политическая конкуренция и сотрудничество в центрально-азиатском регионе. Большая Евразия: Развитие, безопасность, сотрудничество. Вып. 5. Ч. 1. – М., 2022. – С. 463-465.

11. Исмаилова Л.Г. Азербайджано-турецкое экономическое сотрудничество и основные направления его совершенствования. – М.: Наука, техника и образование, 2017. № 9 (39). – С. 57–61.

12. Усенов А. Турция в Центральной Азии: влияние и лимиты. Central Asian Analytical Net-work. 13.07.2021. URL: https://www.caa-net-work.org/arch/21989/turiziya-v-czentralnoj-azii-vliyanie-limity (Дата обращения: 12.10.2023).

13. Аватков В.А. Внешнеполитический курс Турецкой Республики в рамках современной системы международных отношений. Автореф. дис. ... д-ра полит. наук. –Москва, 2021. – 50 с.

14. Ахмедов Ф.А. Центральноазиатский регион в фокусе геополитических интересов глобальных акторов (на примере РФ, КНР и США). Дис. ... канд. полит. наук. –Душанбе, 2019. – 173 с.

15. Рустами С. Политика Европейского Союза в интеграционных процессах в центральноазиатском регионе: направления, инструменты, ресурсы. Дис. ... канд. полит. наук. –Екатеринбург, 2021. – 185 с.

16. Кривошеев К. Центральной Азии протянули руку помощи. Коммерсантъ. 26.05.2022. URL: https://www.Kommersant./ru/doc 15369342 (Дата обращения: 12.10.2023).

17. Тимофеев И.Н. Санкции США в отношении компаний из Киргизии: новая тенденция? РСМД. 14.08.2023. URL: https://r ussiancouncil/ru/annalytics-and-conments/analytics/sanktsii-ssha-v-otnoshenii-kompani-iz-kirgizii-novoya-tendentsiya/ (Дата обращения: 12.10.2023).

18. Шульженко И., Казановская Ю. Углубление экономической интеграции и развитие торговых отношений стран Содружества Независимых Государств: правовая политика Российской Федерации в период председательства в СНГ /Вестник Академии права и управления.- №1. – 2025.

19. Белащенко Д., Медведева Т., Рыжов И. Политические процессы на постсоветском пространстве /Проблемы евразийской интеграции.–М., 2021. – 18 с.

20. Путин В. Сохранить лучшее из СССР / Аргументы и факты. - №42. – 16 октября. – 2025.

НАҚШИ ИДМ ҲАМЧУН ИТТИҲОДИЯИ ҲАМГИРО ДАР ФАЗОИ ПАСОШУРАВӢ ВА ДУРНАМОИ ҲАМКОРИИ ИШТИРОКЧИЁНИ ОН ДАР ШАРОИТИ ТАҲДИД ВА ХАТАРҲОИ МУОСИР

БАБАЕВ КЕНҶА,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии Донишгоҳи байналмиллалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода
734049, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев 17/6;
тел: (+992) 918-61-16-81; e-mail: bekon_1954@mail.ru

Дар мақола масъалаи ҳамкории кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) дар шароити нави геополитикӣ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Давлатҳои узви ин иттиҳод имрӯз бо таҳдид ва хатарҳои муосир мувоҷеҳанд, ки раванди амиқшавии ҳамгироиро дар фазои пасошуравӣ душвор мегардонанд. Зикр мешавад, ки яке аз сабабҳои асосии коҳиши сатҳи ҳамкорӣ миёни кишварҳои мазкур сустии равандҳои ҳамгироӣ дар дохили худи ин созмон аст, ки дар натиҷа зарфияти мавҷудаи давлатҳои ИДМ барои таъмини зиндагии арзандаи шаҳрвандон пурра истифода намешавад.

Дар мақола таъсири таҳримҳои кишварҳои ғарбӣ ба табиати ҳамкории кишварҳои ИДМ ва талоши Ғарб ҷиҳати ба вуҷуд овардани ихтилоф миёни Русия, ҳамчун маркази робитаҳои ҳамгироӣ дар фазои ИДМ ва дигар кишварҳои узв баррасӣ мегардад. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили робитаҳои иқтисодии байни Русия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ равона шудааст, ки дар он талоши давлатҳои ғарбӣ барои мустаҳкам кардани мавқеи худ дар минтақа бо ҳадафи маҳдуд намудани нуфузи Русия нишон дода мешавад.

Дар мақола ҳамчунин, нақши Тоҷикистон ҳамчун яке аз аъзои фаъоли ИДМ бозтоб меёбад. Тоҷикистон саҳми назарраси худро дар рушди ин созмони бонуфуз мегузорад, ки ин амр махсусан дар давраи раёсати он дар соли 2025 дар Иттиҳод таҷассум ёфт. Дар ҳамин давра Тоҷикистон ташаббуси навоваронаеро доир ба муҳокимаи масъалаи такмили фаъолияти ИДМ пешниҳод намуд.

Калидвожаҳо: *Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ҳамкорӣ, равандҳои ҳамгироӣ, Русия, Осиёи Марказӣ, Иттиҳоди Аврупо, таҳримҳо, сиёсати таҳримӣ, раёсати Тоҷикистон, ҳамкорӣ, буҳрони геополитикӣ.*

PROSPECTS FOR COOPERATION BETWEEN CIS MEMBERS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES AND THREATS

BABAEV KENJA,
Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Political Science at the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulughzoda
734019, Tajikistan, Dushanbe city, Muhammadiev str.17/6;
tel.: (+992) 918-61-16-81, e-mail: bekon_1954@mail.ru

The article analyzes the problems of interaction among the countries of the Commonwealth of Independent States (CIS) in the new geopolitical conditions, where the member states of this association are facing modern challenges and threats that hinder the deepening of integration processes in the post-Soviet space. It focuses on the reasons reducing the level of interaction among the Commonwealth countries, the main one being the weakness of integration processes within the association, which prevents the utilization of the existing potential of the CIS countries to ensure decent living conditions for the citizens of the Commonwealth.

The analysis covers the impact of Western sanctions on the nature of interaction among the CIS countries and the attempts by the West to drive a wedge between Russia, as the core of integration ties in the CIS space, and other members of the Commonwealth. Special attention is paid to the analysis of economic ties between Russia and the countries of Central Asia and the desire of Western states to gain a foothold in the region in order to counter Russia's influence therein.

The article reveals Tajikistan's role as one of the active participants in the Commonwealth of Independent States, which makes a significant contribution to the development of this authoritative integration association, as was clearly demonstrated during Tajikistan's chairmanship of the Commonwealth of Independent States in 2025, during which Tajikistan put forward an innovative idea to discuss the improvement of the CIS's activities.

Keywords: *Commonwealth of Independent States, cooperation, integration processes, Russia, Central Asia, European Union, sanctions, sanctions policy, Tajikistan's chairmanship, cooperation, geopolitical crisis.*

УДК: 327.8(581)

НАҚШИ ОМИЛҲОИ ДИНӢ–ЭТНИКӢ ДАР БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН

СОБИРӢ ЛОИҚНАЗАР МУМИН,
муовини директори Муассисаи давлатии «Пажуҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ»
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Борбад 48;
e -mail: loig.mumini@gmail.com

Дар даҳсолаҳои охир тағйироти геополитикие, ки дар ҷаҳони муосир ба вуқуъ мепайвандад, моро водор месозад, ки масъалаҳои вобаста бо нақши дин ва руҳониёнро дар равандҳои сиёсии як қатор кишварҳои ҷаҳони ислом мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор диҳем. Аз ҷумла дар кишвари Афғонистон, ки низоъ бештар аз 40 даҳсола аст, ки зери номи арзишҳои динӣ идома дорад.

Буҳрони қавмии Афғонистон ҳамзистии байни гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, аз қабили паштунҳо, тоҷикон, ҳазораҳо ва ӯзбекҳо, дар шароити ноустувории музмин ва ҷанг инъикос мешавад. Ин низоъҳо дар худ решаҳои амиқи сиёсӣ ва таърихӣ доранд. Афғонистон, ки дар он ҷо манфиатҳои бозигарони ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ба ҳам мепайванданд, то ҳол дар маркази таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ қарор дорад. Буҳрони ин кишвар таърихи тулонӣ дошта, аз асри XIX сарчашма мегирад, бо низоъҳои динӣ ва этникӣ, ки ҳам таъсири беруна ва ҳам аз таъсири дохилӣ доранд, тавсиф мешавад. Ин буҳрон дар бархӯрдҳо байни гурӯҳҳои гуногуни динӣ, ба монанди “Толибон” ва ғайра байни унсурҳои динӣ ва дунявии ҷомеаро дар бар мегирад.

Пажуҳиш дар асоси омӯзиши маводҳои воқеии таърихӣ, сабти рӯйдодҳои даҳсолаи охир ва ворид намудани манбаъҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҳлилии нашршуда дар расонаҳои гуногуни дохилӣ ва байналмилалӣ таҳия шудааст. Асоси методологияи таҳқиқот дар асоси принсипҳои дақиқи таърихӣ, сиёсӣ ва объективии илмӣ асос ёфтааст. Муаллиф ба хулосае меояд, ки решаҳои буҳрон нокоромадии ҳукуматҳои вақт ва нодида гирифтани нақш ва таъсири руҳониён дар Афғонистон мебошад.

Муаллиф дар мақола бештар таъсири руҳониён дар ҳаёти сиёсию иҷтимоии Афғонистон ва нақши онҳоро дар буҳрони ин кишвар мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор додааст.

Калидвожаҳо: *сиёсат, ислом, руҳониён, “Толибон”, равандҳои сиёсӣ, инқилоб, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳукумат, қудратҳои минтақа ва ҷаҳон, кишиносон.*

Кишвари Афғонистон, ки манфиатҳои кудратҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ ва минтақавиро бо ҳам мепайвандад, ҳамчунон, дар маркази таваҷҷуҳи

қудратҳои ҷаҳонӣ қарор дорад. Вазъи кунунӣ, сарфи назар аз тавофуқ миёни Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва «Толибон», ки 29 феврали соли 2020 ҳосил шуда буд, то ҳанӯз норавшан боқӣ мондааст. Чунин муносибат, пеш аз ҳама, нигаронихои кишварҳои минтақаро ба миён овардааст. Таҳлилгарон таъсири паёмадҳои бухрони Афғонистонро аз дидгоҳҳои мухталиф арзёбӣ менамоянд.

Мақсади асосии ин пажуҳиш нақши омилҳои диниву этникӣ дар буҳрони Афғонистон мебошад. Аксари ҳизбу ҳаракатҳои сиёсии Афғонистон муташаккил аз раҳбарони диниву этникии бонуфуз мебошанд. Шахсиятҳои маъруфи динии Афғонистон дар раванди сиёсии он, нақши муҳим ва бориз доранд. Бешубҳа, дар Афғонистон қавму қабилаҳо, халқу миллатҳо, нажоду мазҳабҳо ва забонҳои гуногун мавҷуданд. Аммо, муаассифона, дар аксар масъалаҳои муҳимми таърихӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, низомӣ, амниятӣ ва кишвардорию ҳифзи манфиатҳои муштараки миллӣ иттиҳоду ҳамбастагӣ вуҷуд надорад. Гурӯҳҳои қавмӣ ва маҳалгаро кӯшиш менамоянд, ки бо истифода аз дину мазҳаб дар амалӣ гардидани ғаризаҳои қавмӣ ва мазҳабӣ аз манфиатҳои миллии Афғонистон сарфи назар намоянд. Гурӯҳҳои қавмӣ ва маҳалгарое вуҷуд доранд, ки бо баҳонаи манфиатҳои бузурги миллӣ дар фикри идомаи қудрати қавмии хеш буда, аз фазои сиёсӣ ва ҳимояи байналмилалӣ суиистифода намуда, қудрати инҳисории худро таҳким бахшанд.

Аз замони таъсиси давлати Афғонистон руҳониён ҳамеша дар тасмимгириҳои ҳаёти сиёсию иҷтимоӣ нақши калидӣ бозида, ба ҷомеа таъсири бевосита мерасонанд. Аксари аҳолии Афғонистонро мусалмонон (тақрибан 99,8%) ташкил медиҳанд, 85–90% пайравони мазҳаби аҳли суннат, 10–15% дигар пайравони мазҳаби ташаййуъ (ҷаъфарӣ) мебошанд [1]. Инчунин, пайравони мазҳаби исмоилия низ дар ин кишвар зиндагӣ менамоянд, ки 2 дарсади аҳолиро ташкил медиҳанд [2]. Илова бар ин, дар Афғонистон дигар равияҳои мазҳаби суннӣ, ба монанди нақшбандия, қодирия ва чиштия вуҷуд доранд, ки ба таври анъанавӣ ба номи асосгузорон ё шахсиятҳои бузурги динии гузашта номгузорӣ шудаанд [3]. Аз ин ҷиҳат омили динӣ на танҳо дар ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ, балки дар тасмимгириҳои бузурги сиёсӣ низ таъсири калон дорад. Чунин муносибат боиси шаклгирии тасмимҳои калон дар равандҳои муҳимми сиёсат гаштааст.

Дар маҷмуъ, руҳониёни динӣ дар Афғонистон муносибатҳои иҷтимоию этникиро бештар дар муҳити пайравони худ муайян мекунад. Дин дар ҷараёни мураккаби сиёсӣ ба тағйирёбии арзишҳои аъзоёнаш таъсир расонида, ба сифати манбаи қонунӣ ва таҳкими қудрат хизмат мекунад. Мутаассифона, дар баъзе мавридҳо арзишҳои динӣ аз ҷониби гурӯҳҳои хосси этникӣ бо дастгирии гурӯҳҳои мушаххас барои расидан ба ҳадафҳои муайян, мавриди истифода қарор мегардад.

Омӯзиши амиқи вазъи кунунии Афғонистон нишон медиҳад, ки дар давоми чаҳор даҳсолаи охир кишварҳои Ғарб, инчунин, Русия, Покистон, Эрон, Ҳиндустон, Чин, давлатҳои арабии Халиҷи Форс, Туркия ва ғайра дар ҳаллу фасл ё таҳрики буҳрони Афғонистон ба таври ошкор ва пӯшида таъсиррасон будаанд. Дар тамоми давраи вазъи ноустувори ин кишвар, ҳар қудрати ҷаҳонӣ ва ё ҳар кишвари ҳамсоя, як ҳизб, гурӯҳ, мазҳаб, идеалогия ва ё қавми алоҳидаро пуштибонӣ карда, онро дар баробари неруҳои дигар барои расидан ба ҳадафҳои дарозмуддати худ тақвияту дастгирӣ кардаанд.

Ҳанӯз дар охири солҳои 1950 ва ибтидои солҳои 60-ум дар Афғонистон чанд созмони исломии мухолифи ҳукумат, аз ҷумла “Ҷавонони мусалмон”, ба майдони сиёсӣ ворид гардиданд, ки пас аз пароканда шудани онҳо дар миёнаҳои солҳои 1970 Ҷамъияти Исломии Афғонистон (ҶИА) бо роҳбарии профессор Бурҳониддин Раббонӣ ва Ҳизби Исломии Афғонистон бо роҳбарии Гулбуддин Ҳикматёр таъсис ёфтанд [4]. Ин ҳаракатҳои сиёсӣ баъд аз Инқилоби Саվр дар моҳи апрели соли 1978 дар ибтидои ташкилёбии худ, мухолифатҳои худро бар зидди ҳукумати Довудхон оғоз намуданд. Бо мурури замон дар миёни мардум норозиҳо ба муқобили ҳукумат ҷадид оғоз гардид.

Воқеаҳои чаҳор даҳаи охири асри бисти милодӣ, хусусан, дар замони Инқилоби Саври соли 1978, Ҳизби Демократии Халқи Афғонистон, кӯшиши ба вуҷуд овардани ислоҳотро дар соҳаҳои гуногун рӯйи даст гирифт. Дар ин муддат дар ҳамкорӣ бо давлати вақти шуравӣ маблағгузорӣ дар соҳаи саноат, энергетика, нақлиёт, маориф ва ғайра роҳандозӣ гардид. Бо мурури замон норозигиҳо дар миёни ҷомеа ва хусусан руҳониён, пайдо гардиданд.

Дар моҳи декабри соли 1979 пас аз ворид гардидани неруҳои Иттиҳоди Шуравӣ ба сарзамини Афғонистон эътирозҳо бо шаклҳои гуногун идома ёфта, таъсири худро дар ҳаёти осоиштаи мардум гузоштанд. Бо мурури замон вазъӣ сиёсию иҷтимоӣ бо шаклҳои гуногун буҳронӣ гардид. Ин давраи таърихи Афғонистон дар асари муҳаққиқи рус В.Н. Сполников ба пуррагӣ инъикос гардидааст [5].

Чунин баҳогузориҳоро дар асарҳои муҳаққиқони рус А.Мартинкин ва С.Хоменко дидан низ мумкин аст. Ба андешаи ин муҳаққиқон: «Саркӯбиҳо на танҳо дар баробари тундгароён, балки бар зидди гурӯҳҳои мазҳабӣ, олимони динӣ сурат мегирифтанд» [6]. Чунин шакли муносибат дар робитаҳои иҷтимоии ҷомеа дигаргунии куллиро ба вуҷуд овард.

Дар соли 1992 тасмимҳои гирифтаи нодурусти ҳукумат боиси суқути он гардид. Ин масъала дар асарҳои пажуҳишгари рус М.Ф. Слинкин ва муҳаққиқи амрикоӣ Т. Барфилд баррасӣ ва арзёбӣ гардидааст: «Дар муддати ҳаждаҳ моҳи фаъолияти ҳизби ҳоким, ҳукумат дучори буҳрони сиёсӣ гардида, низом дар марҳалаи фурӯпошӣ қарор гирифт. Танҳо дар моҳи декабри соли 1979 вуруди неруҳои низомии Иттиҳоди Шуравӣ боиси наҷоти

ҳукумати вақт гардид» [8].

Пас аз ворид гардидани неруҳои ҳарбии Иттиҳоди Шуравӣ ба хоки Афғонистон, созмонҳои сиёсии суннимазҳаб дар давлати Покистон Иттиҳоди Исломии Муҷоҳиддини Афғонистонро таъсис доданд. Ҳамзамон, дар Эрон низ раҳбарони созмонҳои исломии шиаи Афғонистон иттиҳоди сиёсию низомӣ бо номи «Иттиҳоди ҳафтгона»-ро ташкил карданд. Дар охири солҳои 80-ум теъдоди ҳизбҳои динию сиёсӣ бештар гардиданд ва онҳо асосан аз рӯйи принсипҳои этникӣ ва мазҳабӣ фаъолият мекарданд. Ҳадафи асосии муттаҳидкунандаи тамоми созмонҳои мухолифин исботи номашруъ будани ҳукумати нав ва мубориза алайҳи ҳама гуна ислоҳот ба хотири нигоҳ доштани арзишҳои анъанавии динӣ буд.

Бояд гуфт, ки раҳбарони мухолифи ҳукумати нав, ҳамон руҳониёни бонуфуз буданд, ки дар баробари он ба мубориза бархоста буданд. Ин роҳбарон бо истифода аз мақом ва ҷойгоҳи худ тавонистанд, ки таъсири калон дар ҷомеа гузоранд. Дар ин мубориза аксари руҳониёни мазҳабӣ, новобаста аз муштаракоти динӣ, ҳар яке манфиатҳои этникии худро пайгирӣ ва татбиқ мекард. Ба ин тартиб, пояҳои муборизаро устувор сохта ва маҳз дар ҳамин давра руҳониён ба се гурӯҳ тақсим шуда буданд:

–Ба гурӯҳи аввал қишри руҳониёне шомил буданд, ки аз ҳукумати ҷадид тарафдорӣ мекарданд.

–Руҳониёни гурӯҳи дуюм, онҳое буданд, ки мавқеи бетарафӣ ихтиёр карда буданд ва теъдодашон хеле зиёд буд.

–Дар гурӯҳи сеюм мухолифони асосии низоми нав шомил шуда буданд. Ин гурӯҳи муташаккил аз бонуфузтарин пешвоёни мазҳаби суннӣ ва шиа иборат буд ва дар миёни онҳо пайравони равияҳои сӯфиҳо низ ҳузур доштанд, аз ҷумла Сибғатуллоҳ Муҷаддадӣ, пешвои мактаби нақшбандия ва асосгузори Ҳизби Ҷамъияти Исломии Афғонистон, С.Гелонӣ, пешвои тариқаи қодирия ва муассиси Ҳизби Ҷабҳаи Миллии Исломии Афғонистон, Н.Муҳаммадӣ, яке аз пайравони бонуфузи тариқаи нақшбандӣ ва асосгузори Ҳаракати Инқилоби Исломии Афғонистон. Ин шахс дар интихоботи солҳои 2009 ва 2014 бинобар сабаби паштун будан аз Ҳомид Карзай ва Ашраф Ғанӣ ҳимояти сиёсӣ намуд. Тарафдорони гурӯҳи сеюм аз кумакҳои молӣ ва идеологии неруҳои хориҷӣ бархӯрдор буданд.

Дар таърихи Афғонистон роҳбарони қабилаҳои паштун бо урфу одатҳои худ ҳамеша дар муқобили ҳукумати марказии ғайрипаштун муқобилат нишон медиҳанд. Дар ин маврид метавон бо андешаи пажуҳишгар М.Слинкин розӣ шуд, ки «паштунҳо ҳамеша ба ҳукумати марказӣ аз дидгоҳи буғз ва кина муносибат менамоянд, зеро онҳо мехоҳанд, ки суннат ва анъанаҳои карахтгардидаи худро ҳифз намоянд ва ҳамеша ҳукумати марказиро ба унвони душман меҳисобанд» [9].

Дар фарҳанги қавми паштун усули қабилавии шарафи афғон–

паштунвола ва арзишҳои динӣ ҷойгоҳи муҳим дорад. Маҷмуи меъёрҳо, арзишҳо, расму оинҳо, ки анъана ва суннатҳои наслҳои пешинро ҳифз менамояд, рафтори ҷомеаро дар ҳаёти иҷтимоӣ ба танзим медарорад. Омезиши ин ду омил – расму оинҳои динӣ ва қабилавӣ дар ҳаёти ҳаррӯзаи ҷомеаҳои афғон (паштун) як шакли якҷоягӣ ва яклухтии зуҳуроти фарҳангӣ, динӣ ва ҳаёти этносро ташкил медиҳад. Ин падида яке аз унсурҳои бунёдии ҳувияти этникӣ, динӣ ва фарҳангии қабилаҳои паштун мебошад. Синкретизми этникӣ то ҳанӯз дар ҳаёти ҳаррӯза зуҳур мекунад ва муҳити табииест, ки ҷомеаи паштунҳо дар душвортарин даврахои таърихи худ тавассути он аз ҳар гуна мушкилот ба осонӣ берун омада, худро ба унвони қавми таъсиргузор дар Афғонистон меҳисобанд.

Дар моҳи апрели соли 1992, яъне пас аз 14 сол низоми сиёсии Афғонистон, ба таври куллӣ тағйир пайдо кард. Кобул аз ҷониби ҳукумати нав, ки дар раъси он муҷоҳидин буданд, тасарруф гардид ва Сибғатуллоҳ Муҷаддадӣ раҳбарии давлатро ба уҳда гирифт. Пас аз ду моҳ сарвари Ҳизби Ҷамъияти Исломии Афғонистон Бурҳониддини Раббонии тоҷик роҳбари давлат таъйин гардид. Аммо пирӯзии муҷоҳидин ва ташкили давлати исломӣ бо сарварии ғайрипаштунҳо сулҳи деринтизорро ба бор наовард. Муборизаи мусаллаҳона барои қудрат, аз рӯйи кинаҳои этникӣ ва мазҳабӣ, ки байни гурӯҳҳои муҷоҳидин ба миён омада буд, беназмиро дар Афғонистон ва атрофи он доман зад ва дар натиҷа, пояҳои қудрати тоҷиконро дар ҳукумат заиф кард. Ин омил боиси он гардид, ки ҳукумати тоҷикҳо ба буҳрони сиёсӣ мувоҷеҳ шавад.

Ҳар гуна низоми сиёсие, ки бар пояи миллатгароии этникии паштунҳо сохта шудааст, на танҳо ноустувор хоҳад буд, балки дар назари аксари афғонистониҳо комилан қонунӣ нахоҳад буд. Ғайр аз ин, этнократияи паштунҳо ногузир низои пинҳонӣ ё ҳатто ошкоро бо Покистонро ба вуҷуд меоварад, зеро он мустақиман ё бавосита ҷудоихоҳии паштунҳоро дар он кишвар афзоиш медиҳад (паштунҳо дувумин гурӯҳи бузурги этникӣ дар Покистон пас аз панҷобиён ба ҳисоб меравaнд.

Аз нигоҳи гуногунии миллӣ ва этникӣ, Афғонистон то андозае ба кишвари Эрон монанд аст, ки дар он ҷо эрониёни этникӣ (форсҳо) тақрибан нисфи аҳолии кишварро ташкил медиҳанд. Пас аз инқилоби соли 1979, кишвар як низоми мураккаб, вале бо роҳи муассиреро эҷод кард, ки намояндагии ақаллиятҳои этникиро дар қудрати сиёсӣ ва иқтисодӣ таъмин мекунад.

Шарқшиноси рус В. Коргун дуруст ишора мекунад: «Дар шароити тезутунд шудани муборизаи байни гурӯҳҳои гуногун дар Афғонистон парокандагии ҳокимият ба вуҷуд омад» [10]. Ҷабҳаи “Иттиҳоди Исломии Муҷоҳиддин” пароканда шуд. Давлат дучори бунбаст гардид, ки дар он ҳар минтақа таҳти назорати сарвари қабилаи муайян ё гурӯҳҳои ҷиноӣ қарор

гирифт. Ислом ва арзишҳои он, ки омили муттаҳидкунандаи созмонҳои мухталифи муҷоҳидин дар муборизаи онҳо бар зидди Иттиҳоди Шуравӣ буданд, ба боди фаромӯшӣ супорида шуд. Онҳое, ки дар ин муддат барои ҳифз ва арзишҳои исломӣ ду даҳсола мубориза бурданд, ин арзишҳои исломӣ вазифаи муттаҳидкунандаи худро аз даст дода буд.

Нотавонии давлати муҷоҳидин дар барқарории субот ва амният дар кишвар, дар баробари омилҳои хориҷӣ, ки таҳлилу баррасиҳои алоҳидаро тақозо мекунанд, дар соли 1994 яке аз сабабҳои зуҳури ҷунбиши «Толибон» дар саҳнаи сиёсӣ гардиданд. Дар муддати кӯтоҳ онҳо тавонистанд аксари вилоятҳои Афғонистонро бо кумаки неруҳои хориҷӣ ишғол намоянд [11]. Догма ё ҳамон арзишҳои исломӣ бори дигар ҳамчун унсури асосии муттаҳидкунандаи сиёсати «Толибон» гардид, ки ин дафъа бо шиори «Шариат қонуни мо хоҳад буд». Ин суханро бори аввал яке аз узви роҳбарии «Толибон» дар ибтидоии таъсиси ин ҷунбиш, Мулло Абдулсалом Заиф, сафири собиқи онҳо дар Исломобод расман эълон кард [12].

Ҳанӯз тирамоҳи соли 1996 Кобул аз ҷониби неруҳои «Толибон» ишғол гардида, онҳо таъсиси Аморати Исломии Афғонистонро эълон карданд. Дар замони ҳукумати «Толибон» Қонуни Асосии пештараи соли 1987 бекор карда шуд ва ба истилоҳ «татбиқи шариат»-ро ҷорӣ намуданд. Ин гурӯҳ худро ягона ҳомии арзишҳои аслии исломии ноб муаррифӣ кард. Муборизаи ин ҷунбиш бо тасарруфи қудрат дар Кобул анҷом ёфт, ки тавассути аз байн бурдани унсурҳои ғайриисломӣ аз тарзи зиндагии қабилавӣ (паштунҳо) сурат гирифт. Дар он замон равиши ошкори сиёсати зиддиғарбӣ то ҳанӯз ба вуҷуд наомада буд.

«Толибон» бо баҳонаи татбиқи «шариати ноб» тавонистанд бештари қаламрави кишварро бо кумаки Ҷумҳурии Исломии Покистон зери тасарруфи худ қарор диҳанд. «Дар соли 1998, вақте ки «Толибон» ҳудуди 90 дарсади хоки Афғонистонро дар ихтиёр доштанд, кӯшиш карданд, ки эътирофи байналмилалиро ба даст оваранд» [13]. Дар ин муддат аксари мухолифини онҳо аллакай кишварро тарк карда, ба ҷуз Иттиҳоди Шимол, ки роҳбарии онро фарзанди фарзони тоҷиктабор Аҳмадшоҳи Масъуд ба уҳда дошт [14].

Гурӯҳи «Толибон» шароитро барои фаъолияти «Ал-Қоида» фароҳам оварданд. Тавре ки муҳаққиқи рус ишора менамояд: «Толибон» ва «Ал-Қоида»-ро бисёр аз кишварҳои исломӣ кумакҳои молӣ ва идеологӣ менамуданд, аз ҷумла Ҷамоати уламои исломӣ, Ҷамоати Исломии Покистон, Сипоҳи саҳоба, Ҳаракати муҷоҳиддин ва ғайра. Кумакҳои зиёд аз ҷониби баъзе муассисаҳои хайриявии кишварҳои мусалмонӣ ба «Толибон» имкон фароҳам овард, ки фишорҳоро барои мухолифини худ афзоиш диҳанд. Дар ҳақиқат, «Толибон» бо саркӯби шадиди муқовимат аз мухолифони сиёсии худ тавонистаанд фазои ягонаи фаъолияти озоди як қатор созмонҳои

радикалиро фароҳам кунанд. Кишвар ба паноҳгоҳи созмонҳои гуногуни террористӣ табдил ёфт, ки дар қатъномаи СММ дар соли 2001 омадааст: «Вазъ дар Афғонистон ба сулҳу амнияти байналмилалӣ дар минтақа таҳдид мекунад» [15].

Тибқи гуфтаи фармондеҳи собиқи неруҳои ИМА ва Миссияи пуштибонии қатъӣ дар Афғонистон генерал Ҷ.Николсон, «аз 98 гурӯҳи террористӣ 20 адади он дар минтақаҳои марзии миёни Афғонистону Покистон фаъолият мекунанд» [16]. Бо сарнагун шудани режими «Толибон» дар ҷараёни амалиёти зиддитеррористӣ дар моҳҳои октябр-ноябри соли 2001 ва таъсиси ҳукумати нави давраи гузариш (ҷумҳурият) дар соли 2002 бо кумаки фаъоли ҷомеаи ҷаҳонӣ вазъро то андозае муътадил гардонид. Аммо ин суботи сиёсӣ зиёд давом накард, дар ин муддат мушкилоти асосӣ ошкор гардиданд, ки ин масъала таҳлил ва таҳқиқи ҷудогонаро тақозо менамояд.

Ниҳоят кӯшишҳо барои навсозии ҷомеаи Афғонистон бо тарзи Шуравӣ ва мубориза бо мухолифон аз мавқеи қудрат натиҷаҳои дилхох надоданд ва боиси пурзӯр шудани нақши роҳбарони динию этникӣ ва сиёсӣ шудани он дар ҷомеаи суннатии Афғонистон гардид. Онҳо ба ташаккул ва фаъол шудани созмонҳои мухолифи исломии гуногун, ки ҳоло дар адабиёти иҷтимоию сиёсӣ «муҷоҳидин» номида мешаванд, мусоидат карданд. Ҳукумате, ки пас аз суқути режими Наҷибуллоҳ аз ҷониби ин созмонҳо таъсис дода шуда буд, натавонист сулҳу суботро барқарор кунад ва бо ин роҳ ба ҷанги шаҳрвандӣ дар байни қавму мазҳаб ва бархӯрди минбаъда бо ҷунбиши «Толибон» роҳ кушод.

Дар ниҳоят метавон гуфт, ки кишварҳои митақаи Осиёи Марказӣ, ки субот ва рушди иқтисодии онҳо аз буҳрони Афғонистон осеб дидааст, манфиатдор ҳастанд, ки ҷанге, ки зиёда аз чиҳил сол идома дорад, хотима пайдо намояд. Ба эътидол овардани вазъи устувор ва суботу оромӣ дар Афғонистон барои кишварҳои минтақа барои тақвияти равобити иқтисодӣ имкониятҳои иловагӣ фароҳам меоварад. Инчунин, барои амалӣ шудани як қатор лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ ва нақлиётӣ ва эҳёи иқтисодии Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ ва таҳкими сулҳу субот дар минтақа мусоидат хоҳад кард.

Дар маҷмуъ, ниҳоду гурӯҳҳои динию этникӣ ҳамчунон як бахши муҳим, вале мутафовит дар низоми сиёсӣ ва ҷомеаи Афғонистон боқӣ монда, мавқеи имтиёзнокеро нигоҳ медоранд. Даргузашти ахири шахсиятҳое, чун Б.Раббонӣ, С.Муҷаддадӣ ва С.Гелонӣ, ки дар панҷоҳ соли охир дар ҳаёти сиёсии Афғонистон нақши назаррас доштанд, бешубҳа, ба рушди минбаъдаи равобити давлат ва доираҳои динию этникӣ таъсир хоҳад гузошт. Ниҳоят истифодаи арзишҳои динию этникӣ ба ташаккул ва таҳаввули ҷунбиши «Толибон» ва сари қудрат омадани онҳо бешубҳа, кумак намуд. Иштироки баъзе руҳониёни бонуфуз ва қабилаҳои паштунҳо бо истифода аз арзишҳои

диниву этникӣ дар ин бозии сиёсӣ нақши муҳим доштанд.

АДАБИЁТ

1. Kallie Szczepanski. Afghanistan: Facts and History // ToughtCo. October 18, 2019. URL: https://www.thoughtco.com/afghanistan-facts-and-history 195107 (Accessed: 19.08.2020).
2. Afghanistan: Treatment of Ismailis (1998–2000) // Refworld. July 18, 2000. URL: https://www.refworld.org/ docid/3ae6ad4550.html (Accessed: 22.08.2020).
3. Афганистан. Религия и государство, роль религии в политике // Политический атлас современности. URL: http ://www.hyno.ru/tom2/26.html (Дата обращения: 15. 08.2020).
4. Слинкин М.Народно-демократическая партия Афганистана у власти (1978—1979 гг). Симферополь: Симферопольский государственный университет, 1999.
5. Спольников В.Н. Афганистан: исламская контрреволюция. М.: Наука, 1987.
6. Мартынкин А., Хоменко С. Роль ислама во внутриафганском конфликте в последней четверти XX–начале XXI веков // Центральная Азия и Кавказ. 2014. Т. 17. Вып. 4. –С. 144–155.
7. Слинкин М.Ф. Народно-демократическая партия Афганистана у власти (1978–1979 гг). Симферополь: Симферопольский государственный университет, 1999.
8. Barfield T.J. Shari'a in Afghanistan // Review of Faith and International Affairs. 2012. Vol. 10. Iss. 4. P. 42—52. DOI: 10.1080/15570274.2012.739886
9. Слинкин М.Ф. Этническая проблема в Афганистане (историко-политический анализ) // Культура народов Причерноморья. 2005. –№ 66. –С. 46–60.
10. Коргун В. История Афганистана: XX век. М.: Крафт+, 2004.
11. Brahimi A. The Taliban's Evolving Ideology // LSE Global Governance, July 2010. URL: https://www.files. ethz.ch/isn/120220/WP022010 _Brahimi.pdf (Accessed: 19.08.2020).
12. Zaeef A.S. My Life with the Taliban. London: C. Hurst & Co, 2010.
13. Giustozzi A. (2008). Afghanistan: Transition without End: An Analytical Narrative on State-Making. London: LSE Development Studies Institute.
14. Starr S.F. Afghan Northern Alliance makes a dangerous friend // The Baltimor Sun. October 17, 2001. URL: https://www.baltimoresun.com/news/bs-xpm-2001 10-17-0110170115-story.html (Accessed: 19.08.2020).
15. Resolution 1363 (2001) // UNSCR. July 30, 2001. URL: http://unscr.com/en/resolutions/doc/1363 (Accessed: 19.08.2020).
16. Dodwell B. & Rassler, D.A. (2017). View from the CT Foxhole:

General John W. Nicholson, Commander, Resolute Support and U.S. Forces–Afghanistan. Combating Terrorism Center at West Point, 10 (2), 12—16.

РОЛЬ РЕЛИГИОЗНО-ЭТНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В АФГАНИСТАНСКОМ КРИЗИСЕ

СОБИРИ ЛОИКНАЗАР МУМИН,
заместитель директора Государственного учреждения «Научно-исследовательский институт труда, миграции и занятости населения»
734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Борбада 48;
e-mail: loig.mumini@gmail.com

Геополитические изменения в современном мире последних десятилетий заставили нас обратиться к изучению вопросов, связанных с ролью религии и духовенства в политических процессах ряда стран исламского мира. В частности, в Афганистане, где конфликт, прикрывающийся религиозными ценностями, продолжается уже несколько десятилетий.

Этнический кризис в Афганистане отражается в сосуществовании различных этнических групп, таких как пуштуны, таджики, хазарейцы и узбеки, в условиях хронической нестабильности и войны. Эти конфликты имеют глубокие исторические корни.

Афганистан, где пересекаются интересы глобальных и региональных игроков, по-прежнему находится в центре внимания мировых держав. Афганский кризис имеет давнюю историю, берущую начало в XIX веке, и характеризуется религиозными и этническими конфликтами, имеющими как внешнее, так и внутреннее влияние. Этот кризис связан со столкновениями между различными религиозными группами, такими как движение «Талибан», а также между религиозными и светскими элементами общества. Исследование основано на изучении реальных исторических материалов, фиксирующих события последнего десятилетия, а также на научных исследованиях и аналитических материалах, опубликованных в различных отечественных и зарубежных СМИ. В основу методологии исследования положены принципы исторической, политической достоверности и научной объективности. Автор приходит к выводу, что корни кризиса кроются в неэффективности тогдашних государств и пренебрежении ролью и влиянием духовенства в Афганистане. В статье, главным образом, исследуется влияние духовенства на политическую и общественную жизнь Афганистана и его роль в кризисе в этой стране.

Ключевые слова: *политика, ислам, духовенство, «Талибан», политические процессы, революция, политические партии, правительство,*

региональные и мировые державы, эксперты.

THE ROLE OF RELIGIOUS AND ETHNIC FACTORS IN THE AFGHANISTAN CRISIS

SOBIRI LOIQNAZAR MUMIN,
Deputy Director of the State Institution "Research Institute of Labor, Migration and Employment of the Population"
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad str. 48;
e-mail: loig.mumini@gmail.com

In recent decades, geopolitical changes in the modern world have forced us to study the issues related to the role of religion and clergy in the political processes of a number of countries in the Islamic world. In particular, in Afghanistan, where the conflict has been ongoing for more than 40 decades under the guise of religious values.

The ethnic crisis in Afghanistan is reflected in the coexistence of various ethnic groups, such as Pashtuns, Tajiks, Hazaras and Uzbeks, in conditions of chronic instability and war. These conflicts have deep historical roots. Afghanistan, where the interests of global and regional players converge, is still at the center of attention of world powers. The Afghan crisis has a long history, originating in the 19th century, and is characterized by religious and ethnic conflicts that have both external and internal influences. This crisis involves clashes between different religious groups, such as the "Taliban", and between religious and secular elements of society.

The research is based on the study of real historical materials, recording the events of the last decade, and incorporating scientific research and analytical materials published in various domestic and international media sources. The basis of the research methodology is based on the principles of historical, political accuracy, and scientific objectivity. The author concludes that the roots of the crisis lie in the inefficiency of the states of that time and the neglect of the role and influence of the clergy in Afghanistan.

In the article, the author mainly studies the influence of the clergy in the political and social life of Afghanistan and their role in the crisis in this country.

Keywords: *politics, Islam, clergy, "Taliban", political processes, revolution, political parties, government, regional and world powers, experts.*

УДК: 327.5:502.1

КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ «ЗЕЛЕНОЙ» ДИПЛОМАТИИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДИ УМЕДЖОН КУДРАТУЛЛО,
кандидат исторических наук, начальник Отдела международных отношений и “зеленой” дипломатии Научно-исследовательского института устойчивого развития и зеленой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана
734055, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5;
тел: (+992) 886-885-000 e-mail: majidiu@gmail.com

Статья посвящена анализу концепции «зелёной” дипломатии и её роли во внешней политике государств Центральной Азии. Под “зелёной” дипломатией понимается интеграция экологических приоритетов в международные отношения и дипломатическую практику, направленную на решение трансграничных экологических проблем, смягчение последствий изменения климата и продвижение устойчивого развития. Особое внимание уделено уникальным условиям региона: нехватке и нерациональному использованию водных ресурсов, деградации земель, опустыниванию, загрязнению, потере биоразнообразия и ускоренному таянию ледников.

Показано, что внешнеполитическая активность стран Центральной Азии в экологической сфере формируется под влиянием сочетания внутренних вызовов и необходимости региональной стабильности. В статье рассматриваются ключевые направления зелёной дипломатии: сотрудничество по управлению трансграничными водными ресурсами, адаптация к изменению климата, привлечение международных инвестиций и опыта, развитие возобновляемой энергетики и укрепление экологического управления. Анализируются инициативы и проекты, поддерживаемые международными организациями (ЕС, Всемирный банк, ООН, ПРООН), а также региональными структурами (МФСА, РЭЦЦА).

Выявлены основные препятствия для развития “зелёной” дипломатии: наследие советской экологической деградации, ограниченные ресурсы, слабость институциональных механизмов, геополитические противоречия и недостаточная вовлечённость общественности. Вместе с тем подчёркиваются перспективные возможности — рост политической воли к сотрудничеству, международная поддержка, высокий потенциал возобновляемой энергетики и активизация молодежи и гражданского общества.

Ключевые слова: *“зелёная” дипломатия, Центральная Азия,*

экологическая дипломатия, устойчивое развитие, изменение климата, трансграничные водные ресурсы, деградация земель, региональное сотрудничество, экологическая безопасность, возобновляемая энергетика.

«Зелёная» дипломатия, также известная как экологическая дипломатия, подразумевает интеграцию экологических соображений в зарубежные политику и международные отношения. Она охватывает дипломатические усилия и переговоры, направленные на решение экологических проблем и продвижение устойчивых практик в глобальном масштабе. Эта концепция приобретает всё большую значимость в связи с экологическими проблемами. Такие проблемы, как изменение климата, потеря биоразнообразия и загрязнение, выходят за рамки национальных границ и требуют совместных усилий для их решения.

В контексте Центральной Азии, региона, который сталкивается со значительным ухудшением состояния окружающей среды и трансграничными экологическими проблемами, Концептуализация и практика зелёной дипломатии особенно актуальны. Цель данной статьи – исследовать, как «зелёная» дипломатия понимается и реализуется в рамках внешней политики государств Центральной Азии, изучая ключевые движущие силы, проблемы, и возможности для его дальнейшего развития.

Хотя общее определение «зеленой» дипломатии применимо, ее концептуализация в Центральной Азии формируется под влиянием уникальных особенностей региона. Экологическая, политическая и социально-экономическая ситуация. Центральная Азия сталкивается со сложным комплексом экологических проблем, включая нехватка воды, деградация земель, опустынивание и загрязнение воздуха, многие из которых являются наследием советской эпохи и усугубляют

Изменение климата. Эти проблемы часто имеют трансграничные последствия, что затрудняет региональное сотрудничество и дипломатические усилия. участие имеет решающее значение.

Таким образом, «зеленая» дипломатия в Центральной Азии выходит за рамки просто защиты окружающей среды и охватывает более широкие вопросы Региональная стабильность, экономическое развитие и безопасность человека. Это включает: решение общих экологических проблем: дипломатические усилия по управлению трансграничными водными ресурсами, борьба с опустынивание и смягчение последствий изменения климата.

Содействие устойчивому развитию: интеграция экологической устойчивости в экономическую политику и региональное развитие инициативы по развитию.

Укрепление регионального сотрудничества: содействие диалогу и

сотрудничеству между государствами Центральной Азии по вопросам охраны окружающей среды вопросы, часто при поддержке международных партнеров. Взаимодействие с международными структурами: участие в глобальных экологических соглашениях и использование международного опыта экспертиза и финансирование экологических проектов. В этом разделе эти аспекты будут более подробно рассмотрены с использованием конкретных примеров из внешнеполитической риторики и действий страны Центральной Азии.

Центральная Азия крайне уязвима к деградации окружающей среды из-за сочетания природных факторов, исторических ресурсов. К наиболее серьёзным экологическим проблемам относятся:

Дефицит воды и управление ею: регион сильно зависит от трансграничных рек (Амударья и Сырдарья) для орошения сельского хозяйства и энергетика. Нерациональное использование этих ресурсов в сочетании с неэффективными системами орошения и Растущий спрос привёл к серьёзному дефициту воды, особенно в странах, расположенных ниже по течению. Высыхание Аральского моря, одна из самых катастрофических экологических катастроф 20-го века является суровым напоминанием о последствиях нерациональное использование воды.

Деградация земель и опустынивание: Экстенсивная сельскохозяйственная практика, чрезмерный выпас скота и вырубка лесов привели к Широкомасштабная деградация земель, эрозия почв и опустынивание. Это не только снижает продуктивность сельского хозяйства, но и способствует возникновению пыльных бурь, влияющих на качество воздуха и здоровье людей.

Последствия изменения климата: Центральная Азия нагревается быстрее, чем в среднем по миру. Это приводит к ускоренному таянию ледников. Таяние льдов в горах Тянь-Шаня и Памира, являющихся важнейшими источниками воды для региона. Последствия включают: увеличение частоты и интенсивности экстремальных погодных явлений, таких как засухи, наводнения и оползни, что еще больше усугубляет нехватка воды и отсутствие продовольственной безопасности.

Загрязнение: промышленная деятельность, устаревшая инфраструктура и неадекватное управление отходами приводят к значительному загрязнению воздуха, Загрязнение воды и почвы. Сюда входит загрязнение химическими веществами, промышленными отходами и выбросами в атмосферу, что представляет серьёзную угрозу для общественного здравоохранения и экосистем.

Потеря биоразнообразия: разрушение среды обитания, загрязнение и изменение климата угрожают богатому биоразнообразию Центральной Азии, что приводит к к потере уникальной флоры и фауны.

Эти взаимосвязанные экологические проблемы представляют серьезную угрозу устойчивому развитию региона, экономической стабильности, и благосостояние людей, что подчеркивает насущную необходимость эффективного управления окружающей средой и дипломатических решений.

Цели внешней политики государств Центральной Азии в отношении вопросов охраны окружающей среды во многом определяются трансграничным характер их экологических проблем и необходимость региональной стабильности и устойчивого развития. Хотя каждая страна имеет свои особые национальные интересы и приоритеты, в основе их участия в зеленой дипломатии лежат несколько общих целей:

Региональное сотрудничество по трансграничным водным ресурсам: учитывая общие водные ресурсы и наследие Арала В случае морской катастрофы первоочередной задачей внешней политики является создание и укрепление механизмов сотрудничества в области водных ресурсов. Управление водными ресурсами. Это включает двусторонние и многосторонние соглашения, обеспечивающие справедливое распределение воды, эффективное водопользование, и совместные усилия по смягчению последствий дефицита воды и изменения климата для водных ресурсов. Такие страны, как Казахстан и Узбекистан, как крупные водопользователи, проявляют особую активность в этой области.

Адаптация к изменению климата и смягчение его последствий: государства Центральной Азии все больше осознают серьезность последствий изменения климата. Изменения в экономике и обществе. Цели их внешней политики включают в себя поиск международной поддержки в борьбе с изменением климата. меры по адаптации к изменению климата, такие как развитие сельского хозяйства и инфраструктуры, устойчивых к изменению климата, а также участие в глобальных Переговоры по климату для защиты своих интересов. Всё больше внимания уделяется интеграции климатических аспектов в национальные стратегии развития.

Привлечение международных инвестиций и опыта: для решения своих серьезных экологических проблем страны Центральной Азии страны активно ищут иностранные инвестиции, техническую помощь и опыт международных организаций, развитых стран и финансовых институтов. Их внешняя политика направлена на создание привлекательной среды для такого партнерства, особенно в таких областях, как возобновляемые источники энергии, водосберегающие технологии и мониторинг окружающей среды.

Повышение энергетической безопасности и переход к зеленой экономике: государства Центральной Азии, богатые углеводородными ресурсами, также изучают возможности диверсификации своего

энергетического баланса и перехода к более экологичной экономике. В этом отношении следует учитывать содействие энергоэффективности, развитие возобновляемых источников энергии и участие в международных инициативы, поддерживающие переход к устойчивой энергетике.

Укрепление экологического управления и наращивание потенциала: многие государства Центральной Азии стремятся улучшить свои национальное законодательство, институты и механизмы обеспечения охраны окружающей среды. Их внешняя политика часто предполагает взаимодействие с международными партнерами для наращивания потенциала в области управления окружающей средой, сбора данных и разработки политики.

Содействие региональному экологическому диалогу и инициативам: помимо конкретных проектов, государства Центральной Азии используют свои Внешняя политика направлена на содействие более широкому региональному диалогу по вопросам окружающей среды. Это включает поддержку региональных экологических центров, участие в форумах и инициирование совместных проектов, способствующих повышению уровня экологической осведомленности и устойчивые практики во всем регионе.

Эти цели часто достигаются путем сочетания двусторонних обязательств, участия в региональных организациях (например, Международный фонд спасения Арала (МФСА) и сотрудничество с международными организациями, такими как Европейский Союз, Всемирный банк и различные агентства ООН.

Государства Центральной Азии, часто в сотрудничестве с международными партнерами, участвовали в многочисленных инициативах и проектах по Решение экологических проблем и развитие «зелёной дипломатии». Эти усилия демонстрируют растущее понимание необходимости коллективных действий и комплексных подходов: инициатива «Зеленая» Центральная Азия». Эта инициатива, запущенная при поддержке Министерства иностранных дел Германии, направлена на усилить политический диалог, улучшить доступность данных и улучшить анализ рисков, связанных с последствиями изменения климата в регион. Он способствует обмену знаниями и поддерживает развитие региональных координируемых климатически-чувствительных водных ресурсов. стратегии управления ресурсами.

Сотрудничество ЕС и Центральной Азии в области охраны окружающей среды и изменения климата: Европейский союз значительно расширил свое сотрудничество взаимодействие в Центральной Азии, направленное на поддержку перехода к «зелёной» экономике. Это сотрудничество охватывает различных областях, включая управление водными ресурсами, энергоэффективность, развитие возобновляемых

источников энергии и климат Адаптация к изменению климата и смягчение его последствий. Новая стратегия ЕС для Центральной Азии однозначно включает климатическую дипломатию в качестве основного направления. компонент.

Программа Всемирного банка по охране окружающей среды в Центральной Азии: Всемирный банк активно поддерживает страны Центральной Азии в Устойчивое управление природными ресурсами. Их программа сосредоточена на нескольких ключевых областях: повышение устойчивости к изменению климата, содействие восстановлению ландшафтов, управление загрязнением воздуха в городах, содействие развитию экономики замкнутого цикла и содействие трансграничному сотрудничеству Управление водными ресурсами. Эти проекты часто требуют значительной финансовой и технической помощи.

Проекты Европейской экономической комиссии Организации Объединенных Наций (ЕЭК ООН): ЕЭК ООН играют решающую роль в содействии Экологическое сотрудничество в Центральной Азии, особенно в области трансграничных водных ресурсов. Их проекты направлены на улучшить управление качеством воды, укрепить правовые и институциональные основы защиты окружающей среды и создать потенциал национальных и региональных заинтересованных сторон.

Программа развития Организации Объединенных Наций (ПРООН): ПРООН реализует различные проекты, направленные на борьбу с изменением климата. Адаптация к изменению климата и повышение устойчивости в Центральной Азии. Ярким примером является их работа в Ферганской долине, трансграничном регионе, где они поддерживают инициативы по укреплению стабильности и развитию, устойчивому к изменению климата, решая такие проблемы, как нехватка воды и деградация земель.

Региональный экологический центр Центральной Азии (РЭЦЦА): РЭЦЦА, основанный в 2001 году, является ведущей региональной организацией Целью форума является содействие межсекторальному сотрудничеству в области охраны окружающей среды. Он служит площадкой для диалога, обмена знаниями и обмен опытом и реализация проектов, объединяющих правительства, гражданское общество и международных партнеров для решения общие экологические проблемы по всей Центральной Азии.

Международный фонд спасения Арала (МФСА): несмотря на собственные трудности, МФСА остается ключевым региональным институтом для координации усилий по смягчению последствий катастрофы Аральского моря и решению проблем управления водными ресурсами в бассейне Аральского моря. служит площадкой для обсуждения и реализации

совместных проектов государств Центральной Азии, связанных с водными ресурсами.

Эти инициативы, часто многосторонние и многострановые, подчеркивают сложный и коллективный характер зеленой дипломатии в Центральная Азия. Они подчеркивают зависимость региона от международного партнерства и финансовой поддержки для решения его насущных проблем. экологические проблемы.

Несмотря на растущее признание экологических проблем и активизацию участия в «зеленой» дипломатии, Центральная Азия сталкивается с серьезные проблемы, наряду с появляющимися возможностями, в эффективной реализации своей внешней политики в области охраны окружающей среды.

Наследие советской деградации окружающей среды: экстенсивная и часто неустойчивая эксплуатация ресурсов в советское время. Советская эпоха оставила после себя глубокое экологическое наследие, включая катастрофу Аральского моря, масштабную деградацию земель и промышленную загрязнение. Решение этих глубоко укоренившихся проблем требует огромных инвестиций и долгосрочных обязательств.

Сложности взаимосвязи воды, энергии и продовольствия: взаимосвязь воды, энергии и продовольственной безопасности создает сложные Политические дилеммы. Страны, расположенные выше по течению (Киргизия и Таджикистан), отдают приоритет гидроэнергетике, в то время как страны, расположенные ниже по течению, страны (Казахстан, Узбекистан и Туркменистан) зависят от воды для орошения. Это часто приводит к спорам из-за воды. распределение и управление, препятствующие региональному сотрудничеству.

Ограниченные финансовые и технические возможности: государства Центральной Азии часто не имеют достаточных финансовых ресурсов, передовых технологии и квалифицированный персонал для эффективного решения экологических проблем и реализации амбициозных экологических планов инициатив. Это обуславливает необходимость постоянной опоры на международную помощь.

Слабые институциональные рамки и управление: несмотря на достигнутый прогресс, в некоторых странах управление охраной окружающей среды Страны Центральной Азии остаются слабыми, характеризуются недостаточным соблюдением природоохранного законодательства, ограниченным участием общественности и, порой, отсутствием прозрачности. Это может снижать эффективность дипломатических усилий.

Геополитические интересы и расходящиеся приоритеты: регион является связующим звеном конкурирующих геополитических интересов основных мировых и региональные силы. Эти внешние влияния, в сочетании

с иногда различающимися национальными приоритетами среди стран Центральной Азии, штатах, может осложнить усилия по формированию единых подходов к решению экологических проблем. Недостаток общественной осведомленности и вовлеченности: в некоторых регионах все еще существует необходимость в повышении осведом-ленности общественности о экологических проблемах и способствовать более активному участию общественности в усилиях по защите окружающей среды. Без сильного общественного поддержки, реализация зеленой политики может оказаться сложной задачей.

Растущая политическая воля и региональное сотрудничество: лидеры Центральной Азии все больше признают актуальность экологических проблем и необходимость регионального сотрудничества. Недавние встречи на высоком уровне и совместные заявления. свидетельствуют о более сильной политической воле к коллективному решению этих проблем.

Международная поддержка и партнерство: международные организации (ООН, Всемирный банк, ЕС, ПРООН) и отдельные страны (например, Германия через инициативу «Зеленая Центральная Азия») активно участвуют в поддержке экологических проектов и «зелёная» дипломатия в регионе. Этот устойчивый международный интерес обеспечивает важнейшие финансовые, технические и политические преимущества. поддерживать.

Потенциал развития возобновляемой энергетики: Центральная Азия обладает огромным неиспользованным потенциалом возобновляемой энергетики, В частности, в солнечную и ветровую энергетику. Инвестиции в эти секторы могут не только решить проблемы энергетической безопасности, но и внести вклад в смягчение последствий изменения климата и привлечь зеленые инвестиции.

«Зелёные» технологии и инновации: необходимость решения экологических проблем может стимулировать инновации и их внедрение. «зелёных» технологий в таких областях, как управление водными ресурсами, переработка отходов и устойчивое сельское хозяйство. Это может создать новые экономические возможности и содействие более устойчивому пути развития.

Участие молодежи и роль гражданского общества: растет число молодых людей и организаций гражданского общества в Центральной Страны Азии, которые начинают активно участвовать в защите окружающей среды и в природоохранных мероприятиях. Их участие может сыграть важную роль в повышении уровня осведомленности, поощрении устойчивых практик и обеспечении подотчетности правительств.

Региональные платформы для диалога: существующие региональные платформы, такие как МФСА и РЭЦЦА, предоставляют устоявшиеся

механизмы для Диалог и сотрудничество по вопросам окружающей среды. Укрепление и использование этих платформ может способствовать эффективность «зеленой» дипломатии.

Преодоление трудностей и использование этих возможностей потребует устойчивой политической приверженности, усиленных региональное сотрудничество, постоянная международная поддержка и комплексный подход, который включает в себя экологические соображения все аспекты внешней политики и стратегии национального развития.

Концептуализация «зелёной» дипломатии во внешней политике Центральной Азии раскрывает динамичный и меняющийся ландшафт. Регион, обремененная тяжелым экологическим наследием и все более уязвимая к изменению климата, признала необходимость

Интеграция экологических вопросов во внешнюю политику. Это обусловлено трансграничным характером её экологической ситуации. вызовы, необходимость региональной стабильности и стремление к устойчивому развитию.

Государства Центральной Азии сформулировали цели внешней политики, в которых региональное сотрудничество в области трансграничных вод является приоритетным. ресурсы, адаптация к изменению климата и смягчение его последствий, привлечение международных инвестиций и опыта, а также укрепление Управление окружающей средой. Многочисленные инициативы и проекты, часто поддерживаемые международными партнерами, такими как ЕС, Всемирный банк, и агентства ООН демонстрируют ощутимую приверженность решению этих проблем. Такие организации, как «Зеленая Центральная Азия», инициатива и ЦАРЭС играют решающую роль в содействии диалогу и реализации решений на местах.

Однако сохраняются значительные проблемы, включая сохраняющееся наследие советской эпохи, связанное с ухудшением состояния окружающей среды, сложности взаимосвязи между водой, энергией и продовольствием, ограниченные финансовые и технические возможности, а иногда и слабые институциональные структуры.

Геополитические интересы и различные национальные приоритеты также могут осложнить региональное сотрудничество в области охраны окружающей среды. Несмотря на эти препятствия, возможностей предостаточно. Растущая политическая воля в регионе, устойчивая международная поддержка, обширные Потенциал возобновляемой энергии и растущее участие молодежи и гражданского общества открывают многообещающие пути для продвижения

«Зелёная» дипломатия. Используя эти возможности и продвигая более комплексный и совместный подход, страны Центральной Азии могут

повысить свою коллективную устойчивость к экологическим угрозам, содействовать устойчивому развитию и способствовать региональной стабильности в целом. Дальнейшее развитие «зелёной» дипломатии в Центральной Азии будет иметь решающее значение для будущего региона. процветание и экологическая безопасность.

ЛИТЕРАТУРА

[1] «Зелёная» дипломатия–(Введение в международные отношения) — Fiveable (б). Источник: https://library.fiveable.me/key-terms/introduction-international-relations/green-diplomacy.

[2] «Зелёная» дипломатия Термин – Справочник по устойчивому развитию. (8 марта 2025 г.). Источник: https://sustainability-directory.com/term/green-diplomacy/.

[3] Экологическая дипломатия.–Дипломатия (б.д.). Источник: https://www.diplomacy.edu/topics/environmental-diplomacy/

[4] Возникновение зеленой дипломатии в международных отношениях. (nd). Источник: https://cirrj.org/menuscript/index.php/cirrj/article/download/620/479/884

[5] «Зеленая» дипломатия приоритет государств во внешней политике». (nd). Источник: https://iutet.tj/en/green-diplomacy-the-priority-of-states-in-foreign-policy/

[6] Заключения Совета по «зеленой» дипломатии–ЕСВД – Европейский союз. (nd). Источник: https://www.eeas.europa.eu/eeas/green-diplomacy-council-conclusions_ru

[7] Программа по охране окружающей среды в Центральной Азии – Всемирный банк. (29 июня 2025 г.). Источник: https://www.worldbank.org/en/topic/environment/brief/climate-and-environment-program-in-central-asia

[8] Экологические проблемы в Центральной Азии требуют инклюзивного подхода... (22 августа 2024 г.). Источник: https://astanatimes.com/2024/08/environmental-issues-in-central-asia-demand-inclusive-approach-across-three-un-rio-conventions/

[9] Страны Центральной Азии объединяют усилия для борьбы с загрязнением и защиты... (2025, 19 июня). Источник: https://www.unep.org/technical-highlight/central-asia-countries-join-forces-tackle-pollution-and-protect-right-healthy

[10] Влияние изменения климата на Центральную Азию – ERI. (nd). Источник: https://www.eurasian-research.org/publication/impacts-of-climate-change-in-central-asia/

[11] Экологическое миростроительство в Центральной Азии: снижение конфликтов... (26 января 2022 г.). Источник: https://www.ecosystemforpeace.org/compendium/environmental-peacebuilding-in-central-asia

[12] Климатическая дипломатия: Центральная Азия выбирает путь сотрудничества. (nd). Источник: https://centralasiaclimateportal.org/climate-diplomacy-central-asia-chooses-the-path-of-cooperation/

[13] Инициативы Китая в области экологической дипломатии в Центральной Азии–Zenodo. (nd). Получено из https://zenodo.org/ records/14262119

[14] Будущее водной дипломатии в Центральной Азии. (21 июня 2024 г.). Источник: https://climate-diplomacy.org/magazine/cooperation/future-central-asian-water-diplomacy

[15] Экодипломатия в Центральной Азии. (2 февраля 2024 г.). Источник: https://centralasiaforum.org/2024/02/02/eco-diplomacy-in-central-asia/

[16] «Зелёная» дипломатия–возможность построения мира? (2016). Взято с https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_pdf.cgi? handle= hein.journals /envpola46&section=25

[17] Разрыв в “зеленой» дипломатии. (2000). Источник: https://heinonline.org/hol-cgi-bin/get_ pdf.cgi ?handle= hein.journals /evnmtlfrum17&section=33

[18] Международная экологическая политика: пределы «зеленой» дипломатии. (2002). Источник: https://books.google.com/books?hl =en&lr=&id=lnTYfzOdZQcC&oi=fnd&pg=PR9&dq=green+diplomacy+definiti on&ots=xhvQxz4hLd&sig=apZevx6CqHzB5gv5hBqnXe

[19] Государственное строительство и экологическое сотрудничество: связь внутренней и международной политики в Центральной Азии. (2002). Источник с https://books.google.com/books? hl=en&lr=&id=9sad4Uk0dEI C&oi=fnd&pg=PP13&dq=Central+Asia+foreign+policy+environmental+issues &ots=5yZnM0H7K2&sig=8 e[20] Обзор экологических проблем в Центральной Азии. (2008). Источник: https://link.springer.com /content/pdf/10.1007/978-1-4020-8960-2 _1?pdf=chapter%20toc

[21] Социально-политическая среда, обусловливающая внешнюю политику государств Центральной Азии. (2024). Источник: https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003578710-12/sociopolitical-environment-conditioning-foreign-policy-central-asian-states-kemal-karpat

[22] экологическая дипломатия в Центральной Азии. (2024). Источник: https://cyberleninka.ru/article/n/environmennal-diplomacy-in-central-asia

[23] Водная дипломатия в Центральной Азии. (2005). Источник: https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/meria/meria_mar05/meria05_kaz01.pdf

[24] О нас–Green Central Asia. (nd). Источник: https://greencentralasia.org/en/about-us/

[25] ЕС и Центральная Азия: новые возможности для совместной

работы... (nd). Источник: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-and-central-asia-new-opportunities-work-together-green-future

[26] Распределительные эффекты климатической дипломатии ЕС и Китая... (2025, 9 мая). Получено из https://link.springer.com /article/10.1007/s10784-025-09680-2

[27] Центральная Азия укрепляет региональное сотрудничество в области климатических рисков. (14 мая 2025 г.). Источник: https://greencentralasia.org/ru/2025/05/central-asia-strengthens-regional-climate-risk-cooperation/

[28] Региональный экологический центр Центральной Азии. (nd). Источник: https://carececo.org/en/

[29] Цели перехода к «зеленой» экономике в Центральной Азии, отмеченные на Конференции сторон КС-29 (26 ноября 2024 г.). Источник: https://thediplomat.com/2024/11/central-asias-green-transition-goals-highlighted-at-cop29/

[30] Основные прогнозы и перспективы «зеленого» перехода в регионе Центральной Азии после 2022 года (2024). Источник: https://link.springer.com/article/10.1186/s13705-024-00457-0

[31] Проблемы и перспективы управления водными ресурсами как «голубой дипломатии» для развития «зеленой» экономики в Центральной Азии (б). Получено с https://www.researchgate.net/profile/Ngboawaji-Daniel-Nte2/publication/346062559 Ан Оценка из Гражданско-___военные_отношения/links/5fb9c01c299bf104cf6a7ea7/Оценка-гражданско-военных-отношений.pdf#page=130

[32] Окружающая среда и энергетика в Центральной Азии: проблемы и перспективы. (2021). Источник: https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781789900651/9781789900651.00020.xml

[33] Вода, конфликт и сотрудничество в Центральной Азии: роль международного права и дипломатии. (2017). Источник: https://www.jstor.org/stable/26104183

[34] Геополитика и энергетическая дипломатия в Центральной Азии и на Каспии. (2006). Источник: https://cyberleninka.ru/article/n/geopolitics-and-energy-diplomacy-in-central-asia-and-the-caspian

КОНСЕПТУАЛИЗАТСИЯИ ДИПЛОМАТИЯИ “САБЗ” ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

МАҶИДӢ УМЕДҶОН ҚУДРАТУЛЛО,
номзади илмҳои таърих, сардори шуъбаи муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи “сабз”-и Институти илмӣ-таҳқиқотии рушди устувор ва иқтисоди “сабз”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон
734055, Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5;
тел: (+992) 886-885-000, e-mail: majidiu@gmail.com

Мақола ба таҳлили мафҳуми дипломатияи “сабз” ва нақши он дар сиёсати хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Зери мафҳуми дипломатияи “сабз” ҳамгироии афзалиятҳои экологӣ ба муносибатҳои байналмилалӣ ва амалияи дипломатӣ фаҳмида мешавад, ки ба ҳалли мушкилоти фаромарзии экологӣ, коҳиш додани паёмадҳои тағйирёбии иқлим ва пешбурди рушди устувор равона гардидааст. Диққати махсус ба шароити нодири минтақа дода шудааст: норасоӣ ва истифодаи ғайриоқилонаи захираҳои об, деградатсияи замин, биёбоншавӣ, ифлосшавӣ, аз даст рафтани гуногунрангии биологӣ ва тезшавии обшавии пиряххо.

Нишон дода мешавад, ки фаъолияти сиёсати хориҷии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар соҳаи экологӣ таҳти таъсири ҳамбастагии чолишҳои дохилӣ ва зарурати таъмини суботи минтақавӣ ташаккул меёбад. Дар мақола самтҳои асосии дипломатияи “сабз”: ҳамкорӣ дар идоракунии захираҳои обии фаромарзӣ, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим, ҷалби сармоягузорӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ, рушди энергетикаи барқароршаванда ва тақвияти идоракунии экологӣ баррасӣ мешаванд. Ташаббусҳо ва лоиҳаҳое таҳлил мегарданд, ки аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ (Иттиҳоди Аврупо, Бонки Ҷаҳонӣ, СММ, БРСММ) ва ҳамчунин, сохторҳои минтақавӣ (МФСА, РЭЦЦА) дастгирӣ мешаванд.

Монеаҳои асосии рушди дипломатияи “сабз” муайян карда шудаанд: мероси деградатсияи экологии давраи шуравӣ, маҳдуд будани захираҳо, заъфи механизмҳои ниҳодӣ (институтсионалӣ), зиддиятҳои геополитикӣ ва ҷалби нокифояи ҷомеа. Ҳамзамон, имкониятҳои умедбахш таъкид мегарданд: афзоиши иродаи сиёсӣ барои ҳамкорӣ, дастгирии байналмилалӣ, зарфияти баланди энергетикаи барқароршаванда ва фаъолшавии ҷавонон ва ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Калидвожаҳо: *дипломатияи “сабз”, Осиёи Марказӣ, дипломатияи экологӣ, рушди устувор, тағйирёбии иқлим, захираҳои обии фаромарзӣ, деградатсияи замин, ҳамкории минтақавӣ, амнияти экологӣ, энергетикаи барқароршаванда.*

CONCEPTUALISATION OF "GREEN" DIPLOMACY IN THE FOREIGN POLICY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

MAJIDI UMEDJON QUDRATULLO,
Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of International Relations and Green Diplomacy at the Research Institute for Sustainable Development and Green Economy at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan
734055, Tajikistan, Dushanbe city, Borbad ave. 48/5;
tel.: (+992) 886-885-000; e-mail: majidiu@gmail.com

This article analyses the concept of "green" diplomacy and its role in the foreign policy of Central Asian states. "Green" diplomacy refers to the integration of environmental priorities into international relations and diplomatic practice aimed at addressing transboundary environmental issues, mitigating the effects of climate change and promoting sustainable development. Particular attention is paid to the unique conditions of the region: water scarcity and irrational use of water resources, land degradation, desertification, pollution, biodiversity loss and accelerated glacier melt.

It is shown that the foreign policy activity of Central Asian countries in the environmental sphere is shaped by a combination of internal challenges and the need for regional stability. The article discusses the key areas of green diplomacy: cooperation on transboundary water management, adaptation to climate change, attracting international investment and expertise, developing renewable energy, and strengthening environmental governance. It analyses initiatives and projects supported by international organisations (the EU, the World Bank, the UN, UNDP) and regional structures (IFAS, RECCA).

The main obstacles to the development of green diplomacy have been identified: the legacy of Soviet environmental degradation, limited resources, weak institutional mechanisms, geopolitical contradictions and insufficient public involvement. At the same time, promising opportunities are highlighted, such as growing political will for cooperation, international support, high potential for renewable energy, and the activation of youth and civil society.

Keywords: *"green" diplomacy, Central Asia, environmental diplomacy, sustainable development, climate change, transboundary water resources, land degradation, regional cooperation, environmental security, renewable energy.*

УДК: 316.653:32

НИҲОДҲОИ ИДОРАИ АФКОРИ ҶАМЪИЯТӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ОН

ШАРИФХОНЗОДА МОҲИРА ШАРИФХОН,
унвонҷӯйи кафедраи муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, мутахассиси пешбари Раёсати таҳлил ваояндабинии сиёсати дохилии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел: 918-36-21-22; e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

Дар мақола масъалаи афкори ҷамъиятӣ, бахусус ниҳодҳои идораи он мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст. Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии афкори ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои идораи афкори ҷамъиятӣ масъалаест, ки дар шароити кунунӣ бо дарназардошти авҷи хатарҳои глобалӣ аҳаммияти хоссаро касб менамояд. Ҳамин тавр, афкори ҷамъиятӣ дар равандҳои сиёсии тамоми кишварҳои ҷаҳон нақши ҳалкунанда дошта, омӯзиши ҳамаҷонибаи он дар тамоми давру замон аз манфиат орӣ нест. Афкори ҷамъиятӣ дар баробари омӯзиш, идоракунии самаранокро низ талаб менамояд.

Омӯзиш ва идоракунии он калиди суботи сиёсӣ, ҳамгироии иҷтимоӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи ҷомеа мебошад. Дар шароити муосир механизмҳои гуногуни идораи афкори ҷамъиятӣ мавҷуданд, ки ин масъулиятро ниҳодҳои гуногун ба зимма доранд. Таҳлили васеи сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки идоранамоии афкори ҷамъиятӣ ба ниҳодҳои зерин ва омилу унсурҳои асосии онҳо вобаста аст, ки ин воситаҳои ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ низоми маориф ва омилҳои фарҳангиро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: *омӯзиш, идоракунӣ, суботи сиёсӣ, афкори ҷамъиятӣ, ниҳодҳо, равандҳои сиёсӣ, воситаҳои ахбори омма, интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, маориф, омилҳои фарҳангӣ.*

Афкори ҷамъиятӣ ҳолати мубрами шуури оммавӣ мебошад, ки дар атрофи ҳолатҳои иҷтимоиву сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ ташаккул меёбад. Дар маҷмуъ, он муносибати гурӯҳҳои одамонро вобаста ба ҳолатҳои зикргардида ифода менамояд. Афкори ҷамъиятӣ мафҳуми калидӣ дар илмҳои ҷомеашиносӣ ва сиёсатшиносӣ мебошад, зеро он маҷмуи ақидаҳо, эътиқод ва руҳияи дар байни як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё тамоми ҷомеа паҳншударо инъикос мекунад. Он ҳамчун нишондиҳандаи муҳимми фазои иҷтимоӣ, суботи сиёсӣ ва дараҷаи дарки ҳолатҳои дар масъалаҳои гуногун хизмат мекунад.

Афкори ҷамъиятӣ ҷузъи муҳими раванди иҷтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Дар ҷомеашиносӣ он ҷиҳати фаҳмидани руҳияи дастаҷамъӣ (коллективӣ) ва тамоюлҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки дар сиёсатшиносӣ он ҳамчун нишондиҳандаи сатҳи дастгирии ҷамъиятӣ хизмат менамояд ва ба амалисозии қарору стратегияҳои сиёсӣ таъсир мерасонад.

Омӯзиши ҷанбаҳои назариявии афкори ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои идораи афкори ҷамъиятӣ масъалаест, ки дар шароити кунунӣ бо дарназардошти авҷи хатарҳои глобалӣ аҳаммияти хоссаро касб менамояд. Ҳамин тавр, афкори ҷамъиятӣ дар равандҳои сиёсии тамоми кишварҳои ҷаҳон нақши бориз дошта, омӯзиши ҳамаҷонибаи он дар тамоми давру замон аз манфиат орӣ нест. Дар баробари омӯзиш афкори ҷамъиятӣ идоракунии самаранокро талаб мекунад. Омӯзиш ва идоракунии он калиди суботи сиёсӣ, ҳамгироии иҷтимоӣ ва мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбандаи ҷомеа мебошад.

Идоракунии афкори ҷамъиятӣ дар марҳалаи нави давлатдории миллӣ бо дарназардошти маҷмуи як қатор омилҳо аҳаммияти хосса дорад. Бахусус дар бунёди давлатдории навини халқи тоҷик бо дарназардошти унсурҳои консептуалии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона аҳаммияти хосси афкори ҷамъиятиро дар низоми идоракунии давлатӣ муайян намуд.

Гарчанде арзишу анъанаҳои таърихӣ, иҷтимоию фарҳангию миллӣ, ки тули асрҳо аз насл ба насл мегузаранд, афкори ҷамъиятиро ташаккул диҳанд ҳам, ҷанбаҳои манфии глобализатсионӣ, мураккабшавии вазъи геосиёсӣ, тамоюли рушди илмию технологии воситаҳои иттилооти-коммуникатсионӣ дар асри XXI хусусияти механизмҳои амалисозии равобитро миёни ҳокимияти сиёсӣ ва субъектҳои ҷомеа ба куллӣ тағйир ва такомул дод. Ҳамин тариқ, марҳалаи муосир бо тағйироти куллӣ дар соҳаҳои гуногуни сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ асос меёбад, ки аз давлат бо тарзу усулҳои нав, тавлиди стратегияи мушаххас ва тибқи он роҳандозӣ намудани фаъолиятро дар самти идоракунии афкори ҷамъиятӣ тақозо менамояд.

Рӯйдодҳои марбутаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, илмию технологӣ ба таври бесобиқа фаврӣ тариқи фазои маҷозию иттилоотӣ ва расонаҳои ахборӣ дастраси омма мешаванд. Фарогирии таҳавуллоти низоми иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҷаҳон барои нигоҳдории субот ва таъмини амнияти ҷумҳурӣ дар марҳалаи нави давлатдории миллӣ шароитҳои воқеан дигаргунро ба миён овард,

Дар шароити муосир механизмҳои гуногуни идораи афкори ҷамъиятӣ мавҷуд аст, ки ин масъулиятро ниҳодҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба уҳда доранд. Таҳлили васеи сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки идоранамоии афкори ҷамъиятӣ ба ниҳодҳои зерин ва омилу унсурҳои асосии онҳо вобаста аст:

I. Воситаҳои ахбори омма;

II. Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ;

III. Низоми маориф;

IV. Омили фарҳангӣ.

I. Воситаҳои ахбори омма дар ташаккул ва идораи афкори ҷамъиятӣ нақши калидӣ мебозанд, зеро онҳо ҳамчун субъектҳои тахассусманд манбаи асосии паҳнкунии иттилоот хизмат мекунанд.

Тавре коршинос М.Таварова иброз медорад: «Аксар вақт равандҳои ҷомеа ба он вобаста аст, ки воқеа чӣ тавр пешкаш карда мешавад, ВАО аз кадом мавқеъ ҳодисаро инъикос мекунаду факту воқеаро аз кадом манбаъ баён менамоянд». Тайи солҳои соҳибистиқлолӣ рушди батадриҷи воситаҳои ахбори анъанавӣ, яъне матбуоти даврӣ, радио ва телевизион мушоҳида мегардад, ки масъулияти асосии онҳоро саривақт ва дуруст пешниҳод кардани иттилоот ташкил медиҳад.

Аз ин лиҳоз, мутобиқи маълумоти расмӣ, айни ҳол дар ҷумҳурӣ бештар аз 59 рӯзнома, аз инҳо 40 давлатӣ ва 19 мустақил, 46 маҷалла, аз инҳо 41 давлатӣ ва 5 мустақил, 36 чопхона, аз инҳо 5 давлатӣ ва 31 мустақил, 22 нуқтаи фурӯши китоб, аз инҳо 1 давлатӣ ва 21 мустақил, 6 нашриёт, аз инҳо 3 давлатӣ ва 3 мустақил, 3 агентии иттилоотии мустақил ба ҳисоб гирифта шудааст. Қобили зикр аст, ки шумораҳои дар боло зикрёфта аз рушди соҳа дарак дода, ҳамчунин, аз нақши онҳо дар рушд ва ташаккули шуури ҷамъиятӣ ёдрас мегардад.

Инчунин, «айни замон дар мамлакат 101 шабакаи давлативу хусусии телевизиону радио ва студияҳои истеҳсоли маҳсулоти аудиовизуалӣ, аз ҷумла, 15 телевизиону 10 радиои давлатӣ, 18 телевизиони хусусӣ, 16 телевизиони ноқилӣ, 4 телевизиони IP, 24 радиои хусусӣ ва 14 студияи истеҳсоли маҳсулоти аудиовизуалӣ фаъолият доранд» [15].

Тавре ба назар мерасад, айни ҳол заминаи мусоид барои ниҳодҳои идораи афкори ҷамъиятӣ фароҳам сохта шудаасту навбати иҷрои аз ҳар вақта бештари рисолати онҳо фаро расидааст.

Бояд тазаккур дод, ки ҷиҳати роҳандозӣ намудани коммуникатсияҳои стратегии давлату ҷомеа санаи 4 марти соли 2005 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амрро дар хусуси он, ки роҳбарони вазорату идораҳо, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ҳар се моҳ бо намояндагони воситаҳои ахбори омма нишасти матбуотӣ гузаронида, дар бораи фаъолияташон маълумот диҳанд, ба имзо расониданд [5]. Дар зимн, ҳамасола тибқи амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №АП-1729, аз 15.09.2011 ва нақшаи алоҳида нишастҳои матбуотӣ гузаронида мешаванд. Нишастҳои матбуотӣ ки дар доираи васеи аудиторияи рӯзноманигорон ироа мегардад, як рукни муҳимми замони нав ба шумор рафта, саривақт расонидани иттилоот, метавонад дар идораи афкори ҷамъиятӣ ва пешгирии ҳамагуна унсури манфӣ замина гузорад.

II. Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ яке аз унсурҳои дигари таъсирбахш мебошанд, ки афкори ҷамъиятиро дар замони муосир ташаккул, тағйир ва идора менамоянд. Интернет соҳаест, ки дар он раванди муттасили иттилоотӣ ва коммуникатсионии муроҷиати иттилоот (маълумот) дар шакли рақамӣ

дар фазои номаҳдуд тавассути шабакаҳои алоқаи бо ҳам пайванд ва мубодилаи захираҳои иттилоотии ҳама гуна субъектҳои истифодабаранда (истеъмолкунандагон) бо мақсади ба даст овардан, ҷамъоварии дониш ё амалӣ намудани амалиёти электронии субъектҳо дар соҳаҳои гуногуни манфиатҳо, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳо мебошад [3].

Гарчанде аз ҷониби олимони ватанӣ интернет ҳамчун чаҳорум зерсистемаи воситаҳои ахбори омма мансуб дониста мешавад, бо дарназардошти хусусияти мураккабтари маҷозию тафовути функсионалӣ онро дар ҳамбастагӣ бо шабакаҳои иҷтимоӣ дар низоми ташаккул ва таъсирасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ метавон ҳамчун ниҳоди алоҳида баррасӣ намуд.

Бо дарназардошти ин, интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ки дар заминаи он фаъолият менамоянд, заминаи инноватсионии коммуникатсияро фароҳам сохтааст. Дар баробари ин, дар таносуб бо воситаҳои ахбори анъанавӣ (рӯзномаву маҷаллаҳо, телеграфу телевизион, радио ва ғайра), интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо хусусияти динамикии фаъолияти корбарони воситаҳои он фарқ менамояд. Чунин ҳол имкон медиҳад, ки хабарҳои ба мардум бо далелҳои норавшан намоиш дода шавад, ё доир ба рӯйдодҳои мухталиф имконияти шарҳдиҳӣ ва мулоҳизаҳоро дар фазои маҷозӣ ба вуқуъ пайвандад, ки ин хабарҳои носанҷида ба афкори омма таъсир манфӣ доранд. Ғайр аз ин, соҳибони захираҳои хабарӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ аксар вақт ба корбарон имкони баёни фикру мулоҳизаҳоро фароҳам меоваранд, ки ин навъи беназири муоширатро миёни ҷонибҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ ба вуҷуд меорад.

Бояд тазаккур дод, ки дар «ҳудуди ҷумҳурӣ 13 адад интернет провайдерҳо фаъолият намуда, шумораи умумии муштариёни интернет 3 994 110 нафарро ташкил медиҳад» [13]. Дар баробари ин, кишвар дар индекси глобалии Speedtest дар ҷои 132-ум аз рӯйи интернети мобилӣ ва дар ҷойи 124-ум аз рӯйи шабакаҳои доимӣ ҷойгир шудааст [1].

Соли 2022 зимни ироаи Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», Сарвати давлат таъкид намуданд, ки «Рушди соҳаи алоқа, бахусус, таъмин намудани суръати баланди интернет ва дастрас будани нархи он барои рушди иқтисоди рақамӣ, зеҳни сунъӣ, таъмин намудани амнияти иттилоотӣ, ҷалби сармоя ва ташкили паркҳои технологиву инноватсионӣ зарур мебошад» [16].

Нуктаи мазкур дар ҳадафҳои стратегии кишвар, аз ҷумла дар доираи Стратегияи давлатии “Технологияҳо иттилоотию коммуникатсиони барои рушди Тоҷикистон" ҷиҳати мусоидат ба ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ ва ҳамроҳшави кишварамонро ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ чораҳои мушаххасро бо мақсади ҷорӣ кардани интернет дар як қатор самтҳои мазкур тарҳрезӣ менамояд:

- Тандурӯстӣ: ташкили нуқтаҳои "Машварат тавассути интернет" барои сокинон ва барои ҳамаи муассисаҳои тандурустӣ;
- Тиҷорати электронӣ: рушди тиҷорати иттилоотӣ, тиҷорати электронӣ ва маркетингро дар асоси интернет;
- Маориф ва илм: ҷорӣ намудани технологияҳои компютери-кунонидашудаи таълим, таъмини сад дарсади (фоизи) мактабҳо бо компютерҳо, сохтани нуқтаҳои ҷамъиятии дастрасии бепул ба интернет барои табақаи аз ҷиҳати иҷтимоӣ беҳимояи аҳолӣ.

Беш аз ин, бо дарназардошти густариши рӯзафзуни нақши шабакаҳои коммуникатсионӣ, хусусан интернет, дар доираи “Консепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон” сиёсати давлатӣ ба ҳалли масъалаи ҳавасмандкунии ташкил ва рушди шабакаҳои соҳавии миллӣ ва системаҳои тиҷоратӣ, аз ҷумла фаъолияти он провайдерҳое, ки дастрасии интернетро таъмин намуда, ба истифодабарандагон аз гурӯҳҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ эҳтиёҷманди аҳолӣ имтиёзҳо медиҳанд, равона карда шудааст.

Бояд тазаккур дод, ки ба ҳолати моҳи январи соли 2024 дар Тоҷикистон 4,25 миллион корбари шабакаи интернет мавҷуд буда, аввали соли мазкур сатҳи воридшавӣ ба интернет дар Тоҷикистон 41,6 дарсади шумораи умумии аҳолиро ташкил медод. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки шумораи истифодабарандагони интернет дар Тоҷикистон дар давраи аз январи соли 2023 то январи соли 2024-ум 117 ҳазор, яъне 2,8 дарсад афзудааст [2]. Тамоюли мазкур бозгӯйи аҳаммияти боризи интернет дар ҳаёти ҷомеаи муосир ва ба талаботи воқеии иҷтимоию иқтисодии мубаддал гардидани он мебошад.

Бо дарназардошти афзоиши теъдоди истифодабарандагони интернет дар мамлакат, ба инобат гирифтани таносуби он дар робита ба оне, ки чун ниҳоди идораи афкори ҷамъиятӣ бамаврид мебошад. Интернет аз воситаҳои ахбори анаъанавӣ бо услуб ва суръати фаврии паҳнсозӣ, дараҷаи дастрасӣ, фарогирии васеъи истеъмолкунандагони иттилоот куллан фарқ менамояду аз ҳамин сабаб ҷиҳати идораи афкори ҷамъиятӣ нақши ин ниҳод назаррас аст.

Дар баробари ин, хусусияти пуршиддати мубодилаи маълумот дар интернет ба яке аз ҷанбаҳои созанда ва қонунияти нави икишофи тамоюлҳои таъсирасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ дар замони муосир мубаддал гаридааст. Аксар аз маводҳои дар сомонаву шабакаҳои иҷтимоӣ ҷойгиршаванда дорои бахшҳои мавқеъгузорӣ доир ба писанд ё ғайримақбул будани иттилоот, имконияти бознашрсозӣ, бахши тафсир-гузорӣ (коментарии) ва иштирок дар пурсишу мулоҳизаҳо мебошанд. Илова бар ин, чунин фановариҳои нави интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ табиати мураккаби афкори ҷамъиятиро бештар возеҳ сохта, хусусияти динамикии онро беш аз пеш пуршидат менамояд.

Ба назари коршиносони миллӣ зимни баррасии нақши интернет ва

шабакаҳои иҷтимоӣ «метавон гуфт, ки дар даҳсолаи охир барои ташаккул афкори омма ва зербинои муколамаи гурӯҳ ва қишрҳои гуногуни ҷомеа мубаддал гаштааст» [22]. Дар баробари ин, баланд бардоштани фарҳанги иттилоотии амнияти аҳолӣ маърифати иттилоотиро бо дарназардошти афзоиши назарфиребӣ, дурӯғпароканӣ ва иғвоҳои муосири фазои иттилоотӣ ба масълаи мубрам мубаддал намудааст.

Бо дарки гуфтаҳои болозикр коршиносон ва корбарони ватаниро мебояд то зарурат ва нақши худро дар интернет чун ниҳоди идораи афкори ҷамъиятӣ дарк намуда, ҷиҳати раҳнамо ва ташаккули додани афкори ҷамъиятӣ саҳми босазо гузоранд.

Дар баробари тамоми ниҳодҳо интернет, дорои заминаи бевоситаи тамос барои қабулу баррасии электронии мурочиатҳо мебошанд, шабакаҳои иҷтимоӣ ба яке аз заминаҳои фаъолияти иттилоотии на танҳо воситаҳои ахбори омма, инчунин барои муассисаву мақомот ва ниҳодҳои давлатӣ низ омили хуби ташакулдиҳандаи афкори ҷамъиятӣ мебошанд.

Дар робита ба ин метавон аз таҳия ва пешкашӣ маълумотҳои мухтассари аудио-визуалӣ, яъне наворҳои мухтасари ба фаъолият, вазъу ҳолат, дастоварду чораандешиҳои ниҳодҳои давлатӣ истифода кард, ки метавонад афкори ҷомеаро ташакул дода, ҳамзамон, онро аз ҳар гуна иттилооти ғалат ҳифз намояд. Теъдоди сершумори маълумоти истеъмолшаванда барои инсони муосир марҳалаи нави услубан қабул ва дарк намудани иттилоотро фароҳам сохта, заминаи афкори онро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, маъмулан, дар фазои интернетӣ дастрасии бемаҳдуди иттилоот дар баробари имконияти васеи ин захираи иттилотию коммуникатсионӣ чолишҳои муайянро барои идоракунии афкори ҷамъиятӣ ба вуқуъ пайвастааст, ки он на ҳамеша бар пояи эътимоднокии манбаъҳо, балки ба ғасби диққат ва таассуротнокӣ алоқаманд гардида истодааст.

III. Низоми маориф дар маҷмуъ, раванди таълиму тарбия ба манфиати шахс, ҷомеа ва давлат, ки соҳиби дараҷаи таҳсилоти муайян гардидани таълимгирандагонро таъмин мекунад фаҳмида мешавад, ки он бештар ба тарҳрезӣ намудани донишу ҷаҳонбинӣ ва шуурнокӣ нигаронида шудааст.

Дар ин росто, «асри нав ба туфайли рушди интернет ва фазои иттилоотӣ ба асри бузурги ҷанги зеҳнӣ табдил ёфта истодааст, ки иштирокчиёни асосии он мактабачагон ва донишҷӯёни имрӯза мебошанд. Махсусан, интернет фазои иттилоотии идоранашаванда ва роҳи осони назарфиребӣ, мағзшӯйӣ, заҳролудгардонии тафаккури ҷавонон, ки қисми осебпазири ҷомеа мебошанд, гардидааст» [12, 288].

Афзоиши тамоюлҳои назарфиребӣ, дурӯғпароканӣ, тафриқаандозӣ, вусъатёбии ҷангҳои иттилоотӣ ва фаъолияти муғризонаи гурӯҳҳои ифротӣ дар фазои иттилоотӣ масъалаҳои баланд бардоштани саводи иттилоотӣ ва нақши таълимро дар ташаккули тафаккури бошуурона, қобилияти арзёбии

рӯйдодҳову интихоби манбаҳои муътамади иттилоот, ба шаклгирии афкори солими иҷтимоӣ аҳаммияти хосса мебахшад.

Бо ин дарназардошт, масъалаи омода намудани омӯзгорони типи нав яке аз воситаҳои муҳимтарини муқовимат бо ҷангҳои иттилоотӣ тариқи низоми таълиму тарбия дар шароити муосир ба миён меояд. «Бояд на танҳо худи омӯзгорон тафаккури танқидӣ дошта бошанд ва доираи васеи иттилоотро таҳлил карда тавонанд, балки онҳо қодир бошанд, ки ба донишҷӯён фарҳанги иттилоотиро омӯзонанд» [18, 234].

Аз ин ҷиҳат нақши маориф, ҳамчун унсури идоракунии афкори ҷамъиятӣ, на танҳо мубрам, балки мазмуну моҳияти навро ба худ касб менамояд. Маориф барои навсозииии динамикии ҷомеа омили муҳимтарин мебошад. Неруи зеҳнӣ яке аз воситаҳои асосии ташаккули ҳувияти миллӣ иҷтимоикунонии сиёсӣ мебошад, ки меҳвари марказии онро низоми маориф ташаккул медиҳад. Маҳз маориф самтҳои асосии арзишҳои шахсро муайян ва афзалиятҳои сиёсию идеологиро ташаккул медиҳад. Аз ин нуқтаи назар, тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, «монеъ шудан ба пастравии неруҳои зеҳнии мамлакат» [11] аз ҷумлаи тадбирҳо барои таъмини амнияти давлатӣ равонашуда ва «мукаммал гардонидани зеҳн бо роҳи фароҳам овардани шароит барои инкишофи шахс» [10], ҳамчун вазифа дар соҳаи маориф, муайян гардидааст.

Бояд тазаккур дод, ки соли 2023 дар кишвар 3995 адад муассисаҳои миёнаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 60 адад муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ, 84 адад муассисаҳои миёнаи касбӣ ва 46 адад муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар низоми маорифи кишвар фаъол буданд [4, 46, 51, 53, 61]. Фаъолияти босамари ниҳодҳои мазкур, хусусан, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, ҷиҳати иҷтимоикунонии қишри осебпазири аҳолӣ – наврасону ҷавонон аҳаммияти калон дошта, норасоии 2670 омӯзгор пас аз анҷоми соли хониши 2023–2024 дар зинаи таҳсилотии мазкур [17] яке аз масъалаҳои ҳалталаб ба шумор меравад.

Ба андешаи мо, дигар нуқтаи муҳим рушди илмият ва ҷоннок намудани истифодаи он дар амалияи педагогӣ мебошад. Дар робита ба ин, «омӯзгор ба ҳайси муҳаққиқ барои дар амалияи таълимӣ татбиқ гардидани коркардҳои назариявӣ ва натиҷаҳои илмии бадастовардаи худ имкони бештар дорад. Яъне ӯ метавонад дар радифи донишҳои назариявӣ таваҷҷуҳи шогирдони худро ба дониши амалӣ ҷалб намояд» [20].

Ҳамгироӣ бо ҳадафҳои стратегӣ, дарки аҳаммияти онҳо ва ташаккули дидгоҳи равшан ба ояндаи дурахшон аз шартҳои муҳим барои пешгирии иғвоангезӣ, ҳаракатҳои харобиовари оммавӣ ва таъмини суботи ҷомеа ба ҳисоб меравад. Тавзеҳу тафсири масъалаҳои мубрами ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар маҳз ба аҳли илму маориф тааллуқ дорад, зеро нақши онҳо дар таҳияи санадҳои муҳимми банақшагирии стратегӣ бориз мебошад.

Дар шароити ҳуҷумҳои иттилоотӣ олимону донишмандонро ҷиҳати

таҳияи барномаҳои фарогири дастовардҳои муосири илму педагогика, ки ба ташаккули шуур ҷиҳати арзёбии шоистаи истиқлоли давлатӣ, анъанаҳои миллӣ, таҳаммулпазирӣ, муҳаббат ба Ватан, оила ва муҳити зист равона шудааст, зарур мебошад. Тарҳу роҳандозӣ кардани фанҳои махсус роҷеъ ба мавзуъҳои зикршуда зарур набуда, пешниҳоди намунаҳои амалӣ дар ҷараёни барномаҳои мазкур бо мақсади таҳкими шуури ҷамъиятӣ ва муқовимат ба таъсири манфии баъзе иғвоҳои иттилоотӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Дар ҷараёни дарсҳо барои донишҷӯён ва таълимгирандагони мактабҳои миёна ва олӣ на танҳо дониш дар бораи асосҳои фан, балки ҳамзамон масъалаи инкишоф додани шуурнокӣ ва тафаккури мантиқии онҳо бояд ҳамчун ҳадафи асосӣ дар ҷараёни таълим бошад. Ба роҳ мондани усули ҳавасмандгардонӣ низ ба раванди омӯзиш таъсири мусбат дорад.

Сарфи назар аз гуфтаҳои болозикр, таҳлили коршиносон зарфияти илмию зеҳниро нигаронкунанда арзёбӣ намуда, ба талаботи зарурӣ ҷавобгӯй набудани сатҳу сифати мутахассисони илмии соҳибунвонро дар аксари муассисаҳои таълимӣ қайд менамоянд [12, 287], ки масъалаи бозбинӣ намудани низоми омода кардани кадрҳои илмиро ва такмили механизмҳои самараноки рушди касбии онҳоро ба миён меорад.

Ҳамин тариқ, маориф ҳамчун унсури муҳим ва созанда дар марҳалаҳои гуногуну мураккаб чун омили иҷтимоикунонии шуури сиёсӣ иқтидори заминавиро ташаккул дода, ҷиҳати таъмини побарҷойии шуурнокӣ унсури муҳимми низоми идоракунии афкори ҷамъиятӣ мебошад.

IV. Омили фарҳангӣ унсури ниҳоии баррасишаванда мебошад. Дар умум, мафҳуми фарҳанг универсалӣ буда, аксар аз илмҳо доир ба инсон ва ҷомеа тафсири хосаи истилоҳи мазкурро доро аст. Фарҳанг маҷмуи арзишҳои моддию маънавӣ, ки ба рушди маънавӣ, қонеъ гардондани завқу ҳиссиёти зебоипарастии шахс ва ташаккули шахсият равона гардидаанд, фаҳмида мешавад.

Дар шароити муосир ҷаҳонишавии фарҳанг барои халқи тоҷик меҳвари ҳувияти миллиро дар марҳалаи нави давлатдорӣ ташкил намуда, нақши он дар таносуб ба унсурҳои дигар васеъ ва амиқтар мебошад. Дар даврони Истиқлоли давлатӣ як қатор чорабиниҳо, аз ҷумла, ҷаҳонӣ гардидани Наврӯз, таҷлили ҷашнҳои Сада, Меҳргон, Тиргон, бузургдошти “Соли тамаддуни ориёӣ” (соли 2006) ва 1100-солагии давлати Сомониён, 2500-солагии Истаравшани бостонӣ, 2700-солагии шаҳри бостонии Кӯлоб, 3000-солагии Ҳисор, Соли бузургдошти Имоми Аъзам (соли 2009) ҷашн гирифта шуд, ки ҷиҳати эҳёи ҳисси баланди тамаддун ва ҳувияти миллӣ самараи мусбат гузошт.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ баъзан омилҳои номатлуби он, бахусус, падидаи омехта шудани фарҳангҳо (мултикултурализм) мавриди назар қарор мегирад. Ба мисол, аз чунин чолишҳо давлатҳои абарқудрат низ эмин набуда, бинобар афзоиши ҷараёни муҳоҷират таҳрифи низоми фарҳангӣ ва

куллан тағйир ёфтани ҳувияти халқ, яъне бегонашавии фарҳангӣ эҳтимол дорад [14, 201].

Дар баробари ин, бояд тазаккур дод, ки аксар аз давлатҳои пешрафтаи ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳз ба василаи паҳнсозии фарҳанги худ ва моил сохтани гурӯҳои калаванда ба мансубияту ҳамгирой бо арзишҳои фарҳангии миллаташон нуфузи худро дар саросари ҷаҳон афзун намудаанд.

Мусаллам аст, ки шуур ва фарҳанг ба ҳам алоқамандии жарф дошта, ташаккули шуур бе фарҳанг ва тағйир ёфтани фарҳанг бе таъсир ба шуур ғайриимкон мебошад. Ҳуҷумҳои фарҳангӣ батадириҷ боиси ғасби шуури ҷомеа ва аз даст додани механизмҳои анъанавии таъсир ба афкори ҷамъиятӣ мубаддал гашта метавонад, ки дар навбати худ ба тавсеаи таъсири беруна табдил мегардад.

Маҳз бо ин назардошт аксар олимон ба мубрамнок будани таҳқиқоти муҳаққиқ Ҷ.Най тазаккур дода, нақши падидаи “неруи нарм”-ро чун механизми муосир ва ҳамзамон, муассири таҳоҷумҳои батадриҷи сиёсӣ, ки бо василаи моил сохтани маҳз аҳолии дигар кишварҳо ба манфиатҳои худ амалӣ карда мешавад, қайд мекунанд.

Худи муҳаққиқ падидаи мазкурро чун қобилияте, ки тавассути ҷалби арзишҳо, фарҳанг ва сиёсати ҷолиб ба рафтори дигарон таъсир мерасонад, на тавассути маҷбуркунӣ ё подош, тавзеҳ менамояд.

Дар натиҷаи таҳлили матолиби пажуҳишгар Ҷ. Най, “неруи нарм”-ро ҳамчун шакли идоракунии афкори ҷамъиятӣ қайд кард, ки он ба воситаҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1. Густариши фарҳангӣ (экспансияи фарҳангӣ) дар маводҳои таҳлилшуда густариши ҷаҳонии филмҳо, мусиқӣ, донишгоҳҳо ва брендҳои маъруф ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба тасаввуроти дигарон дар бораи ҳамаи кишварҳо нақш доранд. Имрӯзҳо дар ин самт нақши филмҳо беназир мебошад.

2. Эҷоди тасаввуроти ҷолиби кишвар–бо истифода аз тамоми омилҳои мавҷуда сохтани филмҳо ва дигар наворҳои ҷолибу кӯтоҳ ба кишварҳо имкони муаррифии бештарро фароҳам месозад.

3. Бартарии иттилоотӣ тавассути воситаҳои иттилоотӣ паҳн ва саривақт расонидани иттилоот метавонад раванди идораи афкори ҷамъиятиро осон намуда, онро аз иттилооти таҳрифшуда ҳифз намояд.

Дар маҷмуъ, ин як воситаи ташаккули тасаввуроти дилхоҳ дар зеҳни ҷомеаи байналмилалӣ мебошад, яъне шакли нозуки идоракунии афкори омма дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад.

Ҷиҳати эҳёи арзишҳо ва сарватҳои миллӣ ташаббусҳои созанда роҳандозӣ гардида, заминаи муфид ва мусоид барои истифодаи неруи нарм чун механизми таҳкими ин арзишҳои фарҳангии миллӣ дар дохили мамлакат ва густаришу муаррифии он дар хориҷи кишвар заминаи муфид фароҳам меорад.

Маҳз тавассути баргузории чорабиниҳои пурмуҳтавои фарҳангӣ, ки ба таҳкими завқ ва ҳавасмандӣ дар заминаи анъанаҳо, арзишҳо ва маънавиёти миллӣ равона шудаанд, заминаи мусоидро барои ташаккули самтгирии муассири афкори ҷамъиятӣ ба самтҳои авлавиятноки рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фароҳам овардан имкон дорад.

Бо дарназардошти нақши таҳрикдиҳандаи фарҳанг дар рушди маънавиёти ҷомеа сиёсати давлатии имрӯза мувофиқи "Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон" инкишофи иҷтимоию фарҳангии минтақаҳоро тариқи «татбиқи амалии барнома ва лоиҳаҳои пурмуҳтаво ва таъсирбахш» [9], ҳамчун афзалиятҳои соҳа, муайян намудааст.

Бояд тазаккур дод, ки пас аз қабули Консепсияи болозикр, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2005, №501 тасдиқ гардидааст, тайи солҳои 2006–2019 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бист "Барномаи давлатии рушди соҳаи фарҳанг"-ро ба маблағи умумии 204 млн 979 ҳазор сомонӣ қабул намуда, айни ҳол «Барномаи давлатии рушд" амалӣ гардида истодааст, ки яке аз барномаҳои меҳварии соҳа мебошад.

Дар доираи Барномаи мазкур 16 вазифаи мушаххас матраҳ гардидаанд, ки доир ба масъалаи идоракунии афкори ҷамъиятӣ нақши муассир доранд:

–баланд бардоштани сатҳу сифати чорабиниҳои фарҳангӣ ва самаранокии фаъолияти муассисаҳои фарҳангии мамлакат;

–андешидани тадбирҳои муассир бо мақсади эҳё, ҳифз, рушд ва тарғиби мероси ғановатманди фарҳанги миллӣ дар дохил ва хориҷи кишвар.

Дар иртибот ба таъсирбахшӣ мушкилоти соҳа, яъне масоили мукаммалгардонии самтҳо, мундариҷа ва баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасонӣ дар соҳаи фарҳанг мебошад. Такмили сатҳу сифати хизматрасонии фарҳангӣ бо рушди бозори хизматрасониҳои он алоқамандии бевосита дорад. «Бозори хизматрасонии фарҳангӣ маҷмуи истеъмолкунандагони мавҷуда ва эҳтимолӣ мебошад, ки манфиатҳо ва эҳтиёҷоти мувофиқ доранд ва дар вақти фароғати худ бо мақсади ошноӣ бо арзишҳои фарҳангӣ ва ба даст овардани лаззати эстетикӣ аз ин хидмат истифода мебаранд» [8, 66].

Услубу василаҳои муассир сохтани нуфузи фарҳанг дар марҳалаи нави рушди давлатдории миллӣ яке аз масъалаҳои мубрам мебошад. Мушкилоти таъмиру азнавсозии иншооти фарҳангӣ низ бо дарназардошти ба талаботи зарурӣ ҷавобгӯй набудани муҳтавои хизматрасониҳо барои истеъмолкунандагон алоқаманд мебошад. Албатта, бо рушди технологияҳои иттилоотӣ имкони васеътари дастрасӣ ба арзишҳои муосири умумибашарӣ сатҳу сифати чунин эҷодиётҳои фарҳангию фароғатӣ омили коҳиши ҷолибнокии бозори дохилии хизматрасониҳои фарҳангӣ маҳсуб мегардад.

Истифодаи филму наворҳо, мусиқӣ, асару эҷодиёти дигар, албатта, барои шиносоиву баҳрамандӣ аз арзишҳои умумибашарӣ ва ҳамгироӣ бо фарҳангҳои дигар муносиб мебошад, вале бетаваҷҷуҳӣ нисбат ба матолибу

эҷодиёти фарҳангии ватанӣ боиси афзоиши хурофоту таассубҳои гуногун ва дар умум, афзоиши бегонапарасии тамаддун гардида, чунин ҳолат бахусус дар қишрҳои осебпазири иҷтимоӣ, аз ҷумла ҷавонон мушоҳида мегардад.

Ҳамзамон, зимни суханронии Роҳбари давлат бобати вусъат ёфтани чунин омилҳои номатлубу ба фарҳанги миллӣ бегона, ба мисли хурофоту намоишкорӣ таъкид мегардад, ки ин падидаҳо ҳамчун яе аз омилҳои коҳиши ҷомеаҳои пуриқтидори даврони қадим низ ба шумор меравад.

Коҳиши ахлоқӣ дар заминаи афзудани арзишҳои замонавии намоишкорӣ, баробар кардани ҳуқуқи ақаллият ба аксарият, норавшан кардани арзишҳо ва мафҳумҳои анъанавӣ дар бораи қарзи шаҳрвандӣ, гарави худкушии ҷомеа мебошад [19,120] ва вазифаи асосии фарҳанг, ҳамчун яке аз унсурҳои идоракунии афкори ҷамъиятӣ, пешгирӣ намудан аз ҳолатҳои мазкур тариқи муассир сохтани низоми чорабиниҳо, эҷодиёт ва дар маҷмуъ, бозори хизматрасониҳои фарҳангӣ мебошад.

Ҳамин тавр, шароити кунунӣ талаботро ба идораи афкори ҷамъиятӣ афзуда, дар баробар ин, аз тамоми ниҳодҳои ҷамъиятӣ талоши ҳар чи бештарро дар ин роҳ тақозо менамояд.

АДАБИЁТ

1. Central Asia Embarks on 5G While 4G is Still Lacking // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.ookla.com/articles/central-asia-5g-4g-performance-q1-2023 (Санаи муроҷиат: 08.07.2024).
2. Digital 2024: Tajikistan // DataReportal – Global Digital Insight [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://datareportal.com /reports/digital-2024-tajikistan
3. Абдуджалилов А. Общее учение об интернете. // А. Абдуджалилов. [матн] Монография. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 232 с.
4. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 (нашри расмӣ). –С. 428.
5. Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://president.tj /event/news/10369. (Санаи муроҷиат: 25.04.2025).
6. “Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025” // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон–«Адлия» [Захираи электронӣ].–Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adliya.tj (Санаи муроҷиат: 15.08.2024).
7. Забнева, Э. Образование как детерминант политической социализации / Э. Забнева // Актуальная культура. – 2023. –№ 1.
8. Каримзода Р. Танзими ҳуқуқии бозори хизматрасонии фарҳангӣ дар Тоҷикистон: монография: нашри аввал // Саидзода Иззатулло Ҳабибулло, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, директори Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2024. – 200 с.

9. “Консепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 30 декабри соли 2005, –№ 501 // Махзани мутамаркази иттилоотию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон–«Адлия» [Захираи электронӣ].–Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adliya.tj (Санаи муроҷиат: 15.08.2024).

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, №1004//[Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adliya.tj (Санаи муроҷиат: 16.08.2024).

11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амният» аз 28 июни соли 2011, №721// [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: http://www.adliya.tj (Санаи муроҷиат: 15.08.2024).

12. Қурбонов А. Баъзе хусусиятҳои рушди маориф дар замони муосир / А. Қурбонов, Ф. Амиров // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – N2 (78). – P. 282–290.

13. Маърузаи Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2023. –Душанбе. –С. 395 [88].

14. Ниг: Сургуладзе В. Кризис идеологии мультикультурализма и уроки межнациональных отношений в США в первой четверти XXI в / В. Сургуладзе // Проблемы национальной стратегии. – 2017. –№ 3(42). –С. 200–204.

15. Нишасти матбуотии Кумита// [Захираи иттилоотӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: https://tvsayohi.tj/archives/9103 (Санаи муроҷиат: 22.07.2024).

16. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.president.tj /event/missives/27245 (Санаи муроҷиат: 09.07.2024).

17. Раҳим Саидзода: Дар Тоҷикистон 2 ҳазору 670 омӯзгор намерасад // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://asiaplustj.info /news/tajikistan/20240726/raim-saidzoda-dar-toikiston-2azoru-670-omzgor-namerasad (Санаи муроҷиат:26.07.2024).

18. Сафарализода Х. Таҳдидҳои замони муосир: масъалаҳои назариявию методологӣ. Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. –420 с.

19. Сургуладзе В. Мировая политик в зеркале современного политологического анализа: политические процессы, политика идентичности, стратегия и технологии. Монография / Вахтанг Сургуладзе. – М.: Аналитическая группа «СТК», 2019.–652 с. –(Мир в сетях идеологии). [–452 с].

20. Суханронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: https://www.president.tj /event/speeches/37699 (санаи муроҷиат: 27.07.2024).

21. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолон, намояндагони ҷомеа ва ходимони дини кишвар. Кохи Ваҳдат, 9 марти соли 2024. –Душанбе: «Шарқи

озод», 2024. – 64 с.

22. Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо. Маводи Симпозиуми байналмилалии илмӣ, 5-6-уми сентябри соли 2021. – Душанабе: Дониш, 2021. – 728 с. [–262 с].

ИНСТИТУТЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫМ МНЕНИЕМ И ИХ АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ

ШАРИФХОНЗОДА МОХИРА ШАРИФХОН,
соискатель кафедры международных отношений Национального университета Таджикистана, ведущий специалист Управления анализа внутренней политики и прогнозирования Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Шохтемур 27;
тел: (+992) 918-36-21-22; e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

В данной статье рассматривается проблема общественного мнения, в частности институтов, управляющих им. Изучение теоретических аспектов общественного мнения и институтов, управляющих им, приобретает особую актуальность в современных условиях, учитывая рост глобальных угроз.

Таким образом, общественное мнение играет решающую роль в политических процессах всех стран мира, и его всестороннее изучение приносит огромную пользу во все времена.

Наряду с изучением, общественное мнение требует эффективного управления. Его изучение и управление имеют ключевое значение для политической стабильности, социальной интеграции и адаптации к меняющимся общественным условиям. В современных условиях существуют различные механизмы управления общественным мнением, и эту функцию берут на себя различные институты.

Обширный анализ научных источников показывает, что управление общественным мнением зависит от следующих институтов и их основных факторов и элементов: средств массовой информации, Интернета и социальных сетей, системы образования, а также культурных факторов.

Ключевые слова: *обучение, управление, политическая стабильность, общественное мнение, институты, политические процессы, средства массовой информации, интернет, социальные сети, образование, культурные факторы*

INSTITUTIONS FOR THE MANAGEMENT OF PUBLIC OPINION AND ITS CURRENT ISSUES

SHARIFKHONZODA MOHIRA SHARIFKHON,
Applicant of the Department of International Relations of the National University of Tajikistan, leading specialist of the Department of analysis and forecasting of domestic policy of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 918-36-21-22; e-mail: mohirasharifkhonzoda@gmail.com

This article examines the problem of public opinion, particularly the institutions that management it. The study of theoretical aspects of public opinion and the institutions that management it is particularly relevant in today's context, given the rise of global threats. Thus, public opinion plays a decisive role in the political processes of all countries of the world, and its comprehensive study brings enormous benefits at all times. Along with research, public opinion requires effective management.

Its study and management are key to political stability, social integration, and adaptation to changing social conditions. In modern conditions, various mechanisms for managing public opinion exist, and this function is assumed by various institutions. A comprehensive analysis of scientific sources shows that public opinion management depends on the following institutions and their main functions: factors and elements: mass media, the Internet and social networks, the education system, as well as cultural factors.

Keywords: *education, management, political stability, public opinion, institutions, political processes, mass media, Internet, social networks, education, cultural factors.*

УДК: 342.511(575.3)

ЗАМИНАҲОИ РУШДИ ТАЪРИХИЮ СИЁСИИ НИҲОДИ ПРЕЗИДЕНТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ГАДОЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБОЕВИЧ,
докторанти курси дуюми Шуъбаи сиёсатшиносии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, ноҳияи Сино, гузаргоҳи 1;
тел.: (+992) 201-54-00-08; e-mail: tablig22@mail.ru.

Ҷомеаи инсонӣ роҳи дурударози инкишофро тай намудааст. Вобаста ба давру замон ниҳодҳои ҷамъиятӣ дар шаклҳои гуногун ба вуҷуд омада, низом ва системаи сиёсии ҷомеаро ташаккул ва тағйир додаанд. Дар шароити кунунӣ ислоҳоти сиёсиву ҳуқуқие, ки ба ташаккул ва рушди давлати ҳуқуқбунёд равона карда шудааст, фаъолияти мунтазами рукнҳои ҳокимияти давлатӣ ва алоқамандии онҳо бо сохторҳои ҷомеаи муосири мутамаддин аҳаммияти вижа касб менамояд. Дар мақола заминаҳои рушди таърихию сиёсии ниҳоди президентӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллиф дар раванди таҳлил ва пажуҳиш бештар ба асарҳои муҳаққиқони ватанӣ такя намуда, хулосаҳои амиқеро рӯйи кор овардааст.

Калидвожаҳо: *Президент, Ҳукумат, истиқлол, конститутсия, давлат, демократия, ниҳод, система, сарвар, ҳуқуқбунёд, сиёсӣ, иҷтимоӣ, бозсозӣ.*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди Президент баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ таъсис ёфт. Қадами аввали расмӣ дар роҳи таъсиси мансаби Президент баъди эълони сиёсати ба ном «бозсозӣ» гузошта шуд. Санаи 14 марти соли 1990 Анҷумани сеюми депутатҳои халқи ИҶШС Қонун «Дар бораи таъсиси мансаби Президенти ИҶШС ва ба Конститутсияи Қонуни асосии ИҶШС дохил кардани тайироту иловаҳо»-ро қабул намуд. Тибқи қонуни мазкур таъсиси мансаби Президенти ИҶШС бо мақсади таъмини дигаргунсозиҳои қатъии сиёсию иқтисодии мамлакат, мустаҳкам намудани сохт, ҳуқуқ, озодӣ ва амнияти конститутсионии шаҳрвандон, беҳтар кардани ҳамкории мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ ва идораи ИҶШС муайян мегашт. Вобаста ба андешаронии илмию назариявӣ ба мо зарур аст, ки бо таҳлилҳои амиқ ва хулосабарориҳои илмӣ дар мавриди салоҳиятҳои роҳбарони чанде аз кишварҳои собиқ Шуравӣ ва дигар давлатҳо назар афканем. Салоҳияти Президент дар кишварҳои ИДМ ба воситаи конститутсияҳои давлатҳои мазкур, масалан, моддаи 122 Конститутсияи Арманистон; моддаи 84-уми Конститутсияи Беларус; Поддаи 46-уми Конститутсияи Қирғизистон; моддаи 69-уми Конститутсияи Тоҷикистон, қонунҳои махсус муайян карда шудаанд [1; 83].

Агар ба адабиёти таълифнамудаи олимони рус таваҷҷуҳ намоем, дар ин масъала пажуҳишгар Н.Михалев, ки бевосита ба таҳлили салоҳияти Президент дар кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) пардохтааст, чунин менависад, ки муносибати Президент бо Парлумон дар асоси низоми баробарӣ сохта шудааст [2; 31].

Ҳамзамон, Президент як қатор вазифаҳоеро амалӣ менамояд, ки бо ташкили фаъолияти Парлумон алоқаманд мебошад. Масалан, Президент интихоботҳои навбатӣ ва ғайринавбатиро дар Парлумони ҷумҳуриявӣ таъйин менамояд, Комиссияи Марказии интихоботиро ташкил медиҳад, дар таҷрибаи кишвари Беларус Президент шаш узви Комиссияи Марказии интихоботиро доир ба интихобот ва гузаронидани раъйпурсии ҷумҳуриявӣ тайъин менамояд. Дар як қатор давлатҳои ИДМ Президент дар ташкили палатаи болоии Парлумон ширкат меварзад. Ҳамчуноне ки дар Беларус аз се як ҳиссаи сенаторҳо ва дар Ҷумҳурии Қазоқистон ҳафт нафар вакили Сенатро тайъин менамояд. Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Гурҷистон баъди ташкили Парлумони дупалатагӣ, Президент панҷ узви Сенатро тайъин мекунад.

Таҳлили Конститутсияҳои давлатҳои гуногуни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нишон дод, ки Президент ваколат дорад ҳама вақт дар фаъолияти Парлумон иштирок намояд, дар маҷлисҳои кушода ва пӯшидаи он ҳузур дошта бошад ва дар мубоҳисаҳо бе навбат суханронӣ намояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи моддаи 99-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор мекунад:

–дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати шаш моҳ шакли президентии идоракунӣ ҷорӣ намуда, дар ин давра иҷрои ваколатҳои Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар бандҳои 9,10, 13,17, 19, 20, 21, 24, 25, 27 ва 31 моддаи 99-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд ва ваколатҳои президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар бандҳои 9, 11, ва 12 моддаи 108-уми Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шаванд. (Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиев, 30 апрели соли 1992, шаҳри Душанбе).

Ҳанӯз санаи 29 ноябри соли 1990 Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ чун ҷумҳурии иттифоқӣ қарор дошт. Дар ҳамон лаҳзаҳо Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ»-ро қабул намуд. Дар қонуни номбурда таъкид мегашт, ки вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, таҳкими сохти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъсис дода мешавад. Қонуни мазкур аз 1-уми декабри соли 1990 мақомоти қонунгузории ҷумҳурӣ ба Конститутсияи (Қонуни Асосии) РСС Тоҷикистон соли 1978 тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, ки тибқи он ҳокимияти президентӣ ва иҷроияро

дар ҷумҳурӣ якҷоя гардонид.

Санадҳои қонунгузории дар боло номбурда ҳарчанд зери таъсири омилҳои ҷомеаи собиқ шуравӣ қабул шуда бошанд ҳам, дар системаи давлатдории тоҷикон падидаи нав ва назаррас маҳсуб меёфтанд. Зиёда аз он, ба ин дигаргунӣ ҳамчун қадами навбатӣ дар роҳи эҳёи арзишҳои миллӣ низ баҳо додан мумкин аст. Аслан, фазои тоҷикони замони шуравӣ ҳаргиз кунду карахт набуд. Дар он равандҳои мураккаб нисбати ғояҳои сотсиалистӣ, маърифати арзишҳои нави ҷаҳонӣ ва посу дифои суннатҳои миллӣ зуҳур дошт.

Ташаккул ва рушди ниҳоди президентӣ дар системаи сиёсии кишвари мо баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ ба таври васеъ ба назар мерасад. Ҳанӯз 29 ноябри соли 1990 Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ чун ҷумҳурии иттифоқӣ қарор дошт. Дар ҳамон давра Қонун «Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ»-ро қабул намуд. Дар Қонуни номбурда таъкид мегашт, ки вазифаи Президенти РСС Тоҷикистон ба мақсади таъмини вусъати минбаъдаи дигаргуниҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, таҳкими сохти конститутсионӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодӣ ва амнияти шаҳрвандони ҷумҳурӣ таъсис дода мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки ҳеч як ниҳоди давлатӣ бидуни асосҳои конститутсионӣ фаъолият бурда наметавонад. Ниҳоди президентӣ дар Конститутсияи мамлакат ба таври мушаххас омадааст.

Ниҳоди президентӣ ва салоҳиятҳои ба он дахлдор дар қонунҳои асосии кишварҳое, ки шакли идоракунии президентиро интихоб намудаанд, ба таври мукаммал нишон дода шудааст.

Аз нигоҳи ҳуқуқӣ дар роҳи худшиносии миллӣ ва рушди унсурҳои давлатӣ ҳанӯз то эълони Истиқлоли давлатии кишвар се қадами устувору умедбахш гузошта шуд [3; 236].

Бояд қайд кард, ки шакли идоракунии президентӣ паҳлуҳои гуногуни худро дар таҳқиқоти пажуҳишгарони ғарбӣ пайдо кардааст. Агарчи дар доираи тамаддуни худашон бошад ҳам, лекин онҳо паҳлуҳои гуногуни ниҳоди мазкурро мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор додаанд. Инчунин, гуфтан бамаврид аст, ки муҳаққиқони соҳаи сиёсии ватанӣ низ аз омӯзиши ин раванд дар канор намондаанд.

Бо таъсис ва ҷорӣ намудани ниҳоди президентӣ дар кишвари навбунёд дигаргуниҳои назаррас ба вуҷуд омад. Якум, он қадами устувор дар роҳи тасдиқи арзишҳои нави “Эъломияи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” гардид, ки дар он усули таҷзияи ҳокимият эътироф мегашт. Дуюм, ба шарофати он афкори ҳуқуқии кишвар бо истилоҳи «сарвари ҷумҳурӣ» шиносоӣ пайдо кард.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки ташаккул ва рушди ниҳоди Президентӣ таърихи тулонӣ дошта, то ба имрӯз тарҳҳои гуногуни он маълум гаштааст. Дар ҳар давру замон, вобаста ба шакли идоракунӣ ва системаи сиёсии

кишварҳо, ниҳоди мазкур тобиши гуногун гирифтааст. Воқеан, ниҳоди президентӣ ниҳоде ба шумор меравад, ки дар муддати кӯтоҳ самаранокии худро нишон дод. Самаранокии ниҳоди мазкур дар ҷомеаҳои демократӣ бештар ва қавитар ва бештар эҳсос мегардад.

Дар ҷомеа шакли идоракунии президентӣ тарафдорони худро рӯз аз рӯз бештар мегардонид. Илова бар ин, масъалаи мазкур аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятию сиёсӣ мавриди дастгирӣ қарор гирифт. Бояд тазаккур дод, ки дар як вақт бо ҷорӣ кардани мансаби Президент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати таъсиси ниҳоди сарвари сиёсӣ пайдо шуд” [5;12]. Вале на дар марҳалаи мазкур ва на дар дигар сессияҳои Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала махсус баррасӣ карда нашуд ва ба таври юридикӣ қарорҳо қабул нашуданд. Чуноне маълум аст, масъалаи ташкили ниҳоди Президентӣ дар иҷлосияи ҳаждаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон матраҳ карда шуд.

Қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 қадами муҳимро дар муайянкунии авлавиятҳои халқи тоҷик далолат мекунад. Яке аз мазмунҳои умдае, ки дар матни Конститутсия инъикос ёфт, тасдиқи ниҳоди Президентӣ буд. Тавсифи конститутсионии ниҳоди мазкур муайянкунии мақом ва нақши онро дар системаи давлатдорӣ ва ҳолати воқеӣ, ки рамзи ягонагии миллии мебошад, дар назар дорад.

Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун сарвари сиёсӣ аз соли 1992 сардори давлат буда, фаъолияти сиёсии худро дар шароити душвортарини Тоҷикистон оғоз намуд. Рушди минбаъдаи мамлакат, роҳи дигаргуниҳои демократӣ дар ҷомеа, сулҳу субот ва рушди ояндаи дурахшони мамлакат бевосита бо номи ӯ алоқаманд аст. Сиёсатшиноси тоҷик С. Шарипов қайд намудааст, ки “барои халқи мо сарвари пурқувват пайдо шуд, ки аз масъулиятро ба дӯши худ гирифтан дар лаҳзаҳои мураккаби таърихӣ дар солҳои навадум наметарсид”. Воқеан, дар лаҳзаҳои ҳассоси давлатдории навини халқи тоҷик барои раҳоӣ аз мушкилоти сиёсию иқтисодӣ сарвари воқеӣ лозим буд, ки тамоми масъулиятро ба зимма гирад.

Чуноне ки маълум аст, навъ ва мундариҷаи ниҳодҳои сиёсӣ (давлат, ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои ҷамъиятии сиёсигардида), муассисаҳои ташкилкунанда, хизматрасони раванди амалӣ сохтани ҳокимияти сиёсӣ, ҳамчунин, расонидани иттилооти сиёсӣ ва мубодилаи фаъолият байни ҳокимият ва дигар соҳаҳои ҳаёти сиёсиро ифода мекунанд.

Дар замони муосир ниҳоди Президентӣ тарҳи нави барпо кардани ҳокимиятро, ки асоси онро якҷоя кардани табақаҳои мухталиф ташкил менамояд, ифода ёфтааст. Он бояд воситаи муҳимми ворид намудани қисми зиёди аҳолӣ дар ҳалли мушкилоти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодию фарҳангӣ мусоидат намояд. Чун механизми якҷояшавии ҷомеа сарвари сиёсӣ, пеш аз ҳама, бояд ба дастгирии аксарият, ягонагии халқ ва давлат такя кунад.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар ҷаҳони муосир дар рушди

ниҳоди сарварӣ аз ҳама равшантар се тамоюли асосӣ зоҳир мешавад: касбият, ниҳодикунонӣ (институтсионализатсия) ва баландшавии вобастагии захиравии сарварӣ.

Таҳқиқи раванди ташаккулёбӣ, мақом ва накши ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад хусусиятҳои зерини онро нишон диҳем:

а) аввалан, пайдоиш ва ташаккулёбии ниҳоди сарвари сиёсӣ аз он лаҳза оғоз шуд, ки дар Тоҷикистон вакуум (фазои холӣ) ва замони бесомонии сиёсии бавуҷудомада барои ба саҳнаи сиёсӣ омадани неруҳои гуногуни сиёсӣ мусоидат карданд, ки кушоду равшан мақсади ба даст гирифтани ҳокимиятро гузошта буданд; б) дуюм, мазмуну мундариҷаи асосии ҳаракатҳои ҷамъияти сиёсӣ, дар назари аввал, муқобилат кардан ба номенклатураи пасокоммунистӣ буд. Вале дар асл мубориэаи бераҳмона на дар соҳаи идеология, балки бар зидди шахсони мушаххаси мансабдор сурат гирифт. Ин мубориза аз ибтидо хусусияти маҳалгароиро касб намуд, ки ба рушди системаи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеъ шуд в) сеюм, дар ҷараёни пайдоиш ва ташаккулёбии ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистон радикализми сиёсӣ иллати асосии душмании ҳизбу ҳаракатҳое гардид, ки худро демократӣ меномиданд ва ба гумон аст онро бо далели табиӣ набудани таҷрибаи бурдани мубориза дар доираи Конститутсия ва қонунҳои амалкунанда ҳақ донистан дуруст бошад. Ҳолати мавҷуда раванди ташаккулёбии ниҳоди Президентиро чун ниҳоди сарвари сиёсӣ дар Тоҷикистони соҳибистиқлол хеле душвор намуд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки вазъи иҷтимоию сиёсӣ, хусусияти пайдоиш ва ташаккули ниҳоди сарварии сиёсӣ имкон медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ намоем: вазъи кунунии ҷомеа тақозо мекард, ки ба манфиатҳои маҳдуди худ қаноат накарда, дар навбати аввал, ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим, ноил шудан барои ягонагии миллӣ ва ризоят, тақсимнопазирӣ ва тамомияти арзи Тоҷикистони соҳибистиқлол диққат диҳанд.

Ҳамин тавр, ба расмият даромадани ин тамоюл аз он маншаъ мегирад, ки яке аз дастовардҳои пурарзиши давлати мо баъд аз касби Истиқлоли давлатӣ таҳти сарварии Президент таҳия ва ба мардум пешниҳод намудани як мафкура, идеологияи кулли мардуми Тоҷикистонро ба созандагию таъмини инкишофи кишвар сафарбаркунанда мебошад, ки таҳти унвони «Ваҳдати миллӣ» ном бурда мешавад. Пайравӣ ба ин мафкура ба мардуми тоҷик имкон дод, ки дар даврони аз ҳама душвортарини таърихи истиқлолаш алангаи домангири низои дохилиро дар як муддати кӯтоҳ бо роҳи мусолиҳатомез хомӯш кунад ва дар замири мардум умед ба фардои дурахшонро аз нав зинда намояд. Аз ин хотир, мардуми мо ҳамасола таҷлили ду ҷашни бузург, яъне Рӯзи Истиқлоли давлатии кишварамон ва Рӯзи Ваҳдати миллиро бо як самимияти хос таҷлил менамоянд ва онҳоро воқеан,

санаҳои сарнавиштсози таърихи навини худ меҳисобанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумлаи роҳбаронест, ки шахсияти сиёсии ӯ лаҳза ба лаҳза ва қадам ба қадам дар пеши назари мардум, ҳамнафас бо ғаму шодии миллат ташаккул ёфта, ҷойгоҳи мардумии худро ба таври табиӣ дарёфтааст. Ҳамон гуна, ки аҳли як хонадон фарзанди худро, ки дар пеши чашмашон аз як навҷавони навқад ба як марди рашид табдил шудааст, дуруст мешиносанд ва бо тамоми сифоту сиришти ӯ ошноӣ доранд, Эмомалӣ Раҳмон низ дар оғӯши ватану миллат ва дар сояи дуову дастгирии мардум сабзида, ба таври комилан табиӣ, шахсияти ӯ шахсияти воқеӣ ва хидматҳои ӯ хидматҳои бунёдӣ мебошанд.

Аммо барои расидан ба ин мақоми милливу таърихӣ, Роҳбари давлат роҳеро тай намуд, ки пур аз мушкилот, пурпечутоб, пур аз камину хатар ва дар баробари ин, пур аз ифтихор, пур аз муҳаббат ва пур аз комёбӣ буд. Ин аст, ки агар касе бихоҳад, то симо, шахсият ва ҷойгоҳи ӯро назди мардуми тоҷик дарк намояд, бояд пеш аз ҳама, роҳи паймудаи ӯ ва хидматҳои таърихии ӯро барои мардум дарк кунад. Муҳтавои ҳамин роҳи пурмашақат ва дарки оқилонаи ҳамин дастовардҳо худ ба худ нишон медиҳад, ки Эмомалӣ Раҳмон кист ва барои мардум ва давлати Тоҷикистон чӣ ҷойгоҳ ва чӣ арзише дорад? Зеро имрӯз вақте дар бораи масири тайшуда ва дастовардҳои бунёдии Тоҷикистон дар марҳалаи пурпечутоби Истиқлоли давлатӣ сухан меравад, бешак, симои ин шахсияти барҷаста ба назар меояд. Маҳз ҳамин нигоҳи мардум ва таҳлили объективии масъала нишон медиҳад, ки чаро Эмомалӣ Раҳмон Пешвои миллат аст ва чаро ин мақоми ӯ ҳолати табиӣ ва бисёр устувор дорад.

Маҳз бо ташаккули ниҳоди сарварӣ дар кишварамон сохтори системаи сиёсӣ пурра ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ равона карда шуд. Ин арзишҳое мебошанд, ки на танҳо дар робита бо ҳодисаҳои аввали касби истиқлол, балки дар марҳалаи имрӯзаи инкишофи ҳаёти ҷомеа низ асоси мавҷудияти онро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, ниҳоди Президентӣ дар нигоҳ доштани тамомияти арзӣ, сулҳу субот ва ваҳдати миллӣ нақши муҳими худро бозидааст. Дар тасаввури аҳли ҷомеа сарчашма ва замонати устувории ин равандҳо ба фаъолияти созандаи ҷомеасозии сарвари мамлакат, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рабт дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон пас аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон “Дар хусуси таъсиси вазифаи Президенти Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон ва тартиби интихоби ӯ” аз 29 ноябри соли 1990 ниҳоди Президентӣ таъсис ёфт [5, 189]. Баъдан, дар натиҷаи мувоҷеҳ гаштан ба буҳрони нави мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ пас аз ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи соли 1978 аз 27 ноябри соли 1992 дар Тоҷикистон, ҳокимияти президентӣ дар кишвар дубора бекор карда шуд ва ба ҷойи он Шурои Вазирон созмон

ёфт [5, 326].

Низоми идоракунии Ҷумҳурии Тоҷикистон Президентӣ мебошад. Дар таҷрибаи давлатдории ҷаҳонӣ ниҳоди президентӣ ҳамчун яке аз навъҳои сардори давлат маъмул буда, таърихи зиёда аз дусадсола дорад ва маҳз ҳамин таҷрибаи ғанӣ ба он сабаб шуд, ки дар аксари кишварҳо ниҳоди мазкур ба таври расмӣ таъсис ёбад [4, 244].

Раванди инкишофи таҷзияи ҳокимият дар аввали солҳои 90-ум ба тамоюли бавуҷудоии ниҳоди конститутсиониву ҳуқуқии «Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» замина гузошт.

Яке аз қадамҳои устувори умедбахш дар роҳи давлатдории миллӣ ва дар қолаби давлатдории миллӣ роҳандозӣ кардани ниҳоди Президентӣ маҳсуб меёбад, ки ифодаи куҳанмиллат ва куҳандавлат будани мо, тоҷиконро шаҳодат медиҳад. Ҳамзамон, маврид ба зикр аст, ки ҳамаи ин зуҳуроти ҳуқуқӣ маҳз аз “Эъломияи Истиқлолияти давлатиии Ҷумҳурии Тоҷикистон” маншаъ мегиранд, ки 24-августи соли 1990 қабул гардид ва дар худ арзишҳои сиёсиву ҳуқуқии навинро таҷассум намуд, ба вуҷуд омад.

Таъсиси ниҳоди Президентӣ дар Тоҷикистон марҳалаи рушди давлатдории миллӣ ва далели шинохти ниҳодҳои давлатию сиёсии кишварҳои демократӣ мебошад. Баъзе аз муҳаққиқон чунин андеша доранд, ки зарурати пурзӯр намудани ҳокимияти иҷроия, баланд бардоштани самаранокии он, қабули фаврии қарорҳои идорӣ, такмили механизми иҷрои қонунҳо, таҳкими низоми давлатӣ, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ аз ҷумлаи омилҳое ба шумор мераванд, ки ба ташкили қолаби нави идора бо роҳбарии Президент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асос гузоштаанд. [3;17].

Маҳз ҷорӣ кардани ниҳоди Президентӣ боис ба рушди устувор ва пешрафти бемайлон ва бесобиқаи идораи давлатӣ (идораи иқтисод, сиёсат ва дигар соҳаҳо) ва идоракунии ҷумҳурӣ гардид. Аз ҷумла, бо пешниҳоди намояндагони мардумӣ сазовор донистани Президенти кишварамон ба мақоми Пешвои миллат аз зумраи падидаҳои муҳим ба шумор меравад, ки то имрӯз барои шарҳу тавзеҳи он андешаҳои гуногун зимни мақолаю суханрониҳо баён шудаанд.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки вазъи иҷтимоию сиёсӣ, хусусияти пайдоиш ва ташаккули ниҳоди сарварии сиёсӣ имкон медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ намуд: вазъи кунунии ҷомеа тақозо мекунад, ки ба манфиатҳои маҳдуди худ қаноат накарда, дар навбати аввал, ба ҳалли масъалаҳои ҳаётан муҳим–ноил шудан барои ягонагии миллӣ ва ризоят, тақсимнопазирӣ ва тамомияти арзии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол диққат дода шавад [10, 65].

Ба ақидаи бештари олимону ҷомеашиносон шахсиятҳои таърихӣ дар марҳалаҳои муҳимми тарихии миллату халқият ва давлатҳо ба саҳнаи фаъолиятҳои сиёсию давлатӣ ворид гардида, ҷомеаро гоҳе аз буҳронҳои шадид ва гоҳе аз хатари маҳвшавӣ наҷот мебахшанд.

Ҳарчанд назарияи волюнтаристӣ мухолифони зиёде дорад, таърих собит намудааст, ки шахсиятхо дар раванди таърихи инсоният, дарвоқеъ, мақому нақши хоссаи худро доранд. Онҳо муваффақ шудаанд, ки гардиши замонро дигар намуда, баҳри ба саодат расидани инсоният корҳои шоиста ба анҷом расонанд. Маҳз аз ҳамин сабаб масъалаи нақши шахсият дар таърих ва ҷомеа ҳаргиз аҳаммияти худро гум намекунад, зеро шахсият аз хама назар фарди комилест, ки ҳастӣ ва фаболияти ӯ на дар алоҳидагӣ, балки дар робита бо муҳити ичтимоие, ки вай зиндагӣ мекунад, арзёбӣ карда мешавад.

Эътирофи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибистиклол, пеш аз хама, натиҷаи истеъдоди давлатдорӣ, заҳмат ва талошҳои Сарвари давлат буд, ки тавонист онро ба ҷаҳониён ба таври шоиста муаррифӣ намояд.

Ҷанбаи дигаре, ки лозим ба тазаккур аст, густариши эҳсоси ҳувияти миллӣ ва иттиҳод атрофи шахсияти таърихиест, ки ҷомеа тамоми бурду бохти худро бо вай алоқаманд медонад. Эътирофи ҷомеа аз қудрати Сарварию роҳбарии Президенти мамлакат ҳамчун шахсияти фавқулода муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар зинаи ичтимоӣ боз як дараҷаи дигар боло бурд. Яъне аз сатҳи Президент ва Сарвари як давлати соҳибистиқлол то ба дараҷаи Пешвои миллат сазовор гаштанд.

Дар моддаи 2-уми Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ–Пешвои миллат” муқаррар шудааст, ки «1. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат шахсияти барҷастаи таърихии миллат мебошад, ки дар иҷлосияи шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумхурии Тоҷикистон Сарвари давлат интихоб гардида, дар бунёди низоми давлатдории Тоҷикистони соҳибистиқлол, барқарорсозии сохти конститутсионӣ, ба даст овардани сулҳу ваҳдати миллӣ саҳми беназир гузошта, тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 дар асоси овоздиҳии умумихалқӣ Президенти Ҷумхурии Тоҷикистон интихоб шуда, дар эъмори давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ нақши арзанда гузошта, миллатро аз парокандагӣ, давлатро аз нестшавӣ ва халқро аз ҷанги шахрвандӣ раҳо намуда, дар рушди сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва таърихиву фарҳангии давлати мустақили Тоҷикистон хизматҳои бузурги такдирсоз намудааст.

2. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ–Пешвои миллат рамзи пойдориву бардавомии давлатдории мустақили тоҷикон, сулҳу ваҳдати миллӣ, кафили рушди босубот ва устувори ҷомеаи Тоҷикистон мебошад.

3. Ба сифати Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ–Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки барои халқи Тоҷикистон хизматҳои бузургу беназир кардааст, этироф карда мешавад» (6, №11) ҷанбаи ҳуқуқи ташаккули ниҳоди Пешвои миллатро хусусияти расмию давлатӣ мебахшад.

АДАБИЁТ

1. Зокиров Г. Сиёсатшиносӣ.– Душанбе:Эр-граф, 2010. –504 с.

2. Зокиров Г. Системаи сиёсӣ: масъалаҳои рӯз ва дурнамои инкишоф. – Душанбе: Ирфон, 2011.– 347 с.

3. Зокиров Г., Абдулҳақов М. Манфиатҳои миллӣ–омили рушди давлатдорӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2008, – 302 с.

4. Хизматрасонии давлатӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамо. [Матн] – Душанбе: Ирфон, 2013. –278 с.

4. Муҳаммади Заранг. Саргузашти Қонуни Асосӣ дар се кишвар: Эрон, Фаронса ва Амрико. –Душанбе, 2009, 170–173 с.

5. Ҳамидов Х. Қонуни Асосии Тоҷикистони муосир. –Душанбе, 2005, 96–108 с.

6. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ–Пешвои миллат»//Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. –№11, мод. 872.

ПРЕДПОСЫЛКИ ИСТОРИКО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ИНСТИТУЦИИ ПРЕЗИДЕНТА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ГАДОЕВ АБДУРАСУЛ ЭСАНБОЕВИЧ,
докторант 2 курса кафедры политологии Института философии, политологии и права им. Баховаддинова АМИТ
734025, Таджикистан, город Душанбе, район Сино, проезд 1;
тел.: (+992) 201-54-00-08; e-mail: tablig22@mail.ru.

Человеческое общество прошло большой путь своего развития. В зависимости от эпохи, общественные институты возникали в разных формах, формировали и меняли систему и политическую систему общества. В современных условиях особое значение приобретают политико-правовые реформы, направленные на формирование и развитие правового государства, регулярную деятельность столпов государственной власти и их связь со структурами современного цивилизованного общества.

Ключевые слова: *Президент, Правительство, институт, независимость, государство, демократия, система, конституция, глава, правовая, политическая, социальная, реконструкция.*

HISTORICAL AND POLITICAL FOUNDATIONS OF THE PRESIDENTIAL INSTITUTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GADOEV ABDURASUL ESANBOEVICH,
2nd year doctoral student of the Department of Political Science at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after. A. Bahovaddinov, National Academy of Science of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Sino district, p.1;
tel.: (+992) 201 54 00 08; e-mail: tablig22@mail.ru.

Human society has traversed a long and arduous path of development. Over time, social institutions have emerged in various forms, shaping and transforming the political structure and system of society. In the current circumstances, the political and legal reforms aimed at the formation and development of a rule-of-law state, the regular functioning of the branches of state power and their interrelationship with the structures of a modern civilised society assume particular importance. In the article, the historical and political development of the presidential institution is analysed. The author, in the course of analysis and research, relies primarily on the works of domestic scholars and has drawn profound conclusions.

***Keyword**: President, Government, independence, constitution, state, democracy, institution, system, leader, rule of law, political, social, reform.*

УДК: 321.01:342.511(575.3)

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ДОХИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

САДИРОВ ФАХРИДДИН,
магистранти Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон, ихтисоси сиёсати беруна ва дипломатияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел.: (+992) 900-009-161; e-mail: sadirov95tj@mail.ru

Муаллиф дар мақола нақш ва мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар ташаккули сиёсати дохилии кишвар мавриди омӯзиш қарор додааст. Ӯ кӯшиш намудааст, ки дар мақолаи худ баъзе ҷанбаҳои асосии сиёсати дохилии Ҷумуҳрии Тоҷикистонро зери роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баррасӣ намояд.

Дар мақола масъалаҳои зерини сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз қабили тақвияти сулҳу субот ва амният, сиёсати иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, сиёсати гендерӣ, инчунин, сиёсати фарҳангӣ ва барномаи эҳёи миллиро дар низоми давлатдории миллии муосир мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор дода шудаанд.

Дар охир муаллиф фикру андешаҳои худро вобаста ба нақш ва мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули сиёсати дохилии кишвар ҷамъбаст намуда, ба хулосае омадааст, ки тамоми дастовардҳои замони соҳибистиқлолии Тоҷикистон маҳз ба сиёсати оқилона, санҷидашуда, таҳрезишуда ва хирдамандонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ва пайваст мебошанд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистон, Пешвои миллат, Президент, Эмомалӣ Раҳмон, сиёсати дохилӣ, ташаккулёбии сиёсати дохилӣ, ваҳдати миллӣ, тақвияти сулҳу суббот ва амният, сиёсати иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, сиёсати фарҳангӣ, барномаи эҳёи миллӣ, сиёсати гендерӣ, сиёсати кадрӣ ва идоракуни давлатӣ, дастовардҳои сиёсати дохилӣ.*

Накш ва мақоми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули сиёсати дохилии кишвар хеле муҳим аст. Дар тули солҳои ҳукмронии худ, ӯ ба як шахсияти марказӣ дар ҳаёти сиёсӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон табдил ёфтанд. Тамоми дастовадҳои Ҷумҳурии Тоҷкистон дар замони соҳибистиқлолӣ маҳз ба сиёсати пешгирифтаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаставу пайваст мебошад.

Дарвоқеъ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат,

Президнти Ҷумҳурии Тоҷикисто муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккулёбии сиёсати дохилии мамлакат нақши меҳварӣ доранд. Маҳз иштироки фаъоли Пешвои миллат дар раванди ташакуллёбии сиёсати дохилии кишвар боис гардид, ки Эмомалӣ Раҳмонро бо ному мартабаҳои мухталиф, ба монанди Асосгузори сулҳу вадати миллӣ, Пешвои миллат, Пешоҳанг, тарроҳи сиёсати дохиливу хориҷии кишвар ва ғайра эҳтирому эътироф намоянд. Илова бар ин, маҳз ҳузури фаъолу доимӣ ва иштироки бевоситаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар раванди ташаккулёбии сиёсати дохилӣ омили асосии сиёсати комёб, оқилона, санҷидашуда, таҳрезишуда ва хирадамандона гардид, ки Тоҷикистон дар ин самт ба дастовардҳои беназир муваффақ шавад.

Бояд қайд кард, ки раванди ташаккулёбии сиёсати дохилии дилхоҳ кишвар марҳалаҳои гуногунро паси сар намуда, эҳтимол дар ин роҳ ба душвориҳо низ дучор мегардад. Раванди ташаккуллёби сиёсати дохилии Тоҷикистон низ давраҳои гуногунро аз сар гузаронида, ҳар як давраи раванди мазкур таҳти роҳбариву роҳнамоӣ ва назорати бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дошт. Дар раванди ташаккулёбӣ дилхоҳ иқдом ё мушкилие, ки дар самти сиёсати дохилии мамалакат пеш меомад, маҳз бо роҳнамоӣ ва дастури муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон амалӣ ва ҳалли мусбати худро меёфт. Зеро дар раванди амалӣ гардидани ҳар як амали сиёсати дохилии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дурустӣ, дурандешӣ, тарҳрезишуда, ҳамоҳангшуда, санҷидашуда, баробарӣ ва дигар омилҳоро ба назар гирифта, амал менамуданд.

Дар ин ҷо баъзе аз соҳаҳои калидии раванди ташаккулёбии сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор медиҳем:

1. Ваҳдати миллӣ ва тақвияти сулҳу амният.

Яке аз ҳадафҳои асосии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали Президент интихоб шуданашон, тақвияти сулҳу субот ва амният ва эҷоди низоми устувори сиёсӣ буд. Дар солҳои пас аз ҷанги шаҳрвандӣ (1992–1997), ки боиси харобӣ ва талафоти назаррас гардид, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ташаккули низоми сиёсие шуруъ карданд ва сулҳу суботро дар кишвар таъмин намуданд. Бояд гуфт, ки Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун поягузори сулҳ ва меъмори ваҳдат дар таърихи навини давлатдории тоҷикон хизматҳоеро ба анҷом расонида тавонистааст, ки ормонҳои ҳазорсолаи тоҷикистониён ва тоҷикони дунё буданд. Ба даст овардани сулҳу ваҳдат, махсусан, ба имзо расидани “Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон” 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва барои ваҳдати миллӣ заминаи босазое гузошт, ки ин ҳама аз ҳидояту ҷасорати ин

фарзанди фарзонаи миллат буд. Аз ин рӯ, хизматҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ, барқарор намудани Ваҳдати миллӣ ва амалӣ гардонидани Созишномаи сулҳи тоҷикон дар саҳифаҳои таърихи миллати тоҷик барои ҳамешагӣ бо ҳарфҳои заррин сабт хоҳанд шуд.

Боиси ифтихор аст, ки Пешвои миллат на танҳо поягузори сулҳу ваҳдат, балки меъмори фарҳанги навини замони соҳибистиқлолӣ мебошанд, ки ҳамкории мардумро барои пайдо намудани ҳадафҳои миллӣ ҳамеша шоистаи кор медонад. Маълум аст, ки Ваҳдати миллӣ мусоидаткунандаи мавҷудияти фарҳанги ғаниву таҷрибаи таърихии давлатдории тоҷикон аст. Ба андешаи мо, чун тарафҳои даргир хатари аз байн рафтани миллату давлатро хуб дарк карданд, чунин як моҷарои таҳмилиро бар сари миллати худ ор донистанд. Мутаассифона, ҷанги шаҳрвандӣ сатҳи тараққиёти кишвари азизамонро хеле коҳиш дод, аммо руҳи шикастнопазири миллати тоҷикро халалдор карда натавонист. Мо дар як муддати кӯтоҳ бо сарварии Пешвои миллат аз уҳдаи ҳадафҳои стратегии дар пеш ниҳодаамон баромада тавонистем.

Мардуми Тоҷикистон оқибатҳои ҷанги харобиоварро саривақт дарк намуда, бо эътимоди қавӣ барои нигоҳ доштани давлати соҳибистиқлол, тамомияти арзӣ, ваҳдати миллӣ ва мустаҳкам шудани рукнҳои давлатдорӣ роҳи сулҳ ва сулҳофариро пазируфтанд. Ин аст, ки халқи Тоҷикистон ин санаи барқароршавии сулҳу ваҳдати сарнавиштсозро ҳамчун асоси рушду пешрафт ва сарчашмаи якдилӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва дӯстию рафоқат пазируфа, то имрӯз онро чун гавҳараки чашм эҳтиёт менамояд.

Дар марҳалаи барқарорсозии сулҳу субот ва рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат нақши Ваҳдати миллӣ хеле назаррас мебошад. Чунки маҳз бо шарофати барқарор шудани суботи миллӣ дар кишвар марҳалаи барқарорсозии иқтисодиву иҷтимоӣ ва ислоҳоти сохторӣ дар давлати тозаистиқлол роҳандозӣ шуд [4].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши раёсати марказии ҷумҳуриро тақвият бахшиданд ва Тоҷикистонро ба як кишвари амнтарини ҷаҳон табдил доданд. Ҷумҳурии Тоҷикистонро кишвари сулҳофар ва таммаддунсоз ба ҷаҳониён муаррифӣ намуданд. Нақши Тоҷикистон ҳамчун кишвари муттаҳидкунандаи кишварҳои минтақа ва ҳалли низоъҳои минтақавӣ нишон дода шуд. Тоҷикистон ҳамчун сипари амнияти на танҳо кишварҳои минтақа, балки дигар кишварҳои пасошуравӣ гардид. Таҳти роҳбарии сиёсати пешгирифтаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёди танзимкунандаи соҳаи мазкур, аз қабили нақшаву барнома, консепсия ва стратегияҳои кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат қабул гардиданд, ки дар ташаккули сулҳу субот ва таъмини амнияти милли Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши созанда гузоштанд.

Тоҷикистон пас аз ҷанги шаҳрвандӣ артиш ва неруҳои амниятии худро фаъолона рушд дод. Мақомот ба мубориза бо экстремизм ва таҳдидҳои дохилӣ тамаркуз карданд. Тоҷикистон инчунин, бо таҳдидҳои гурӯҳҳои тундрав дар кишварҳои ҳамсоя, ба монанди Афғонистон, мувоҷеҳ шуд ва муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сиёсати хориҷии фаъолеро барои тақвияти амният дар ин замина пеш бурданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сафи пеши мубориза бо таҳдиди экстремизм ва терроризм қарор дорад ва на танҳо минтақа, балки қаламравҳои атрофи онро низ аз оқибатҳои фоҷиабори ин падида муҳофизат мекунад. Бо дарназардошти таҷриба ва саҳми бузурги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо терроризм ва экстремизм, кишвари мо таҳти роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳамчун давлати пешсаф ва фаъол дар ин самт дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ эътироф шудааст [3].

Бояд тазаккур дод, ки дар ташаккулёбии сиёсати дохилии кишвар Паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар низ нақши калидӣ дорад. Таҳлил ва баррасии масъалаҳои сулҳ ва амнияти миллӣ яке аз бахшҳои калидии Паёмҳо ба шумор меравад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ, ки 28 декабри соли 2024 ироа гардида буд, доир ба таҳлил ва дурнамои масъалаи мазкур чунин изҳори назар карданд: “Рушди устувори иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, суботи сиёсӣ ва оромиву осудагии мардуми Тоҷикистон аз таъмини амнияти миллӣ вобаста мебошад. Яъне таъмин намудани амнияти давлат ва ҷомеа дар шароити имрӯза зарурат ва аҳаммияти аввалиндараҷа дорад. Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти марбута дар ин самт тамоми чораҳоро меандешанд. Аз ҷумла, ба масъалаҳои омода кардани мутахассисони ба талаботи шароити муосир ҷавобгӯй барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ, баланд бардоштани сатҳи касбият ва маҳорату малакаи онҳо, инчунин, таҳкиму тақвияти пояҳои моддиву техникии ҷузъу томҳои ҳарбӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ минбаъд низ эътибори аввалиндараҷа дода мешавад. Дар ин ҷода, мубориза бо терроризм ва экстремизм самти афзалиятнок ба шумор меравад, зеро ин зуҳурот ҳоло ба хатари глобалӣ мубаддал гардида, тамоми инсониятро ба ташвишу нигаронӣ овардааст. Бо дарназардошти ин вазъ, моҳи майи соли 2018 бо ташаббуси Тоҷикистон ва дар ҳамкорӣ бо Созмони Милали Муттаҳид ва дигар созмону кишварҳо дар шаҳри Душанбе Конфронси байналмилалии сатҳи баланд дар мавзуи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез», ки номи «Раванди Душанбе»-ро гирифтааст, баргузор гардид. Дар ин ҳамоиш Тоҷикистон мавқеи устувори худро дар хусуси ба роҳ мондани ҳамкориҳои густурда ва ҳамоҳангшудаи байналмилалӣ иброз намуд. Зеро ҳамоҳангии фаъолият дар миқёси

байналмилалӣ ва минтақавӣ ба эҷоди механизми боэътимоди муборизаи муштарак бар зидди хавфу таҳдидҳои амниятӣ мусоидат менамояд" [1].

Хулоса метавон гуфт, ки ваҳдату ягонагӣ, сулҳу субот ва таъмини амният яке аз самтҳои асоси сиёсати дохилии кишвар ба шумор рафта, асоси пешрафти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва тамоми соҳаҳои дигар мебошанд.

2. Сиёсати иқтисодӣ.

Сиёсати иқтисодӣ яке аз соҳаҳои калидии сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешрафти вазъи иқтисодии кишвар муҳим буда, аз оғози солҳои 2000-ум соҳаи мазкур беҳтар шудан гирифт. Сиёсати кишоварзӣ бахши асосии иқтисоди Тоҷикистон аст ва Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ислоҳотеро, ки барои беҳтар кардани истеҳсолоти ҷиддии кишоварзиро амалӣ кард. Ин ислоҳоти сиёсати кишоварзӣ, тақсимоти замин ва дастгирии деҳқононро дар бар мегирифт. Инчунин, дар доираи сиёсати иқтисодӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фаъолона манбаъҳои берунаи маблағгузориро ҷустуҷӯ намуда, вазъи иқтисодии кишварро пеш мебурданд, то ин ки шароити зиндагии мардум беҳтару хубтар гардад.

Маҳз бо саъю талош ва дастуру роҳнамоиҳои муҳтарам Пешвои миллат Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолӣ дар самти рушди иҷтимоию иқтисодӣ, таъмини устувории макроиқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум, бунёди иншооти иҷтимоӣ, ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ва фаъолгардонии зарфиятҳои мавҷуда ба дастовардҳои назаррас ноил гардида, дар арсаи байналмилалӣ мавқеи хосса пайдо намуд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" (минбаъд СМР–2030) дар асоси сандаҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ва мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди кишвар, ки дар Паёмҳои Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баён шудаанд, таҳия гардидааст.

Таъмини рушди устувори кишвар интихоби принсипҳои илман асоснокшудаи заминавии тараққиёти минбаъдаи иқтисодиёти миллӣ ва ҷомеаро дар назар дорад. Равиши муназзами таҳияи СМР–2030 ба се принсипи асосии рушди минбаъда асос ёфтааст: 1. Превентивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирии рушди оянда; 2. индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллӣ; 3. инноватсионӣ, яъне рушд дар асоси навовариҳо дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар. Тағйирёбии босуръати симои геосиёсӣ, геоиқтисодӣ ва технологии ҷаҳони муосир дар назди кишварамон масъалаи

таъмини рушди иқтисодии пешгирикунанда ва устувор ва таъмини амнияти миллиро мегузорад [5].

Таҳлил ва баррасии масъалаи сиёсати иқтисодии кишвар низ яке аз бахшҳои асосии Паёмҳо ба шумор меравад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ, ки 28 декабри соли 2024 ироа гардид, доир ба таҳлил ва дурнамои масъалаи мазкур чунин изҳори назар намуданд: “Дар заминаи амалисозии ҳадафҳои миллиамон, пеш аз ҳама, амнияти миллӣ ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намоем ва сатҳу сифати зиндагии мардумро боз ҳам баланд бардорем. Зеро мардуми мо мисли халқҳои дигар мамолики мутамаддин ҳуқуқи маънавии зиндагии шоистаро доранд. Ин аст ҳадафи олии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон. Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст. Соли 2024-ум ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шуд. Қобили зикр аст, ки дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,7 фоизро ташкил дод. Ҷиҳати рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ва амалисозии лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузории давлатӣ, инчунин, татбиқи нақшаву барномаҳои миллӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар панҷ соли охир аз ҳисоби буҷети давлат ва сармояи дохиливу хориҷӣ зиёда аз 197 миллиард сомонӣ равона карда шуд. Барои иҷрои нақшаи корҳои ободониву бунёдкорӣ ба истиқболи ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатӣ аз ҳисоби соҳибкорону шахсони саховатпеша ва сокинони бонангу номуси кишвар дар се соли охир беш аз 20 миллиард сомонӣ хароҷот карда шуд. Корҳое, ки дар ин самт анҷом дода шуданд, ба таъмин гардидани нишондиҳандаҳои пешбинигардидаи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва пешрафту ободии шаҳру деҳоти мамлакат мусоидат намуданд” [1].

Ё ин ки Пешвои миллат вобаста ба таҳрезии барнома ва дурнамои иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамчун бахши сиёсати дохилии Тоҷикистон чунин изҳор доштанд: “Дар соли 2025-ум доир ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, ташаккули иқтисоди “сабз”, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххас андешида шаванд. Ҳамчунин, идоракунии самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ ва таъсис додани ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат таъмин карда шавад.

Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, бо дарназардошти амалисозии ҳадафҳои пешбинигардида, то охири соли 2025-

ум лоиҳаи «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026–2030»-ро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд.

Дар ҳуҷҷати зикршуда ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсолӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоварӣ асосёфта таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад” [1].

Аз таҳлил ва арёзбии дастуру супоришҳои Пешвои миллат дида мешавад, ки нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул, тарҳрезӣ ва коркарди сиёсати иқтисодӣ ҳамчун ҷузъи сиёсати дохилии кишвар ниҳоят муҳим аст. Дар давоми соҳибистиқлолии Тоҷикистон таҳти роҳбарӣ, сиёсати хирадмандона ва созандаву бунёдкоронаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастовардҳои назарраси иқтисодӣ низ ба даст оварда шудаанд.

Хулоса, метавон гуфт, ки ҳар чи қадаре ки сатҳи иқтисодиёти кишвар ҳамчун ҷузъи сиёсати дохиллӣ пеш равад, сатҳи иҷтимоии мардум низ баланд мегардад.

3. Сиёсати иҷтимоӣ.

Сиёсати иҷтимоӣ яке аз соҳаҳои муҳимми дигари сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Нақш ва саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккул ва пешбурди сиёсати иҷтимоии кишвар беандоза муҳим мебошад. Масалан, соли 2024 бо супориши бевоситаи Пешвои миллат “Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040” таҳия ва қабул гардид, ки ҳоло татбиқ гашта истодааст.

«Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040» бо дарназардошти «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», таҷрибаи аз амалисозии барномаҳои қаблӣ доир ба ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ андӯхта, таҳлили умумии вазъи кунунии соҳаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мутобиқ ба муносибати нави ҷомеаи ҷаҳон ба масъалаҳои амалишавии Ҳадафҳои Рушди Устувор таҳия гардида, вазифаҳо ва самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар низоми ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ дар 15 соли оянда муайян менамояд [6].

“Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар баробари санадҳои дигари стратегии мамлакат ва барномаҳои давлатӣ таҳти назорати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни иштирок ва суханрони худ дар ҳамоиши Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди иҷтимоӣ, дар пойтахти Давлати Қатар

шаҳри Давҳа, ки 4 ноябри соли 2025 баргузор гардид, изҳор доштанд, ки некуаҳволии иҷтимоӣ заминаи муҳимми таҳкими сулҳу суботи фарогир ва рушди устувор мебошад.

Бояд қайд намуд, ки таҳия, қабул ва татбиқи "Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040" идомаи талошҳои кишвари мо зери роҳбарии муҳтарам Эмомаӣ Раҳмон дар ин самт мебошад. Роҳбари давлати мо муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон изҳор доштанд, ки ҳоло дар Тоҷикистон 8 барномаи давлатӣ ва 3 стратегияи дарозмуддат дар соҳаи маориф татбиқ шуда истодааст, ки ин ҳам барои рушди соҳаи иҷтимоӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Ҳамчунин, таъкид гардид, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини фаъолияти босамари муассисаҳои соҳаи тандурустӣ ва баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳои тиббӣ ба аҳолӣ мунтазам тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи охир дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоиву иқтисодӣ беш аз 4 миллион ҷойи корӣ таъсис ва барқарор гардидааст.

Сарвари давлати мо доир ба масоили гузариш ба иқтисоди "сабз" ва энергияи "сабз", ба истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунъӣ дар соҳаҳои гуногуни Тоҷикистон низ андешаронӣ намуданд.

Пешвои миллат муҳтарм Эмомалӣ Раҳмон зарур медонанд, ки бо муттаҳид намудани талошҳо шароити одилонаи рушди иҷтимоӣ барои ҳамаи қишрҳои ҷомеа ва кулли мардумони ҷаҳон фароҳам оварда шавад. Таъкид намуданд, ки ба рушди иҷтимоӣ ҳамчун яке аз бахшҳои калидии Ҳадафҳои Рушди Устувор якдилона ва бо иродаи муштарак таваҷҷуҳи хос бояд зоҳир гардад [2].

Бояд тазаккур дод, ки таҳлил ва баррасии масъалаи сиёсати иҷтимоии кишвар низ яке аз бахшҳои асосии Паёмҳои навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ, ки 28 декабри соли 2024 ироа гардид, доир ба таҳлил ва дурнамои масаълаи мазкур чунин баён намуданд: "Дар се соли охир дар мамлакат беш аз 1500 иншооти соҳаи маориф, яъне муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ, 660 иншооти соҳаи тандурустӣ, 480 иншооти варзиш, 175 иншооти фарҳангу фароғат ва ҳазорон иншооти дигари истеҳсоливу иҷтимоӣ бунёд ва ба истифода дода шуданд. Дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои мушаххас даромади пулии аҳолӣ аз 48 миллиард сомонии соли 2019-ум ба 147 миллиард сомонӣ дар соли 2024-ум расид. Танҳо дар асоси пешниҳоди паёми соли гузашта аз аввали соли 2024-ум маоши хизматчиёни ҳарбӣ, ҳайати шахсии қаторӣ ва роҳбарикунандаи мақомоти корҳои дохилӣ, прокуратура ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ 40 фоиз баланд бардошта шуд. Аз моҳи июл маоши хизматчиёни давлатӣ, кормандони ташкилоту

муассисаҳои буҷетӣ, стипендияҳо 40 фоиз ва андозаи нафақа 30 фоиз зиёд карда шуд. Дар панҷ соли охир маоши вазифавии кормандони соҳаҳои буҷетӣ чор маротиба (солҳои 2020, 2022, 2023, 2024) ва дар маҷмуъ, ба андозаи 100 фоиз зиёд карда шуд. Дар ин муддат, яъне дар панҷ соли охир, сатҳи таваррум ё баландшавии нархҳои истеъмолӣ ҳамагӣ 29 фоизро ташкил кард. Бо вуҷуди пешравиҳои зикргардида, Ҳукумати мамлакат, вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда мешаванд, ки иҷрои саривақтиву босифати барномаву нақшаҳои қабулгардида ва дар ин замина рушди иқтисоди кишварро дар соли 2025-ум дар сатҳи на кам аз 8 фоиз таъмин намоянд” [1].

Хулоса, таҳлили мундариҷавии барномаву стратегияҳо, инчунин, матни суханрониҳо ва Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба масъалаҳои иҷтимоӣ ҳамчун ҷузъи сиёсати дохилии кишвар нишон медиҳад, ки нақши бевоситаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин ҷода муҳим ва муассир мебошад.

4. Сиёсати фарҳангӣ ва барномаи эҳёи миллӣ.

Ҷанбаи муҳимми сиёсати дохилии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тарғиби сиёсати фарҳангӣ ва консепсияи "эҳёи миллӣ" мебошад. Пешвои миллат таҳкими ҳувияти миллӣ ва ғояҳои ҳувияти тоҷикӣ, забон ва фарҳангро тарғибу ташвиқ намуда, анъанаҳои миллиро дубора зинда намуданд. Инчунин, дигар ташаббусҳои гуногуни ҳукуматӣ, ки ба ҳифзи анъанаҳо нигаронида шудаанд, ҳамчун пешбурди сиёсати дохилии кишвар ба ҳисоб мераванд.

Дар солҳои соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сиёсати хирадмандона ва оқилонаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ташаккули бесобиқа ва рушди бемайлони соҳаи фарҳангу маданият мушоҳида карда шуд. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун сарвари фарҳангсолору ҳунарпарвар ва соҳибмаърифат барои ташаккул додани соҳаи мазкур ҷидду ҷаҳди зиёд нишон дода, натиҷаҳои бузургро ба даст оварданд. Бахусус, давоми солҳои Истиқлоли давлатӣ сиёсати миллии фарҳангӣ шакл гирифт, ки асоси онро гиромидошти арзишҳои миллии тоҷикӣ ва муаррифии ин арзишҳо дар сатҳи байналмилалӣ ташкил намуд. Аввалин қадамҳоро дар ин самт маҳз эҳёи фарҳанги миллӣ ташкил медод. Дар низоми сиёсати фарҳангии Тоҷикистон эҳёи фарҳангӣ бештар ба омӯзиш ва кашфу муаррифии анъанаҳои миллӣ, ҷашну маросимҳои мардумӣ ва ҳунарҳои тоҷикона асос ёфтааст. Арзиши муҳимми ин раванд аз он иборат аст, ки маҳз тавассути сиёсати мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад, аз як тараф, фарҳанги миллиро эҳё намояд, аз тарафи дигар, устувории маданияти тоҷиконаро дар баробари хусусиятҳои махсуси “бархӯрди тамаддунҳо” ҳифз намояд.

Эҳёи арзишҳои миллӣ ва ҳифзу гиромидошти ёдгориҳои таърихиву

фарҳангӣ барои баланд бардоштани руҳияи ватандӯстиву ватанпарастӣ ва худогоҳиву хештаншиносии мардум, хусусан, наврасону ҷавонон, бисёр муҳим мебошад. Ба шарофати соҳибихтиёрӣ мо арзишҳои бостонӣ ва расму ойинҳои неки миллиамонро эҳё карда, онҳоро ба хотири баланд бардоштани худогоҳиву худшиносии ҳамватанонамон ва муаррифии шоистаи халқи куҳанбунёдамон дар арсаи ҷаҳон рушд дода истодаем, ки "Фалак", "Шашмақом", "Наврӯз", "Тиргон", "Меҳргон" ва "Сада" аз ҷумлаи онҳо мебошад.

Таҳлил ва баррасии масъалаи сиёсати фарҳангӣ ва барномаи эҳёи миллӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳимми Паём ба шумор меравад. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ, ки 28 декабри соли 2024 ироа гардид, доир ба таҳлил ва дурнамои масаълаи мавриди назар чунин изҳори ақида намуданд: "Иқдомоти дар замони соҳибистиқлолӣ амалинамудаи Ҳукумати мамлакат ба рушди фарҳанг, ҳифзи меросу анъана ва суннату арзишҳои миллӣ ва дар натиҷа ба раванди болоравии сатҳи маънавиёти ҷомеа такони бузург бахшиданд. Дар робита ба ин, бори дигар таъкид мекунам, ки фарҳанг ҳастии миллат аст. Агар соли 2000-ум аз буҷети давлатӣ барои соҳаи фарҳанг ва варзиш ҳамагӣ 13 миллион сомонӣ ҷудо шуда бошад, пас дар соли 2024-ум ин нишондиҳанда 1 миллиарду 716 миллион сомониро ташкил дод. Танҳо дар се соли охир дар доираи омодагӣ ба ҷашни 35-солагии Истиқлоли давлатӣ 167 иншооти фарҳангу фароғат бунёду азнавсозӣ ва аз таъмири асосӣ бароварда шуд. Имрӯзҳо аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ сохтмон ва барқарорсозии 14 муассисаи соҳаи фарҳанг идома дорад. Аз ҷумла сохтмони бинои Вазорати фарҳанг ва Театри миллӣ дар пойтахти мамлакат босуръат идома дорад ва мо ният дорем, ки онҳоро дар рӯзҳои ҷашни 35-умин солгарди Истиқлоли давлатӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор диҳем. Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо ЮНЕСКО ба хотири гиромидошту арҷгузорӣ ба нобиғаҳои миллат, ҳифзи арзишҳои фарҳанги миллӣ ва муаррифии шоистаи онҳо дар арсаи байналмилалӣ талошҳои пайваста ба харҷ медиҳад. Моро зарур аст, ки ҳифзи арзишҳои таърихиву фарҳангии миллати худ ва муаррифии боз ҳам бештари онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ҳадафмандона идома диҳем. Бо ин мақсад, вазоратҳои корҳои хориҷӣ ва фарҳанг маводи заруриро вобаста ба таҷлили 2550-солагии "Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир" омода ва ба ЮНЕСКО пешниҳод намоянд" [1].

Хулоса метавон гуфт, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фарҳангро ҳамчун ҳастии миллат ҳисобида, яке аз бахшҳои калидии сиёсати дохилии кишвар ба шумор меравад, ки нақш ва саҳми Пешвои миллат дар пешбурди он бағоят муҳим ва таъсиргузор мебошад.

5. Сиёсати гендерӣ ва дастгирии занону бонувон.

Бахши муҳимми сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистонро сиёсати

гендерӣ ташкил медиҳад, ки нақши бевоситаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди он ниҳоят муҳим ба шумор меравад. Иродаи сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар самти дастгирии занон устувор буда, баҳри таъмини баробарҳуқуқии воқеии мардон ва занон ва ҳифзи ҳамаҷонибаи онҳо пайваста дар баромаду вохӯриҳо ва Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати баланд бардоштани мақоми занони тоҷик ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеа, заминаҳои мусоид фароҳам овардааст. Аз оғози давраи соҳибистиқлолии кишвар зери сиёсати хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мақом ва иштироки васеи занону духтарон дар тамоми самтҳои ҳаёти кишвар таъмин гардида, ҳамеша ба қувваю хиради онҳо такя менамоянд.

Мактаби давлатдории муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки аз Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз ёфтааст, аз ҳамон марҳала ҷиҳати иштироки фаъоли занон дар тамоми соҳаҳо ба инобат гирифта мешуд ва рушди бемайлони тамоми соҳаҳо бо саҳмгузорию масъулият-шиносии занон ва духтарони лаёқатманди тоҷик рабт дошт. Бозгул Додхудоева бо ёдоварӣ аз таърихи баргузории Иҷлосияи XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд, ки соли 1992 ба ҳайси мудири маорифи шаҳри Душанбе фаъолият доштам ва аз Ҳукумат супориш гирифтам, ки барои иштирок дар иҷлосия ба Хуҷанд равам. Ман дар вақти муайяншуда ба ҷаласа ҳозир шудам. Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки тоза ба вазифаи раиси Шурои Олӣ таъйин шуда буданд, аз ман хоҳиш намуданд, ки вазифаи вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба зимма гирам. Ин боварии Сарвари давлат ба ман қувва ва руҳу илҳоми тоза бахшид ва моҳи декабри соли 1992 дар Иҷлосияи XVI Шурои Олӣ вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шудам [7, 137]. Ин исботи гуфтаҳои дар боло зикргардида мебошад. Боварии Ҳукумати кишвар боиси афзудани нақши занон дар ҷомеа гардид.

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун раҳнамо барои таҳия ва қабули даҳҳо санади ҳуқуқии дигар дар масъалаи баланд бардоштани мақоми зан, аз ҷумла, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Барномаи давлатии самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Барномаи давлатии тарбия, интихоб ва ҷобаҷо-гузории кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони болаёқат барои солҳои 2023–2030» ва даҳҳо фармоишу қарор, ки ба беҳдошти вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангию маънавии оилаҳо, баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, иштироки фаъолонаи онҳо дар идоракунии давлат, омода намудани кадрҳои болаёқату донишманд аз ҳисоби духтарон, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии занон ва беҳгардонии вазъи сиҳатии модару кӯдак мусоидат намуда истодааст.

Бояд қайд намуд, ки таҳлил ва баррасии масъалаи сиёсати гендерӣ ва дастгири занону бонувон низ яке аз бахшҳои асосии Паёмҳо ба шумор меравад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ, ки 28 декабри соли 2024 ироа гардид, доир ба таҳлил ва дурнамои масъалаи мазкур чунин изҳори андеша намуданд: "Мақому манзалати занону бонувон ва нақши онҳо дар эъмори давлати муосир ва рушди ҷомеа маҳз дар замони соҳибистиқлолӣ воқеан боло рафтааст. Ҳоло дар кишвар 25 фоизи хизматчиёни давлатӣ, 73 фоизи кормандони соҳаи маориф, 71 фоизи кормандони соҳаи тиб, 47 фоизи кормандони соҳаи фарҳанг, 37 фоизи олимон ва 30 фоизи соҳибкоронро бонувону занон ташкил медиҳанд. Имрӯз беш аз 110 ҳазор бонувону занони кишвар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул мебошанд. Дар замони соҳибистиқлолӣ зиёда аз 280 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро хатм кардаанд, яъне соҳиби маълумоти олӣ гардидаанд. Аз оғози ҷорӣ гардидани квотаи президентӣ, яъне дар 28 соли охир 11 ҳазору 600 нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро бо квотаи президентӣ хатм кардаанд. Илова бар ин, зиёда аз 35 ҳазор духтарону бонувон муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои хориҷиро хатм карда, соҳибмаълумот шудаанд. Ҳоло аз 214 ҳазор нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар 90 ҳазор нафар ё 42 фоизро духтарон ташкил медиҳанд. Мо ба азму ирода ва масъулиятшиносии бонувону духтарони тоҷик ҳамчун неруи бузурги ҷомеа эътимоди комил дорем ва дастгирии ҳамаҷонибаи онҳоро идома медиҳем [1].

Хулоса, нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешбурди сиёсати гендерӣ ва дастгири занону бонувон ҳамчун ҷузъи асосии сиёсати дохилии кишвар бесобиқа мебошад. Дар умум, метавон гуфт, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккули сиёсати дохилии Тоҷикистон муҳим ва таъсиргузор саҳми бузург гузоштанд. Пешвои миллат баъд аз ҷанги шаҳрвандӣ барои барқарор кардани кишвар фаъолона кор карда, Тоҷикистонро бо пешбурди сиёсати дохилии одилона ва тарҳрезишуда муваффақона роҳбарӣ намуда, онро ба як кишвари амну пешрафтаи ҷаҳон табдил доданд.

Таҳлил ва баррасии масъалаҳои ваҳдати миллӣ ва тақвияти сулҳу амният, сиёсати иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсати фарҳангӣ ва барномаи эҳёи миллӣ, инчунин, сиёсати гендерӣ ва дастгирии занону духтарон ҳамчун бахшҳои алоҳидаи сиёсати дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон доданд, ки маҳз накши муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккулу пешрафт ва пешбурди сиёсати дохилии кишвар бесобиқаву барҷаста буда, тамоми дастовардҳои замони соҳибистиқлоии кишварамон бояд ба Пешвои миллат вобаставу марбут дониста шаванд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ// https://www.president.tj/event/missives/49225, 28.12.2024
2. Эмомалӣ Раҳмон. Иштирок дар ҳамоиши Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди иҷтимоӣ дар шаҳри Давҳаи Давлати Қатар.// https://www.president.tj/event/news/53590 04.11.2025
3. Мухаммадзода, П. Эмомали Рахмон–выдающийся политик мирового уровня / П. А. Мухаммадзода // Таджикистан и современный мир. – 2023. – № 3(83). – С. 24-32. – Edn okwoiy.
4. Мухаммадзода П. Национальное единство–основа прогресса Таджикистана//https://narodnaya.tj/2025/06/26/nacionalnoe-edinstvo-osno va-progressa-tadzhikistana/. 26.06.2025.
5. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”.
6. “Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”.
7. Бонувон дар сиёсат. –Душанбе: ЭР-граф, 2016.–504 с.

РОЛЬ ЭМОМАЛИ РАХМОНА В ФОРМИРОВАНИИ ВНУТРЕННЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

САДИРОВ ФАХРИДДИН,
магистрант Школы государственного управления имени Эмомали Рахмона по специальности внешняя политика и дипломатия Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, город Душанбе, ул. Саида Носира 33;
тел.: 900-00-91-61; e-mail: sadirov95tj@mail.ru

В данной статье автор рассматривает роль и место Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона в формировании внутренней политики страны. Он попытался проанализировать некоторые основные аспекты внутренней политики Республики Таджикистан под руководством Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона.

В данной статье автор анализирует следующие вопросы внутренней политики Республики Таджикистан, такие как укрепление мира, стабильности и безопасности, экономическая политика, социальная политика, гендерная политика, а также культурная политика и программа национального возрождения в современной национальной государственной системе.

В заключение автор обобщает свои мысли и мнения о роли и статусе Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в формировании внутренней политики страны и приходит к выводу, что все достижения

Таджикистана с момента обретения независимости напрямую связаны и зависят с рациональной, проверенной, хорошо разработанной и мудрой политикой Эмомали Рахмона.

Ключевые слова: *Таджикистан, Лидер нации, президент, Эмомали Рахмон, внутренняя политика, формирование внутренней политики, национальное единство, укрепление мира, стабильности и безопасности, экономическая политика, социальная политика, культурная политика, программа национального возрождения, гендерная политика, кадровая политика и государственное управление, достижения внутренней политики.*

THE ROLE OF EMOMALI RAHMON IN SHAPING THE DOMESTIC POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SADIROV FAKHRIDDIN,
Master's student at the Emomali Rahmon School of Public Administration, specializing in Foreign Policy and Diplomacy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33;
tel.: (+992) 900-009-161; e-mail: sadirov95tj@mail.ru

In this article, the author examines the role and status of His Excellency Emomali Rahmon, President of the Republic of Tajikistan, in shaping the country's domestic policy. He attempts to analyze some of the main aspects of the domestic policy of the Republic of Tajikistan under the leadership of His Excellency Emomali Rahmon, Leader of the nation.

In this article, the author analyzes the following issues of the domestic policy of the Republic of Tajikistan, such as strengthening peace, stability, and security, economic policy, social policy, gender policy, as well as cultural policy and the national revival program in the modern national state system.

In conclusion, the author summarizes his thoughts and opinions on the role and status of the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, in shaping the country's domestic policy and concludes that all of Tajikistan's achievements since independence are directly related to and dependent on the rational, proven, well-elaborated, and wise policies of Emomali Rahmon.

Keywords: *Tajikistan, Leader of the nation, President, Emomali Rahmon, domestic policy, domestic policy formation, national unity, strengthening peace, stability, and security, economic policy, social policy, cultural policy, national revival program, gender policy, personnel policy and public administration, domestic policy achievements.*

УДК. 34:338+338.1 (S75.3)

НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: РЕГИОНАЛЬНЫЙ ПРИОРИТЕТ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

КАРИМОВА МЕХРАНГЕЗ МИРАЛИЕВНА,
PhD студент второго курса международного права юридического факультета Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул.Саида Носира 33;
тел: (+992) 988-30-36-98; e-mail: mehrangez.karimova@mail.ru

В условиях глобальных экологических вызовов и изменения климата переход к «зелёной» экономике становится неотъемлемой частью устойчивого развития. Экологические проблемы на планете продолжают усиливаться, что связано с нерациональным использованием возможностей научно-технического прогресса. Значимость перехода Таджикистана к «зелёной» экономике особенно велика, поскольку последствия изменения климата и стихийных бедствий — таких, как засухи, наводнения и лавины — наносят огромный ущерб экономике страны. Обладая значительным гидроэнергетическим потенциалом и экологически ориентированной государственной политикой, Таджикистан занимает одно из ведущих мест в Центральной Азии по продвижению «зелёной» экономики. Учитывая эти преимущества настоящая статья анализирует ключевые направления, достижения и вызовы в процессе экологической трансформации экономики страны.

Ключевые слова: *зелёная экономика, устойчивое развития, изменение климата, биогаз, энергетический сектор, климатические риски, региональный приоритет, гидроэнергетический потенциал.*

Понятие «зелёная экономика» предполагает модель устойчивого экономического развития, при которой рост валового внутреннего продукта (ВВП) сочетается с сокращением экологических рисков и дефицита природных ресурсов и считается важным аспектом экономического развития любого государства.

Термин «зелёная экономика» впервые был введён в научный оборот в Великобритании в 1989 году Д. Пирсом, А. Маркадья и Э. Барби с целью сохранения баланса между развитием экономики и поддержанием благоприятной природной среды.

Таким образом принципы «зелёной экономики» включают: сохранение здоровой планеты (восстановление экосистем и сохранение биологического

разнообразия), более рациональное использование природных ресурсов и богатств, снижение объёмов промышленных отходов и выбросов в целях защиты экосистем, а также увеличение числа рабочих мест и улучшение социального благосостояния населения [1, 23].

Эти принципы находят своё практическое воплощение в ряде государств, которые уже продемонстрировали, что переход к устойчивой модели развития возможен при условии последовательной государственной политики и технологических инвестиций.

К примеру, Норвегия, Швеция, Дания, Австралия, Финляндия и Германия успешно используют возобновляемые источники энергии, устанавливают цели по снижению углеродных выбросов и увеличению доли «зелёной» энергии в энергетическом балансе [4, 173]. Данный переход показывает, что переход к экологически устойчивой энергетике возможен и экономически оправдан, если он поддерживается государственной политикой, технологическими инновациями и стратегическим планированием. Эти страны служат ориентиром и доказательством того, что «зелёная» энергетика может эффективно интегрироваться в национальную экономику и стать одним из ключевых факторов устойчивого развития.

Для развивающихся государств переход к «зелёной» экономике оказывается сложным, и для его осуществления может потребоваться помощь более развитых стран в виде инновационных технологий и финансовой поддержки. Международные соглашения играют значимую роль в глобальном переходе к «зелёной» энергетике, в частности: Парижское соглашение, Рамочная конвенция ООН об изменении климата, Климатический пакт Глазго, Киотский протокол к РКИК 1997 года и другие соглашения, побуждающие страны к активным действиям по противостоянию изменению климата и обеспечению устойчивого развития [2,144]. Эффективность данного перехода во многом зависит от того, насколько последовательно международное сообщество будет обеспечивать баланс между экологическими целями и социально-экономическими интересами развивающихся стран. В условиях сохраняющегося неравенства доступ к «зелёным» технологиям должен рассматриваться не как инструмент давления, а как механизм солидарной ответственности. Только при наличии реальных механизмов поддержки, прозрачных обязательств и устойчивых финансовых гарантий международные соглашения смогут превратиться из декларативных документов в действенный инструмент формирования низкоуглеродной модели развития.

Для государств Центральной Азии, обладающих значительным потенциалом в области возобновляемых источников энергии, переход к «зелёной» энергетике может быть менее затратным и более эффективным. Примером служит Таджикистан, где экологическая политика и природные

ресурсы способствуют продвижению «зелёной» энергетики.

Таджикистан располагает «зелёными» ресурсами в сфере энергетики и органического сельского хозяйства, что создаёт предпосылки для производства экологически чистой продукции, внедрения электро-транспорта и развития экологической инфраструктуры. Страна учитывает международный опыт при реализации принципов «зелёной» экономики и входит в число двадцати государств с наилучшими показателями по комплексному индексу её развития [9]. Ключевым фактором дальнейшего прогресса Таджикистана является способность государства преобразовать природные преимущества в долгосрочные структурные изменения. Несмотря на высокие природные ресурсы, успешность «зелёного» перехода будет зависеть от уровня институциональной устойчивости, совершенствования нормативно-правовой базы и расширения международного сотрудничества. Таджикистан может стать региональным лидером в области «зелёной» энергетики, однако для этого необходимо обеспечить стабильное финансирование, поддерживать инновации и формировать кадровый потенциал, способный управлять проектами устойчивого развития. В этом контексте «зелёная» экономика должна рассматриваться не только как экологическая стратегия, но и как элемент национальной конкурентоспособности на международной арене.

Иными словами, Таджикистан демонстрирует устойчивое стремление к экологической трансформации экономики, опираясь как на внутренний потенциал, так и на лучшие международные практики. На международном уровне основой для продвижения «зелёной» экономики служит Повестка дня ООН в области устойчивого развития на период до 2030 года, к реализации которой Таджикистан активно присоединился. На национальном уровне основу для продвижения «зелёной» экономики в стране составляют такие ключевые документы, как «Стратегия развития зелёной экономики на 2023–2037 годы», «Национальная стратегия развития до 2030 года» и Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды». Они определяют приоритеты устойчивого развития, экологической модернизации и рационального природопользования.

В Таджикистане были приняты программы и нормативно-правовые акты, направленные на развитие возобновляемых источников энергии, такие как Целевая комплексная программа (2007 год) и Закон Республики Таджикистан «Об использовании возобновляемых источников энергии». Производителям возобновляемой энергии из природных ресурсов рекомендуется установить льготы, включая субсидирование отрасли, полное или частичное освобождение от налога на добавленную стоимость (НДС) и предоставление льготных кредитов. В Налоговый кодекс Таджикистана в 2022 году было внесено изменение, освобождающее предпринимателей,

ввозящих электромобили и электроавтобусы, от налога на добавленную стоимость, акцизного налога и уплаты таможенной пошлины [3].

Примеры внедрения принципов зелёной экономики в энергетическом секторе Таджикистана. Около 98 % электроэнергии в стране производится за счёт гидроэлектростанций (ГЭС), что делает энергосистему Таджикистана одной из самых «зелёных» в регионе.Например, компания «Памир Энерджи» обеспечивает электроэнергией домохозяйства Горно-Бадахшанской автономной области, где проживают более 227 тысяч человек [7].

Что касается производства энергии с использованием солнечных панелей, Таджикистан имеет значительный потенциал, поскольку количество солнечных дней здесь значительно превышает среднемировые показатели. Однако, учитывая, что в стране востребованы более дешёвые способы производства электроэнергии, приоритет остаётся за гидроэнергетикой.

Таким образом, существует много возможностей для обеспечения развития производства зелёной энергии в Таджикистане например строительство Рогунская ГЭС — крупнейшее гидроэнергетическое сооружение в Таджикистане. После ввода в эксплуатацию Рогун будет производить до 3600 мегаватт электроэнергии на пике своей мощности. В узкой горной долине, где располагается Рогун, возводится плотина из грунта и каменной насыпи высотой 335 метров, которая перекроет реку Вахш. По оценкам таджикских экспертов и специалистов, именно эта гидроэлектростанция способна обеспечить Таджикистану энергетическую и, в целом, экономическую независимость [5, 62].

В последние годы в Таджикистане развивается направление по производству биогаза из органических отходов, особенно в сельской местности. Например, в рамках проекта ПРООН «Расширение возможностей сельских женщин через доступ к возобновляемой энергии с использованием биореакторов (биогаз)» в 2024 году консультанты Программы развития ООН представили экономические выгоды применения технологии производства и использования биогазовых установок.

По их словам, биогазовые установки улучшают повседневную жизнь сельских семей, особенно женщин. Для получения биогаза достаточно нескольких коров и простой ежедневной работы: органические отходы загружаются в биореактор, где они перерабатываются без доступа кислорода, выделяя метан. Полученный газ используется для приготовления пищи и отопления, заменяя традиционные виды топлива [10].

Данный подход не только улучшает экологическую ситуацию, но и сокращает ежедневные бытовые нагрузки на женщин — теперь им не нужно тратить часы на сбор топлива. Освободившееся время они могут использовать для образования, ухода за детьми или ведения бизнеса. Это простое решение помогает устранить одну из самых серьёзных угроз

здоровью в сельской местности–загрязнение воздуха в помещениях, вызываемое сжиганием дров и кизяков. Женщины и дети, проводящие больше всего времени у очага, теперь дышат чистым воздухом.

Следует отметить, что оборудование производится в Индии, и такие установки пока не находятся в свободной продаже в Таджикистане.

Реализация концепции «зелёной экономики» способствует трансформации следующих социально-экономических и экологических параметров:

- укрепление взаимоотношений Таджикистана с другими государствами в области внедрения «зелёной экономики»;
- совершенствование экспертной системы, привлечение иностранных и «зелёных» инвестиций для получения прибыли при одновременном снижении отрицательного воздействия на природу.

Принятие «Стратегии развития зелёной экономики на 2023–2037 годы» можно рассматривать как положительный шаг, поскольку ранее существовало множество государственных программ, стратегий и законов, которые в итоге не были реализованы. Среди них: «Об энергосбережении» (2002 г.), Национальный план действий по смягчению последствий изменения климата (2003 г.) и Государственная экологическая программа на 2009–2019 гг.

Основные проблемы, связанные с внедрением «зелёной экономики» в Таджикистане:

- экологическое ухудшение экономики, которое может привести к усилению воздействия на окружающую среду и нерациональному использованию природных ресурсов;
- несовершенное законодательство;
- слабая научно-техническая база;
- недостаточное качество образования в стране.

Для решения указанных проблем необходима финансовая поддержка как из государственного бюджета, так и в форме привлечения инвестиций.

В качестве приоритетов стратегии выделяются следующие аспекты:

- производство электроэнергии за счёт гидроресурсов;
- повышение устойчивости агропродовольственной системы, то есть ожидается переход 30 % хозяйств на капельное орошение;
- увеличение объёма экспорта экологически чистой продукции;
- увеличение доли безотходной промышленности до 80 %;
- разработка и внедрение новых стандартов по энергосбережению и энергетической классификации зданий;
- развитие экотуризма как эффективного способа продвижения «зелёной экономики».

Туризм является одной из самых быстро развивающихся отраслей

мировой экономики. Обеспечение правильного режима природопользования в Таджикистане не только сохраняет рекреационные зоны, но и укрепляет туристическую отрасль. В частности, экотуризм, направленный на охрану природы, позволяет туристам наслаждаться красивыми природными пейзажами и погружаться в местную культуру, что способствует защите окружающей среды [6, 363].

Согласно концепции, предложенной Международным фондом природы, экотуризм помогает сохранять природу, уделяя особое внимание охране окружающей среды. Экотуризм представляет собой осторожное и ответственное путешествие по природным территориям, включая охраняемые зоны, где необходимо учитывать экологические аспекты и уважать местное население.

Туристический потенциал Таджикистана очень велик и может стать фактором притяжения для большего числа туристов из разных стран мира. Например, район Сари Хосор в Бальджуванском районе, объявленный международной туристической зоной, привлекает иностранных посетителей.

Следовательно, «Стратегия перехода Таджикистана к зелёной экономике на период 2023–2037 годов» сосредоточена на проведении структурных преобразований, более рациональном использовании природных ресурсов, привлечении частного капитала и иностранных инвестиций, внедрении современных экологичных технологий, а также расширении международного сотрудничества в данной сфере. Согласно документу, страна обладает значительным потенциалом в области возобновляемой энергетики и может войти в число мировых лидеров, заняв четвёртое место по объёму производства электроэнергии из возобновляемых источников [8].

На основании этих показателей можно сделать вывод что Таджикистан, как горная страна, обладает большими гидроэнергетическими ресурсами.

–Стратегическая отправная точка: Таджикистан уже де-факто обладает «зелёной» энергосистемой региона (≈98 % выработки — ГЭС), а на уровне политики зафиксирован долгосрочный горизонт — «Стратегия перехода к зелёной экономике 2023–2037», поддержанная национальными стратегиями и участием в глобальной повестке (РКИК ООН, Парижское соглашение и др.).

–Фактор роста и независимости: Гидрогенерация (в том числе Рогун) является базовым драйвером энергобезопасности, экспорта электроэнергии и «дешёвой» декарбонизации смежных отраслей (транспорт, промышленность, ИКТ).

–Диверсификация «зелёного портфеля»: Высокая инсоляция и

накопленный опыт малой энергетики открывают возможности для СЭС/ВИЭ-гибридов, а биогаз в сельском секторе уже продемонстрировал социально-экономический эффект (здоровье, занятость женщин, бытовые условия).

–Институциональный фундамент формируется: Действуют налоговые и таможенные льготы (в том числе по электротранспорту), реализуются программы ВИЭ, усиливается экополитика и развитие экотуризма.

Узкие места: фрагментарность и ограниченная исполнимость законодательства, слабая научно-исследовательская база (НИОКР), кадровый дефицит, ограниченный доступ к технологиям и финансированию, а также климатические риски (засухи, сели, лавины) и сезонность гидрогенерации.

Стратегические выводы

- Региональное лидерство реалистично, если гидро-базу дополнить «умной» диверсификацией ВИЭ, накоплением энергии и управлением спросом, а также если проекты ГЭС сопровождаются строгими экологическими и социальными гарантиями.

- Зелёная экономика для Таджикистана — это не только энергетика: она охватывает устойчивое агропроизводство, переработку и круговую экономику, экологичный транспорт, экотуризм и человеческий капитал.

- Финансовая архитектура критична: без целевых инструментов (зелёные облигации, льготные кредитные линии, смешанное финансирование, гарантии) масштабировать пилотные проекты (биогаз, СЭС, электробус) до системного уровня сложно.

- Внедрение — через измеримость: нужны чёткие KPI и MRV-системы (измерение/отчётность/верификация), чтобы инициативы не оставались «на бумаге».

Практические рекомендации

Энергетика

- Ввести программу гибридизации: ГЭС + СЭС (покрытие летних «провалов», разгрузка пиков), пилоты по накопителям энергии и управлению нагрузкой.

- Внедрить экологические и социальные стандарты (safeguard) для крупных ГЭС, мониторинг водных экосистем, прозрачность данных.

Финансы и стимулы

- Запуск государственных и муниципальных зелёных облигаций; расширение льгот по ВИЭ-оборудованию; механизмы покупки «зелёной» электроэнергии (PPA) для бизнеса.

- Создать фонд поддержки сельских биоэнергопроектов (кредиты под биореакторы + локализация сборки и сервиса).

Агро и биогаз

- Масштабирование биогаза через кооперативы, микрофинансирование и сервисные компании; использование дигестата как биоудобрения; обучение фермеров.
- Ускоренная ирригация «умного» типа (капельное/дождевание) и устойчивые практики земледелия.
- Круговая экономика: нормативы для разделения отходов и расширенной ответственности производителя (упаковка, электроника); проекты по переработке как ниша для МСП.

Экотуризм

- Зональное планирование и определение пропускной способности территории; стандарты «оставь след нулевым»; подготовка местных гидов и сервисов.

Кадры и наука

- Национальная программа «зелёных компетенций» (TVET, университеты, переобучение); стимулирование прикладных НИОКР совместно с бизнесом.

Финальное резюме. Таджикистан имеет редкое сочетание: чистая базовая генерация, политический мандат, природные ресурсы и растущий социальный запрос. При преодолении институциональных и финансовых барьеров, приоритизации биогаза и СЭС как «быстрых побед», внедрении стандартов энергоэффективности и развитии экотуризма страна может укрепить региональное лидерство и превратить зелёную экономику из набора программ в измеримый вклад в устойчивое благосостояние населения и климатическую устойчивость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова Н., Левченко Л. «Зеленая» экономика: сущность, принципы и перспективы 2017. –С. 23.
2. Коданева С. “Зеленая” экономика–от осмысления содержания концепции к практике ее реализации (опыт Росии и зарубежных стран): Монография. М: Русайнс, 2020. –С.144.
3. Маджлиси намояндагон внёс изменения и дополнения в Налоговый и Таможенный кодексы Таджикистана. https://khovar.tj/rus/2022/03/madzhlisi-namoyandagon-vnyos-izmeneniya-i-dopolneniya-v-nalogovyj-i-tamozhennyj-kodeksy-tadzhikistana/?utm_source=chatgpt.com (Дата обращения: 20.10.2025).
4. Мишина Н., Котова Л., Смирнова Д., Носкова А. «Зеленая» энергетика в системе мировой экономики:опыт разных стран, современное состояние и перспективы”. –С.173.
5. Надежда Казеева, Мария Козырева. Гидроэнергетика Таджикистана:потенциал сегодня и возможности завтра, 2023. –С. 62.
6. Оразова М., Хемзаева С. Экотуризм, его особенности и перспективы развития, 2022, –С. 363.

7. Отдаленные населенные пункты в ГБАО впервые получили доступ к электричеству.https://old.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20211008/otdalennie-naselennie-punkti-v-gbao-vpervie-poluchili-dostup-k-elektrichestvu?utm_source=chatgpt.com. (Дата обращения: 28.09.2025).

8. "Стратегия развития «зелёной» экономики на 2023-2037 годы". На заседании Общественного Совета Республики Таджикистан рассмотрена её реализация. https://khovar.tj/rus/2023/11/strategiya-razvitiya-zelyonoj-ekonomiki-na-2023-2037-gody-na-zasedanii-obshhestvennogo-soveta-respubliki-tadzhikistan-rassmotrena-eyo-realizatsiya/?utm_source=chatgpt.c (Дата обращения: 21.10.2025).

9. Таджикистан–источник "зелёной" энергии. https://mfa.tj/ru/berlin /tadzhikistan/energetika/gidroenergetika. (Дата обращения: 12. 10. 2025).

10.UNDP's Biogas Helps Households Save $2,500 in Net Annual Benefits. https://www.undp.org/tajikistan/news/undps-biogas-helps-households-save-2500-net-annual-benefits?utm_source=chatgpt.com. (Date of access: 10.10.2025).

САМТҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИ "САБЗ" ДАР ШАРОИТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: АФЗАЛИЯТИ МИНТАҚАВӢ ВА ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР

КАРИМОВА МЕҲРАНГЕЗ МИРАЛИЕВНА,
доктор PhD-и курси 2-юми ихтисоси ҳуқуқи байналмилалии факултаи ҳуқуқшиносии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: (+992) 988-30-36-98; e-mail: mehrangez.karimova@mail.ru

Дар шароити мушкилоти глобалии экологӣ ва тағйирёбии иқлим, гузариш ба иқтисоди "сабз" ба як ҷузъи ҷудонашавандаи рушди устувор табдил ёфтааст, зеро мушкилоти экологӣ дар сайёра рӯ ба афзоиш оварда истодаанд, ки ин ба истифодаи ғайриоқилонаи имкониятҳои пешрафти илмию техникӣ вобастагӣ дорад. Аҳаммияти гузариши Тоҷикистон ба иқтисоди "сабз" махсусан, бо он вобаста аст, ки оқибатҳои тағйирёбии иқлим ва офатҳои табиӣ, аз қабили хушксолӣ, фаромадани ярчу сел ва тарма, ба иқтисоди кишвар зарари ҷиддӣ ворид карда истодаанд.

Тоҷикистон, ки дорои зарфияти бузурги гидроэнергетикӣ ва дигар экосистемаҳо мебошад, аз ин рӯ, дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ бо ташаккулёбии 60 дарсади захираҳои обӣ афзалияти бештар дорад.

Мақолаи мазкур самтҳои асосӣ, дастовардҳо ва чолишҳои марбут ба раванди трансформатсияи экологӣ ва гузариш ба иқтисоди "сабз" дар шароити Тоҷикистонро дар бар гирифтааст.

Калидвожаҳо: *иқтисоди "сабз", рушди устувор, тағйирёбии иқлим,*

биогаз, бахши энергетикӣ ё соҳаи энергетика, хатарҳои иқлимӣ, авлавияти минтақавӣ, зарфияти гидроэнергетикӣ.

DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE "GREEN" ECONOMY IN THE CONDITIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: REGIONAL PRIORITY AND ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

KARIMOVA MEHRANGEZ MIRALIEVNA,
PhD 2nd year of International Law of the Faculty of Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, S. Nosir str. 33;
tel.: (+992) 988-30-36-98; e-mail: mehrangez.karimova@mail.ru

In the context of global environmental challenges and climate change, the transition to a "green" economy is becoming an integral part of sustainable development. Since environmental problems on the planet are only increasing, which is connected with the irrational use of the possibilities of scientific and technological progress. The significance of Tajikistan's transition to a "green" economy is determined especially by the fact that the consequences of climate change and natural disasters—droughts, floods, and avalanches—cause damage to Tajikistan's economy. Possessing significant hydropower potential and an environmentally oriented state policy, Tajikistan occupies one of the leading places in Central Asia in promoting the green economy. This article analyzes the key directions, successes, and challenges in the process of the ecological transformation of the country's economy.

***Keywords**: "green" economy, sustainable development, climate change, biogas, energy sector, climate risks, regional priority, hydropower potential.*

УДК: 330.34:004

ДАСТОВАРДҲОИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҲИЛАИ РАҚАМИКУНОНИИ РАВАНДҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел.: (+992 37) 221-41-63; e-mail:oraz-2009@mail.ru

ИДИЕВ МАНУЧЕҲР ХАЙРИДИНОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, омӯзгори кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носиров 33;
тел.: (+992) 909-10–11–22; e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

Дар шароити рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва тағйирёбии доимии муҳити рақобат, рақамикунонӣ танҳо як раванд ё амалияи техникӣ набуда, балки омили калидии таҳкимбахшандаи рақобатпазирӣ, шаффофият, самаранокии идоракунӣ ва устувории иқтисодӣ дар давраи ҷаҳонишавии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Дар солҳои охир Тоҷикистон дар ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ, низомҳои пардохти электронӣ, хизматрасониҳои рақамӣ ва татбиқи моделҳои идоракунии рақамӣ, махсусан, дар бахшҳои давлатӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ, ба пешрафтҳои назаррас ноил гардидааст.

Иштироки фаъолонаи корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ дар татбиқи трансформатсияи рақамӣ имкон дод, ки равандҳои ҷамъоварӣ, интиқол, коркард ва мубодилаи иттилоот босуръат ва дақиқтар амалӣ гарданд, ҳамзамон, тавоноии қабули қарорҳои идоракунӣ афзоиш ёбад.

Махсусан солҳои охир, дар Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи рушди иқтисоди рақамӣ ва такмили сармояи инсонӣ ҳамчун шарти асосии пешрафти технологӣ ва инноватсионӣ таъкид мешавад. Бо дарназардошти ин, имрӯз сармояи инсонӣ, хусусан ҷавонони соҳибмаълумот, ба унсури калидии пешбурди иқтисодиёти рақамӣ ва рушди устувори кишвар табдил ёфтааст. Илова бар ин, рақамикунонии иқтисодиёт, бахусус низоми бонкӣ ва молиявӣ рушди босуръат дошта, истифодаи ҳамёнҳои электронӣ, платформаҳои онлайн, амалиёти бидуни нақд, экосистемаҳои рақамӣ ва низомҳои мониторингӣ ба тавсеаи бозори молиявӣ, афзоиши эътимоди шаҳрвандон ва рушди соҳибкории хурду миёна мусоидат менамоянд. Аз ин лиҳоз, Тоҷикистон дар марҳалаи рақамикунонӣ қарор дошта, дар он технологияҳо, иттилоот ва

инноватсияҳо ҳамчун муҳаррикҳои асосии рушди устувор амал мекунанд. Дар ин замина, зарурати таҳқиқи амиқи рақамикунонии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, таъсири онҳо ба рушди миллӣ ва нақши инфрасохтори молиявии рақамӣ ба миён меояд.

Калидвожаҳо: *рақамикунонӣ, сармояи инсонӣ, хизматрасониҳои электронӣ, рушди устувор, иқтисоди рақамӣ, технологияҳои иттилоотӣ, экосистемаҳои рақамӣ, ҷаҳонишавии иқтисодӣ, инноватсия, ҳамёнҳои электронӣ, шаффофият, трансформатсияи рақамӣ.*

Айни ҳол рақамикунонии равандҳои идоракунии корхонаҳо дар иқтисодиёти Тоҷикистон на ҳамчун самти иловагӣ, балки ҳамчун самти стратегии афзалиятнок арзёбӣ мегардад. Он ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ, беҳтарсозии самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ, ҳамчунин, тақвияти устувории иқтисодӣ дар шароити муҳити глобалии ноустувор ва тағйирёбанда мусоидат мекунад. Пажуҳишҳои муосир собит месозанд, ки рақамикунонӣ ва гузариш ба моделҳои трансформатсияи рақамӣ дар корхонаҳо ба беҳтаршавӣ ва автоматизатсияи равандҳо, афзоиши даққиқӣ ва суръати қабули қарорҳои стратегии идоракунӣ, ҳамчунин, болоравии қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйироти босуръати бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ таъсири назаррас мерасонад.

Рақамикунонии равандҳои иҷтимоиву иқтисодӣ дар Тоҷикистон тадриҷан ба яке аз асосҳои рушди саноатикунонии босуръат табдил меёбад. Пайвастани имкониятҳои рақамӣ ба бахшҳои саноат, андозбандӣ, соҳибкорӣ ва бозори меҳнат имкон медиҳад, ки на танҳо истеҳсолот афзоиш ёбад, балки сатҳи шаффофият, самаранокӣ ва рақобатпазирии иқтисоди кишвар низ баланд гардад. Дастовардҳои солҳои охир гувоҳи онанд, ки Тоҷикистон дар самти рақамикунонӣ ва саноатикунонии инноватсионӣ қадамҳои устувор гузошта, барои рушди иқтисодиёти миллӣ заминаҳои боэътимоди нав эҷод мекунад.

Яке аз омилҳои калидии расидан ба ҳадафи стратегии кишвар– саноатикунонии босуръати Тоҷикистон, ки ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ муайян шудааст [3], ин рушди корхонаҳои хурду миёна ба ҳисоб меравад. Ин бахш, ки сутуни асосии иқтисодиёти устуворро ташкил медиҳад, дар шароити имрӯза беш аз ҳар вақт ба технологияҳои рақамӣ ва ба роҳ мондани менеҷменти инноватсионӣ ниёз дорад. Рақамикунонии равандҳои истеҳсолӣ метавонад самаранокии истифодаи захираҳои маҳаллиро афзоиш дода, ба таври назаррас ба ташкили ҷойҳои нави корӣ, афзоиши истеҳсолот ва баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат мусоидат намояд.

Зиёд гардидани шумораи корхонаҳо ва афзоиши ҳаҷми умумии истеҳсолот нишон медиҳад, ки дар доираи ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷараёни саноатикунонии босуръати кишвар самаранок

роҳандозӣ гардидааст. Ин дастовардҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки сиёсати давлатӣ дар самти рушди истеҳсолот, ҷалби сармоя ва такмили инфрасохтори саноатӣ ба натиҷаҳои мушаххас ноил шудааст. Илова бар ин, дар чанд соли охир омилҳои асосии пешрафт, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, инчунин, рушди инфрасохтори зарурӣ, махсусан, дар соҳаҳои логистика, энергетика ва шабакаҳои иттилоотӣ нақши калидӣ бозида истодаанд. Ин раванд дар заминаи рақамикунонии иқтисод, ки ҳадафи он баланд бардоштани шаффофият, самаранокӣ ва рақобатпазирии соҳаҳои саноатӣ мебошад, суръати бештар касб намудааст.

Бешубҳа, истифодаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла системаҳои идоракунии рақамӣ, рақамикунонии раванди истеҳсолот ва тавсеаи хизматрасониҳои электронӣ барои соҳибкорон имкон фароҳам овард, ки равандҳои истеҳсолӣ даққиқтар, сарфакортар ва бо сатҳи баланди идоракунии иттилоотӣ роҳандозӣ карда шавад. Ин омилҳо ба коҳиши хароҷот, баланд шудани сифати маҳсулот ва густариши иқтидорҳои содиротӣ мусоидат менамоянд. Дарвоқеъ, истифодаи системаҳои автоматии иттилоотӣ имкон медиҳад, ки камбудиҳо бартараф карда шаванд [4, 234].

Дастовардҳои саноатии солҳои охир низ равшан нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон дар баробари саноатикунонии воқеӣ, қадамҳои муҳимро ба сӯйи иқтисодиёти рақамӣ гузошта истодааст. Дар давраи соҳибистиқлолӣ теъдоди корхонаҳои саноатӣ мунтазам афзоиш ёфта, соли 2023 ба 3453 адад расидааст. Тибқи маълумоти соли 2024 бошад, шумораи умумии коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ ба 3774 адад баробар шуд, ки аз он ҷумла 3249 корхона ба бахши коркард, 351 корхона ба истихроҷ ва боқимонда ба таъминоти неру, об ва коркарди партовҳо рост меояд. Ин афзоиш нишон медиҳад, ки дар соҳа на танҳо иқтидорҳои истеҳсолӣ, балки платформаҳои рақамии идоракунӣ ва мониторинги саноатӣ низ рушд карда истодаанд (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Тавсифи нишондиҳандаҳои асосие, ки сатҳи рушди соҳаи саноатро аз рӯйи онҳо муайян мекунанд.

(млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо:	Солҳо:										2024/ 2015 +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, (воҳид)	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	3453	3774	1464
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои соли 2022)	16770	19453	23815	26339	29816	32440	39187	42988	46857	53819,0	37049
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти	1961,1	2274,8	2666,5	2885,9	3201,2	3338,5	3963,5	4265,3	4554,4	5156,9	3195,8

саноатӣ ба сари аҳолӣ											
Шумораи миёнасолонаи кормандони корхонаҳои саноатӣ, (ҳазор нафар)	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	94,5	13,3
Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ (бо фоиз нисбат ба соли гузашта)	111,3	116,0	121,3	110,6	113,2	108,8	120,8	109,7	112,0	120,0	+8,7

Сарчашма: Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. –С. 5. [9]

Таҳлили динамикаи солҳои 2015–2024 нишон медиҳад, ки шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ аз 2310 то 3774 адад зиёд гардида, афзоиш 1464 корхонаро ташкил медиҳад. Дар ҳамин давра ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 37049 млн. сомонӣ зиёд шуд. Ин пешрафт нишон медиҳад, ки технологизатсия ва рақамикунонии равандҳои истеҳсолӣ ба коҳиши хароҷот, баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти идоракунӣ мусоидат мекунанд. Бо таъсиси 6300 ҷойҳои нави корӣ, равандҳои рақамӣ инчунин ба беҳбудии вазъи иҷтимоии аҳолӣ ва паст гардидани сатҳи бекорӣ таъсири мусбат доранд.

Барои баланд бардоштани самаранокии ҷамъоварӣ, нигаҳдорӣ, интиқол ва гирифтани иттилоот, васеътар истифода бурдани он имкониятҳое, ки технологияҳои муосири иттилоотӣ таъмин мекунанд, зарур дониста мешавад [6]. Рақамикунонии идоракунии иҷтимоӣ-иқтисодӣ барои Тоҷикистон ба омили муҳимми рушди устувор ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳо табдил ёфтааст. Дарвоқеъ, Тоҷикистон дар ҷорӣ намудани системаҳои электронӣ дар тамоми самтҳо пешравиҳои назаррас дорад. Ин тадбирҳо самаранокии идоракунӣ ва шаффофияти корро беҳтар намуда, порталҳои иттилоотӣ барои аҳолӣ имкон медиҳанд, ки шаҳрвандон маълумот ва хизматрасониҳои давлатӣ, аз қабили сабти ном, додани иҷозатномаҳо ва суғуртаи иҷтимоӣ, ба осонӣ дастрасӣ пайдо намоянд. Бинобар ин, иқтисоди рақамӣ яке аз марҳалаҳои муосире мебошад, ки доир ба он ҳанӯз зимни ироаи Паёми навбатӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин иброз намуданд: “Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд” [1]. Ба андешаи мо, имрӯз сармояи инсонӣ яке аз муҳаррикҳои пуриқтидори рушди

иқтисодӣ, инноватсионӣ ва технологӣ ба ҳисоб меравад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое ба пешрафти устувор ноил мегарданд, ки ба зиёд намудани савияи дониш, малака ва қобилиятҳои эҷодии шаҳрвандон, бахусус ҷавонон, таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мекунанд. Бо дарназардошти ин, барои Тоҷикистон низ такмили сармояи инсонӣ, бахусус дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ, аҳаммияти хосса дорад.

Дар ин замина, имрӯз ҷомеаи мо ба мутахассисони дорои салоҳиятҳои рақамӣ, қобилияти таҳлил ва фикрронию навоварӣ ниёз дорад. Аз ин рӯ, ҷавононро зарур аст, ки дар баробари азхуд намудани илми муосир мунтазам савияи дониши худро такмил дода, ба таҳқиқоти илмӣ ва фаъолияти эҷодӣ машғул шаванд. Зеро дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ, рушди таҳқиқоти илмӣ ва истифодаи васеи технологияҳои муосир, имрӯз ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ва ҷомеа табдил ёфтааст. Ба андешаи муҳаққиқ Т.Усманова: “Истифодаи технологияҳои рақамӣ ба қонеъ гардонидани талаботи рушди зеҳнӣ, кам кардани нобаробарии иҷтимоӣ ва ғайра мусоидат мекунад” [13,263]. Дар ин радиф, агар мо тавонем муҳити мусоиди илмию инноватсионӣ фароҳам оварем, ҷавононро ба таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ ҷалб намоем ва имкониятҳои илмомӯзиро густариш диҳем, он гоҳ Тоҷикистон ба марҳалаи нави рушд ворид шуда, ба ҷомеаи донишбунёд ва рақобатпазир табдил хоҳад ёфт. Сармояи инсонӣ омили асосии ин муваффақият аст ва такмили он ба пешрафти босуботи давлат мусоидат хоҳад кард.

Илова бар ин, ҳанӯз дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2021 қайд гардида буд, ки «...бо мақсади таҳкими асосҳои институтсионалии иқтисоди рақамӣ, рушди инфрасохтори иттилоотиву коммуникатсионӣ дар тамоми қаламрави кишвар, рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва вусъатбахшии раванди амалӣ намудани “ҳукумати электронӣ” ба Ҳукумати мамлакат ва сохтору мақомоти дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба таъсис додани Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҷӯӣ намоянд» [2].

Аз ҳамин ҷост, ки Тоҷикистон дар самти рушди иқтисоди рақамӣ ва густариши дастрасии соҳибкорон ба технологияҳои муосир қадамҳои назаррас гузошта истодааст. Татбиқи платформаҳои онлайн, маркетплейсҳо ва хизматрасониҳои мобилӣ ба рушди тиҷорати хурду миёна такони ҷиддӣ бахшида, барои соҳибкорон имкониятҳои нави фурӯш, таблиғ ва идоракунии фаъолиятҳои тиҷоратиро фароҳам овардааст. Ин раванд, аз як тараф, монеаҳои маъмуриву молиявиро барои ворид шудан ба бозор коҳиш медиҳад, зеро соҳибкорон метавонанд бе масрафи зиёдатӣ дар фазои рақамӣ фаъолият кунанд. Аз ҷониби дигар, рақобатпазирии маҳсулот ва хизматрасониҳои ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ афзоиш меёбад, ки

ин ба баланд шудани сифати маҳсулот ва зиёд шудани содироти рақамӣ мусоидат мекунад. Маҳз дар Тоҷикистон рушди инфрасохтори рақамӣ ба тавсеаи имкониятҳои соҳибкорон, рушди тиҷорати хурду миёна ва раванди ҳамгироии иқтисоди миллӣ ба бозори ҷаҳонии рақамӣ заминаи устувор мегузорад.

Тайи солҳои охир ҷорӣ ва такмил додани системаҳои пардохти электронӣ, хизматрасониҳои бонкинги мобилӣ, ҳамёнҳои электронӣ ва инфрасохтори муосири қарзӣ яке аз самтҳои муҳимми рушди соҳа мебошад. Масалан, имрӯз қисми зиёди амалиётҳои молиявӣ дар кишвар, аз пардохти андозу боҷ ва хизматрасониҳои коммуналӣ то интиқолҳои дохиливу байналмилалӣ тариқи электронӣ ва рақамӣ анҷом дода мешаванд. Ин раванд барои шаҳрвандон ва соҳибкорон дастрасии осон, сарфаи вақт ва коҳиши хароҷоти муомилоти молиявиро таъмин менамояд. Дар ин радиф, сатҳи бехатарӣ ва муҳофизати маълумоти молиявӣ беҳтар гардида, эътимоди корбарон ба низоми бонкӣ ва молиявӣ низ беш аз пеш боло рафта истодааст.

Мусаллам аст, ки истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ дар низоми молиявӣ ба коҳиши гардиши нақдӣ, рушди амалиёти бидуни нақд, инчунин, ошкору шаффоф гардидани рақамҳои молиявӣ мусоидат намуда, ин тағйирот ба рушди соҳибкории хурду миёна, таҳкими фарҳанги молиявии аҳолӣ ва ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст. Ба ин васила, муассисаҳои молиявӣ имрӯз на танҳо хизматрасониҳои бонкӣ, балки маҷмуи ҳалли рақамӣ, аз қабили қарзҳои онлайн, идоракунии ҳисоби шахсӣ дар барномаҳои мобилӣ, пардохтҳои автоматӣ ва дигар амалиётҳои муосири электрониро пешниҳод мекунанд.

Дар ин хусус олими ватанӣ Ш.Раҳимзода иброз медорад, ки "... дар шароити ҷаҳонишавӣ ва воридшавии кишварҳо ба ин раванд, сохтори идоракунӣ ва вазъи иқтисодиёт, аз ҷумла бонкдории дилхоҳ мамлакат, на танҳо аз самаранокии сиёсати иқтисодии он, инчунин, аз вазъи иқтисодиёти кишварҳои шарики иқтисодию тиҷоратиаш вобаста аст. Бояд дар назар дошт, ки ҷаҳонишавии иқтисодиёт яке аз қонуниятҳои рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошаду ягон кишвар аз доираи он берун буда наметавонад" [8]. Тавре маълум аст, имрӯз ҷаҳони муосир бо суръати баланд ба ҳамгироӣ ва вобастагии иқтисодӣ мувоҷеҳ аст. Ягон кишвар, новобаста аз сатҳи рушди иқтисодиёташ, наметавонад аз равандҳои ҷаҳонишавӣ канор монад. Албатта, Тоҷикистон низ ҳамчун кишвари фаъоли минтақа ба ин раванд фаъолона ворид шудааст.

Дар чунин шароит, сохтори идоракунӣ ва вазъи иқтисодиёти ҳар як кишвар, бахусус низоми бонкии он, на танҳо аз сиёсати дохилии иқтисодӣ, балки аз вазъи иқтисодии кишварҳои шарики тиҷоратӣ вобастагии ҷиддӣ пайдо мекунад. Барои Тоҷикистон ин масъала боз ҳам муҳимтар аст, зеро иқтисоди миллии мо то андозае ба омилҳои беруна вобаста мебошад. Имрӯз

Тоҷикистон торафт ҳамкории худро бо кишварҳои шарики асосии иқтисодӣ густариш медиҳад, ки тағйирёбии вазъи иқтисодии ин давлатҳо метавонад ба ҳаҷми содироту воридот, ба интиқоли маблағҳои муҳоҷирон, ба қурби асъор ва ба фаъолияти бонкҳои ватанӣ таъсиргузор бошад. Бо дарназардошти ин, рушди инфрасохтори молиявии рақамӣ дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар самти дурустро интихоб кардааст. Ин ислоҳот на танҳо сатҳи фарогирии молиявиро афзоиш медиҳад, балки иқтисодиётро ба модели рақамӣ наздик намуда, барои шаҳрвандон, соҳибкорон ва сармоягузорон фазои босуботу муносиб фароҳам оварда мешавад. Дарвоқеъ, имрӯз рушди технологияҳои молиявӣ ба яке аз муҳаррикҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ табдил ёфтааст.

Лозим ба таъкид аст, ки бонкҳо дар рақамисозии иқтисодиёт на танҳо ҳамчун таъминкунандагони хизматрасониҳои молиявӣ, балки ҳамчун драйверҳои инноватсионӣ ва амниятгарони молиявӣ фаъолият мекунанд. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар системаи бонкӣ ба баландшавии самаранокӣ, дастрасӣ ва эътимоди иқтисодиёт мусоидат намуда, рушди устувори иқтисодиётро таъмин мекунад. Бо дарназардошти ин, маблағҳои электронӣ–ин пул ё маблағест, ки дар шакли рақамӣ бе истифодаи нақд нигоҳ дошта ва интиқол дода мешавад. Бо рушди технология ва интернет, истифодаи маблағҳои электронӣ дар иқтисоди муосир бештар афзудааст ва онҳо нақши муҳим дар содагардонӣ ва тез кардани амалиёти молиявӣ мебозанд. Ҳамин тавр, то санаи 30 сентябри соли 2025 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 27 ташкилоти қарзии молиявӣ 16,7 млн ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2024-ум 5,4 млн адад (48,5 дарсад) зиёд мебошад (ниг. ба расми 1).

Тавре мушоҳида мегардад, иқтисоди ҷаҳонӣ босуръат рақамӣ шуда истодааст ва дар ин раванд ҳамёнҳои электронӣ ба яке аз афзорҳои муҳимми муомилоти молиявӣ табдил ёфтаанд. Қабл аз ҳама, бояд таъкид намуд, ки афзоиши амалиёт тавассути ҳамёнҳои электронӣ ба кам шудани муомилоти пули нақд мусоидат мекунад. Ин раванд на танҳо хароҷоти коркарди пули нақдро барои давлат ва бахши хусусӣ коҳиш медиҳад, балки шаффофияти низоми молиявиро баланд бурда, фаъолияти тамоми бахшҳоро тақвият мебахшад. Бо ин роҳ суръати гардиши пул меафзояд ва самаранокии иқтисодӣ беҳтар мегардад.

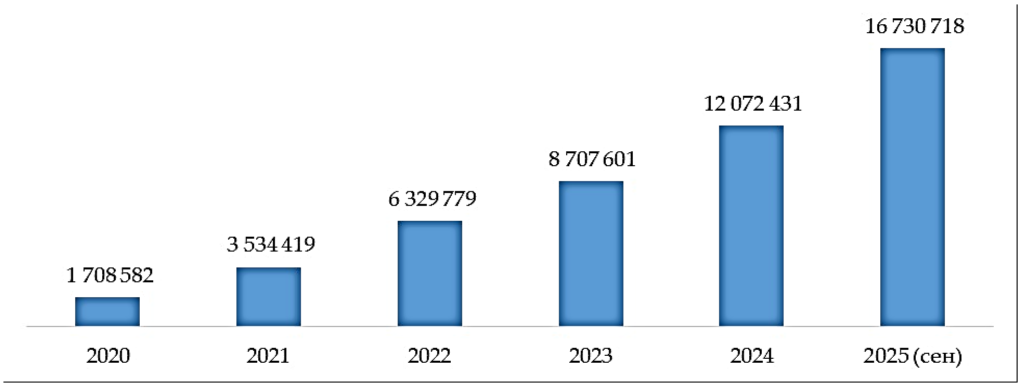

Сарчашма: [11]

Расми 1. –Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)

Дар хусуси расми 1 метавон хулоса намуд, ки маблағҳои электронӣ нақши муҳим дар рушди иқтисоди рақамӣ ва сода кардани равандҳои молиявӣ доранд. Бо афзоиши технологияи амният ва танзимоти ҳуқуқӣ, истифодаи онҳо дар оянда низ васеъ хоҳад шуд ва ба рушди савдои электронӣ ва ҳамкориҳои молиявии байналмилалӣ мусоидат мекунад. Тибқи нишондиҳандаҳо, дар моҳҳои январ-сентябри соли 2025 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 16 385,1 ҳаз. адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 2 702,7 млн сомонӣ анҷом дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 22,6 дарсад ва 24,1 дарсад зиёд мебошад.

Қобили қайд аст, ки ҷорӣ намудани платформаҳои мониторинг ва таҳлилҳои рақамӣ ба мо имкон медиҳад, ки вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоиро мавриди арзёбӣ қарор дода, қарорҳои стратегӣ ба таври самаранок қабул карда шавад. Ба андешаи мо, истифодаи системаҳои автоматии иттилоотӣ имкон медиҳад, ки камбудиҳо бартараф карда шаванд [6]. Роҷеъ ба ин масъала пажуҳишгар Ҳ.Одинаев қайд менамояд, ки “...дар пасманзари рушди фаъолонаи фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир, масъалаи таъсиси экосистема ва тавсеаи муносибатҳои мустақими муросилотӣ барои бонкҳо дорои аҳаммияти хос мебошад. Зеро таъсиси экосистема ва густариши равобити мустақими ҳамкорӣ мафҳумҳои асосӣ барои тақвияти ҳамкориҳо ва рушди ҳамоҳангшуда дар сатҳи ташкилотҳо ва ҷомеа мебошанд. Экосистемаҳо, ҳамчун муҳити ҳамкорӣ ва рушд барои иштирокчиён, ки шахсони инфиродӣ, ташкилотҳо ва ширкатҳоро дар бар мегиранд, хизмат мекунанд” [7]. Воқеан ҳам, дар самти рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ пешрафтҳои назаррас ба даст оварда мешаванд, ки яке аз ҷанбаҳои муҳимми ин раванд рушди босуръати низоми бонкии ҷумҳурӣ ва татбиқи технологияҳои муосири молиявӣ мебошад. Дар пасманзари фаъол гардидани фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ, масъалаи таъсиси экосистемаҳои рақамӣ ва таҳкими муносибатҳои мустақими муросилотӣ ҳамчун яке аз самтҳои калидӣ арзёбӣ мегардад.

Дар шароити имрӯза экосистемаҳои молиявӣ на танҳо ҳамчун муҳити ҳамгироии технология ва хизматрасониҳо, балки ҳамчун платформаи фаҳмон ва ҳамоҳангкунандаи манфиатҳои иштирокчиён, яъне шахсони инфиродӣ, ширкатҳо, ташкилотҳои молиявӣ ва созмонҳои давлатӣ, амал мекунанд. Ташкили чунин муҳит имкон медиҳад, ки ҳамкории байни бахшҳои гуногуни иқтисоди миллӣ самараноктар гардад, сатҳи шаффофият ва эътимоди ҷомеа ба хизматрасониҳои рақамӣ боло равад, ва дар маҷмуъ, рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъмин карда шавад.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳим тақвияти инфрасохтори пардохти ғайринақдӣ мебошад. Танҳо дар давраи соли охир ташкилотҳои қарзӣ ҳазорҳо банкоматҳо ва терминалҳои электронӣ насб намуда, ба дорандагони кортҳои пардохтӣ имкониятҳои васеи истифодаи хизматрасониҳои бонкиро фароҳам оварданд. Афзоиши шумораи банкомат ва НППН нишон медиҳад, ки самти бонкдорӣ ба таври ҷиддӣ ба рушди рақамӣ рӯй овардааст ва ин раванд барои дастрас намудани хизматрасониҳои босифат ба аҳолӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, тақвияти равобити мустақими ҳамкорӣ байни бонкҳо, бахусус дар дохили кишвар, ба рушди бозори молиявӣ таъсири мусбат мерасонад. Муносибатҳои мустақими муросилотӣ ба коҳиши вақт ва кам шудани хароҷот дар амалиёти байналмилалӣ, баланд шудани эътимоднокӣ ва афзоиши рақобат мусоидат менамояд. Ин ҳама боиси беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ ва ҷалби технологияи муосир ба низоми молиявии кишвар мегардад.

Дигар паҳлуи муҳим ин аст, ки ҳамёнҳои электронӣ ба рушди иҷтимоӣ низ таъсири назаррас мерасонанд. Онҳо хизматрасониҳои молиявиро барои аҳолӣ, бахусус, барои минтақаҳои дурдаст, дастрас мегардонанд. Имконияти пардохти хизматрасониҳои коммуналӣ, андозҳо, ҷаримаҳо ва дигар амалиёт ба тариқи онлайнӣ сатҳи фарогирии молиявӣ ва фарҳанги молиявии шаҳрвандонро бештар мегардонад. Ин, дар навбати худ, ба беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ ва рушду такомули захираҳои инсонӣ мусоидат менамояд. Инчунин, ҳамёнҳои электронӣ муҳити соҳибкорӣ ва инноватсияро фаъол месозанд. Барои соҳибкорони хурду миёна, ки пойгоҳи асосии рушди иқтисоди кишвар мебошанд, онҳо шароити мусоид фароҳам меоваранд: масрафи транзаксионӣ кам мешавад, ҳисоббаробаркуниҳо дақиқ ва шаффоф гардида, имкониятҳои нави финтехӣ ба вуҷуд меоянд. Ин ҳама ба рақобати солим ва инкишофи технологияҳои пешрафта мусоидат мекунад (ниг. ба расми 2).

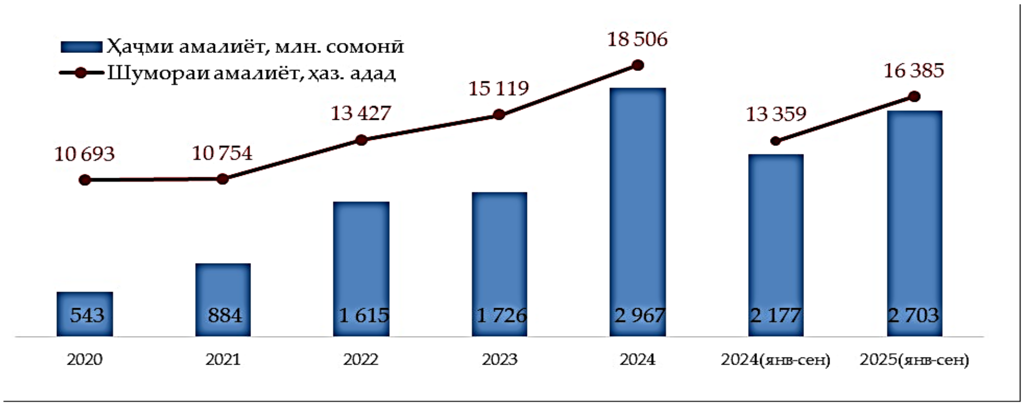

Сарчашма: [12]

Расми 2. – Амалиёт тавассути ҳамёнҳои электронӣ

Дар маҷмуъ, афзоиши истифодаи ҳамёнҳои электронӣ иқтисоди моро ба сатҳи баландтари рақамисозӣ мебарад. Ин раванд суботи низоми молиявиро тақвият дода, шаффофиятро зиёд мекунад ва имкониятҳои идоракунии хавфҳои иқтисодиро васеъ менамояд. Имрӯз ҳамёнҳои электронӣ дигар танҳо як воситаи пардохт набуда, онҳо ба яке аз омилҳои асосии рушди устувор, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва такмили идоракунии иқтисодӣ табдил ёфтаанд. Аз ин лиҳоз, динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ (адад) дар расми 3 нишон дода шудааст.

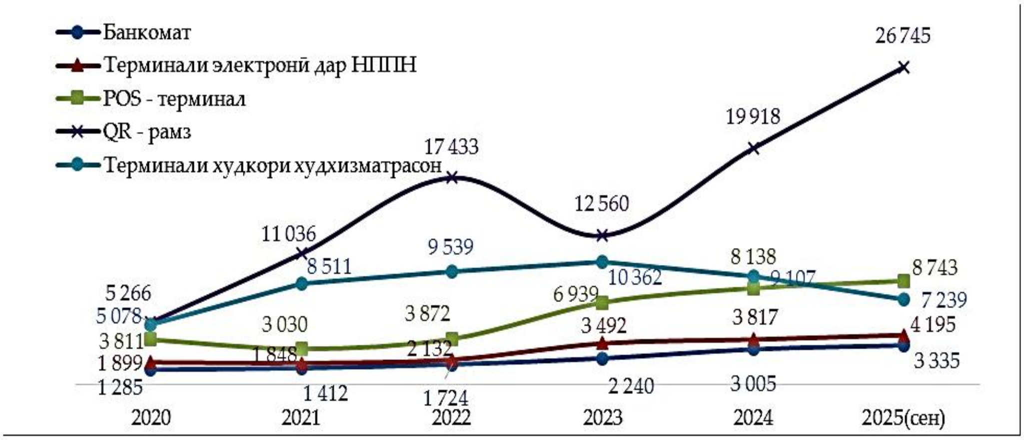

Сарчашма: [11]

Расми 3. – Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ (адад)

Дар давраи ҳисоботӣ шабакаи дастгоҳҳои пардохтӣ ва хизматрасонии нақдӣ дар кишвар тавсеа ёфта, шумораи банкоматҳо ба 3 335 адад ва нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ба 4 195 адад расида, мутаносибан 18,6% ва 12% афзоиш ёфт. Дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ 8 743 POS-терминал (12,4% бештар) ва 26 745 QR-рамзи ягона (47,7% бештар) насб гардид. Шумораи терминалҳои худкори худхизматрасон ба 7 239 адад расид. Аз ин метавон хулоса намуд, ки инфрасохтори пардохтҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ босуръат рушд карда, сатҳи дастрасӣ ба хизматрасониҳои

молиявӣ дар кишвар ба таври назаррас беҳтар шудааст.

Бо қаноатмандӣ метавон ишора намуд, ки рушди инфрасохтори пардохтӣ танҳо масъалаи технологӣ набуда, он дорои аҳаммияти амиқи иқтисодӣ ва стратегӣ мебошад. Аммо таҳдидҳои амнияти киберӣ, нобаробарии дастрасӣ дар минтақаҳои дурдаст ва ғайра, беш аз пеш бояд ба инобат гирифта шаванд. Тамоюлҳо нишон медиҳанд, ки рушди инфрасохтори пардохтӣ дигар равандест, ки ба ақиб баргаштан надорад. Аз ҳамин ҷост, ки пажуҳишгар Ю.Сидоркова қайд менамояд, ки "…рақамикунонӣ ҳамчун катализатори рушди устувор таъсири торафт бештаре ба сифати зиндагӣ ва ҳамгироии иқтисодӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мегузорад" [10].

Воқеан ҳам, имрӯз мо дар давраи босуръат тағйирёбандаи иқтисодӣ қарор дорем, ки дар он рақамикунонӣ ба унсури асосии пешрафт табдил ёфтааст. Бо татбиқ намудани технологияҳои рақамӣ ва тавсеаи низоми муосири иттилоотӣ метавонем дар ин самт боз ҳам дастовардҳои беназирро ба даст орем. Зеро рақамигардонӣ ба коҳиши гардиши нақдӣ мусоидат карда, на танҳо хароҷоти марбут ба муомилоти пулӣ ва хатарҳои марбута ба пули нақдро коҳиш меёбад, ҳамзамон, самаранокии амалиёти молиявиро низ торафт афзоиш медиҳад. Дар ин раванд, ҳар як гардиши маблағ сабт ва назорат шавад, ки ин ба афзоиши эътимод дар ҷомеа мусоидат мекунад. Пас рақамикунонии бахши иҷтимоӣ-иқтисодӣ на танҳо як равандест технологӣ, балки иқдоми стратегиест, ки метавонад иқтисоди миллиро ба зинаи нав барорад ва амнияти иқтисодиро тақвият бахшад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки мо ин равандро дастгирӣ намуда, тамоми имкониятҳои онро барои манфиати ҷомеа ва давлат самаранок истифода намоем.

Дар ин самт О.Муртазоев, Л.Ҳалимов, З.Султонов қайд менамоянд, ки "…имрӯз ҷомеаи ҷаҳониро рушди бо шароити зуд тағйирёбандаи муҳити инноватсионӣ фаро гирифта, бо суръати кайҳонӣ пеш рафта истодааст. Аз ин рӯ, ҳаёти имрӯзаи одамон бо истифодаи мақсадноку босамари технологияи рақамӣ ва рақамикунонӣ дар соҳаи истеҳсолот, тиҷорат ва хизматрасонӣ, муҳимтарин омили рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва инноватсионии мамлакат дониста мешаванд. Дар ин росто, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ қарор дошта, он барои рушди иқтисоди миллӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии мамлакат бениҳоят муҳим арзёбӣ мегардад" [5].

Алҳол дар самти рушди хизматрасониҳои иҷтимоӣ роҳбарияти олии кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, хизматрасониҳо дар бахшҳои муҳимми иҷтимоӣ, аз ҷумла: тандурустӣ, маориф, суғуртаи иҷтимоӣ ва дигар пардохтҳо ба шакли рақамӣ амалӣ карда мешаванд. Албатта, ин тадбирҳо барои мардум имкон фароҳам меоранд, ки ба хизматрасониҳо зуд ва бемонеа дастрасӣ пайдо кунанд. Бахусус, аҳаммияти ин раванд барои

сокинони минтақаҳои дурдаст ва кӯҳистонӣ хеле калон буда, онҳо метавонанд бе сафарҳои тулонӣ ва хароҷоти зиёд аз хизматрасониҳои зарурӣ саривақт истифода намоянд.

Тибқи мушоҳидаҳо, рақамӣ гардонидани хизматрасониҳо дар сатҳи шаффофият ва самаранокии идоракунӣ дар бахшҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда, барои рушди устувори кишвар ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум аҳаммияти калон дорад.

Зимнан, ин дастовардҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки Тоҷикистон қадамҳои устувор ва назаррас дар самти рақамкунонии равандҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мегузорад. Рақамкунонии идоракунӣ на танҳо самаранокиро афзун мекунад, балки ба рушди устувори иқтисод, беҳтар намудани сатҳи зиндагии шаҳрвандон ва баланд бардоштани шаффофияти кор дар соҳаҳои гуногун мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин дастовардҳо, барои таъмини рушди устувори минбаъда зарур аст, ки тақвияти дастгирии молиявӣ ва рақамии корхонаҳои хурду миёна, дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок ва рушди платформаҳои рақамии хизматрасонии давлатӣ, омӯзиш ва бозомӯзии мутахассисон, махсусан, дар самтҳои технологияҳои иттилоотӣ, инноватсия ва менеҷменти саноатӣ ва ғайра тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда шаванд.

Дар маҷмуъ, рақамикунонии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар Тоҷикистон марҳалаи сифатан навро пушти сар мекунад. Пешрафтҳои бадастомада дар соҳаи бонкдорӣ, аз ҷумла ташкили экосистемаҳои рақамӣ, тақвияти инфрасохтори пардохтҳо ва тавсеаи ҳамкориҳои мустақим, яке аз нишондиҳандаҳои муҳимми ин ҷараён мебошанд. Ин дастовардҳо на танҳо ба баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти низоми молиявӣ мусоидат мекунанд, балки барои рушди устувори иқтисод, беҳтарсозии шароити зиндагии аҳолӣ ва тақвияти рақобатпазирии кишвар дар сатҳи байналмилалӣ замина мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 22.12.2017, шаҳри Душанбе. [Захираи электронӣ] https://president.tj/event/missives/15376 (Санаи муроҷиат: 04.11.2025).

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 26.01.2021, шаҳри Душанбе. [Захираи электронӣ] http://www.president.tj/node/25005 (Санаи муроҷиат: 07.11.2025).

3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 23.12.2022, шаҳри Душанбе. [Захираи электронӣ] https://prezident.tj/event/'

missives/27245 (Санаи муроҷиат: 30.10.2025).

4. Идиев М. Масъалаҳои истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар гузаронидани мониторинги корхонаҳои кишоварзӣ / М.Идиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.–2022.–№. 2(78).–С. 228-240.–EDN VPNDEW.

5. Муртазоев О., Ҳалимов Л., Султонов З. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва равандҳои асосии ташаккулёбии он // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – Душанбе: ТГУК, 2023. – №4(45). – С.287-294

6. Муртазозода О. Таъмини иттилоотӣ–унсури муҳимтарини системаҳои автоматикунонидашудаи корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / О. Муртазозода, М. Идиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз.–Душанбе: Аржанг, 2024. – № 1 (85). – С. 110 – 121.

7. Одинаев Ҳ. Хусусиятҳои асосии экосистемаи бонкӣ дар шароити муосир // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз / Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Аржанг, 2025.–№1 (13). – С.195–206.

8. Раҳимзода Ш. Иқтисодиёту бонкдорӣ ва рушди онҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ / Р. Шариф, С. Махшулов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ.–2021. –№. 7.– С. 194-198.–EDN FJZZQQ.

9. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2024. –С. 9.

10. Сидоркова Ю. Цифровизация как катализатор устойчивого развития: влияние технологий на качество жизни и экономическую интеграцию в глобальном контексте / Ю.Е. Сидоркова // Мировые приоритеты социально-экономического развития в условиях цифровизации: вчера, сегодня, завтра: Сборник статей По итогам II международной конференции, Москва, 25 мая 2025 года.–Москва: Автономная некоммерческая организация научно-исследовательский центр в области организации управления «Содействие», 2025. –С.88-90. –edn lklela.

11. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон//Маблағҳои электронӣ [Захираи электронӣ] https://nbt.tj/tj/payment_system/mablaghoi-elektroni.php (Санаи муроҷиат: 03.10.2025).

12. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон//Рушди бозори кортҳои пардохтии бонкӣ [Захираи электронӣ] https://nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php (Санаи муроҷиат: 03.10.2025).

13. Усманова Т. Цифровизация и её влияние на социально-экономические процессы / Т. Усманова // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2025. – № 2(61). – С. 261–265.

ДОСТИЖЕНИЯ ТАДЖИКИСТАНА НА ЭТАПЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ,
кандидат экономических наук, доцент, первый заместитель
директора Центра стратегических исследований
при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Шохтемур 27;
тел.:(+992 37) 2-21-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

ИДИЕВ МАНУЧЕХР ХАЙРИДИНОВИЧ,
кандидат экономических наук, преподаватель кафедры управления
государственной финансовой и цифровой экономикой Академии
государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира 33;
тел.: (+992) 909-10-11-22; e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

В условиях стремительного развития мировой экономики и постоянных изменений конкурентной среды цифровизация является не просто технологическим процессом, а ключевым фактором повышения конкурентоспособности, прозрачности, эффективности управления и экономической устойчивости в эпоху экономической глобализации. В последние годы Таджикистан добился значительных успехов во внедрении информационных технологий, систем электронных платежей, цифровых сервисов и моделей цифрового управления, особенно в государственных, финансовых и социальных секторах. Активное участие предприятий и государственных учреждений в реализации цифровой трансформации позволило ускорить и повысить точность процессов сбора, передачи, обработки и обмена информацией, одновременно усилив возможности принятия управленческих решений.

Особое внимание в последние годы в Посланиях Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона уделяется развитию цифровой экономики и совершенствованию человеческого капитала как основного условия технологического и инновационного прогресса. В связи с этим человеческий капитал, особенно образованная молодежь, сегодня становится ключевым элементом продвижения цифровой экономики и устойчивого развития страны. Кроме того, цифровизация экономики, особенно банковского и финансового сектора, развивается быстрыми темпами. Использование электронных кошельков, онлайн-платформ, безналичных операций, цифровых экосистем и систем мониторинга способствует расширению финансового рынка, повышению

доверия граждан и развитию малого и среднего предпринимательства. Таким образом, Таджикистан находится на этапе цифровизации, где технологии, информация и инновации выступают в качестве основных двигателей устойчивого развития. В этой связи возникает необходимость глубокого изучения цифровизации социально-экономических процессов, их влияния на национальное развитие и роли цифровой финансовой инфраструктуры.

Ключевые слова: *цифровизация, человеческий капитал, электронные услуги, устойчивое развитие, цифровая экономика, информационные технологии, цифровые экосистемы, экономическая глобализация, инновации, электронные кошельки, прозрачность, цифровая трансформация.*

ACHIEVEMENTS OF TAJIKISTAN IN THE STAGE OF DIGITALIZATION OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES

MURTAZOZODA ORAZ,
Candidate of economic sciences, Associate professor, first deputy Director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992 37) 221-41-63; e-mail: oraz-2009@mail.ru

IDIEV MANUCHEHR KHAYRIDINOVICH,
Candidate of economic sciences, lecturer at the department of public finance management and digital economy, Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str.33;
tel.: (+992) 909-10 -11-22, e-mail: kolliji-omuzgori@mail.ru

In the context of rapid global economic development and the constant changes in the competitive environment, digitalization is not merely a technological process but a key factor in enhancing competitiveness, transparency, management efficiency, and economic sustainability in the era of economic globalization. In recent years, Tajikistan has made significant progress in the implementation of information technologies, electronic payment systems, digital services, and digital management models, especially in the public, financial, and social sectors.

The active participation of enterprises and government institutions in implementing digital transformation has enabled faster and more accurate processes of information collection, transfer, processing, and exchange, while simultaneously enhancing managerial decision-making capabilities.

In particular, in recent years, the Messages of the President of the Republic of Tajikistan, esteemed Emomali Rahmon, have emphasized the development of the digital economy and the improvement of human capital as essential conditions for technological and innovative advancement. In this context, human capital, especially educated youth, has become a key element in driving the digital economy and sustainable development of the country. Furthermore, the digitalization of the economy, especially the banking and financial sectors, has been developing rapidly. The use of electronic wallets, online platforms, cashless transactions, digital ecosystems, and monitoring systems contributes to the expansion of the financial market, increased public trust, and the development of small and medium-sized enterprises. Thus, Tajikistan is at the stage of digitalization, where technologies, information, and innovations act as the main drivers of sustainable development. In this context, there is a need for in-depth research into the digitalization of socio-economic processes, their impact on national development, and the role of digital financial infrastructure.

Keywords: *digitalization, human capital, electronic services, sustainable development, digital economy, information technologies, digital ecosystems, economic globalization, innovation, electronic wallets, transparency, digital transformation.*

УДК 334+338

ДОИР БА САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД
(натиҷаи таҳқиқоти сотсиологӣ)

ҶУРАХОНЗОДА САОДАТ ҶУРАХОН,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муовини директори Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел.: (+992) 907-98-69-13; e-mail:s.mutieva@mail.ru

СОДИҚОВА АНИСА ФАРҲОДОВНА,
муовини сардори Раёсати таҳлил ва ояндабинии масъалаҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел.: (+992) 92-630-09-72; e-mail: anisa.sf@mail.ru

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқоти сотсиологӣ доир ба самтҳои афзалиятноки рушди соҳибкории инноватсионӣ дар вилояти Суғд оварда шудааст. Таъкид гардидааст, ки барои рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишвар нақши соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории инноватсионӣ, хеле назаррас буда, бояд барои рушди он тадбирҳои мушаххас роҳандозӣ гашта, шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Қайд гардидааст, ки вилояти Суғд яке аз вилоятҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта буда, барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ хеле мусоид мебошад.

Калидвожаҳо: *минтақа, иқтисодиёт, соҳибкорӣ, соҳибкории инноватсионӣ, саноат, сармоя, кадрҳои баландихтисос, рақобат, манбаҳои маблағгузорӣ, имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ.*

Дигаргунсозии соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини рушди устувор, ҳалли масъалаҳои асосии амнияти иқтисодии иқтисоди миллӣ, рушд ва истифодаи технологияҳои нав дар истеҳсолот баррасии васеи масъалаҳои рушди соҳибкории инноватсиониро талаб менамояд. Тавре ки маълум аст, соҳибкорӣ асоси рушди ҳама гуна иқтисодиёт буда, то чӣ андоза шароит ва имкониятҳои мусоид барои соҳибкорӣ фароҳам оварда шаванд, ҳамон қадар суръати рушди иқтисодиёт баланд хоҳад шуд. Соҳибкории инноватсионӣ ин на танҳо ҷойҳои нави корӣ, истифодаи технология ё усулҳои нави истеҳсолот, балки афзоиши даромаднокии корхона ва аҳолӣ, рушди минтақа ва паст шудани сатҳи бекорӣ мебошад.

Олимони ватанӣ, аз ҷумла Р.Раҳимов, Я.Довгялло ва Ю.Юсуфбеков қайд менамоянд, ки «имрӯз гузариши давлат ба роҳи рушди инноватсионӣ асоси рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани некуаҳволии мардумро ташкил медиҳад. Рушди инноватсионии иқтисодиёт омили муайянкунандаи тағйирёбии миқдорӣ, сифатӣ ва сохторӣ дар иқтисодиёт ва рушди иқтисодӣ мегардад» [3, 53].

Бояд тазаккур дод, ки дар замони муосир бе пешбурди заминаи инноватсионии иқтисодиёт баланд бардоштани рақобатнокӣ ва нигоҳ доштани мавқеи устувор имконнопазир аст. Пажуҳишгари тоҷик Л.Саидмуродов таъкид менамоянд, ки «имрӯз талабот ба ташкили иқтисодиёти саноатию аграрӣ бо унсурҳои инноватсионӣ дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон муаммои гузариш ба стратегияи муосиргардонии босуръатро мегузорад. Ба ҳалли масъалаи мазкур бидуни фаъолнокии босуръати субъектҳои иқтисоди миллӣ, бе якҷоясозии тамоми қувва ва воситаҳое, ки дар ихтиёри давлат ва соҳибкор қарор доранд, ноил гардидан ба ҳадафҳои муосиргардонии иқтисодиёт, пешрафти илмию техникӣ, ташаккул ва истифодаи инноватсияҳо дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсонӣ ғайриимкон аст» [4, 19].

Зикр кардан, бамаврид аст, ки дар кишвар барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ, аз ҷумла соҳибкории инноватсионӣ, як қатор тадбирҳо, аз қабили муҳайё сохтани заминаи қонунгузорӣ, бахусус, қабул гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» аз 16 апрели соли 2012, қабули маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар соҳаи моликияти зеҳнӣ, стратегия ва барномаҳо, ҷорӣ намудани имтиёзҳои андозию гумрукӣ, ба кор даровардани интернет–портали миллии инноватсионӣ, таъсиси Муассисаи давлатии «Ташаккул ва рушди соҳибкории Тоҷикистон» ва дигар тадбирҳо дар ин самт андешида шудаанд. Фаъолияти соҳибкорӣ, бахусус, соҳибкории инноватсионӣ яке аз ҷузъҳои сиёсати фаъоли танзими бозори меҳнат, яъне «ин рушди иқтидори инсонии кишвар, рушди малака, дониш ва малакаи кормандон, ба ин васила баланд бардоштани имкониятҳои шуғл, рушди фаъолияти соҳибкорӣ, худмаблағгузорӣ ва ғайра» [1] мебошад. Бозори меҳнат ва соҳибкории инноватсионӣ бо ҳам алоқаманд ва ба ҳам вобастаанд. Рушди соҳибкории инноватсионӣ ба ташаккули ҷойҳои нави корӣ ва тахассусҳои нав, тағйирот дар сохтори шуғл ва баланд бардоштани тахассуси корманд мусоидат менамояд.

Бояд қайд кард, ки «дар замони муосир гузариш ба роҳи инноватсионии рушд ин омили асосии тараққиёти устувори иқтисодиёт, таъмини рақобатпазирии давлат дар шароити ҷаҳонишавию рушди илмию техникӣ ва болоравии сатҳи зиндагии аҳолӣ мебошад. Фаъолияти инноватсионӣ асоси рушди ҷомеаи муосирро ташкил дода, самтҳои

афзалиятноки сиёсати иқтисоди миллиро дар рушди технологияҳо муайян мекунад ва ба тағйироти иҷтимоию фарҳангӣ таъсир мерасонад» [6]. Бояд тазаккур дод, ки «барои ноил гардидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар рушди соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории инноватсионӣ нақши назаррасро мебозад. Дар ин раванд рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва баланд бардоштани иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ мувофиқи мақсад мебошад» [5]. Яъне барои рушди иқтисодии кишвар дар умум ва шаҳру ноҳияҳои он дар алоҳидагӣ ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ зарур буда, он барои дастрасӣ ба технологияи пешрафта, таҷрибаи идоракунӣ, шиносоӣ бо стандартҳои байналмилалии сифат, рақобатпазирӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат менамояд.

Вилояти Суғд дорои иқтидори зарурии иқтисодӣ барои рушди навъҳо ва шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла соҳибкории инноватсионӣ, мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки мувофиқи омори расмӣ дар соли 2024 дар вилоят 27,8% шахсони ҳуқуқӣ ва 35,6% соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда, инчунин, 32,6% корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ фаъолият менамоянд.

Дар баробари ин, бо мақсади дақиқ ва пурра таҳия намудани масъалаи мазкур омӯзиши афкори коршиносон ва соҳибкорони вилояти Суғд, бахусус, шаҳрҳои Хуҷанду Истаравшан ва ноҳияи Бобоҷон Ғафуров бо ҷалби 50 нафар соҳибкорон баргузор карда шуд. Аз миқдори умумии иштирокчиёни пурсиш 68% мардҳо ва 32% занҳо ташкил намуданд. Синну соли пурсидашавандагон аз 18 то 35 сола – 26%, аз 36 то 45 сола – 30%, аз 46 – 55 сола 32%, аз 56 – 63сола 10% аз 63 боло–2%-ро ташкил дод. Сатҳи маълумоти пурсидашавандагон 72% – олӣ, 6% – олии нопурра, 2% – миёнаи махсус, 8% – миёнаи пурра ва 12% – миёнаи нопурра буд.

Шакли ташкилию ҳуқуқии соҳибкорони бо пурсиш фаро гирифташуда, асосан ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд – 82%, соҳибкории бо патент фаъолияткунанда – 10%, соҳибкории бо шаҳодатнома фаъолияткунанда – 4%, КМТТ ҶДММ–2% ва муассисаи таълимӣ – 2% буданд.

Самти асосии фаъолияти соҳибкорони пурсишдашаванда асосан саноат – 61%, савдо (молҳои саноатӣ, пойафзор, либоси занона ва кӯдакона) ва хӯроки умумӣ–10,2%, сохтмон– 10,2%, хизматрасонии маишӣ (дӯзандагӣ, қаннодӣ ва ғ.) – 6,8%, хизматрасонии соҳаи нақлиёт – 3,4%, хизматрасонии техникӣ – 3,4%, фармасевтика (дорусозӣ) – 3,4% ва муассисаи таълимии ғайридавлатӣ – 1,7%-ро дар бар мегирифт.

Дар рафти таҳқиқот ҷиҳати муайян намудани андешаи соҳибкорон доир ба мазмун ва моҳияти мафҳуми «соҳибкории инноватсионӣ» ба онҳо саволи “Ба андешаи Шумо соҳибкории инноватсионӣ чист?» пешниҳод гардид. Таҳлили ҷавобҳои пурсидашавандагон нишон дод, ки соҳибкорон

мафҳуми *«соҳибкории инноватсионӣ»*-ро дуруст дарк намуда, кӯшиш менамоянд, ки дар фаъолияти худ аз техника ва технологияҳои нави замонавӣ истифода баранд. Ҷавобҳои соҳибкорон муфассал дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Андешаи соҳибкорон доир ба мафҳуми «соҳибкории инноватсоионӣ»

Мафҳуми "соҳибкории инноватсоионӣ»	%
Истифодаи технологияҳои нав.	18,0
Соҳибкороне, ки самти фаъолияти худро бо технологияҳои замонавӣ мутобиқат карда, фаъолият менамояд.	8,0
Соҳибкорие, ки ба рушди технологияҳои нав, инноватсионӣ ва маҳсулоти нав ва ғ. равона гардидааст.	6,0
Баланд намудани сифат, истеҳсолот, ҷойи кор ва даромад.	6,0
Истеҳсоли маҳсулоти мутобиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ ва истифодаи технологияҳои навтарин дар фаъолият.	6,0
Инсоне, ки на танҳо соҳибкор аст, инчунин, дар ҷустуҷуи идеяи ё хизматрасонии нав мебошад.	6,0
Ин афзоиши сифату рушди самаранокии истеҳсолот ва маҳсулоти бозорталабро таъмин менамояд. Навсозӣ барои рушди истеҳсолот.	4,0
Ин тавассути ихтироъкорӣ ва ғояи нав ба роҳ мондани фаъолият мебошад.	4,0
Ин фаъолияти соҳибкориест, ки ба эҷод, татбиқ ва тиҷоратикунонии маҳсулот, хизматрасонӣ, раванд ё технологияҳои нав равона шудааст.	4,0
Баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва бо ҷойи кори доимӣ таъмин кардани кормандон, кам кардани муҳоҷирати меҳнатӣ.	4,0
Идора ва ҷорӣ намудани технологияи муосир ва ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ.	4,0
Ин навоварӣ барои рушди самаранокӣ дар истеҳсолот ва таъмини бозор бо маҳсулоти хушсифати ба стандарт ҷавобгӯй.	2,0
Соҳибкории инноватсионӣ фаъолияти соҳибкориест, ки ба татбиқи навовариҳо дар маҳсулот, хизматрасонӣ, технология, раванди истеҳсолот, идоракунӣ ё моделҳои бизнес равона шудааст.	2,0
Истифодаи техника, методҳо, барномаҳои пешрафта ва рақамикунонии истеҳсолот.	2,0
Ин як намуди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, ки бо таҳия, татбиқ ва тиҷоратикунони ғояҳо, технологияҳо, маҳсулот ва хизматрасониҳои нав алоқаманд аст, ки бозорро ба таври назаррас тағйир медиҳад.	2,0
Соҳибкори дорандаи тахассуси технологияи компютерӣ.	2,0
Ба савол ҷавоб надоданд.	20,0
Ҳамагӣ	**100**

Дар баробари ин, ба пурсидашавандагон саволи «Шумо дар фаъолияти худ аз техника, таҷҳизот ё хатҳои нави технологиву инноватсионӣ истифода мебаред?» пешниҳод гардид. Аз шумораи умумии соҳибкорони бо пурсиш фаро гирифта шуда, 80% ҷавоби «Ҳа» ва 16% ҷавоби «Не»–ро интихоб намуда, 4% иброз доштанд, ки «кӯшиш карда истодаам, омӯхта ҷорӣ намоям».

Ба саволи "Ба андешаи Шумо бартарии истифодаи техника, таҷҳизот ё хатҳои нави технологӣ – инноватсионӣ дар чӣ ифода меёбанд?" соҳибкорон

чунин ҷавобҳо пешниҳод намуданд: «Дар баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот» – 29,7%, «беҳтар кардани сифати маҳсулот»–18,9%, «беҳтар кардани шароити кор»–12,6%, «кам кардани таъсири манфӣ ба муҳити зист»–11,7%, «афзоиши даромад»–11,7%, «ҳамаи номбаршуда» –12,6%, «намедонам» –0,9% ва «сарфаи вақт» –1,8%.

Ҳамзамон, ба соҳибкорон саволи "Ба андешаи Шумо барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ягон мушкилот ё монеа мавҷуд аст?" пешниҳод гардид (ҷадвали 2.). Соҳибкорон асосан омилҳои зеринро ҳамчун мушкилот ё монеа дар пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ номбар намуданд:

- норасоии маблағҳои озоди гардон – 11,3%;
- фоизи баланд ва муҳлати бениҳоят ками қарз – 9,9%;
- мушкилот дар дастрасӣ ба захираҳои қарзию молиявии имтиёзнок – 9,2%;
- норасоии мутахассисони сохибтаҷриба – 8,5%;
- мавҷуд набудани рақобати озоду шаффоф дар бозор – 7,7%;
- воридоти зиёди молу маҳсулот – 7,7%;
- дастрас набудани ашёи хом бо сабабҳои надоштани маблағҳои озоди гардон барои захира кардани он – 6,3%.

Ҷадвали 2.

Мушкилот дар пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсоионӣ

Номгӯйи мушкилот	%
Норасоии маблағҳои озоди гардон	11,3
Фоизи баланд ва муҳлати бениҳоят ками қарз	9,9
Мушкилот дар дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ молиявии имтиёзнок	9,2
Норасоии мутахассисони сохибтаҷриба	8,5
Мавҷуд набудани рақобати озоду шаффоф дар бозор	7,7
Воридоти зиёди молу маҳсулот	7,7
Дастрас набудани ба ашёи хом бо сабабҳои надоштани маблағҳои озоди гардон барои захира кардани он	6,3
Мушкилот дар дарёфти нуқтаҳои фурӯши маҳсулот	5,6
Кам шудани талабот бо сабабҳои воридоти зиёди молу маҳсулот аз хориҷи кишвар	4,9
Зиёд будани ашхоси миёнарав дар бозор	4,2
Мушкилот барои ба даст овардани таҷҳизот ва технологияҳои пешқадами муосир	3,5
Мунтазам афзоиш ёфтани нархи воситаҳои истеҳсолӣ (нуриҳои менералӣ, сӯзишворӣ)	2,8
Базаи технологӣ намерасад	2,8

Мушкилот бо таъмини об	2,8
Вақт, пул, захираҳо вуҷуд надоранд	2,1
Таҷрибаи корӣ намерасад	2,1
Мушкилот бо таъмини барқ	2,1
Ба сифати гарав қабул нагардидани таҷҳизоту иншооти бунёдшаванда	1,4
Ба сифати гарав истифода нагардидани сертификати ҳуқуқи истифодабарии замин дар муассисаҳои қарздиҳанда	1,4
мавҷуд намебошад	1,4
Баланд будани вазни қиёсии андоз	1,4
Контрабандаи маҳсулоти монанд	0,7
Ҳамагӣ	**100**

Инчунин, ба соҳибкорон саволи «Ҳоло корхона, ташкилот ё хоҷагии Шумо бо иқтидори пурра фаъолият менамояд?» пешниҳод гардид. Аз таҳлили муайян шуд, ки 52% соҳибкорон бо иқтидори пурра ва 4% соҳибкорон бо иқтидори 20%–30% фаъолият намуда, 44% соҳибкорон бошанд, бо иқтидори пурра фаъолият намекунанд.

Дар баробари ин, аз соҳибкороне, ки ҷавоби «Не»–ро интихоб намуданд, сабаби бо иқтидори пурра фаъолият накардани онҳо пурсида шуд: «Агар «Не», пас сабабҳои ба иқтидори пурра фаъолият накардани корхона, ташкилот ё хоҷагии худро шарҳ медодед?». Соҳибкорони пурсидашаванда ҳамчун сабабҳои асосии ба иқтидори пурра фаъолият накардани корхона, ташкилот ё хоҷагии худро чунин арзёбӣ намуданд: бо сабаби норасоии маблағи кофӣ барои ашёи хом, корхона навтаъсис буда, таҷҳизоти инноватсионӣ ворид карда шуда истодаанд, навтаъсис ва ба бозор ҳоло дохил нашудаем, норасоии кадрҳо, бо корхонаҳои Чин ва Русия рақобат кардан лозим аст, афзоиш ёфтани нархи воситаҳои истеҳсолӣ, норасоии барқ дар фасли зимистон, ҳар сол пешравӣ лозим мебошад, техника ва технологияҳо ва маҳсулоти нав талаб карда мешавад, набудани бозори фурӯш, баланд будани арзиши аслии маҳсулот, воридоти бисёри маҳсулоти монанд дар бозор ва ғайра. Ҷавобҳои соҳибкорон муфассал дар ҷадвали 3. муфассал дарҷ гардидаанд:

Ҷадвали 3.

Сабабҳои ба таври пурра фаъолият накардани соҳибкорон

Сабабҳои ба таври пурра фаъолият накардани корхона, ташкилот	%
Сабаби асосӣ ин норасоии маблағи кофӣ барои ашёи хом	11,1
Корхона навтаъсис буда, таҷҳизоти инноватсионӣ ворид карда шуда истодааст	11,1
Навтаъсис, ба бозор дохил нашудаем	11,1
Норасоии кадрҳо	7,4
Бо корхонаҳои Чин ва Русия рақобат кардан лозим аст	7,4
Афзоиш ёфтани нархи воситаҳои истеҳсолӣ	7,4
Норасоии барқ дар фасли зимистон	7,4
Ҳар сол пешравӣ лозим, техника ва технологияҳо ва маҳсулоти нав талаб карда	7,4

мешавад	
Набудани бозори фурӯш	7,4
Баланд будани арзиши аслии маҳсулот, воридоти бисёри маҳсулоти монанд дар бозор	7,4
Бо сабаби хизматрасонӣ (идора)	3,7
Норасоии биноҳои таълимӣ ва хобгоҳ	3,7
Рақобат, ба фурӯш нарафтани маҳсулоти истеҳсолшуда	3,7
Дастрас набудани ашёи хом	3,7
Ҳамагӣ	**100**

Ҳамзамон, ба соҳибкорон саволи «Оё Шумо дар мавриди ба қадри зарурӣ захира ва дастрас намудани ашёи хом мушкилӣ доред?» пешниҳод гардид. Аз шумораи умумӣ 54% соҳибкорон иброз доштанд, ки дар ин самт мушкилӣ надоранд, 22% соҳибкорон бо мушкилӣ дучор мегарданд, 8% соҳибкорон «баъзан вақт» ва 2% «баъзан бо сабаби норасоии маблағ» мушкилӣ мекашанд. Ҳамчунин, 4% соҳибкорон қайд карданд, ки “маблағҳои озоди гардон барои захира лозим аст» ва 2% «мушкилӣ дар интиқолдиҳӣ (транспортировка) вобаста ба вазъи давлатҳои воридкунанда мебошад». Боқимонда 8% ба савол ҷавоб надоданд.

Дар баробари ин, ба соҳибкорон саволи “Ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолкардаатон бештар кадом омилҳо таъсир мерасонанд?» пешкаш карда шуд. Тибқи ҷавобҳои пурсидашавандагон ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолкардаи соҳибкорон бештар омилҳои зерин таъсир мерасонанд: баланд шудани нархи ашёи хом ва хизматрасониҳо 18,8%, рақобат дар бозор 14,5%, қувваи барқ 13%, музди меҳнат 7,2%, иҷора 5,8%, андоз 4,3% ва роҳкиро 5,8% таъсир мерасонанд (ниг. ба диаграммаи 1). Ҳамзамон, 2,9% соҳибкорон қайд карданд, ки «ягон омил таъсир намерасонад».

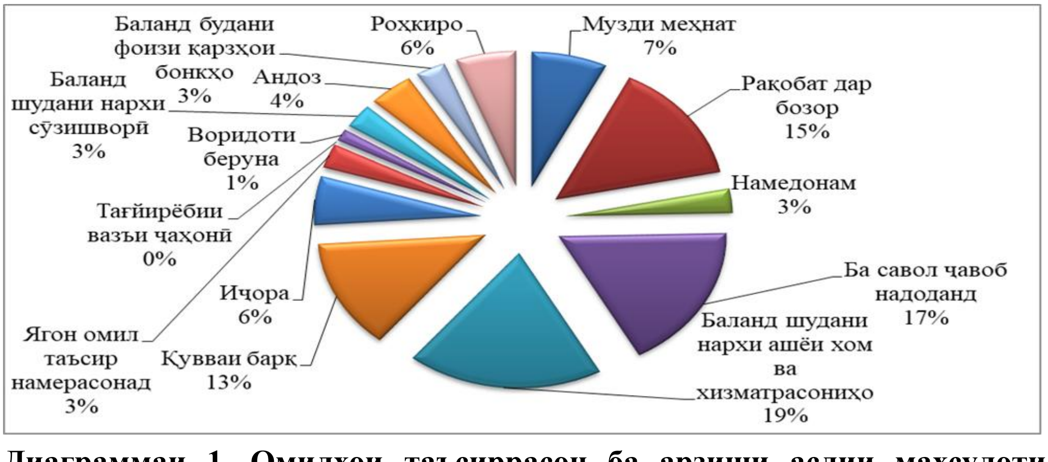

Диаграммаи 1. Омилҳои таъсиррасон ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолкардаи соҳибкорони бо пурсиш фаро гирифташуда.

Ба саволи «Оё дар корхонаи Шумо норасоии кадрҳои баландихтисос ба мушоҳида мерасад?» 50% соҳибкорон ҷавоби «Ҳа», 48% ҷавоби «Не» ва 2% ҷавоби «дигар»-ро интихоб намуданд. Ҳамзамон, аз таҳлили ҷавобҳо ба саволи «Шумо дар фаъолияти худ асосан аз кадом манбаъҳои маблағгузорӣ

истифода мебаред?» маълум гардид, ки соҳибкорон дар фаъолияти худ бештар маблағҳои худӣ 44,7%, қарзҳои бонкӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявӣ 34,2%, қарз аз шиносон 11,8%, қарзҳо аз бонк ва дигар ташкилотҳои қарзии молиявии хориҷӣ 7,9% ва 1,3% грантҳои президентӣ истифода мебаранд (ниг. ба диаграммаи 2).

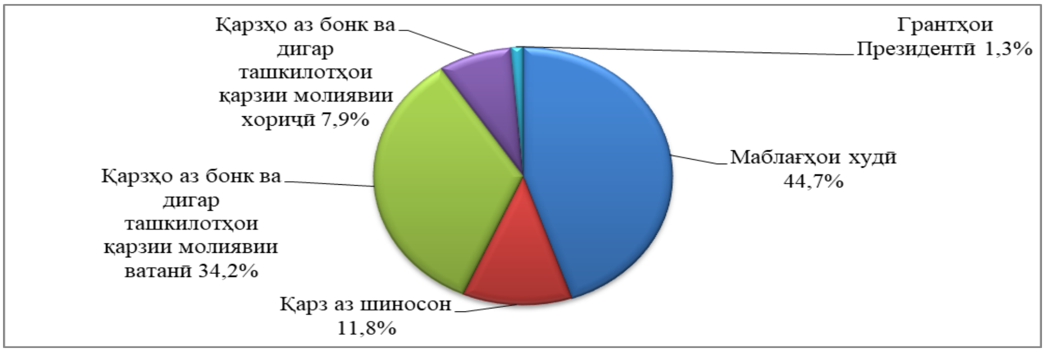

Диаграммаи 2. Манбаъҳои маблағгузорие, ки соҳибкорони бо пурсиш фаро гирифташуда истифода мебаранд

Ҳамчунин, дар рафти таҳқиқот доир ба дастрасии қарзҳои пешниҳодшавандаи ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба соҳибкорон саволгузорӣ карда шуд: «Оё қарзҳое, ки ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар барои соҳибкорон пешниҳод менамоянд, ба Шумо дастрас аст?». Дар ҷавоб 61,5% соҳибкорон иброз доштанд, ки қарзҳо дастрас аст, 25% соҳибкорон ҷавоби «Не»-ро интихоб намуданд. 7,7% соҳибкорон бо ташкилотҳои қарзию молиявӣ ҳамкорӣ накардаанд ва 5,8% ба савол ҷавоб надоданд. Дар баробари ин, вобаста ба сабабҳои ба ташкилотҳои қарзию молиявӣ муроҷиат накардани соҳибкорон қайд гардид, ки онҳо «маблағи заруриро доро мебошанд» – 38,5%, ба савол ҷавоб надоданд – 53,8% ва 7,7% андеша доранд, ки грантҳо барои корхонаҳои ғайридавлатӣ нест, асосан барои давлатӣ мебошанд.

Ҳамчунин, ба соҳибкорон саволи «Оё Шумо аз имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукии дар қонунгузорӣ пешбинигардида истифода мебаред?» пешниҳод гардид. Аз шумораи умумии соҳибкорон 74% қайд карданд, ки аз имтиёзҳои андозиву гумрукӣ истифода мебаранд, 10% истифода намебаранд ва 16% иброз доштанд, ки “огоҳ нестанд» (ниг. ба диаграммаи 3).

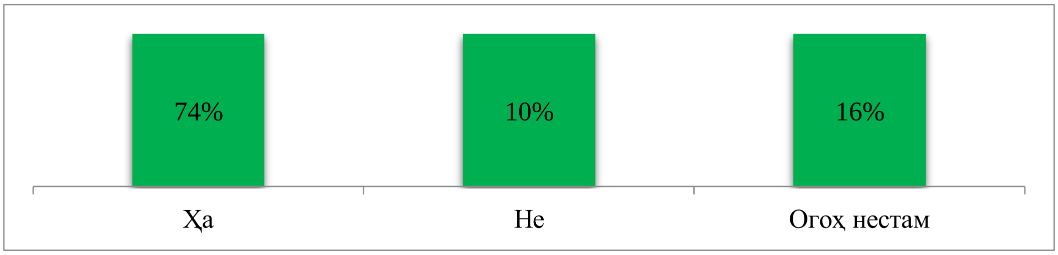

Диаграммаи 3. Оё Шумо аз имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукии дар қонунгузорӣ пешбинигардида истифода мебаред?

Дар баробари ин, аз соҳибкорон пурсида шуд, ки «Оё Шумо бо сохтору мақомоти давлатӣ вобаста ба масъалаҳои соҳибкорӣ ҳамкорӣ менамоед (барои гирифтани машварат доир ба ташкил ё пешбурди фаъолият, донистани ҳуқуқу уҳдадориҳо ва ғ.)?». Дар ҷавоб 64%-и соҳибкорон тасдиқ намуданд, ки бо мақомоти давлатӣ ҳамкорӣ менамоянд, 36%-и боқимонда бошанд, гуфтанд, ки дар ин самт ҳамкорӣ накардаанд.

Барои муайян намудани муносибати мақомоти давлатӣ бо соҳибкорон ба онҳо саволи «Кадоме аз мақомоти давлатии зерин бештар ба фаъолияти Шумо монеа эҷод менамоянд?» пешниҳод гардид. Тибқи андешаҳои соҳибкорон, бештар ба фаъолияти онҳо нозироти андоз – 22,5%, нозироти гумрук – 15,5%, хадамоти санитарию эпидемиологӣ – 7%, хадамоти сӯхторхомӯшкунӣ – 7%, Кумитаи бехатарии озуқаворӣ – 2,8%, Агентии миллӣ оид ба сиёсати зиддимонополӣ – 2,8%, хадамоти давлатии назоратӣ дар соҳаи энергетика – 2,8% ва ҳифзи муҳити зист – 1,4% мушкилӣ ё монеа эҷод менамоянд. Ҳамчунин, 1,4% қайд карданд, ки “монеа вуҷуд надорад» ва 1,4% «ба савол ҷавоб надоданд».

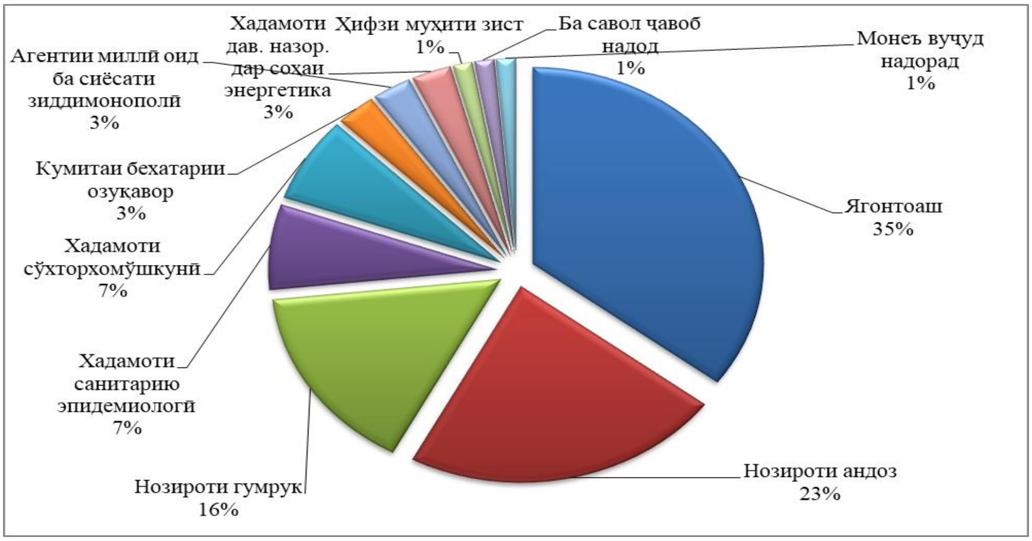

Диаграммаи 4. Кадоме аз мақомоти давлатии зерин бештар ба фаъолияти Шумо монеа эҷод менамоянд?

Дар рафти таҳқиқот аз андешаи соҳибкорон доир ба саволи «Ба андешаи Шумо барои пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ кадом самтҳо афзалиятнок мебошанд?», муайян гардид, ки барои пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ самтҳои афзалиятнок ин саноати коркард – 39,1%, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт – 10%, соҳаи кишоварзӣ – 9,1%, саноати истихроҷ – 7,3%, саноати хӯрокворӣ – 7,3%, сохтмон – 6,4%, фармасевтика (дорусозӣ) – 6,4%, хизматрасонии техникӣ – 6,4%, савдо (молҳои саноатӣ, пойафзор, либоси занона ва кӯдакона) – 3,6%, моҳипарварӣ – 2,7% ва хизматрасонии маишӣ – 0,9% мебошанд (ниг. ба диаграммаи 5).

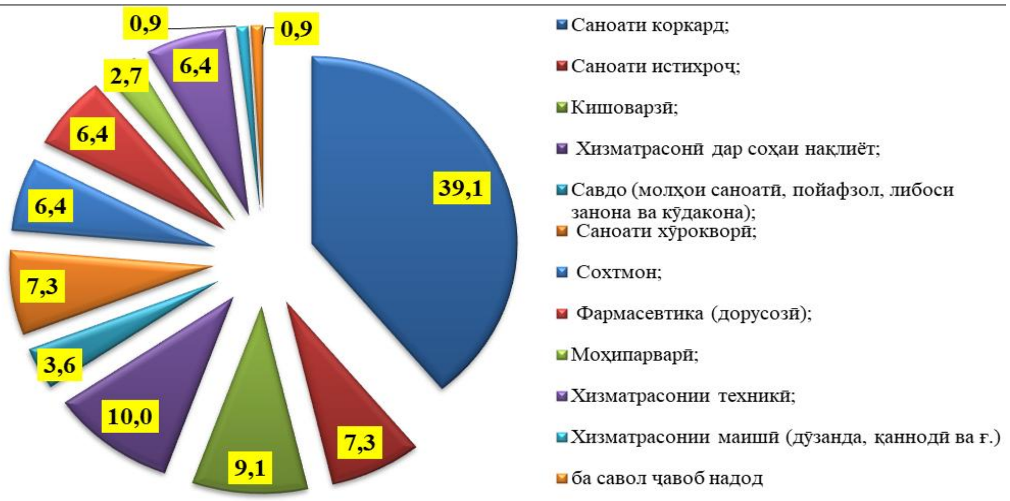

Диаграммаи 5. Самтҳои афзалиятнок барои пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ тибқи андешаи соҳибкорони бо пурсиш фаро гирифташуда.

Мавриди зикр аст, ки дар рафти таҳлил, ҳамчунин, саволи «Барои зиёд намудани сафи соҳибкорони инноватсионӣ кадом тадбирҳо бояд роҳандозӣ шаванд?» пешниҳод гардида, тадбирҳои мусоидкунанда барои зиёд намудани сафи соҳибкорони инноватсионӣ муайян карда шуданд:

- Ҷорӣ намудани имтиёзҳои иловагӣ барои соҳибкорони инноватсионӣ – 21,9%;
- Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ – 19%;
- Шароитҳои махсус барои ҷалби маблағгузорӣ – 17,5%;
- Рушди фарҳанги соҳибкорӣ ва инноватсия – 9,5%;
- Таъсиси низоми бозомӯзии касбӣ – 6,6%;
- Сохтани инфрасохтори дастгирӣ – 5,8%;
-Ташвиқи фаъолияти марказҳо барои кумак ва ҳамкорӣ бо соҳибкорони инноватсионӣ –5,1%;
- Вусъат бахшидани тиҷоратикунонии дастовардҳои илмию инноватсионӣ – 5,1%;
- Ҳамаи номбаршуда – 5,1%;
- Дастгирии иттилоотӣ ва методӣ – 4,4%.

Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки вилояти Суғд минтақаи аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта буда, рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва баланд бардоштани иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ мусоидат менамояд. Барои рушди босамари иқтисодии минтақаҳои кишвар, аз ҷумла вилояти Суғд, рушди соҳибкорӣ, махсусан, соҳибкории инноватсионӣ, нақши бориз мебозад. Дар ин раванд рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ барои истифодаи самараноки захираҳои мавҷуда ва баланд бардоштани

иқтисодиёти минтақаҳои ҷумҳурӣ, дастгирии фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ва фароҳам овардани фазои мусоид барои пешбурди чунин фаъолият мувофиқи мақсад мебошад. Чи тавре, ки муҳаққиқи ватанӣ С.Комилов қайд менамояд: «Гузариш ба модели инноватсионӣ амалӣ намудани лоиҳаҳои рушди инноватсиониро дар ҳошияи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар назар дошта, ба ташаккули ҳамкории мутақобилан судманди давлат ва бизнес мусоидат менамояд. Ташаккули ниҳодҳои ҳамкории давлат ва бизнес ҳадафи сиёсати рушди инноватсионии иқтисодиёт мегардад» [2].

Рушди соҳибкории хурду миёна, таъсиси корхонаҳои муштарак ва замонавӣ дар вилояти Суғд ба ҷорӣ намудани техника ва технологияи нав дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот мусоидат кардаанд. Ширкатҳои ватанӣ, ки бо давлатҳои ҳамсоя робита барқарор кардаанд, дар шароити рақобати шадид кор карданро меомӯзанд, менеҷерон ва кормандоне, ки аз ҳисоби сокинони маҳаллӣ ба кор қабул карда мешаванд, дониши нав мегиранд ва дар асоси технологияи воридгардида малакаи касбии худро баланд мебардоранд.

Дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки соҳибкорони вилоят моҳияти мафҳуми «соҳибкории инноватсионӣ», бартарии истифодаи техника, таҷҳизот ё хатҳои нави технологӣ – инноватсионӣ дар раванди истеҳсолотро хуб дарк менамоянд ва барои дар фаъолияти худ татбиқ намудани он кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Дар баробари ин, дар раванди таҳқиқот маълум гардид, ки ҳоло барои пеш бурдани фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ баъзе мушкилот мавҷуданд, аз ҷумла, норасоии маблағҳои озоди гардон, дарсади (фоизи) баланд ва муҳлати бениҳоят ками қарзҳои пешниҳодшаванда, мушкилот дар дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ– молиявии имтиёзнок, норасоии мутахассисони сохибтаҷриба, мавҷуд набудани рақобати озоду шаффоф дар бозор, воридоти зиёди молу маҳсулоти монанд.

Тавре ки таҳлил нишон медиҳад, зарфиятҳои мавҷудаи истеҳсолии баъзе корхонаҳо самаранок истифода намешаванд. Сабабҳои истифодаи нопурраи зарфиятҳои истеҳсолӣ гуногунанд. Дар навбати аввал, норасоии маблағ барои харидани намудани ашёи хом ва гарон будани ашёи хоми хориҷии воридшаванда, афзоиш ёфтани нархи воситаҳои истеҳсолӣ, тахассуси номувофиқи қувваи корӣ, набудани бозори фурӯш, сатҳи пасти идоракунӣ мебошад. Ҳамаи ин арзиши маҳсулоти истеҳсолшударо нисбат ба дигар маҳсулоти арзони воридотӣ гаронтар мекунад. Азбаски истеъмолкунандагон ба нархи маҳсулот осебпазиранд, онҳо молҳои арзонтари воридотиро афзалтар медонанд, ки ин ба коҳиши фаъолияти корхонаҳои ватанӣ оварда мерасонад. Сабаби дигари истифодаи нопурраи зарфияти (иқтидори) истеҳсолии корхонаҳои амалкунанда арзиши баланди ҷалби сармоягузорӣ барои рушди истеҳсолот мебошанд.

Дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки барои пешбурди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ дар вилояти Суғд самтҳои афзалиятнок: саноати коркард, саноати истихроҷ, кишоварзӣ, хизматрасонӣ дар соҳаи нақлиёт, савдо (молҳои саноатӣ, пойафзор, либоси занона ва кӯдакона), саноати хӯрокворӣ, фармасевтика (дорусозӣ), моҳипарварӣ ва хизматрасонии техникӣ мебошанд.

Ҳамзамон, соҳибкорон пешниҳод намуданд, ки барои зиёд намудани сафи соҳибкорони инноватсионӣ тадбирҳои ҷорӣ намудани имтиёзҳои иловагӣ барои соҳибкорони инноватсионӣ, шароитҳои махсус барои ҷалби маблағгузорӣ, пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, рушди фарҳанги соҳибкорӣ ва инноватсия, таъсиси системаи бозомӯзии касбӣ, сохтани инфрасохтори дастгирӣ, ташвиқу тарғиби фаъолияти марказҳо барои кумак ва ҳамкорӣ бо соҳибкорони инноватсионӣ, дастгирии иттилоотиву методӣ ва вусъат бахшидани тиҷоратикунонии дастовардҳои илмию инноватсионӣ бояд роҳандозӣ шаванд.

АДАБИЁТ

1. Джурахонзода С.Дж. Повышение роли службы занятости населения в процессе трудоустройства на рынок труда Таджикистана//Таджикистан и современный мир. -Душанбе, 2024. –№4 (88).–С.163.
2. Комилов С. Дж. Особенности государственно – частного партнерства в инновационной сфере//Таджикистан и современный мир.–Душанбе, 2017.–№3 (53). –С.157–161.
3. Рахимов Р.К., Довгялло Я.П., Юсуфбеков Ю.Р. Исследование динамики и структуры добавленной стоимости в контексте инновационного развития экономики Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2017. – С. 53;
4. Саидмурадов Л.Х. Стратегические ориентиры развития национальной экономики Таджикистана//Таджикистан и современный мир. –Душанбе, 2017. –№3 (53).–С.19.
5. Содиқова А.Ф. Самтҳои асосии рушди нишондиҳандаҳои иқтисодии вилояти Суғд дар ҳошияи ҳадафҳои стратегии мамлакат//Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. –Душанбе, 2025. –№3 (91).–С–155;
6. Содиқова А.Ф. Самтҳои такмили рушди соҳибкории инноватсионӣ. [Захираи электронӣ] URL: https://mts.tj/samtҳoi-takmili-rushdi-soҳibkorii-innovatsionӣ/ (Санаи муроҷиат: 13.12.2024).

О ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

(результат социологического исследования)

ДЖУРАХОНЗОДА САОДАТ ДЖУРАХОН,
кандидат экономических наук, заместитель директора Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шохтемур 27;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: s.mutieva@mail.ru

САДЫКОВА АНИСА ФАРХОДОВНА,
заместитель начальника Управления анализа и прогнозирования вопросов предпринимательства и частного сектора Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шохтемур 27;
тел.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

В данной статье представлены результаты социологического исследования по приоритетным направлениям развития инновационного предпринимательства в Согдийской области. Подчеркнуто, что для дальнейшего развития экономики страны, роль предпринимательства, в том числе инновационного предпринимательства, очень значительна, в связи с этим должны быть приняты конкретные меры и созданы благоприятные условия для её развития. Отмечено, что Согдийская область является одним из экономически развитых регионов, способствующих развитию инновационной предпринимательской деятельности.

***Ключевые слова**: регион, экономика, предпринимательство, инновационное предпринимательство, промышленность, инвестиции, квалифицированные кадры, конкуренция, источники финансирования, налоговые и таможенные льготы и преференции.*

ON THE PRIORITY DIRECTIONS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN SUGHD REGION

(the result of a probing sociological study)

JURAKHONZODA SAODAT JURAKHON,
candidate of economic sciences, deputy director of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 907-986-913; e-mail: s.mutieva@mail.ru

SODIQOVA ANISA FARHODOVNA,
deputy Head of the Department for analysis and forecasting of entrepreneurship and private sector of Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 926-300-972; e-mail: anisa.sf@mail.ru

This article presents the results of a sociological study on priority areas for the development of innovative entrepreneurship in the Sughd region. It was emphasized that entrepreneurship, including innovative entrepreneurship, plays a very significant role in the further development of the country's economy, in this regard, specific measures should be taken and favorable conditions should be created for its development. It was noted that the Sughd region is one of the most economically developed regions, contributing to the development of innovative entrepreneurship.

Keywords: *region, economy, entrepreneurship, innovative entrepreneurship, industry, investment, qualified personnel, competition, sources of financing, tax and customs privileges and benefits.*

УДК: 330.338.620.691.

МУАРРИФИИ ИМКОНИЯТҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ – КАФИЛИ ТАЪМИНИ РАВАНДИ БОСУРЪАТИ САНОАТКУНОНИИ КИШВАР

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОҲИМ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори Раёсати таҳлил ваояндабинии масъалаҳои соҳибкорӣ ва бахши хусусии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел. (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

Дар мақола базаи ашёи хом ва иқтидору имкониятҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятноки саноат, бахусус, саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ дар кишвар таҳлилу арзёбӣ гардида, дар ин замина баъзе роҳҳои ҷалби сармоя, ва таъмини занҷираи коркарди ниҳоии ашёи хом тавассути ташкилу ба роҳ мондани ҳамкориҳои муштарак бо созмону иитиҳодияҳои давлатҳои аз лиҳози саноатӣ пешрафта дар бахшҳои мазкур пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, қарзҳои имтиёзнок, соҳибкорӣ, саноати истихроҷ, маъданҳои кӯҳӣ, филизоти ранга, ашёи хом, гуногунсамтии истеҳсолот, сангҳои гаронбаҳо, коркарди ниҳоӣ, арзиши иловашуда.*

Дар шароити кунунӣ таъмини рушди тамоми бахшҳои воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла соҳаи саноат, бевоста ба муаррифии ҳарчи бештари иқтидору имкониятҳои сармоягузорӣ ва фаъолияти устувори соҳибкории истеҳсолӣ алоқаманд мебошад. Бо ибораи дигар метавон гуфт, ки дар раванди саноаткунонии босуръати кишвар, ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ, омилҳои гуногун метавонанд таъсиргузор бошанд, аммо заминаи асоси он бешубҳа, ба ҷалби бештари сармоя, бахусус, сармояи мустақими ватаниву хориҷӣ, вобаста мебошад. Тибқи маълумот, соли 2024 ба рушди иқтисоди миллӣ дар ҳаҷми беш аз 5 млрд доллар сармояи хориҷӣ ва 2,5 млрд доллари амрикоӣ сармояи ватанӣ ворид гардида бошад ҳам ва ин бо дарназардошти захираву имкониятҳои фарохи дар мамлакат барои сармоягузорӣ ҷойдошта, қонеъкунанда нест [1]. Бинобар ин, мунтазам беҳтар намудани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноат ва дар ин замина, ҷустуҷӯ ва пайдо намудани роҳҳои усулҳои ҳарчи бештар муаррифӣ намудани зарфияту имкониятҳои сармоягузорӣ дар ин самт, аз ҷумлаи масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад.

Баъзе муҳаққиқон тақвияти фаъолияти сармоягузориро шарти асосӣ ва муҳимтарин омили муайянкунандаи рушди минбаъдаи соҳаи саноат, аз ҷумла саноати кӯҳӣ, арзёбӣ менамоянд [2].

Бо ин мақсад ҳоло дар кишвар Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ ва

сармоягузорӣ амал менамояд, ки ҳадафи асосии он, пеш аз ҳама, беҳтар намудани фазои соҳибкорию сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Лозим ба таъкид аст, ки самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузории Тоҷикистон ва соҳаҳоиояндадори иқтисоди он бо дарназардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ ва дигар имкониятҳои мавҷуда муайян гардидаанд.

Дар баробар ин, ҷиҳати боз ҳам мусоид намудани шароит барои фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз таҷрибаи байналмилалӣ такмил ёфта, дар ин самт як қатор сабукиҳои андозӣ ҷорӣ гардиданд.

Тибқи маълумот ҳоло дар қонунгузории кишвар, "бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ барои сармоягузорон зиёда аз 70 навъи имтиёз ва беш аз 240 номгӯй сабукиҳо дар бахши андоз пешбинӣ гардидааст" [3]. Илова бар ин, ҳоло дар доираи қонунгузории амалкунанда барои ҷалби сармоя дар кишвар тамоми инфрасохторҳои зарурӣ, аз қабили панҷ минтақаи озоди иқтисодӣ ва минтақаҳои махсуси саноатӣ бо имтиёзу шароитҳои кафолатноки иқтисодӣ, инчунин, сабукиҳои зиёди андозию гумрукӣ барои соҳибкорону сармоягузорони дохилӣ ва берунӣ пешбинӣ ва муҳайё гардидаанд.

Ногуфта намонад, ки бо дарназардошти нақши муҳимми соҳаи саноат дар ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар саноатикунонии босуръат ва дар ин замина, табдил додани мамлакат аз кишвари аграриву саноатӣ ба мамлакати индустриалию инноватсионӣ, ҳамчунин, ҳадафи чоруми миллӣ эълон карда шуд. Ҷиҳати расидан ба чунин ҳадафи гузошташуда барномаҳои зиёди соҳавӣ таҳия гардиданд, ки муҳимтарини онҳоро «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025» ташкил медиҳад.

Тибқи нақшаи амалӣ барномаи мазкур, ки муҳтавои он дар диаграммаи зерин оварда шудааст, танҳо дар соли 2024-ум бо мақсади таъмини раванди саноатикунонии босуръати мамлакат ба маблағи 9491,9,2 млн сомонӣ сармоя ҷалб гардида, нисбат ба нақшаи пешбинӣ гардида беш аз 6 баробар зиёд мебошад.

Тавре ки аз рақамҳои диаграммаи 1 мушоҳида мегардад, дар давраи солҳои 2020–2024 дар заминаи татбиқи барномаи зикргардида дар ҳаҷми 34313,5 миллион сомонӣ маблағ ҷалб гардидааст, ки нисбат ба нақшаи пешбинигардида беш аз ду баробар зиёд мебошад.

Дар маҷмуъ, тибқи маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нав, соли 2024 ҷиҳати эҳёи маҳсулоти нави санотӣ, ворид намудани хатҳои нави технологӣ ва васеъгардонии фондҳои истеҳсолӣ дар ҳаҷми тақрибан 9,5 млрд сомонӣ сармояҳои дохилӣ ва хориҷӣ равона гардида, нисбат ба соли 2023 беш аз 1,6 млрд сомонӣ зиёд мебошад. Аз ҳаҷми умумии маблағи воридгардида танҳо 10 дарсадаш ба соҳаи истихроҷи канданиҳои фоиданок рост меояд. Ин нишондиҳанда дар соҳаи саноати коркард ҳамагӣ 12,6 дарсадро ташкил

намудааст.

Диаграммаи 1.

Тамоюли раванди ҷалби сармоя тибқи нақшаи амали «Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025», млн. сомонӣ

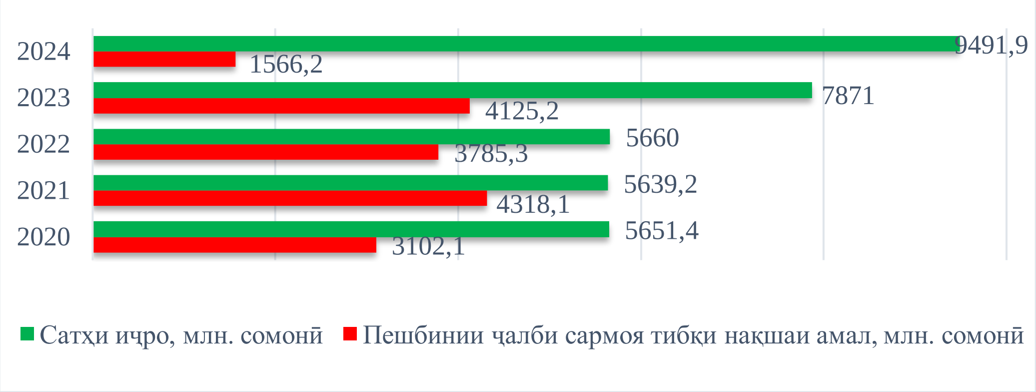

Манбаъ: диаграмма дар асоси маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст [4].

Бо вуҷуди он, ки дар самти ҷалби сармоя ва татбиқи босамари мақсаду вазифаҳои дар барномаи мазкур муқарраргардида тамоюлҳои мусбат ба назар расад ҳам, вале ин раванд бо дарназардошти имкониятҳои ҷойдошта, бахусус, дар соҳаи саноати маданҳои куҳӣ ва филизоти гаронбаҳо қонеъкунанда нест.

Чуноне маълум аст, ҳоло масъалаи мунтазам зиёд намудани ҳаҷми гардиши савдои хориҷии мамлакат, бахусус, дар заминаи тақвияти имкониятҳои содиротии кишвар, афзоиши назарраси ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазиру ба содирот нигаронидашуда, коркарди ҳарчи бештари ашёи хоми ватанӣ то маҳсулоти ниҳоии дорои арзиши баланди иловашуда, инчунин, инкишофи гуногунсамтии истеҳсолот, дарёфти бозорҳои нав ва эҳё намудани зарфиятҳои нави истеҳсолиро дар соҳаҳои афзалиятнок, ҳамчун авлавиятҳои асосӣ муайян гардидаанд [5].

Қобил ба зикр аст, ки Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги ашёи хоми ватанӣ дар бахшҳои зерини ояндадор, аз қабили соҳаҳои кишоварзӣ, саноати коркард, истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ (филизоти ранга, аз ҷумла мис, нуқра, тилло, сурма, сурб, руҳ, симоб, литий, волфрам, никел ва дигар металлҳои аҳаммияти стратегидошта, филизоти нодир, сангҳои гаронбаҳо ва нимгаронбаҳо, намаки сангӣ), ҳамзамон, истеҳсоли масолеҳи бинокорӣ, алюмини “сабз”, энергияи “сабз”, мошинсозӣ, дорусозӣ, оби босифати ошомиданӣ ва ғайра мебошад.

Ҳоло дар кишвар ба масъалаи истихроҷ ва коркарди маъданҳои муҳимми стратегии зикргардида, ки дар «гузариши сабз»-и иқтисоди ҷаҳонӣ нақши калидӣ доранд, таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Зеро ин маъданҳо заминаи асосии истеҳсоли технологияҳои муосир, батареяҳо,

истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ва дигар ҷузъҳои электрониро таъмин намуда, воситаи муҳимми стратегияи рушди устувор ва пешрафти технологӣ ба ҳисоб меравaнд. Бо дарназардошти "фаровонии захираҳои маъданҳои куҳӣ дар ҳудуди мамлакат, истихроҷу коркард ва истифодабарии самаранокии онҳо барои рушди иқтисодиёти мамлакат аҳаммияти муҳим дорад. Тибқи маълумоти расмӣ, зарфияти лоиҳавии конҳои коркардшавандаи маъданҳои кӯҳӣ 14,9 млн тоннаро ташкил дода, ҳиссаи иқтидори лоиҳавии коркарди конҳои решагӣ 66,2 дарсад ва коркарди конҳои пошхӯрда 33,8 дарсадро дар бар мегирад" [6].

Тибқи таҳлилҳо ҳоло дар кишвар қариб 40 навъи филиз (металл) ва масолеҳ истихроҷ карда шуда [7], 600 кон ва 800 нуқтаи маъданҳои кӯҳӣ, аз ҷумла маъданҳои полиметаллӣ, филизоти нодир ва гаронбаҳо муайян ва кашф гардидааст, ки қисман барои коркарди саноатӣ омода мебошанд [8]. Зиёда аз ин, имконоти мусоид ҷиҳати ба роҳ мондани истеҳсоли мошинҳои барқӣ, таҷҳизоти маҳфуздорандаи энергия ва электротехникӣ дар кишвар ҷой дорад.

Дар мавриди баъзе аз дигар манбаъҳои ашёи хоми фарохи аҳаммияти стратегӣ дошта дар кишвар ҳаминро метавон қайд намуд, ки тибқи маълумот, ҳоло дар мамлакат захираи нуқра 60 ҳазор тонна, ангишт бо захираи тахминии зиёда аз 3-4 млрд тонна [9] ва масолеҳи бинокорӣ беш аз 420 кон бо захираи 30 навъи гуногуни ашёи хом (серпантинит, кварсит, порфирит, перлит, габбро, санги хоро, гранодиорит, диорит, мармар, оҳаксанги мармарӣ, гаҷ, садаф, травертин, суглинка, реги кварсӣ) арзёбӣ карда мешавад [10]. Ногуфта намонад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи захираи сурма дар Осиё пас аз Чин ҷойи дуюм ва миёни кишварҳои ИДМ ҷойи аввалро (беш аз 50%) ишғол менамояд.

Захираҳои газу нафти мамлакат аҳаммияти калони сӯзишворӣ доранд. Тибқи маълумот, 70,4 дарсади захираи умумии гази ҷумҳурӣ дар водии Ҳисор ҷойгир шудааст. Дар минтақаҳои дигари кишвар ҳавзаҳои газу нафтдор муайян гардида, захираи баъзеи онҳо то 50–100 млрд.м3 гази табиӣ арзёбӣ карда гардида, дар онҳо солона имконияти истихроҷкунии 5-10 млрд.м3 газ ва 1,0-1,5 млн.тонна конденсат мавҷуд аст [11]. Пешбинӣ шудааст, ки то соли 2030 бахшҳои зерини соҳаи саноати мамлакат ба натиҷаҳои зерин ноил гарданд. Барои исботи ин гуфтаҳо менигарем ба рақамҳои омории ҷадвали зерин:

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои рушди баъзе соҳаҳои афзалиятноки саноати кишвар барои давраи то соли 2030

Номгӯйи маҳсулот	**Воҳиди ченак**
Таъмини рушди коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва истихроҷи сангҳои гаронбаҳо	То ба 76 дарсад
Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноати сабук	2,5 баробар

Коркарди меваю сабзавот	То 200 ҳазор тонна
Коркарди зироатҳои равғандиҳанда	То 450 ҳазор тонна
Коркарди гандум	То 2500 ҳазор тонна
Гӯшт	То 300 ҳазор тонна
Шир	То 150 ҳазор тонна
Истеҳсоли консерваҳои меваю сабзавот дар ҳаҷми	То 175 млн қуттии шартӣ

***Манбаъ:** таҳияи муаллиф дар заминаи "Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030"*.

Ҳамзамон, дар назар дошта шудааст, ки то соли 2030 суръати баланди истеҳсол ва коркарди нахи пахта, пашм, пӯст, истеҳсоли бештари пойафзор, қолинҳо, мебел, маҳсулоти дӯзандагӣ ва пилла таъмин карда шавад.

Дар мавриди базаи ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ҳаминро метавон қайд кард, ки тибқи арзёбиҳо ҳоло зарфиятҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар кишвар, бахусус, меваю сабзавот ба 350 млн. қуттии шартӣ, гӯшт 300 ҳазор тонна, шир 150 ҳазор тонна, пӯст 2 млн. дона, нахи пахта зиёда аз 87 ҳазор тонна, нигоҳдорӣ ва коркарди ғалла 2,5 млн. тонна, истеҳсоли 80 ҳазор тонна равған ва 370 ҳазор тонна кунҷора дар заминаи коркарди зироатҳои равғандиҳанда баробар мебошад [12].

Аз ин ҷо, хулоса кардан мумкин аст, ки иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон бозорест, ки ҳанӯз пурра азхуд нашудааст ва имконоти фароху фаровони вусъат бахшидани ҳамкориҳои судманд бо кишварҳои гуногуни аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта ва рӯ ба тараққӣ ва дар ин замина, ҷалби ҳарчи бештари сармояро доро мебошад. Аммо бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла ҳаҷми нокифояи сармоягузорӣ зарфиятҳои мавҷудбуда дар сатҳи зарурӣ истифода намегарданд, зеро истифодаи ҳамаҷонибаи чунин зарфиятҳо ба ҷалби ҳарчи бештари сармоя вобаста мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон азм дорад, ки дар заминаи коркарди васеи ашёи хоми ватанӣ иқтидорҳои истеҳсолию содиротии худро мунтазам баланд бардошта, ба тадриҷ афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ивазкунандаи воридот ва ба содирот нигаронидашударо ба таври васеъ таъмин намояд. Илова бар ин, тибқи дурнамо пешбинӣ шудааст, ки то соли 2027-ум ҳаҷми гардиши савдои хориҷии мамлакат то ба 9,7 млрд доллар, аз ҷумла содирот то ба 3,5 млрд доллар расонида шавад [13].

Тибқи омори расмӣ, дар соли 2024-ум ҳаҷми гардиши савдои хориҷии мамлакат тақрибан 92,0 дарсад ва содироти маҳсулот беш аз 55,7 дарсади нишодиҳандаҳои зикршударо ташкил намуд. Факту рақамҳои баёнгардида на ба маънои он, аст ки мо чунин захираҳоро дар шакли ашёи хом ба хориҷи кишвар содирот намоем, балки тавассути муаррифии ҳарчи бештари онҳо, бахусус дар заминаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои муштарак бо сохтору иттиҳодияҳои амалкунандаи кишварҳои гуногуни аз лиҳози саноати пешрафта, истихроҷ ва коркарди васеи ашёи хомро дар соҳаҳои авлавиятнок дар дохили мамлакат вусъат бахшем.

Дар ин раванд, тавре ки болотар қайд карда гузаштем, Тоҷикистон кишвари дорои иқтисодиёти босуръат тараққиёбанда, рушди боэътимоди муносибатҳои байналмилалӣ ва фазои мусоиди сармоягузорӣ мебошад. Зикр кардан бамаврид аст, ки рушду густариши ҳамкориҳо бо Иттиҳоди Аврупо дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз авлавиятҳои асосӣ ба шумор меравад. Иттиҳоди мазкур азм дорад, ки то соли 2027 тавассути форуми дарвозаи ҷаҳонии "Global Gateway" дар саросари ҷаҳон, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ, 300 миллиард евро иловатан сармоягузорӣ намояд [14].

Ҳамин тавр, чунин захираю имкониятҳо ҷойдошта ҳар як кишварро водор месозад, ки дар самти роҳҳои ҷалби сармоя, бахусус, тавассути муаррифии иқтидору имкониятҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои аавлавиятнок пайваста дар талош бошад.

Ба андешаи мо, бо дарназардошти ҳифзи манфиатҳои миллӣ рушду густариш бахшидани ҳамкориҳои муштараки судманди иқтисодию тиҷоратӣ дар баробари дигар созмону иттиҳодияҳои байналмилалии дар самти истиғроҷ ва коркарди ниҳоии захираҳои маъданҳои кӯҳӣ фаъолияткунанда, аз ҷумла ҳамкорӣ бо Иттиҳоди "ERMA" (European Raw Materials Alliance) муҳим мебошад. Ҳоло баъзе ширкатҳо, аз ҷумла дар соҳаи саноати куҳӣ фаъолияткунандаи кишварҳои ИДМ, бахусус, Қазоқистон узви иттиҳоди мазкур мебошад.

Таъкид намудан зарур аст, ки кишварҳои Иттиҳоди Аврупо мақсад гузоштаанд, ки то соли 2050 дар заминаи татбиқи стртаегияи нави саноатии худ авалин минтақаи рақамикунонӣ ва таъминкунандаи асосии энергияи "сабз" ва дар ҷаҳон бошанд. Ба андешаи мо, ба воқеият табдил додани ҳадафи гузошташуда, бевосита захираҳои зиёди маъданӣ, аз ҷумла литий, магнит ва ғайраро талаб менамояд, зеро дар айни замон Иттиҳоди Аврупо на танҳо аз маъданҳои зикргардида, балки дигар ашёи хоми аҳаммияти стратегидошта, ки баъзе муҳимтарини онҳо дар Тоҷикистон мавҷуд аст, вобаста мебошад.

Ҳамзамон, идома додани ҳамкориҳои озоду одилонаи тиҷоратӣ бо ширикон аз тамоми кишварҳои ҷаҳон, бахусус, дар доираи Созмони Ҷаҳонии Савдо (СҶС) аз ҷумлаи муқаррароти дигари ин санад ба ҳисоб меравад. Тибқи арзёбиҳои коршиносони соҳавӣ, дар оянда талабот ба захираҳои маъданӣ, ки сабабҳои шиддат гирифтани рақобати глобалӣ, вусъати саноатикунонии кишварҳои рӯ ба тараққӣ, рушди рақамикунонии иқтисодиёт ва таҳаввулоти иҷтимоию иқтисодии дар заминаи дигаргуниҳои амиқи низоми иқтисодии байналмилалӣ ба вуҷудомадаро дар пай дорад, ба таври мунтазам афзоиш хоҳад ёфт.

Чунин вазъ агар аз як тараф, таъмини истифодаи самараноки захираҳои маъдан ва коркарди ниҳоии онро ба миён гузорад, аз ҷониби дигар, тақозо

менамояд, ки дар ин самт ҳамкориҳои муштарак, бахусус, дар доираи созмону инттиҳоияҳои байналмилалии марбут ба соҳа вусъат ёбанд.

Ҳамин тавр, дар заминаи факту рақамҳои бевосита инъикоскунандаи имкону захираҳои фаровони ҷойдоштаи кишвар дар соҳаҳои авлавиятноки саноат хулоса баровардан мумкин аст, ки тақвият бахшидани ҳамкориҳои муштарак бо созмону иттиҳодияҳои минтақавию байналмилалӣ дар заминаи таҳия барномаҳои алоҳидаи ҳамкориҳои муштарак дар самти истихроҷ ва коркарди ашёи хом ба манфиати кор хоҳад буд.

Ба андешаи мо, фаъолият дар доираи чунин иттиҳодияҳо, агар аз як тараф, боиси муаррифии ҳарчи бештари имкониятҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятнок, таъсиси корхонаҳои муштараки муҷаҳҳаз ба техникаю таҷҳизоти инноватсионидошта, дарёфти бозорҳои нав, инкишофи гуногунсамтии номгӯйи истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирии саноатӣ, дар маҷмуъ, таъмини занҷираи муштараки истеҳсол ва коркарди ниҳоии ашёи хоми муҳимми саноатӣ гардад, аз ҷониби дигар, ментавонад имкони хуб дар самти дастрасии соҳибкорон ва гардад намояндагони бахши хусусӣ ба қарзҳои имтиёзнок бошад. Зеро ҳоло яке аз монеаҳои асосии рушди соҳибкорӣ, бахусус, фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ дастрасии нокифоя ба захираҳои молиявии имтиёзнок ба ҳисоб меравад [15].

Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳоло дар таҷрибаи кишварҳои аз лиҳози иқтисодӣ пешрафта механизми пешниҳоди қарзҳои дарозмуҳлату имтиёзнок барои соҳибкорони хурду миёнаи истеҳсолӣ хеле рушд кардааст. Бинобар ин, дар заминаи тақвияти ҳамкорҳои судманд бо баъзе иттиҳодияҳои зикргардида, соҳибкорони ватанӣ имкон пайдо мекунанд, ки бо пешниҳоди лоиҳаҳои сармоягузории асоснокшудаи муштарак ва воқеан амалишаванда дар соҳаҳои мавриди таваҷҷуҳ аз чунин қарзҳои имтиёзнок истифода намоянд. Илова бар ин, ба инкишофи раванди табодули таҷриба, баланд гардидани донишу малакаи молиявию иқтисодӣ ва тиҷоратии соҳибкорони ватанӣ, зарфияти содиротии мамлакат, афзоиши ҳаҷми коркарди ашёи хоми ватанӣ то маҳсулоти ниҳоии рақобатпазиру дорои арзиши баланди иловашуда дар соҳаҳои афзалиятноки саноат ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Форуми байналмилалии сармоягузории «Душанбе-Инвест – 2025», 14.10.2025.

2. Шамсова М. Масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаи саноати кӯҳӣ. Маводи конфронси ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзуи «Муаммоҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамо.–Душанбе, 2023.–С.–267.

3. Суханронии Пешвои миллат дар иҷлосияи дуюми Форуми иқтисодӣ ва ҳамкории арабӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Озарбойҷон, шаҳри

Душанбе, 16.10.2017.

4. Маълумоти Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст. [Захираи электронӣ] URL: https://egov.tj/site/industry/press/news/details/888?lang=tg (Санаи муроҷиат: 16.05.2025);

5. "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030".

6. "Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025".

7. [Захираи электронӣ] URL: https://www.president.tj/event/foreign _trips/35748 (Санаи муроҷиат: 15.04.2025).

8. Шарифзода Ш. Таҳлили вазъи ташкилию иқтисодии идоракунии саноати маъданҳои кӯҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми ДТТ (58), 2024.–С.-256.

9. Маълумоти Палатаи савдо ва саноати Ҷумхурии Точикистон. [Захираи электронӣ] URL: https://tpp.tj/business-guide2017/rus/gornorudnaya _pr_rus.html?ysclid=m9hzhujy9m801480319 (Санаи муроҷиат; 14.06.2025).

10. "Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030".

11. Амонатова М. Иистихроҷ ва коркарди маъданҳои кӯҳии Тоҷикистони Марказӣ дар рушди соҳаҳои саноат. Маҷаллаи "Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз».–Душанбе, 2023.–№2 (82).–С.205;

12. "Стратегияи рушди саноат дар Ҷумхурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030".

13. Маълумоти Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикстон. [Захираи электронӣ] URL: https://asiaplustj.info/ru/news/ tajikistan/economic/20240806/minekonomrazvitiya-tadzhikistana-v-blizhaishie-tri-goda-strana-namerena-snizit-zavisimost-ot-importa (Санаи муроҷиат: 3.04.2025).

14. [Захираи электронӣ] URL: https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/ economic/20240806/minekonomrazvitiya-tadzhikistana-v-blizhaishie-tri-goda-strana-namerena-snizit-zavisimost-ot-importa (Санаи муроҷиат: 8.04.2025).

15. Одинаев А. Мақсудов Д. Таҳлили раванди қарздиҳӣ ба рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ. Маҷаллаи «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз».–Душанбе, 2017.–№2 (57).–С.144.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ – ЗАЛОГ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСКОРЕННОГО ПРОЦЕССА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ СТРАНЫ

ОДИНАЗОДА АМИН ИБРОХИМ,

кандидат экономических наук, начальник Управления анализа и

прогнозирования вопросов предпринимательства и частного сектора ЦСИ при Президенте Республики Таджикистан
734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шохтемур 27;
тел.(+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

В статье рассмотрено и оценено сырьевая база, инвестиционный потенциал и возможности в приоритетных отраслях промышленности, в частности, в горнодобывающей промышленности страны. В этом контексте предложены некоторые пути привлечения инвестиций и обеспечения конечной цепочки переработки сырья за счет организации и осуществления совместного сотрудничества с организациями и объединениями промышленно развитых стран в указанных отраслях.

Ключевые слова: *инвестиции, льготные кредиты, предпринимательство, горнодобывающая промышленность, полезные ископаемые, цветные металлы, сырье, диверсификация производства, драгоценные камни, конечная переработка, добавленная стоимость.*

PRESENTATION OF INVESTMENT OPPORTUNITIES – THE KEY TO ENSURING THE ACCELERATED PROCESS OF INDUSTRIALIZATION OF THE COUNTRY

ODINAZODA AMIN IBROHIM,
Candidate of economic sciences, head of the Department of analysis and forecasting of entrepreneurship issues and the private sector of the Center for Strategic Research under the President of Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 988-55-26-90; e-mail: o-amin@mail.ru

The article examines and evaluates the raw material base, investment potential and opportunities in priority industries, in particular, in the country's mining industry. In this context, some ways of attracting investments and ensuring the final chain of raw material processing are proposed through the organization and implementation of joint cooperation with organizations and associations of industrially developed countries in the specified industries.

Keywords: *investments, preferential loans, entrepreneurship, extractive industry, minerals, non-ferrous metals, raw materials, production diversification, precious stones, final processing, added value.*

УДК: 336.1 (336.6)

ТАКМИЛИ ҲИСОББАРОБАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ МОЛИЯВИЮ ИҚТИСОДӢ

БОБОЕВ ҶӮРАХОН ИСЛОМОВИЧ,
сардори Раёсати таҳлил ваояндабинии иқтисодиёти соҳавии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел: (+992) 987-33-35-09; e-mail: jurakhonboboev@gmail.com

Дар мақола диққати махсус нисбат ба қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ”, мавқеъ ва нақши воситаҳои электронии пардохт, низоми пардохт дар шароити муосир ва роҳҳои беҳтар гардонидани истифодаи пардохтҳои ғайринақдӣ дода шудааст. Пешниҳодҳои муаллиф доир ба беҳтар кардани ҳолати пардохтҳои ғайринақдӣ, ки он ба мукаммалгардонии низоми молиявию иқтисодии мамлакат робитаи ногусастанӣ дорад, баррасӣ ва арзёбӣ карда шудаанд.

Самтҳои фаъолияти Бонки миллӣ, механизми рушди ҳисоббаро-баркуниҳои ғайринақдӣ ва мавқеи низоми пардохт дар рушди иқтисоди миллӣ бо дарназардошти низоми автоматишудаи интиқоли маблағҳо таҳлил гардидаанд. Роҳҳои асосии таъмини фаъолияти самараноки пардохтҳои ғайринақдӣ ба таври мушаххас пешниҳод гардидаанд ва ҷиҳати таъмини рушди низоми молиявию иқтисодӣ ақидаҳои олимону муҳаққиқони шинохтаи илми иқтисод низ мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *Бонки миллии Тоҷикистон, низоми пардохт, интиқоли маблағҳо, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, воситаҳои электронии пардохт, пардохтҳо тавассути QR-рамзҳо, кортҳои пардохтии бонкӣ, интернет-бонкинг.*

Дар шароити имрӯза рушди бомароми иқтисодиёти миллӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардум, ташкили муносибатҳои самараноки иқтисодии байналмилалӣ ва бартараф кардани қисме аз мушкилиҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа аз фаъолияти муътадилу устувори низоми бонкӣ вобастагӣ доранд. Дар ин замина, таъмини фаъолияти самарабахши низоми пардохт яке аз омилҳои калидии фаъолияти босуботу эътимодбахши низоми бонкӣ маҳсуб ёфта, дар баробари ин, рушди низоми ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба шаффофияти амалиёти молиявӣ дар иқтисодиёти кишвар ва афзоиши қисми даромади буҷети давлатӣ мусоидат менамояд.

Бо мақсади рушди низоми пардохтҳои ғайринақдӣ дар иқтисодиёт, вусъат додани истифодаи воситаҳои электронии пардохт ҳангоми ҳисоббаро-баркуниҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор “Оид ба

тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” 30 ноябри соли 2018, таҳти №565, қабул карда шуд. Мутобиқи он, вазорату идораҳо, корхонаю муассисаҳои давлатии амаликунандаи хизматрасониҳои пулакӣ ба аҳолӣ дар ин самт вазифадор шуданд, ки дар баробари ҳисоббаробаркуниҳои нақдӣ, ба таври ҳатмӣ қабули ҳаққи ҳама навъи хизматрасониҳоро ба таври ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохт таъмин намоянд. Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади вусъат бахшидани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои қарзии ватанӣ тадбирҳои саривақтиро андешида, бахри зиёд шудани ҳиссаи он дар иқтисодиёт аз ҳамаи имкониятҳое, ки ба салоҳияташон дохил мешаванд, истифода мебаранд.

Ҳамин аст, ки ташкилотҳои қарзии ватанӣ бо истифода аз технологияҳои муосири пардохтӣ, ба монанди бонкдории мобилӣ, интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути QR-рамз ва маблағҳои электрониро ҷорӣ намуда, тавассути онҳо ба муштариён имкони пардохт намудани ҳаққи молу хизматрасониҳоро ба таври ғайринақдӣ фароҳам овардаанд. Айни замон ҷиҳати ҳавасманд намудани муштариён ҳаққи хизматрасониҳоро коҳиш дода, барномаҳои бонусӣ, кэшбэк, пардохти фоиз аз амалиёти гузаронидашуда ва дигар роҳу имкониятҳои ҳавасмандгардониро пешниҳод намуда истодаанд.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда, дар ҳамоҳангӣ бо вазорату идораҳои дахлдор, корхонаю муассисаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзӣ, қабули пардохти як қатор хизматрасониҳои давлатӣ ба таври ғайринақдӣ тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ роҳандозӣ шуда истодаанд, барои мисол:

–хизматрасониҳо дар бахши сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва хизматрасонии нотариалӣ;

–пардохти боҷи давлатӣ (интернет эквайринг);

–пардохтҳои патентӣ, хизматрасониҳои Бозрасии давлатии автомобилӣ (БДА, беш аз 60 навъ);

– пардохти хизматрасониҳои тиббӣ (беш аз 70 муассисаи тандурустӣ);

– пардохтҳои гумрукӣ, барои истифодаи нақлиёти ҷамъиятӣ;

–пардохти маблағҳои истифодаи неруи барқ тавассути низоми биллингӣ ба роҳ монда шудааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, махсусан, дар шароити иқтисодиёти миллӣ, таъсири омилҳои субъективӣ ва сатҳи шиддат гирифтани коррупсияро паст менамояд. Аз ин рӯ, пардохти маблағҳои андозсупорандагон аз объектҳои ғайриманқул, андози замин, андоз аз воситаҳои нақлиёт, пардохти андозҳои маҳаллӣ низ ба таври ғайринақдӣ ба роҳ монда шудааст.

Рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, ҳамчун омили инкишофи низоми молиявию иқтисодӣ, дар ғанӣ гардонидани буҷети кишвар нақши муҳим дорад. Истифодаи оммавии воситаҳои электронии пардохт ҳангоми

ҳисоббаробаркуниҳо (хариди молу хизматрасониҳо) ба шаффоф гаштани ҷараёнҳои молиявӣ, коҳиш ёфтани ҳаҷми иқтисодиёти ғайрирасмӣ, афзоиши воридоти маблағҳои андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ, инчунин, ба зиёдшавии ҳаҷми амонатҳо мусоидат менамояд. Бо дарназардошти ҳамин, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолаи худ қайд намуданд, ки "вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Бонки миллӣ ва дигар вазорату идораҳо дар ду соли минбаъда низоми пардохтҳои ғайринакдиро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла нуқтаҳои савдову хизматрасонӣ пурра ҷорӣ карда, ҳамгироии фаъолиятро дар ин самт таъмин намоянд" [4].

Дар навбати худ, шаффоф гаштани ҷараёнҳои молиявӣ, коҳиш ёфтани ҳаҷми иқтисодиёти ғайрирасмӣ, афзоиши воридоти маблағҳои андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ, имконияти васеъ гардидани доираи маблағгузориро аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба бахшҳои муҳимми иқтисодӣ таъмин менамояд. Барои рушди иқтисодиёти миллии ҳар як мамлакат таъмини рушди соҳаи саноат ниҳоят зарур мебошад. Имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соҳаи саноат қувваи пешбарандаи иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, ба сармоягузории бештар эҳтиёҷи зиёд дорад.

Аз ҷониби дигар, гузариш ба пардохтҳои ғайринақдӣ ба аҳолии кишвар имкон медиҳад, ки ҳарчи бештар ба хизматрасониҳои пардохтӣ дастрасӣ пайдо намуда, бидуни ташриф овардан ба марказҳои хизматрасонии бонкӣ бо роҳҳои мувофиқу мусоид, осон ва босуръат пардохти молу хизматрасониҳоро ба таври фосилавӣ анҷом диҳанд.

Дар робита ба ин масъала, пажуҳишгар Ҳ.Исайнов дар асари илмиаш таҳти унвони "Иқтисоди миллӣ" чунин қайд кардааст: "Фаъолияти илмию инноватсионӣ дар доираи моликияти давлатию хусусӣ, секторҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, ташкилотҳои давлатӣ ва хусусӣ, дар шароити муносибатҳои бозорӣ ва ғайрибозорӣ метавонад амалӣ карда шавад. Интихоби фаъолияти иқтисодӣ ва инноватсионӣ асосҳои бунёдии илмию техникӣ ва сиёсати инноватсионии давлатро фаро мегирад" [3].

Дар замони муосир, вобаста ба дастовардҳои илмию техникӣ, истифодаи воситаҳои электронии пардохт ҳангоми ҳисоббаробаркуниҳо ҳам барои иқтисодиёт ва ҳам барои аҳолӣ афзалияту бартариятҳои зиёд дорад, аз ҷумла:

–*барои аҳолӣ* – осон гардидани ҳисоббарорбаркунӣ дар муомилот, хавфи аз даст додани маблағҳои пулӣ, мубодилаи мусоид, бехатару автоматии маблағҳо, ҳангоми гузаронидани амалиёти молиявӣ бе талафи вақт ва хеле мувофиқ, масалан ҳангоми ҳисоби фоиз ва ғайраҳо;

–*барои марказҳои савдо ва хизматрасонӣ* – рушди савдо ва ҷалби харидорони нав, камшавии хароҷот аз инкассатсияи маблағҳои савдо;

–*барои ташкилотҳои қарзӣ*–васеъ намудани маҷмуи хизматрасониҳо, ҷалби муштариёни нав, афзоиши иқтидори рақобатпазирии ташкилот,

ҷамъоварии хаққи хизмати иловагӣ ва ба даст овардани даромади иловагӣ;

–барои иқтисодиёт – шаффоф гардидани ҷараёнҳои молиявӣ, коҳиш ёфтани ҳиссаи иқтисодиёти ниҳонӣ, афзоиши воридоти маблағҳои андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷети давлатӣ ва ғайра.

Бо дарназардошти бартариятҳои мазкур, бо мақсади мусоидат ба фаъолияти мунтазаму самараноки низоми бонкӣ, зиёд кардани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар ва ҳавасманд намудани ташкилотҳои қарзии молиявӣ, тибқи қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 26 августи соли 2019, №95, иштирокчиёни Низоми автоматишудаи байнибонкии интиқоли маблағҳо аз пардохти ҳаққи хизматрасонии ҳисоббаробаркунии байнибонкӣ дар давоми нимсолаи дуюми соли 2019 озод карда шуданд.

Дар баробари ин, бо мақсади иҷрои банди 3-юми қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ”, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри ҳавасманд гардонидани шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ, ҷиҳати рушди ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ ва дар амал татбиқ намудани он, инчунин, марҳала ба марҳала маҳдуд намудани ҳисоббаробаркуниҳо бо пули нақд дар муомилоти пулии кишвар, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро таҳия карда, ба баррасии вазорату идораҳои дахлдор ирсол кардааст. Дар лоиҳаи мазкур ҷиҳати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ имтиёзу сабукиҳои андозӣ пешбинӣ шудааст, аз ҷумла, барои пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ба шахсони воқеӣ барои бештар анҷом додани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ, пешниҳод шудааст, ки аз маблағи бонусҳо, кэшбек ва дигар механизмҳои ҳавасмандгардонӣ, ки аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба муштариён ҳангоми истифодабарии воситаҳои электронии пардохтӣ пешниҳод мегарданд, андоз аз даромад гирифта нашавад.

Бояд тазаккур дод, ки рушди мунтазами низоми пардохтӣ ва зиёд гардидани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар муомилоти пулии кишвар зарурияти ташаккул додани инфрасохтори боэътимоду пуриқтидори низоми пардохтиро тақозо менамояд. Бо ин мақсад дар Бонки миллии Тоҷикистон аз санаи 19 июли соли 2019 ба ивази низоми амалкунандаи пардохтҳои байнибонкӣ, Низоми муосири автоматишудаи байнибонкии интиқоли маблағҳо мавриди истифода қарор дода шуд. Татбиқи низоми зикргардида самаранокӣ ва эътимоднокии низоми пардохтии кишварро афзун намуда, барои рушди минбаъдаи инфрасохтори низоми пардохтӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ заминаи устувор мегузорад.

Санаи 31 декабри соли 2023 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои муштариён 11,2 млн. адад суратҳисобҳои бонкӣ кушода шудаанд, ки аз

онҳо 0,13 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони ҳуқуқӣ ва 11,1 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ тааллуқ доштанд. Ҳамин нишондиҳанда ба санаи 31 декабри соли 2024-ум 14,14 млн. ададро ташкил намуд, ки аз онҳо 0,14 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони ҳуқуқӣ ва 14,0 млн. адад суратҳисобҳо ба шахсони воқеӣ рост меояд. Ғайр аз ин, дар санаи 31 декабри соли 2024-ум миқдори умумии ҳамёнҳои электронии 25 ташкилоти қарзии молиявӣ 12,1 млн. ададро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 3,4 млн. адад ё ин ки 38,6 дарсад зиёд мебошад.

Дар давоми соли 2023 дар қаламрави ҷумҳурӣ тавассути роҳҳои гуногун ҳисоббаробаркунӣ (дохилибонкӣ, тавассути муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва тавассути суратҳисоби муросилотии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда) 395,9 млн. пардохтҳо ба маблағи 1 705,8 млрд. сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо нисбат ба соли 2022 46,8 дарсад ва ҳаҷми пардохтҳо 8,4 дарсад афзоиш ёфта буд.

Шумораи суратҳисобҳои бонкии муштариён дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар соли 2023 дар қиёс ба соли 2022 ба миқдори 2,8 млн. адад ё ин ки 33,1 дарсад афзудааст. Ба ҳолати 31 декабри соли 2024 нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 шумораи суратҳисобҳои бонкии муштариён 2,9 млн. адад ё ин ки 26,2 дарсад зиёд шудааст, ки нишондиҳандаи мазкур давра ба давра боло рафта, аз таъмини эътимоднокии мардум ба низоми бонкии кишвар шаҳодат медиҳад.

Дар давоми соли 2023 амалиёти ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯйи шумора 71 дарсад ва аз рӯйи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 90,4 дарсад афзоиш ёфтааст.

Диаграммаи 1

Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ дар давоми солҳои 2020–2024 [6]

(адад)

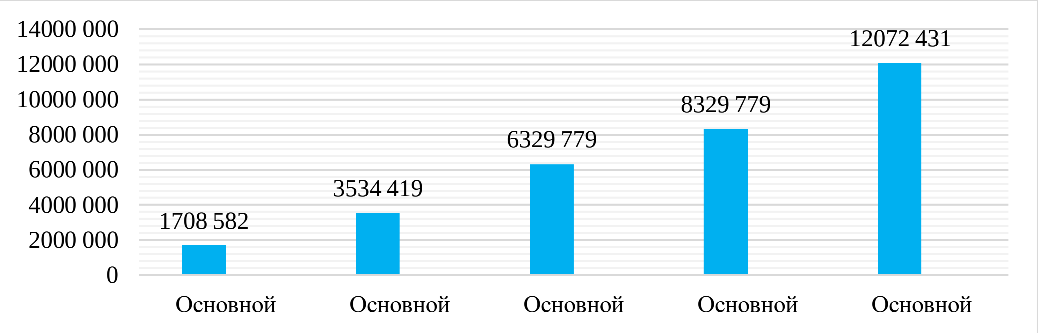

Имрӯзҳо, вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имконияти технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт мушоҳида мегардад, бинобар ин, аз ҷониби Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсола солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шуд. Дар ин замина, чи тавре ки болотар ишора намудем, шумораи умумии ҳамёнҳои

электронии 25 ташкилоти қарзии молиявӣ 12,1 млн. ададро ташкил медиҳад ва ҳамин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 3,4 млн. адад ё ин ки 38,6 дарсад зиёд мебошад.

Вобаста ба ин, дар давоми сол 2024 татбиқи зиёда аз 90 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ барои бунёди инфрасохтори зарурӣ, махсусан, бо мақсади таъмини шаффофияти амалиётҳои молиявӣ, рушди бахши хусусӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳаҷми беш аз 51,9 млрд. сомонӣ амалӣ гардид. Бинобар ин, соли 2024 иҷрои нақшаи тасдиқшудаи андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба андозаи 108,4 дарсад таъмин гашта, ба ҷойи 18 млрд. 851,0 млн. сомонӣ ба буҷет 20 млрд. 426,0 млн. сомонӣ ворид карда шуд, ки нисбат ба нишондиҳандаҳои пешбинишуда 1 млрд. 575,0 млн. сомонӣ зиёд мебошад.

Равандҳои замони муосир кормандони соҳаи молия, андоз, буҷет ва низоми бонкиро водор месозад, ки дар самаранок истифодабарии технологияҳои муосири инноватсионӣ ва самти такмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ фаъол бошанд, ба ин восита дар иҷрои вазифаҳои худ ба мардуми кишвар содиқона хизмат намоянд. “Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025”, ки бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, таҳти №175, қабул гардидааст, барои расидан ба нишондиҳандаҳои сифатан беҳтар дар самти такмил ва тақвияти механизми трансмиссионӣ, истифодаи фишангҳои сиёсати пулию қарзӣ, такмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, истифодаи технологияҳои муосир, баланд бардоштани маърифати молиявии кормандони роҳбарикунандаи ташкилотҳои қарзиро зарур мешуморад [2].

Дар қаламрави ҷумҳурӣ дар давоми соли 2023 тавассути ҳисоббаро-баркуниҳои дохилибонкӣ, муносибатҳои мустақими муросилотӣ ва суратҳисоби муросилотии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда 395,9 млн. пардохтҳо ба маблағи 1705,8 млрд. сомонӣ амалӣ гардиданд. Шумораи пардохтҳо нисбат ба соли 2022-юм 46,8 дарсад ва ҳаҷми пардохтҳо 8,4 дарсад афзудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки давоми чанд соли охир зиёдшавии истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ, афзоиши теъдод ва ҳаҷми пардохтҳои ғайринақдӣ хеле рушд кардааст. Аз ҷумла, ба ҳолати 31 августи соли 2019 миқдори умумии кортҳои пардохтии бонкӣ 2 217773 ададро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли 2018-ум 25,2 дарсад афзоиш ёфтааст. Барои хизматрасонии дорандагони кортҳои пардохтии бонкӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар маҷмуъ, 762 адад банкомат ва 5074 терминали электронӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Дар муқоиса ба ҳамин давраи соли 2018 шумораи банкоматҳо 86 адад ва миқдори терминалҳои электронӣ 989 адад афзудаанд. Аз миқдори умумии терминалҳои электронӣ 1714 адад дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд ва 3360 адад дар муассисаҳои савдою хизматрасонӣ насб карда шудаанд, ки ин нишондиҳандаҳо нисбат ба ҳамин давраи соли 2018

мутаносибан 18,2 дарсад ва 27,5 дарсад афзоиш ёфтаанд.

Дар давоми соли 2024 шумораи суратҳисобҳои шахсони воқеӣ бештар аз 14,0 млн. адад, миқдори кортҳои пардохтии бонкӣ наздик ба 8 437 млн. адад, шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 8138 адад ва миқдори нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 3817 адад, инчунин, ҳаҷми пардохтҳо 2579408 млн. сомониро ташкил дод.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки дар давоми 8 моҳи соли 2019 тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ, кортҳои наклиётӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) барои хариди мол ва пардохти хизматрасониҳо зиёда аз 21,2 млн. адад амалиёти ғайринақдӣ ба маблағи 519,2 млн. сомонӣ гузаронида шуданд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2018, аз рӯйи шумора 30 маротиба ва аз рӯйи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 64,3 дарсад зиёд мебошад.

Дар ин давра таносуби ҳаҷми амалиёти нақдӣ ва ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ 93,5 дарсад ба 6,5 дарсадро ташкил дода, нисбат ба ҳамин давраи соли қаблӣ ҳаҷми амалиёти ғайринақдӣ 1,7 банди дарсадӣ (фоизӣ) зиёд гардидааст.

Диаграммаи 2.

Амалиёт тавассути ҳамёнҳои электронӣ дар давоми солҳои 2020-2024 [6]

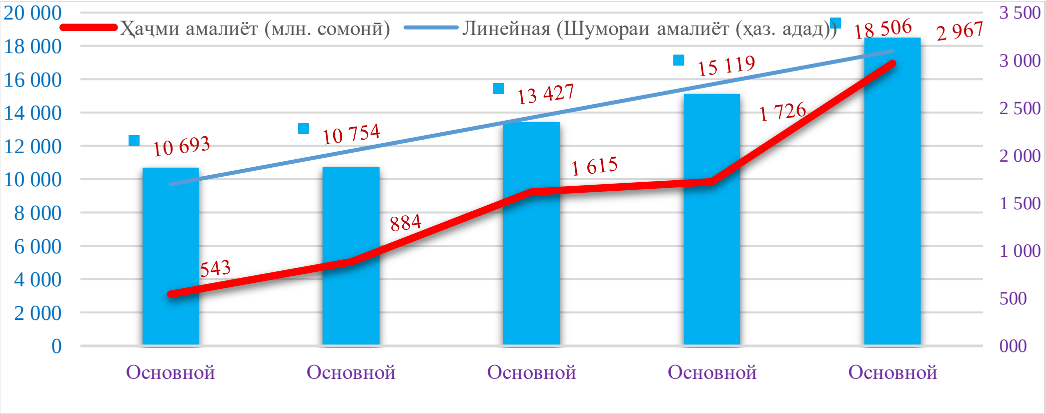

Дар давоми соли 2024 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 18 505,7 ҳазор адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 2 967,2 млн. сомонӣ анҷом дода шуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 22,4 дарсад ва 71,9 дарсад зиёд мебошад.

Дар иқтисодиёт ҳамоҳангии сиёсати монетарӣ бо сиёсати фискалӣ барои таъмини вазъи муътадили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Мувозинатии сиёсати фискалӣ ва масрафи буҷети давлатӣ, ки онҳо ба иқтидорҳои воқеии иқтисодиёт муносиб мебошанд, на танҳо барои нигоҳ доштани устувории низоми молияи давлатӣ, балки барои татбиқи босамари сиёсати пулию қарзӣ ва нигоҳ доштани сатҳи муътадили нархҳо мусоидат менамоянд. Бинобар ин, мавриди истифодаи таҷрибаи кишварҳои пешрафта ва

вобаста ба равандҳои замони муосир, такмил додани муомилоти ғайринақдӣ ҳамчун амалиёти мақсадноке, ки гузаронидани миқдори муайяни пулро аз як суратҳисоб ба суратҳисоби дигар бе иштироки пули нақд таъмин менамояд, дар шароити кишвари мо бояд таҳким бахшида шавад [2].

Дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" се принсипи рушди устувор: превентивӣ, индустриалӣ ва инноватсионӣ муайян гардидааст, ки вобаста ба шароити зуд-зуд тағйирёбии вазъи иқтисодиёти ҷаҳон таҳрезӣ гардидааст. Баҳри таъмини устувории молиявии низоми бонкии кишвар ва рушди миёнаравии молиявӣ, пурра амалисозии тадбирҳои дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" ва "Нақшаи стратегии ислоҳоти низоми бонкӣ ва суғурта барои солҳои 2020–2023" муайяншуда мувофиқи мақсад мебошад, аз ҷумла:

–идома додани ислоҳоти низоми бонкӣ, такмил ва таҳкими идоракунии босамари дороиҳо ва уҳдадориҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, вусъат додани миёнаравии молиявӣ ва таъмини шаффофият дар фаъолияти онҳо;

–такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои беҳтар намудани вазъи молиявии низоми бонкӣ ва пурзӯр намудани идоракунии хавфҳо;

–татбиқи рукнҳои муосири бонкдории ба талабот ҷавобгӯй ва ба ин васила ҷалб намудани бештари муштариён тавассути ташвиқу тарғиб ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ;

–ҷалби бештари сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт [1,70-74].

Мутобиқи сарчашмаҳои оморӣ, даромади пулии аҳолӣ дар соли 2013 ба 22,3 млрд. сомонӣ мерасид ва соли 2022 ин нишондиҳанда ба 56,0 млрд. сомонӣ баробар гардид, ки афзоиш 151 дарсадро ташкил медиҳад.

Дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои мушаххас даромади пулии аҳолӣ аз 48 млрд. сомонии соли 2019-ум ба 147 млрд. сомонӣ дар соли 2024-ум расид. Яъне нишондиҳандаи мазкур 3 баробар зиёд гардида, музди миёнаи меҳнат беш аз 1,8 баробар ва андозаи миёнаи нафақа 1,5 баробар афзоиш ёфт [5].

Дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз як тараф, афзоиши даромади пулии аҳолӣ ба суръати рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва такмили истифодаи технологияҳои муосир замина мегузорад ва аз тарафи дигар, ба татбиқи босамари сиёсати пулию қарзӣ (вобаста ба миқдори пули дар муомилотбуда ва афзалиятҳои ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ бо дарназардошти афзоиши нишондиҳандаҳо), инчунин, давра ба давра сабаби баланд гардидани маърифати молиявии аҳолӣ ва нигоҳ доштани сатҳи муътадилии нархҳо дар иқтисодиёт мегардад. Ҳамин буд, ки тавассути амалисозии тадбирҳои зарурӣ дар доираи ҳадафҳои стратегии Ҳукумати мамлакат, натиҷаи фаъолияти соҳаҳои молиявию иқтисодӣ дар соли 2024 бо нишондиҳандаҳои қаноатбахш ҷамъбаст шуданд ва ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ бо нархҳои ҷорӣ ба 153,4 млрд. сомонӣ баробар гардид ва суръати

рушди он ба 8,4 дарсад расонида шуд, инчунин, сатҳи таваррум дар доираи ҳадафҳои мақсаднок муътадил нигоҳ дошта, 3,6 дарсадро ташкил дод.

Имрӯз дар баробари амалӣ гардонидани ин ҳадафҳои созанда, зарурати истифода намудани сарчашмаҳои нави таъминкунандаи рушди иқтисодиёти кишвар ба вуҷуд омадааст, ки яке аз онҳо ҳамоҳангии сиёсати монетарӣ бо сиёсати фискалӣ барои таъмини вазъи муътадили нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва такмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ба ҳисоб меравaнд.

Бо дарназардошти ин, новобаста аз густариш ёфтани раванди рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва таъмини шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ, дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ барои панҷ соли оянда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ вазифаҳои мушаххас гузошта шуд, ки ин ҷо он вазифаҳои гузоштaшударо ҳамчун рукнҳои муҳими рушди иқтисоди миллӣ нишон медиҳем:

Якум, такмили фаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ;

Дуюм, то шабакаҳои панҷ-ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси махзани мукаммали миллии маълумот;

Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили махзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ;

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ;

Панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ;

Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии махзанҳои маълумот;

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ [5].

Дар маҷмуъ, тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати мамлакат ба мунтазам афзоиш ёфтани истеҳсоли маҳсулот ва умуман, болоравии нишондиҳандаҳо дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, махсусан, давра ба давра зиёд гардидани қисми даромади буҷети давлатӣ мусоидат карда истодааст. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ, бахусус, баъд аз соли 2009, бо мақсади таъмини шароити мусоид ва фароҳам сохтани заминаи боэътимод барои ҷалби сармояи хориҷӣ, таъмини масъалаҳои шуғли аҳолӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ бо молу маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ва бо ин роҳ баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ тадбирҳои амалии судманд андешида шуданд. Танҳо давоми соли 2024-ум ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ

аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба 19 млрд. сомонӣ баробар гардид, ки дар қиёс нисбат ба буҷети соли 2023-юм беш аз 2 млрд. сомонӣ ва 43 дарсади хароҷоти буҷети давлатиро дар ин давра ташкил медиҳад. Бояд гуфт, ки идома додани ислоҳоти низоми бонкӣ, такмил ва таҳкими идоракунии босамари дороиҳо ва уҳдадориҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, вусъат додани миёнаравии молиявӣ ва таъмини шаффофият дар фаъолияти онҳо аз ҷумлаи омилҳои дигари ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030», ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 1-уми декабри соли 2016, № 636, тасдиқ шудааст.
2. Бобоев Ҷ. Роҳҳои такмили хизматрасониҳои муосири низоми бонкӣ. /Бобоев Ҷ.// Маҷаллаи илмии “Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон”. 1(51)/2024. –С. 42-51.
3. Исайнов Ҳ. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ.- Душанбе: Ирфон, 2018. – 648 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 28 декабри соли 2023.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», шаҳри Душанбе, 28 декабри соли 2024.
6. Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон. www.nbt.tj

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

БОБОЕВ ДЖУРАХОН ИСЛОМОВИЧ,

начальник Управления анализа и прогнозирования отраслевой экономики ЦСИ при Президенте Республике Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Шохтемур 27;

тел: (+992) 987-33-35-09; e-mail: jurakhonboboev@gmail.com

В данной статье особое внимание уделено принятию постановления Правительства Республики Таджикистан «О мерах по расширению безналичных расчетов», приведена роль электронных средств платежа, платежной системы в современных условиях и пути совершенствования использования безналичных расчетов. Обсуждены авторские предложения по улучшению состояния безналичных расчетов, которые неразрывно

связаны с совершенствованием финансово-экономической системы страны.

Представлены направления деятельности Национального банка, механизм развития безналичных расчетов и место платежной системы в развитии национальной экономики с учетом автоматизированной системы перевода денежных средств. Представлены основные способы обеспечения эффективной работы безналичных расчетов, а также изучены мнения известных ученых и исследователей экономической науки в целях обеспечения развития финансово-экономической системы.

Ключевые слова: *Национальный банк Таджикистана, платежная система, денежные переводы, безналичные расчеты, электронные средства платежа, платежи через QR-коды, банковские платежные карты, интернет-банкинг.*

IMPROVING NON-CASH PAYMENTS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC SYSTEM

BOBOEV JURAKHON ISLOMOVICH,
Head of the Department of analysis and forecasting of sectoral economy of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 987-33-35-09; e-mail: jurakhonboboev@gmail.com

This article pays special attention to the adoption of the resolution of the Government of the Republic of Tajikistan "On measures to expand non-cash payments", describes the role of electronic means of payment, the payment system in modern conditions and ways to improve the use of non-cash payments. The author's proposals for improving the state of non-cash payments, which are inextricably linked with improving the financial and economic system of the country, were discussed.

The directions of activity of the National Bank, the mechanism for the development of non-cash payments and the place of the payment system in the development of the national economy, taking into account the automated funds transfer system, are presented. The main ways to ensure the effective operation of non-cash payments are presented, and the opinions of famous scientists and researchers of economic science are studied in order to ensure the development of the financial and economic system.

Keywords: *National Bank of Tajikistan, payment system, money transfers, non-cash payments, electronic means of payment, payments via qr - codes, bank payment cards, internet banking.*

УДК: 338.43:338.26

АФЗАЛИЯТҲОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ИБРОҲИМЗОДА ИБРОҲИМ ШОҲ,
сармутахассиси Раёсати таҳлил ваояндабинии масъалаҳои макроиқтисодии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Шоҳтемур 27;
тел: (+992) 900-22-22-51; e-mail: iibroimzoda@mail.ru

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои муҳимми стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, барои расидан ба ҳадафи мазкур Ҳукумати ҷумҳури якчанд барномаву стратегия қабул намудааст, ки дар асоси онҳо афзалияти рушди соҳаҳо ба назар мерасад, ки барои расидан ба ҳадафи мазкур заминаи хуб фароҳам менамояд. Муаллиф дар мақолаи худ афзалияти соҳаи мазкурро барои амалӣ гардидани ҳадафҳои дар "СМР–30" пешбинигардида ва самаранок истифода намудани имкониятҳои соҳаи кишоварзӣ, инчунин роҳҳои асосии расидан ба ҳадафи стратегиро баррасӣ ва арзёбӣ намудааст. Дар мақолаи таъкид шудааст, ки самаранок истифода бурдани заминҳои киштшаванда ҳамчун омили асосии истеҳсоли бештари маводи хӯрокворӣи ниёзи аввала ва барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди иқтисоди миллӣ замина фароҳам меоварад.

Калидвожаҳо: *хӯроки умумӣ***,** *озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, ҳадафи стратегӣ, ММД, кишоварзӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, иқтисоди миллӣ, рушди иқтисодӣ, сабади истеъмолӣ, маҳсулоти ғизоӣ, истеҳсолот.*

Бозори хизматрасонии хӯроки умумӣ дар ҳаёти ҳар як шахс ва амнияти озуқавории ҷомеаи муосир нақши муҳим дорад. Ин бахш на танҳо раванди омода кардани хӯроки умумиро фаро мегирад, балки дар соҳаи хизматрасонӣ ва технологияҳои коркарди маҳсулоти хӯрокворӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Бо пайдоиши равандҳои нави истеҳсолӣ, техника ва технологияҳои пешрафта, низоми логистика ва хизматрасонии интиқоли хӯроки тайёр такмил меёбад ва талаботи аҳолиро самараноктар қонеъ месозад. Пас вазифаи асосии бозори хизматрасонии хӯроки умумӣ таъмин намудани аҳолӣ бо хӯроки хушсифат мебошад, ки ба саломатӣ ва ҳаёти мардум бевосита таъсир мерасонад. Ин раванд ҳамзамон, ба беҳтар намудани сифати таълиму тарбия ва истифодаи самараноки захираҳои озуқаворӣ дар сатҳи кишвар мусоидат мекунад. Ба ақидаи пажуҳишгар М. Мотишина, "дар баробари ин, хӯроки умумӣ имкон медиҳад, ки қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти истироҳат, муошират, фароғат ва бо фароҳам овардани шароит барои хӯрок ва истироҳат маҳдуд нашуда, балки васеъ

мешаванд” [56].

Дар идомаи таҳлил (ниг. ба ҷадвали 1) динамикаи гардиши моли чакана дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҳамаи соҳаҳои савдо (бо дарсад) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Ин таносуб барои рушди муътадили бозори хӯроки умумӣ таъсири мусбат мерасонад. Рушди даврагии он аз ҳама ҷиҳат ба ташаккули механизми самараноки соҳаи хизматрасониҳои хӯроки умумӣ вобаста буда, ҷиҳати бартараф намудани камбудиҳои чораҳои қатъӣ ва назоратӣ бояд андешида шавад.

Ҷадвали 1.

Динамикаи гардиши моли чакана дар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар ҳамаи соҳаҳои савдо (бо нархҳои амалӣ, млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	**Солҳо**				
	2019	**2020**	2021	2022	2023
ВМКБ					
I	154,7	151,2	169,5	192,2	219,3
II	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2
III	154,6	151,1	169,4	192,1	219,1
аз он ҷумла					
III A	39,4	38,0	51,5	66,7	82,1
III B	114,9	112,9	117,6	125,3	137,0
Таносуб (бо дарсад)					
I	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
II	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
III	99,1	99,9	99,9	99,9	99,9
аз он ҷумла					
III A	25,46	25,1	30,3	34,7	37,4
III B	73,4	74,7	69,3	65,1	62,5
Суғд					
I	9044,8	9450,9	12256,3	13206,9	15617,2
II	2,0	2,1	1,3	0,1	0,1
III	9042,8	9448,8	12255,0	13206,8	15617,1
аз он ҷумла					
III A	3352,7	3181,9	4258,0	4891,8	4804,4
III B	5690,1	6332,2	7997,0	8315,0	10812,7
Таносуб (бо дарсад)					
I	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
II	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
III	99,9	99,9	99,9	100,0	100,0
аз он ҷумла					
III A	37,0	32,9	34,7	37,0	30,0
III B	62,9	67,00	65,2	63,0	69,2
Хатлон					
I	6331,4	6695,1	8098,2	10534,0	14946,7
II	3,0	4,7	8,2	8,0	8,5
III	6328,4	6690,4	8090,0	10526,0	14953,3
аз он ҷумла					
III A	650,9	1410,5	1995,5	2367,4	3215,4
III B	567,5	5279,9	6094,5	8158,6	11737,9
Таносуб (бо дарсад)					
I	100	100	100	100	100
II	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
III	99,9	99,9	99,9	99,9	99,9
аз он ҷумла					
III A	10,3	21,1	24,7	22,5	21,5
III B	89,6	78,8	75,2	77,4	78,4
ш. Душанбе					
I	5597,0	6357,2	7721,0	9776,1	10789,1

II	271,2	124,6	225,9	152,0	86,7
III	5328,8	6232,6	7495,1	9624,1	10702,4
аз он ҷумла					
III А	2845,5	3193,3	4230,7	5916,6	6660,0
III В	2480,1	3039,2	3264,4	3707,5	4042,4
Таносуб (бо дарсад)					
I	100	100	100	100	100
II	4,8	1,0	2,9	1,5	0,8
III	95,2	99,0	97,1	98,5	99,2
аз он ҷумла					
III А	50,8	51,2	54,8	60,5	61,7
III В	44,4	47,8	42,3	38,0	37,5
НТҶ					
I	3820,4	4370,4	5014,5	5789,3	6946,1
II	-	-	-	-	-
III	3820,4	4370,4	5014,5	5789,3	6946,1
аз он ҷумла					
III А	1549,2	2804,4	1893,6	2447,1	2161,6
III В	2271,2	1566,0	3120,9	3342,2	4784,5
Таносуб (бо дарсад)					
I	100	100	100	100	100
II	-	-	-	-	-
III	100	100	100	100	100
аз он ҷумла					
III А	40,6	64,2	37,8	42,3	31,1
III В	59,4	35,8	62,2	57,7	68,9
Эзоҳ: **I** – ҳаҷми умумии гардиши моли чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо; **II**–бахши давлатӣ**;** **III** – бахши ғайридавлатӣ; **IIIА**–савдои тиҷоратӣ; **IIIБ**–савдои кооперативи «Тоҷикматлубот»; **III В** – бозори номуташаккил.					

Сарчашама: *ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе: 2024. – С. 347–351.*

Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки дар вилояти Хатлон дар соли 2024 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми умумии гардиши молҳои чакана дар ҳамаи соҳаҳои савдо дар ҳолати афзоиш буда, 120 дарсад зиёд гардидааст. Бахши давлатӣ бошад, дар сатҳи аввала (0,02 дарсад) мебошад. Бахши ғайридавлатӣ ба андозаи 99,98 дарсади гардиши молҳои чаканаро ташкил медиҳад.

Дар идомаи ҷадвали мазкур метавон гуфт, ки саҳми бахши давлатӣ бениҳоят ночиз буда, асоси гардиши молҳои чаканаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши ғайридавлатӣ ташкил медиҳад. Аз ҷумла, дар ин раванд савдои тиҷоратӣ 119 дарсад, савдои кооперативи “Тоҷикматлубот”-ро метавон гуфт, ки сифр дарсадро ташкил медиҳад. Бозори номуташаккил 93,9 дарсадро ташкил медиҳад, ки дар қиёс ба соли 2019 зиёд гардидааст, ки ҳоло ҳам саҳми бозори номуташаккил зиёд мебошад. Гарчанде ки савдои тиҷоратӣ бо усули наву замонавӣ соле 4,5–5% афзоиш меёбад, таъсири он то ҳанӯз чандон назаррас нест. Аксари объектҳое, ки самаранок истифода намешаванд, ба иҷора дода мешаванд, ки ин рушди бозори имрӯза ва хизматрасонии хӯроки умумиро пурра таъмин карда наметавонад. Бинобар ин, гардиши молҳои чакана низ дар минтақаҳои кишвар гуногун мебошад, ки дар диаграммаи 1 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 1.

Сохтори гардиши моли чакана дар сатҳи минтақаҳои ҷумҳурӣ аз рӯйи ҳамаи соҳаҳои савдо дар соли 2023

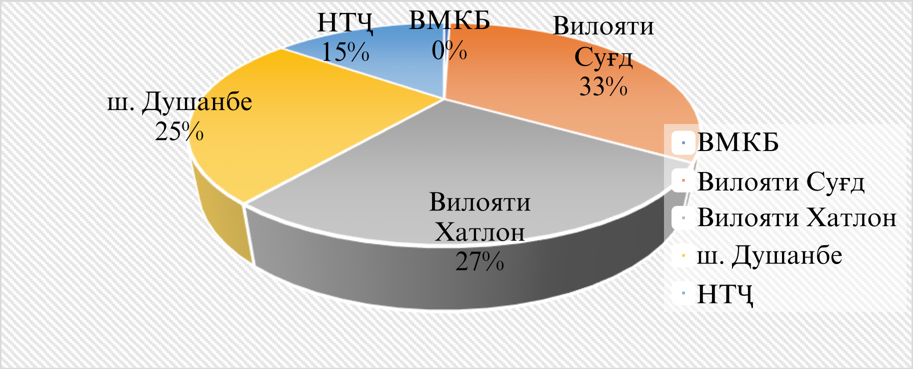

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз диаграммаи мазкур аён мегардад, ки сохтори гардиши моли чакана аз ҳама зиёд дар вилояти Суғд ба чашм мерасад. Новобаста аз аҳолии зиёд доштани вилояти Хатлон, дар ин раванд дар ҷойи дуюм мебошад. НТҶ низ дар ин самт фаъол мебошанд, чунки новобаста аз ҷойгиршавии аҳолӣ ва масоҳат саҳми мусбат дорад. Барои шаҳри Душанбе бошад, ин нишондиҳанда хуб буда, танҳо барои ВМКБ ин нишондиҳанда хело ҳам камтарин аст.

Дар раванди таҳлил бо мақсади муайяннамоии хизматрасонӣ ба аҳолӣ таҳлили динамикаи чаканаи гардиши молҳо дар ҳамаи соҳаҳои савдо, ба ҳар сари аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Хатлон (ҷадвали 2) пешниҳод карда мешавад. Аз руйи ин ҷадвал муаян карда мешавад, ки оё зичии аҳолӣ ва қобилияти харидории аҳолӣ дар кадом сатҳ ва дараҷа қарор дошта метавонад. Чунки, асоси гардиши мол ва хизматрасониҳоро дараҷаи даромаднокии аҳолӣ муайян менамояд.

Ҷадвали 2.

Динамикаи гардиши моли чакана ба ҳар сар аҳолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, (бо нархҳои соли 2023, млн. сомонӣ)

Шаҳру вилоятҳо	**Солҳо**					**2023 / 2019, %**
	2019	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2708,7	2872,9	3611,1	3959,6	4773,8	76,2
ВМКБ	680,6	657,9	745,6	832,0	942,5	38,4
Суғд	2990,2	3468,0	4581,6	4643,4	5404,9	80,7
Хатлон	1703,0	1976,0	2445,3	2950,8	4095,8	40,5
ш. Душанбе	5977,0	7315,5	9045,3	8091,4	8783,1	46,9
НТҶ	1585,0	1991,4	2340,3	2728,2	3210,4	102,5

Сарчашама: *ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Агентии омори назди*

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Савдо ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 13–42.

Аз натиҷаи таҳлили ҷадвали 2 бармеояд, ки новобаста аз гардиши молҳо дар ҳама соҳаҳои савдо ва дар ҳамаи вилоятҳои кишвар ва минтақаҳои он дар ҳолати афзоишёбӣ қарор дорад.

Дар раванди таҳлил муайян карда шуд, ки новобаста аз мушкилоти дар ин самт қарордошта, рушди фурӯши молҳои чакана ва рушди бозори хӯроки умумӣ дида мешавад. Танҳо дар ин маврид боз ҳам кӯшиш ба харҷ додан лозим аст, ки ҳарчи зиёдтар корхонаҳои хӯроки умумӣ афзоиш дода шаванд. Махсусан, дар вилояти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ шумораи корхонаҳое, ки талаботи муштариёнро пурра қонеъ гардонад, ҳамагӣ 30 дарсади умумии корхонаҳои хӯроки умумиро ташкил медиҳад. Боқимонда корхонаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати ташкилӣ, ҷойи ишғолнамудаи онҳо ва омоданамоии маҳсулот ба ягон шароит мувофиқ нестанд.

Бояд тазаккур дод, ки то ҳанӯз як қатор монеаҳо дар бозори хӯроки умумии вилояти Хатлон ҷой дорад. Пеш аз ҳама, мушкилоти инфрасохторӣ ва нокифоягии шароити беҳдоштӣ ба сатҳу сифати хизматрасонӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Ғайр аз ин, набудани стандартҳои ягонаи сифат ва назорати муассир боиси паст гардидани эътимоди истеъмолкунандагон мегардад. Ҳамзамон, рақобати носолим байни иштирокчиёни бозор, ки бештар ба усулҳои арзонкунӣ ва кам кардани масраф такя мекунад, на ба беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, имконияти рушди устуворро маҳдуд месозад.

Бо дарназардошти ин омилҳо метавон хулоса кард, ки барои рушди самараноки бозори хӯроки умумӣ дар вилояти Хатлон зарур аст ислоҳоти мукаммал гузаронида шаванд. Аз ҷумла, беҳтарсозии инфрасохтор, ҷорӣ намудани стандартҳои ягонаи сифат ва амнияти ғизо, таҳкими механизмҳои назоратӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорон дар самти навоварӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ аҳамияти калидӣ доранд.

Ба ақидаи мо, дар замони имрӯза маҳаки асосии таъмини амнияти озуқаворӣ ва солимии ҷомеа барқарорсозии базаи хоҷагидории пешина вобаста ба талаботи имрӯза мебошад. Амалишавии ин маром эҳтиёҷ ба назорати давлатӣ ва дастгирии давлатии хоҷагиҳои истеҳсолкунандаи маҳсулотро дорад.

Мусаллам аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз аз давраи таъсисиёбӣ то кунун соҳаи хӯроки умумии мавҷуд буда, дар солҳои охир тамоюли мусбат нишон дод. Дар ҳашт моҳи соли 2024 гардиши корхонаҳои хӯрокворӣ, аз ҷумла, хизматрасонии меҳмонхона ва тарабхонаҳо 1,6 миллиард сомониро ташкил дод, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023-юм 14,4 дарсад зиёд мебошад [15].

Дар натиҷаи таҳлилҳои анҷомдода чунин натиҷагирӣ намудан мумкин

аст, ки дар давраи муқаррааргардида фаъолияти корхонаҳои хӯроки умумӣ на он қадар қаноатбахш мебошад. Зеро дар замони имрӯза фазои фаъолияти корхонаҳои пешниҳодкунанда ва истеҳсолкунандаи маҳсулоту хизматрасониҳои хӯроки умумӣ нодуруст ба назар мерасад. Чунки қисми зиёди онро корхонаҳое ишғол намудаанд, ки талаботи аҳолиро ба назар намегиранд ва маҳсулоташон сифати паст доранд, ё ин, ки нархи гарон имкон намедиҳад оилаҳои миёнаҳол аз он истифода баранд. Агарчи имрӯз талабот ба маҳсулоти хӯроки умумӣ боло рафтааст, ин аз ҳаракати зудивазшавандаи маҳсулот ва хизматрасонии хӯроки умумӣ махсусан, зиёдшавии даромад ба ҳар сар аҳолӣ, вобаста мебошад. Маълумоти оморӣ нишон медиҳад, ки дар вилояти Хатлон нисбат ба дигар минтақаҳо даромади аҳоли зудтар боло рафта сифати ҳаёти маишӣ низ беҳ шуда истодааст (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Гардиши маҷмуи молу маҳсулоти минтақа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (барои давраи соли 2024)

Нишондиҳандаҳо	Дар умум	ВМКБ	Суғд	Хатлон	Душанбе	НТМ
I	146111,7	2501,9	42433,3	42803,6	31255,7	27117,2
II		108,2	108,3	108,3	108,3	108,3
III		1,6	27,7	27,9	20,4	17,6
IY	2141,6	28,8	753,1	581,9	1307,0	13,8
Y	117,2	107,5	118,2	130,6	115,9	122,7

Эзоҳ: **I –** Маҷмуи маҳсулоти минтақа (МММ); **II –** Суръати афзоиш**; III –** Ҳиссаи МММ дар ММД бо %; **IY –** Гардиши хӯроки умумӣ (бо млн. сомонӣ); **Y –** Суръати афзоиш.

Сарчашма: *таҳияи муаллиф тибқи маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2024.*

Аз ҷадвали 3 маълум мегардад, ки вилояти Суғд ва Хатлон бо ҳиссаи баландтарини МММ ва суръати устувори афзоиш пешқадам мебошанд, дар ҳоле ки ВМКБ ҳиссаи хеле кам дорад. Дар ин замина, шаҳри Душанбе ва НТМ дар муқоиса бо Суғд ва Хатлон ҳиссаи миёна доранд, аммо гардиши хӯроки умумӣ дар Душанбе назаррас мебошад.

Метавон гуфт, ки суръати афзоиш дар ҳамаи минтақаҳо мусбат буда, нишондиҳандаи рушди устуворро нишон медиҳад. Гардиши хӯроки умумӣ нишон медиҳад, ки таъмини озуқаворӣ асосан дар минтақаҳои Суғд, Хатлон ва Душанбе таъмин мешавад, дар ҳоле ки ВМКБ ва НТМ сатҳи нисбатан паст доранд. Ҳамин тавр, вилояти Суғд ва Хатлон метавонанд ҳамчун минтақаҳои асосии рушди саноат ва сармоягузорӣ баррасӣ шаванд, ВМКБ барои таҳкими инфрасохтор ва истеҳсолот эҳтиёҷ ба тадбирҳои махсус дорад. Минтақаҳои пешрафта бояд бо технологияи нав ва самаранокии истеҳсолот дастгирӣ шаванд.

Танҳо суръати афзоиш бо вилояти Суғд баробар аст, вале бо дарназардошти масоҳат ва ҷойгиршавии аҳолӣ, ин нишондиҳанда бояд ҳатто

баландтар бошад. Гардиши умумии хӯрок нисбатан зиёд мебошад ва ба омилҳои беруна камтар вобаста аст. Гарчанде корхонаҳои истеҳсолии молу маҳсулот барои бозори хӯроки умумӣ каманд, моли озуқаворӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ дар вилоят паст аст. Ин омил ба зиёд шудани гардиши хӯроки умумӣ дар вилояти Суғд таъсир мерасонад.

Дар шароити кунунӣ корхонаҳои хӯроки умумӣ дар таъмини рушди иқтисодиёти вилояти Хатлон, ташаккули инфрасохтори зарурии соҳа ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолӣ нақши муҳим мебозанд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки барои истифодаи самараноки имкониятҳои соҳа, нақши давлат дар самти танзим, дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии рушди корхонаҳои хӯроки умумӣ аҳаммияти калидӣ дорад. Маҳз сиёсати муассири давлатӣ метавонад заминаи рушду такомули онҳо, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии иҷтимоиро таъмин намояд. Ба андешаи мо, то кунун аз тарафи мақомоти қонунгузорӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикиситон қонунҳо, қарорҳои махсус таҳия карда шудаанд, вале то ҷое мо огоҳ ҳастем, ҳамаи ин барои рушди бомароми соҳа кифоя намекунад ва табдили тағйироти ҷузъии соҳа аз умдатарин масъалае мебошад, ки бояд ҳатман дарояндаи наздик роҳандозӣ карда шавад.

Дар шароити муосир рушди устувори соҳаи хизматрасонӣ, аз ҷумла корхонаҳои хӯроки умумӣ, яке аз самтҳои муҳимми сиёсати иҷтимоӣ ва иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Корхонаҳои хӯроки умумӣ на танҳо ба қонеъ намудани ниёзҳои рӯзмарраи аҳолӣ мусоидат мекунанд, балки барои таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани сифати зиндагӣ ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ низ нақши муҳим мебозанд.

Бо дарназардошти аҳаммияти соҳа, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи сиёсати дастгирии давлатии корхонаҳои хӯроки умумиро яке аз самтҳои афзалиятнок эълон намудааст. Бахусус, Сарвари давлат зимни ироаи Паём қайд намуданд, ки “бо дарназардошти имкониятҳои мавҷуда масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва хӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, нигаҳдориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу фасл карда шаванд” [7].

Дар ин раванд як қатор ниҳодҳои давлатӣ вазифадор карда шудаанд, ки назорати сифат ва ҳамзамон, дастгирии корхонаҳоро таъмин намоянд. Аз ҷумла, Агентии стандартизатсия, метрология, сертификатсия ва нозироти савдои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи назорати мутобиқати маҳсулот ба стандартҳои муқарраргардида ва таъмини амнияти озуқавориро ба ӯҳда дорад. Вазорати рушди иқтисод ва савдо сиёсати иқтисодиро дар соҳа роҳнамоӣ намуда, барои беҳтар гардидани муҳити соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва рушди рақобат шароит фароҳам меорад.

Вазорати саноат ва технологияҳои нав бошад, барои ворид намудани технологияҳои муосир, татбиқи таҷрибаи пешрафта ва ҳавасмандсозии инноватсия дар истеҳсол ва хизматрасонӣ масъул мебошад.

Ҳамоҳангии фаъолияти ин сохторҳо заминаи мусоидро барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, тавсеаи истеҳсолот, ҷалби сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, ҳамчунин, рушди захираҳои инсонӣ дар соҳа фароҳам меорад. Ин раванд имкон медиҳад, ки корхонаҳои хӯроки умумӣ ба талаботи меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ гардида, ҳамзамон, манфиатҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаро таъмин намоянд.

Ҳамин тавр, татбиқи сиёсати дастгирии давлатии корхонаҳои хӯроки умумӣ на танҳо воситаи муҳими ҳифзи саломатии аҳолӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ аст, балки барои рушди иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии хизматрасонӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ низ аҳамияти калидӣ дорад. Мақомоти зикргардида бояд барои рушди соҳа аз захираҳои мавҷуда истифода баранд ва фаъолияти соҳибкории истеъмолиро бо дарназардошти манфиати соҳибкорӣ ба роҳ монанд. Дар умум, агар ба гардиши тамоми самтҳои бозори хӯроки умумӣ ва соҳаҳаи он назар намоем, ба таври назарас рушд карда истодаанд (ниг. ба ҷадвали 9).

Аз ҷадвали мазкур маълум мегардад, ки дар ҳама сегментҳои бозори хӯроки умумӣ афзоишёбӣ дида мешавад. Аммо ин шабеҳи он нест, ки дар ин самт мушкилот ҷой надошта, ин соҳа ба таври назаррас рушд карда истодааст. Ин гувоҳи он аст, ки дар ин самт талабот рӯз то рӯз зиёд гардида истода, субъектҳои ин соҳаро зарур меояд, ки боз ҳам сатҳи хизматрасониро беҳтару хубтар ба роҳ монанд ва монеаҳои мавҷударо саривақт бартараф намоянд.

Мавриди зикр аст, ки яке аз монеаҳои асосии раванди рушди хизматрасониҳои хӯроки умумӣ ҷой доштани монеаҳои калидӣ дар самти таъмини фаъолияти самараноки он мебошад. Дар ҳақиқат, имрӯз мушоҳида менамоем, ки назорати давлатӣ бо роҳи бюрократӣ пеш меравад: санҷишҳо ва ихтисоркуниҳои беасос боис мегардад, ки фаъолияти корхонаҳои дар соҳа амалкунанда заиф ва пурра қатъ карда шавад.

Дар шароити кунунӣ яке аз масъалаҳои асосии рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ва амнияти озуқаворӣ тағйирёбии зуд ва номунтазамии аҳолӣ мебошад. Ба таври махсус, муҳоҷирати мавсимӣ ва бе иҷозат фаъолият намудани корхонаҳо бо шакли фаъолияти номаълум, риоя накардани талаботи беҳдоштӣ ва дигар меъёрҳои стандартӣ ба фаъолияти бозорҳо ва нигоҳдории маҳсулоти хӯрокворӣ таъсири манфӣ мерасонанд.

Аз ҷиҳати техникию иқтисодӣ, дар вилоятҳои гарми мисли Хатлон мушкилоти нигаҳдории маҳсулоти хӯрокворӣ аз сабаби набудани мутахассисон ва технологияҳои пешрафта хеле шадид мебошад. Ин вазъият

нишон медиҳад, ки захираҳои мавҷудаи табиӣ ва зарфиятҳои дохилӣ бояд самаранок истифода шаванд, то истеҳсол ва таъмин намудани озуқаворӣ беҳтар ба роҳ монда шавад. Зарурати тақвияти ҳамкорӣ бо ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, донорҳо ва ниҳодҳои илмӣ пеш омада, имкон медиҳад, ки фазои соҳибкорӣ ва истеъмолӣ беҳтар гардад ва сармояи хориҷӣ ба рушди соҳа ҷалб карда шавад.

Ҷадвали 4.

Гардиши тамоми бахшҳои бозори хӯроки умумӣ дар вилояти Хатлон

(бо нархҳои воқеӣ, ҳазор сомонӣ)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023/2019, %
		2019	2020	2021	2022	2023	
1	Гардиши моли чакана	6470198,6	6844359,9	8115457,7	10686123,2	14946776,5	231,0
2	Гардиши хӯроки умумӣ, якҷоя бо хизматрасонии меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо	164263,9	198644,7	271260,4	352992,4	430208,5	261,9
3	Гардиши мол ба ҳар як сари аҳолӣ, бо нархҳои соли ҷорӣ, сомонӣ	2033	2074	2412	3208	4144	203,8
4	Шумораи муассисаҳои савдои чакана	786	671	699	771	799	101,6
5	Шумораи муассисаҳои хӯроки умумӣ	96	111	110	126	126	131,2
6	Шумораи ҷойҳо дар муассисаҳои хӯроки умумӣ, ҳазор ҷой	2,7	2,4	2,7	2,8	2,8	103,7
7	Бозорҷойи номуташаккил	5801386,3	5411463,5	6094549,7	8299713,6	11746441,0	202,4
8	Савдои хӯроки умумӣ	164263,9	198644,7	271260,4	352992,4	430208,5	261,9
9	Савдо дар шаҳрҳо	3606611,5	3785995,6	4502726,8	7035016,5	9416523,6	261,0
10	Савдо дар деҳот	3052125,8	3160785,3	3759157,2	4311784,3	5545307,5	181,6

Сарчашма: *таҳияи муаллиф тибқи маълумоти Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. Омори солонаи вилояти Хатлон. 2024. –Бохтар, 2024. – С. 192–194.*

Дар солҳои 2019–2023 ҳаҷми гардиши моли чакана аз 6,47 ба 14,95 млрд сомонӣ расида, 231 дарсад афзуд. Гардиши хӯроки умумӣ ва хизматрасонии меҳмонхонаҳо 261,9%, гардиши мол ба ҳар сари аҳолӣ бошад 203,8% зиёд шуд. Шумораи муассисаҳои савдои чакана 1,6%, ва муассисаҳои хӯроки умумӣ 31,2% афзудаанд. Ҳаҷми савдо дар шаҳрҳо 261%, дар деҳот 181,6% зиёд гардидааст. Дар маҷмуъ, нишондиҳандаҳо афзоиши устувори савдо ва хизматрасонӣ, беҳтаршавии иқтидори истеъмолӣ ва фаъолияти иқтисодиро нишон медиҳанд, гарчанде ҳиссаи бозорҳои номуташаккил (афзоиш 202,4%) то ҳол баланд боқӣ мондааст. Дар баробари ин, афзалият додан ба истеҳсол ва коркарди заминаҳои асосии маҳсулоти хӯрокворӣ ва ташаккули хоҷагиҳои кишоварзӣ ҳамчун омилҳои

муҳимми таъмини амнияти озуқаворӣ арзёбӣ мешавад. Тоҷикистон дорои захираҳои табиӣ ва зарфиятҳои иқтисодӣ мебошад, ки истифодаи оқилона ва ташаббусҳои дохилӣ барои рушди соҳа ва нигоҳдории маҳсулот имкониятҳои зиёдеро фароҳам меорад.Бо дарназардошти ин, барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон зарур аст, ки назорати қатъӣ ва риояи талаботи беҳдоштӣ (санитарӣ) дар корхона ва бозорҳо таъмин карда шавад, рушди хоҷагиҳои кишоварзӣ ва истеҳсолоти маҳаллӣ афзалият дода шавад, ҳамкории байналмилалӣ ва сармояи хориҷӣ ҷалб карда шуда, фазои соҳибкорӣ беҳтар гардад ва захираҳои табиӣ ва иқтидорҳои дохилӣ самаранок истифода шаванд. Амалӣ намудани ин чораҳо имкон медиҳад, ки на танҳо амнияти озуқаворӣ таъмин гардад, балки рушди устувори иқтисодиёти кишвар низ таъмин карда шавад.

Давоми як даҳсолаи охир фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ рушд карда истодааст ва ташкили муколамаи фоидабахши байни давлат ва бахши хусусӣ дар вилоятҳои ҷумҳурӣ, махсусан, вилояти Хатлон, зиёд шуда истодааст. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо, дар мувофиқа бо банди 4-уми қарори ҷаласаи 7-уми Шурои машваратӣ аз 15 марти соли 2011 ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба ташкили Шуроҳои машваратии доимамалкунандаи маҳаллӣ дар назди раисони шаҳру ноҳияҳои мамлакат ҳамаҷониба дастгирӣ ёфт.

Ташкил ва фаъолияти Шурои машваратӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Точикистон ба роҳбарияти вилояти Хатлон имкон дод, ки дар назди раиси вилоят Шурои машваратии минтақавӣ ташкил намояд. Ин ташаббусҳо аз тарафи иттиҳодияи байналмилалии молиявӣ дастгирӣ ёфт. Ин ташкилот дар айни замон ба котиботи он кумаки техникӣ мерасонад. Фаъолият дар самти додашуда, пеш аз ҳама, ба он алоқаманд аст, ки ташкил ва мустаҳкамкунии муколамаи байни давлат ва бахши хусусӣ, махсусан, соҳибкории истеъмолӣ рушд намояд.

Нақш ва аҳаммияти рушди бозори хизматрасониҳои хӯроки умумӣ инчунин соҳибкории истеҳсолиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан вилояти Хатлонро таҳқиқ намуда, мо ба чунин хулоса омадем, ки барои тамоюл ва рушди муносибатҳои механизми бозорӣ мавҷудияти соҳибкории истеъмолӣ дар иқтисодиёт зарур аст, чунки нақши соҳибкории истеъмолӣ дар ташкили иқтисодиёти ба иҷтимоиёт нигаронидашуда ва ташаккулёбии синфи миёна дар ҷомеа ниҳоят калон аст. Масалан, соҳибкории истеъмолӣ ҳамчун омили муҳимми рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ дорад. Он на танҳо манбаи истеҳсолоти молу хизматрасониҳо, балки воситаи ташаккули синфи миёна ва паст кардани шиддати иҷтимоӣ мебошад. Корхонаҳои хурду миёна, бахусус, дар истеҳсолоти кишоварзӣ, саноати сабук ва хӯрокворӣ, бо эҷоди ҷойҳои корӣ ва афзоиши рақобатнокӣ дар бозор ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунанд.

Самаранокии соҳибкории хурд дар ташаббус ва навоварӣ, ҳамоҳангии кормандон ва натиҷаҳои ниҳоӣ дида мешавад. Ҳамзамон, амалиёти хусусигардонӣ ва дастгирии давлат нақши муҳим доранд. Сусти инфрасохтор, мушкилоти андозбандӣ ва набудани шароити рақобатнок метавонанд рушди соҳибкориро маҳдуд созанд. Бинобар ин, барои рушди минбаъдаи соҳибкории истеҳсолӣ дар Тоҷикистон масъалаи фароҳам овардани инфрасохтори муосир, дастгирии навоварӣ ва технологияҳо, ислоҳоти андоз ва эҷоди шароити рақобатнок барои корхонаҳои хурду миёна бо тақозои замон муҳим арзёбӣ мегардад.

Бояд қайд кард, ки корхонаҳои хурд дар соҳаҳои истеъмолӣ, аз қабили истеҳсолоти кишоварзӣ, саноати сабук ва маҳсулоти озуқаворӣ, метавонанд бо самаранокӣ фаъолият намоянд. Дар чунин корхонаҳо мақсад ва манфиатҳои кормандон ва роҳбарон ҳамоҳанг буда, робита бо натиҷаҳои ниҳоии фаъолияти корхона қавитар аст. Ин хусусият барои рушди соҳаи хӯроки умумӣ дар кишвар хеле муҳим мебошад, зеро истеҳсолоти хурд метавонад зуд ба талаботи бозор ва ниёзҳои аҳолӣ мутобиқ шавад. Дар ин радиф, яке аз масъалаҳои асосӣ дар рушди соҳаи хӯроки умумӣ–амалӣ гардонидани соҳибкорӣ мебошад. Соҳибкорӣ бояд на танҳо дар сухан, балки дар амал татбиқ гардад, яъне моликият ва имкониятҳои истеҳсолиро бояд ба дасти истеъмолкунандагон ва истеҳсолкунандагон супурд. Ин қадам имкон медиҳад, ки соҳибкорон мустақилона фаъолият карда, рушди соҳа таъмин гардад. Илова бар ин, соҳаи хӯроки умумӣ дар Тоҷикистон бо чанд мушкили ҷиддӣ мувоҷеҳ мебошад:

–аввалан, низоми андозбандии нодуруст ва мураккаб кори соҳибкоронро душвор менамояд ва онҳоро водор месозад, ки фаъолиятро ба иқтисодиёти ғайрирасмӣ равона кунанд;

–дуюм, инфрасохтори соҳа, махсусан дар вилояти Хатлон, комил нест, ки ба фаъолияти номураттаб ва камсамар оварда мерасонад;

–сеюм, омода набудани технологияи нав ва камбуди мутахассисон ҷузъи монеаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

–чаҳорум, сусти низоми молиявӣ ва қарзӣ низ аз рушди самараноки соҳа монеъ мешавад.

Дар ҳамин ҳол, соҳаи хӯроки умумӣ дорои имкониятҳои бузург барои рушди иқтисоди маҳаллӣ мебошад. Хусусияти асосии соҳибкории хӯроки умумӣ ин аст, ки имкониятҳои худӣ ва ташкили ҷойҳои кориро фароҳам меорад. Корхонаҳои хурд метавонанд ба паст кардани шиддати иҷтимоӣ дар замони бӯҳронҳои иқтисодӣ мусоидат намоянд. Ҳамчунин, ташаббусҳои техникӣ ва ғояҳои нав барои рушди истеҳсолот заминаи мусоид фароҳам меоваранд.

Бо дарназардошти сатҳи фаъолият ва хусусиятҳои зиндагии аҳолӣ, рушди соҳибкории хӯроки умумӣ, махсусан, дар вилояти Хатлон, яке аз

самтҳои афзалиятноки рушди иқтисод мебошад. Барои рушди устувор ва самаранокии соҳаи мазкур, масъалаи беҳтар намудани низоми андозбандӣ, такмил додани инфрасохтор ва дастрасӣ ба технология ва мутахассисон, дастгирии молиявӣ ва назорати давлатӣ ба рушди соҳа мусоидат менамоянд. Ҳамин тавр, рушд ва тартиби фаъолият дар соҳаи хӯроки умумӣ метавонанд ба устувории иқтисоди маҳаллӣ ва мустаҳкам намудани иқтидори истеҳсолии Тоҷикистон таъсири мусбат расонанд.

Лозим ба ёдоварист, ки вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои калидӣ дар таъмини бозори хӯроки кишвар маҳсуб шуда, ҳиссаи назаррас ва таъсиргузор дар гардиши маҳсулоти хӯрокворӣ дорад. Масъулони минтақавӣ ва корхонаҳои истеҳсолӣ метавонанд бо истифода аз ин имкониятҳо самаранокии истеҳсол ва таъминотро бештар кунанд.

Таҳлили марҳалаҳои рушди бозори хӯроки умумӣ нишон медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста аз чораҳои андешидашуда, то кунун як қатор мушкилот боқӣ мондаанд, ки суръати тараққиёти соҳаро суст намуда, рушди устуворро маҳдуд мекунанд. Фаъолияти корхонаҳои хӯроки умумӣ ба таҷдиди куллӣ ва такмилёбии низоми идоракунӣ ниёз дорад. Барои расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки аз сарчашмаҳои гуногуни молиявӣ ва сармоягузорӣ самаранок истифода бурда шавад, то иқтидори истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ беҳтар гарданд. Инчунин, майли соҳибкорони дохилӣ ва хориҷӣ ба рушди соҳа ниҳоят кам шудааст. Сабаби асосии ин ҳолат он аст, ки системаи назорати давлатӣ, ки бояд рушди соҳа ва ташкили низоми меъёрӣ ва самараноки онро таъмин намояд, дар амал дуруст кор намекунад. Ин системаи назоратӣ бештар хусусияти манфӣ гирифта, боиси ҷудошавии низоми дохилӣ ва камсамарии ташкили соҳа мегардад. Аз ин лиҳоз, барои рушди устувор ва беҳтар кардани иқтидори бозори хӯроки умумӣ зарур аст, ки таҷдиди низоми идоракунӣ, ҷалби сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, беҳтар намудани фаъолияти назоратӣ ва қонунгузории соҳа, ҳамчунин ҳавасмандгардонии инноватсия ва истифодаи таҷҳизоти муосир амалӣ гарданд. Ин тадбирҳо метавонанд сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирии соҳа ро баланд бардоранд ва рушди устувори бозори хӯроки умумиро таъмин намоянд.

Дар замони имрӯза, равандҳои мукаммали бозсозии иқтисодиёт бо дарназардошти татбиқи илм дар истеҳсолот бояд ба таври мушаххас ва стратегиянок ба роҳ монда шаванд. Дар зинаи таҷдиди инфраструктураи соҳа, махсусан, дар соҳаи хизматрасонии хӯроки умумӣ, зарур аст, ки лоиҳаҳои дарозмуддат таҳия ва амалисозӣ карда шаванд.

Мусаллам аст, ки таҳияи чунин лоиҳа ва стратегияҳо бояд дар доираи ҳамкории муназзам байни мақомоти давлатӣ, марказҳои илмӣ ва бахши хусусӣ сурат гирад. Масалан, Вазорати рушди иқтисоду савдо ва Вазорати саноат ва технологияҳои нави инноватсионӣ, бояд роҳбарӣ ва

танзимкунандаи умумии раванд бошанд. Мақомоти маҳаллӣ ва идораҳои минтақавӣ бояд татбиқи лоиҳаҳоро дар минтақаҳои худ назорат ва ҳамоҳанг созанд. Ҳамзамон, марказҳои илмӣ ва муассисаҳои таҳқиқотӣ масъуланд, ки таҳлили илмӣ анҷом дода, технологияҳои нав ва навовариро ба истеҳсолот ва хизматрасонӣ ворид кунанд. Ҳамзамон, соҳибкорон ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ метавонанд таҷрибаи амалӣ пешниҳод намуда, ҷараёни татбиқро самаранок гардонанд.

Ҳамин тавр, асоснок ва хулосабардории ин стратегия бояд дар доираи гурӯҳи кории муштарак сурат гирад, ки ба таври ҳамзамон илмӣ, стратегӣ ва амалигардонидашаванда таҳия шуда, ҷиҳати рушди устувори бозори хизматрасонии хӯроки умумӣ ва таҷдиди инфрасохтори соҳа заминаи мустаҳкам фароҳам оварад.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон хулоса баровард, ки таҳлили марҳалаҳои рушди бозори хизматрасонии хӯроки умумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан, дар вилояти Хатлон, нишон медиҳад, ки соҳа босуръат рушд мекунад, аммо бо монеаҳои ҷиддӣ низ мувоҷеҳ мебошад. Ин монеаҳо асосан, ба инфрасохтор, нокифоягии шароити беҳдоштӣ (санитарӣ), набудани стандартҳои ягонаи сифат ва назорат, рақобати носолим байни субъектҳои бозор, ҳамчунин, ба набудани технологияи муосир ва мутахассисони маҳаллӣ вобаста мебошанд.

Зимнан, таҳлили омори гардиши мол ва нишондиҳандаҳои бозор дар солҳои охир нишон медиҳад, ки бахши хусусӣ дар рушди бозори хӯроки умумӣ нақши асосӣ дорад ва афзоиши гардиши чакана, махсусан, дар вилояти Хатлон, боиси баландшавии сатҳи зиндагии аҳолӣ ва рушди иқтисоди маҳаллӣ мегардад. Пас ба хотири рушди устувори бозори хизматрасонии хӯроки умумӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ, зарур аст, ки дастгирии соҳибкорони дохилӣ ва хориҷӣ, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва иқтидорҳои маҳаллӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои сифат, таҷдиди инфрасохтор ва таҳияи стратегияҳои дарозмуддат бо ҳамоҳангии мақомоти давлатӣ, марказҳои илмӣ ва бахши хусусӣ чораҳои мушаххас амалӣ гарданд. Дар натиҷа, на танҳо рушди бозори хӯроки умумиро таъмин намуда, балки ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, рушди иқтисоди маҳаллӣ ва устувории иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард.

Хулосаи калом, яке аз монеаҳои асосӣ ва калидӣ дар иқтисодиёт фаъолияти номуназами бозори хизматрасониҳои хӯроки умумӣ буда, барои арзёбии дурусти вазъи соҳа зарур аст ҳолати кунунии бозори хизматрасониҳои хӯроки умумӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад. Ин баррасӣ имкон медиҳад, ки мушкилот ва имкониятҳои рушди соҳа муайян гарданд, стратегияҳои муассири иқтисодӣ таҳия ва таъсири омилҳои гуногун ба бозор дуруст арзёбӣ карда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Мотышина М.С. Менеджмент в сфере услуг: теория и практика. СПб. СПб ГУП, 2006. –204 с.
2. URL Объём товарооборотов общественное питание в Республике Таджикистан 2014. Stat.tj. (Санаи муроҷиат: 28.02.2025).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 40 с.

ПРИОРИТЕТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ИБРОХИМЗОДА ИБРОХИМ ШОХ,

главный специалист Управления анализа макроэкономических вопросов Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан

734025, Таджикистан, город Душанбе, улица Шохтемур 27;

тел: (+992) 900-22-22-51; e-mail: iibroimzoda@mail.ru

Обеспечение продовольственной безопасности является одной из важнейших стратегических целей Республики Таджикистан, и для достижения этой цели Правительством республики принято несколько программ и стратегий, в основе которых находится приоритетность развития секторов, что создает хорошую основу для достижения этой цели. В своей статье автор анализирует и рассматривает приоритетность данного сектора для реализации целей, изложенных в НСР-30, и эффективного использования потенциала аграрного сектора, а также основные пути достижения стратегической цели. В данной статье автор подчеркивает, что эффективное использование пахотных земель является основным фактором производства более основных продуктов питания и создает основу для обеспечения продовольственной безопасности и развития национальной экономики.

Ключевые слова: *общее продовольствие, продовольствие, продовольственная безопасность, обеспечение продовольственной безопасности, стратегическая цель, ВВП, сельское хозяйство, сельскохозяйственная продукция, национальная экономика, экономическое развитие, потребительская корзина, продукты питания, производство.*

PRIORITIES OF ENSURING FOOD SECURITY IN THE CONDITIONS OF THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

IBROHIMZODA IBROHIM SHOH,
chief specialist of the Department of analysis of macroeconomic issues of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Shohtemur str. 27;
tel.: (+992) 900-22-22-51; e-mail: iibroimzoda@mail.ru

Ensuring food security is one of the most important strategic goals of the Republic of Tajikistan, and to achieve this goal, the Government of the Republic has adopted several programs and strategies, based on which the priority of the development of sectors is seen, which creates a good basis for achieving this goal. In his article, the author analyzes and considers the priority of this sector for the implementation of the goals set out in the "NDS-30" and the effective use of the potential of the agricultural sector, as well as the main ways to achieve the strategic goal. In this article, the author emphasizes that the effective use of arable land as the main factor in the production of more basic food products and creates a basis for ensuring food security and the development of the national economy.

Keywords: *general food, food, food security, ensuring food security, strategic goal, GDP, agriculture, agricultural products, national economy, economic development, consumer basket, food products, production.*

УДК 338.47 (575.3)

ПАРАДИГМАИ РУШДИ КОМПЛЕКСИ НАҚЛИЁТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

РАҶАБОВ РАҶАБ КӮЧАКОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 93-444-41-07; e-mail: drrajab@mail.ru

РАҶАБОВ КОМРОН РАҶАБОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи
давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 92-92-929; e-mail: komron@mail.ru

Дар мақола парадигмаи рушди комплекси нақлиётӣ Тоҷикистон дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт мавридаи таҳқиқ қарор дода шуда, дар асоси махзанҳо вазни қиёсии соҳаи нақлиёт дар маҷмуи ММД баҳо дода шуда, таъсири афзояндаи системаҳои нақлиётӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлатҳо ва рушди инфрасохтори бозори молии рақобатпазир ба сомон расонида шудааст. Арзёбии тағйиротҳои бавуҷудомада дар комплекси нақлиётии ҷаҳонӣ, марҳилаи кунунии тамоилҳои рушди инфрасохтори он, чор самти асосии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар комплекси нақлиётӣ муайян гардидааст. Ҳамзамон, қадамҳо барои коркарди дурнамои татбиқи инноватсияҳо ва технологияҳои рақамӣ дар асоси муайян кардани таҳдидҳо, баҳодиҳии фаъолияти ҷонибҳои асосии манфиатдор, ки дар татбиқи рақамикунонӣ дар комплекси нақлиётӣ иштирок мекунанд, муҳим ҳисобида шуда, вазифаҳои Ҳукумат ва Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаҳои асосӣ баҳодиҳӣ дар асоси таҷрибаи байналмилалӣ барои татбиқи платформаҳои рақамӣ дар комплекси нақлиётӣ, созмон додани кластери нақлиётию гумрукӣ ва нақши он барои расидан ба ҳадафҳои миллӣ то соли 2030 дар Тоҷикистон муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: *парадигма, таҷрибаи ҷаҳонӣ, комплекси нақлиётӣ, рақамикунонӣ, тадбирҳо, таъсири рақамикунонӣ, таҳдидҳо ва хатарҳо, самтҳои перспективии рушд.*

Дар шароити муосир гузаштани афзалиятнок аз парадигмаи технологии панҷум ба шашум идома дорад, ки бо рушди технологияҳои пешрафтаи илмӣ тақвият ёфта, он яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи динамикаи рушди дарозмуддати иқтисодӣ буда, рушди афзоиши бозори

меҳнат ва истеҳсолотро таъмин менамояд [3]. Ҳамзамон, ин самт барои инфрасохтори нақлиёт низ муҳим буда ҳамгироии иқтисодӣ ва афзоиши суръати ҷойгиркунии қувваҳои истеҳсолкунанда ба ҳисоб меравад.

Аз махзанҳо бар меояд, ки соли 2023 вазни қиёсии соҳаи нақлиёт дар ММД агар 6,1 дарсадро ташкил диҳад, дар соли 2024 6,3 дарсадро ташкил медиҳад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки нақши ин соҳа самти рушдро дорад.

Санаи 29 октябри соли 2024 дар назди Вазорати нақлиёти КВД "Маркази рақамикунонии соҳаи нақлиёт", пойгоҳи КВД «Институти илмӣ таҳқиқотии лоиҳакашии иншоотҳои нақлиётӣ" ва «Маркази минтақавии дипломатии нақлиётӣ" ба фаъолият боз намуданд [18].

Бояд қайд кард, ки таъсири афзояндаи тағйироти илмӣ ва технологӣ дар солҳои охир ба аҳаммияти системаҳои нақлиётӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии давлатҳо таъсир мерасонад ва ин соҳа яке аз омилҳои асосии рушди инфрасохтори бозори молии рақобатпазир мегардад [3].

Аз таҷрибаи ҷаҳонӣ бармеояд, ки тағйироти куллие дар замни муосир дар комплекси нақлиётӣ ба амал омадаанд, ки дар расми 1 оварда шудаанд.

I	Такмили низоми идора ва банақшагирии мусофиркашонӣ, боркашонии бисёрмодалӣ ва интермодалӣ
II	Истифодаи воситаҳои нақлиёти баландсуръат ва тезсуръат дар роҳҳои оҳан ва хатсайрҳои долонҳои байналмилалии нақлиётӣ.
III	Мукаммал намудани комплекси нақлиётӣ ва логистикӣ, аз ҷумла навъҳои гуногуни терминалҳо, анборҳо, марказҳои тақсимотӣ, кластерҳои нақлиётию гумрукӣ ва ғ.
IV	Рушди инноватсионии воситаҳои нақлиётӣ (масалан, вагонҳои боркаши инноватсионии баландсифат, киштиҳои баландсуръат, нақлиёти барқӣ ва ғ.).
V	Созмон додани низоми нақлиёти интеллектуалӣ бо истифода аз технологияҳои нави идораи махзанҳои иттилоотӣ.

Расми 1.–Арзёбии тағйироти бавуҷудомада дар комплекси нақлиётии ҷаҳонӣ

Ҳамзамон, қайд кардани хусусиятҳои хосси марҳалаи кунунии рушди инфрасохтори нақлиёт, ки самтҳои назаррасро дар бар мегирад, зарур аст (расми 2).

I	Истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ имкон медиҳад, ки моделҳои тиҷорат, фаъолияти бозорҳо, соҳаҳо ва иқтисоди ҷаҳониро дигаргун намоянд.
II	Табаддулот дар иқтисодиёт тавассути ҷорӣ ва истифодаи технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки ҷамъоварӣ ва коркарди иттилооту маълумот, мубодила ва интиқоли минбаъда он таъмин гардида самаранокии ин раванд баланд бардошта шавад.
III	Масъалаҳои шаҳрнишинӣ ва рушди фазоии минтақаҳои он дар асоси консепсияи «шаҳри интеллектуалӣ» ҳал карда шуда, системаи ба ҳам пайвастаи ҳалли муосири технологӣ, иттилоотӣ ва коммуникатсиониро дар бар гирифта, ба идораи самараноки равандҳои таъминоти ҳаётӣ дар шаҳр ва рушди устувори он дар шароити муосир равона шудаанд.
IV	Ҳалли масъалаҳои камёбии захираҳо ва бартараф намудани таҳдидҳои экологӣ идораи оқилонаи захираҳои табиӣ, баланд бардоштани самаранокии онҳо, амалӣ намудани раванди ивазкунӣ ва ҳифзи муҳити зистро бо дарназардошти рушди иқтисодӣ ва иҷтимоию таъсири ғайрихаробиоварро ба муҳити зист дар бар мегирад.

V	Тағйирот дар тасаввуроти истеъмолкунандагон ҷиҳати раванди нақлиёт ба самти арзёбии арзиши интизории хизматрасонии он (интиқоли мусофирон, борҳо, мол ва ғайра) дар асоси се меъёр –"беҳтар, арзонтар, тезтар" – ташаккул ёфта, имкон медиҳад, ки меъёрҳо дуруст ва аниқ арзёбӣ карда шавад.

Расми 2 -Марҳалаи кунунии рушди инфрасохтори нақлиёт

Дар ҷадвали 1 тамоюлҳои кунунӣ дар рушди системаҳои нақлиётии ҷаҳонӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 1

Тамоюлҳои кунунӣ дар рушди системаҳои нақлиётӣ

№ б/т	Тамоюлҳои кунунӣ дар рушди низоми нақлиётӣ
1.	Таҳия ва татбиқи консепсия ва технологияҳои нав барои интиқоли бор ва мусофирон, аз қабили нақлиёти левитатсияи магнитӣ, баландсуръат, гиперлоп ва ғайра.
2.	Коркард ва истифодаи воситаҳои бесарниши нақлиётӣ (дронҳо)
3.	Коркарди технологияҳои муосир дар нақлиёти автомобилҳо ва ҳавопаймоҳои барқӣ
4.	Таҳияи технологияҳои интеллектуалии нақлиётӣ, ҳамзамон, низоми идораи ҳаракат ва таъмини бехатарии воситаҳои нақлиёт
5.	Рушди бозори интиқоли мусофиркашонӣ ва борҳо дар асоси технологияҳои муосир
6.	Коркарди ҳамгироии мултимодалӣ тавассути намудҳои гуногун дар қаламрави минтақаҳо ва хатсайрҳои муносиб, созмон додани марказҳои мултимодалӣ дар бандар ва фурудгоҳҳо

Манбаъ: аз тарафи муаллифон дар асоси адабиёти соҳавӣ тартиб дода шудааст.

Самтҳои дар ҷадвали якум оварда шуда зарурати мавҷудияти инфрасохтори муносибро тақозо намуда, мутаассифона, мушкилоти ҷиддӣ аз ҳисоби фарсудашавии воситаҳои асосӣ ва танбашавии баланди нақлиёт дар шабакаи роҳҳои мошингард ҷой дорад.

Ҳамзамон, барои ҳалли ин масъала арзёбии хусусияти фарқкунандаи рақамикунонӣ дар комплекси нақлиётӣ истифодаи фаъоли технологияҳои рақамӣ ҳамчун роҳи беҳтар кардани самаранокии иқтисодии ин соҳа ба ҳисоб рафта, самтҳои истифодаи технологияҳои рақамиро муайян менамояд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2

Самтҳои асосии истифодаи технологияҳои рақамӣ дар комплекси нақлиётӣ [8, с.19]

Самтҳои асосии таъсиррасонӣ	Намунаҳои татбиқи технологияҳо
Идоракунии санадҳои электронӣ	Ҷорӣ намудани чиптаҳои электронӣ, додани фосилаи дури ҳуҷҷатҳои сафар; таъсиси "дафтарҳои виртуалӣ", хизматрасонии муштариён бидуни тамоси шахсӣ
Таъмини муошироти масофавӣ	Таъмини алоқаи рақамӣ барои муошироти мустақими масофавӣ
Ситонидани пардохт ва ҳуҷҷатҳо	Пардохти мобилӣ, коркарди ҳуҷҷатҳои ягонаи сафар, истифодаи барномаҳои мобилӣ ҳангоми хизматрасонии нақлиётӣ
Истифодаи мунтазами технологияҳои абрӣ	Ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот сифатан нав: таҳлили саривақтии маълумот оид ба ҳаракат ва идораи нақлиёт, истифодаи технологияҳои "маълумоти калон"
Системаҳои муттаҳиди идоракунии нақлиёт	Азнавташкилдиҳии системаҳои идоракунии нақлиёт, автоматизатсияи онҳо; ҷалби муштариён дар раванди идоракунии боркашонӣ ва назорат
Системаҳои интеллектуалии нақлиёт	Автоматизатсия ва роботизатсияи назорати раванд ва пешгӯйии вазъи ҳаракати нақлиёт, дастгирии системаҳои худкор
Платформаҳои хизматрасонии логистикӣ	Созмон додани платформаҳои рақамӣ барои таъмини хизматрасониҳои логистикӣ, аз ҷумла фармоиш ва чиптафурӯшӣ, ёфтани интиқолдиҳандаи борҳо, муайян кардани масире, ки ба оптималикунонӣ нигаронида шудаанд.

Комплекси нақлиётӣ бештар ба таъсири рақамикунонӣ осебпазир буда,

пеш аз ҳама дар асоси воридшавии технологияҳое, ки дар дигар соҳаҳо, ба мисли маълумоти калон ва зеҳни сунъӣ, бомуваффақият санҷида шудаанд [12, 114], инчунин, роботҳо [13] зарур аст.

Имрӯз чор самти асосии рақамикунонӣ дар комплекси нақлиётӣ муайян карда шудаанд: "1) рақамикунонии инфрасохтори нақлиёт ва занҷирҳои таъминот (аз ҷумла, анбор ва марказҳои хизматрасонӣ); 2) роботкунонии равандҳои истеҳсолӣ; 3) автоматикунонии миқёси калон, аз ҷумла, системаи ягонаи автоматикунонидаи идоракунии боркашонӣ ва мусофиркашонӣ; 4) татбиқи системаҳои худкор" [14, 47]. Амалӣ шудани ин самтҳо имкон медиҳад, ки системаи нақлиётӣ дар сатҳи нав қарор гирад.

Воридшавии технологияҳои рақамӣ ба соҳаи нақлиётро бо пайдоиши ҳисоббарории электронӣ оғоз шудааст ва ба имрӯз шумораи зиёди лоиҳаҳои гуногун, бо ташаббуси ҳукуматҳо ва ширкатҳои хусусӣ, амалӣ карда шуданд (ниг. ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3.

Технологияҳои рақамикунонӣ дар комплекси нақлиётӣ [9, 20].

Намунаи технологӣ	Функсияҳои технологӣ
SARTRE	Барномаи таҳияи воситаҳои нақлиёти мусофирбар барои идоракунии дурдаст, пиёдагардон ва муҳити зист
Open Shuttle	Системаи интерактивии ҷамъоварии борҳо бо истифода аз аробаҳои автоматӣ
Pick by light	Истифодаи нишондиҳандаҳои махсуси рӯшноӣ барои осон кардани кори воситаҳои нақлиёти роботӣ
Put by Beamer	Истифодаи технологияи муосир барои қабул ва тақсимоти бор дар анборҳо ба тариқи автоматӣ
Маҷмаҳои автоматикунонидашуда дар бандарҳо	Истифодаи системаҳои автоматии фаъолияти анборҳо дар бандарҳои баҳрӣ, асосан дар терминалҳои контейнерӣ.

Бояд қайд намуд, ки истифодаи системаҳои автоматикикунонидаи нақлиётӣ бо дарназардошти оне, ки дар ҷомеа ба мувофиқа нагардидаанд, баҳсбарангез боқӣ мемонанд. Аз ин рӯ, чунин таҳдид ва хатарҳои оқибати мустақими автоматикунониро дар комплекси нақлиётӣ ҷудо менамоем: 1) аз даст додани шумораи зиёди ронандагон, ки дигар наметавонанд дар ҷойи кори худ фаъолият намоянд; 2) душвориҳо ҳангоми муайян кардани масъулият дар сурати рӯй додани ҳодисаи суғурта; 3) хатари вайроншавии таъминоти барномавӣ ва аз даст додани назорат нисбати идоракунии воситаҳои нақлиёт.

Дар айни замон, бартариҳои татбиқи чунин технологияҳо ба таври возеҳу равшан эътироф шудаанд: "1) баланд бардоштани самаранокӣ дар соҳаи нақлиёт (коҳиш ёфтани хароҷоти сӯзишворӣ, афзоиши иқтидори роҳ, коҳиш ёфтани сатҳи садамаҳои нақлиётӣ ва талафот дар ин самт); 2) тағйир ёфтани миқдори хароҷоти меҳнат барои ронандагон ва онҳое, ки ҷойҳои

кориашон автоматӣ карда мешавад; 3) паст кардани муҳлати вақти бекористии воситаҳои нақлиёт ҳангоми ичрои равандҳои бор ва мусофиркашонӣ; 4) бартараф намудани "омили инсонӣ", барои роҳ надодан ба хатоҳо дар фаъолият" [1, 22].

Имрӯз дастгоҳҳои мобилӣ ва технологияи роботӣ, хусусан системаҳои худгард дар нақлиёт, мавриди истифода мебошад [9, 48]. Инчунин, таҷрибаи ҷамъшуда имкон медиҳад, ки истифодаи чунин технологияҳо дар комплекси нақлиётӣ васеъ карда шавад [9,13].

Масъалаи алоҳида истифодаи воситаҳои нақлиёти бесарнишин (дронҳо) мебошад. Умуман, ин воситаҳо барои назорати беруна истифода мешаванд. Имконияти истифодаи воситаҳои нақлиёти бесарнишин метавонанд ба зудӣ ба як навъи нави нақлиёт табдил ёбанд [9, 17].

Яке аз самтҳои муҳим дар ин раванд кам кардани сатҳ ва хатари ҷинояткорӣ дар нақлиёт ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд технологияҳои шинохти чеҳра ва муайянкунии дурдаст зарур дониста мешавад. Ҳамзамон, "логистикаи виртуалӣ" ҳангоми идоракунии марказҳои нақлиётӣ истифода бурда шавад. Дар ин раванд чунин тадбирҳо барои рушди платформаҳои рақамӣ мусоидат менамоянд: "Истифодаи механизми танзимкунанда, бо кадрҳои зарурӣ таъмин намудани комплекси нақлиётӣ ва рушди маориф, соҳаҳои илму техника, ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон, амнияти иттилоотӣ, воридшавии технологияҳои муосири рақамӣ" [4, 121]. Аз тарафи дигар, ин платформаҳо барои сохторҳо "муттаҳид кардани ҳамаи иштирокчиёни занҷираи арзиш, каналҳои коммуникатсионӣ, хизматрасонӣ ба муштариёнро дар бар гирифта барои рушди равандҳои логистикӣ ва рақамикунонии он зарур дониста шуда, таъсиси ширкатҳои логистикиро барои рушди тиҷорати электронӣ дар бар гирад" [3, 12]. Ҳамзамон, дар оянда молҳо мустақиман аз анбор (ба воситаи мағозаи онлайнӣ) ба муштариён расонидашуда, фурӯши хизматҳои логистикӣ рушд менамояд.

Дар шароити имрӯза табдили рақамии системаи нақлиёт махсусан муҳим аст. Дар ин замина, як қатор қадамҳо барои арзёбии дурнамои татбиқи инноватсия ва технологияҳои рақамӣ бояд ба назар гирифта шаванд, аз ҷумла:

1. Арзёбии навовариҳо ва технологияҳои рақамии умедбахштарин.

2. Таҳлил ва арзёбии вазъи системаи нақлиёти минтақавӣ дар солҳои 2025–2030 ва 2031–2035.

3. Арзёбии хатарҳо ва таҳдидҳои татбиқи инноватсияҳо ва технологияҳои нақлиёти рақамӣ.

4. Таҳлил ва арзёбии таъсири иҷтимоӣ ва иқтисодии татбиқи технологияҳо.

5. Арзёбии оқибатҳои татбиқи технологияҳо ба нақлиёт ва рушди шаҳру деҳот.

Ҳангоми татбиқи ин қадамҳо, муайян кардани таҳдидҳои зерин ба системаи нақлиёти рақамӣ зарур аст, аз ҷумла:

–Ҳамлаҳои ҳакерӣ (мустақиман ба воситаҳои нақлиёт ва унсурҳо/вирусҳои V2I).

– Таъсири зараровар ба системаҳои зеҳни сунъӣ.

–Истифодаи системаҳои ҷанги электронӣ/таҳрифи сигналҳои сенсорӣ.

–Нокомиҳои барномасозии V2X, зарари ҷисмонӣ ба сенсорҳо ва каналҳои V2X.

–Вуҷуд доштани номувофиқатии созишномаҳои басташуда дар байни давлатҳо.

Дар маҷмуъ, ин таҳдидҳо дар раванди татбиқи технологияҳои рақамӣ дар комплекси нақлиётӣ ва арзёбии фаъолияти ҷонибҳои асосии манфиатдор, ки дар татбиқи он дар системаи нақлиёт иштирок мекунанд, муҳим ҳисобида мешавад.

Мо ин ҷонибҳои манфиатдорро (стейкхолдерҳо) чунин мешуморем:

1. Мақомоти иҷроия, бахусус Вазорати нақлиёт;

2. Ташкилотҳои зертобеи вазорати нақлиёт: «МД “Мудирияти корхонаҳои сохташудаистода, МД “Тоҷиктрансстрой”, МД “Нақлиёти автомобилӣ ва хизматрасонии логистикӣ”, МД “Нигоҳдории нақбҳо ва шабакаҳои равшандиҳӣ”, КВД "Роҳи оҳани Тоҷикистон" , КВД “Маркази рақамикунонии соҳаи нақлиёт”, МД “ИХРА вилояти Суғд, минтақаҳои Ҳисор, Рашт, Бохтар, Кӯлоб ва ВМКБ–таҳияи инфрасохтор барои хизматрасониҳои нав” [18].

3. Мақомоти минтақавии нақлиётӣ, интиқолдиҳандагони калон ва ширкатҳои технологии иттилоотӣ.

6. Хизматрасонии телекоммуникатсионию мобилӣ ва қонеъ гардонидани талабот ба онҳо.

7. Таъсис ва рушди марказҳои инноватсионии муосир.

8. Тиҷорати логистикӣ–эҷоди роҳҳои ҳалли рақамӣ барои системаҳои нави нақлиётӣ.

Ҳангоми татбиқи технологияҳои рақамӣ дар системаи нақлиёт, муайян кардани принсипҳои танзимкунандаи онҳо тавсия дода мешавад, ки аз қисмҳои амнияти иттилоот, стандартҳои мубодилаи иттилоот; қонунҳо дар бораи фаъолияти схемаҳои мобилӣ ҳамчун хидмат (MooS) ва дар бораи ташкили нақлиёти мунтазам (DRT); ҳавасмандгардонӣ барои пешбурди хизматрасониҳои нав; ҳифзи ҳуқуқи мусофирон; такмили сиёсати зиддимонополӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

Бо роҳнамоии ин принсипҳо технологияҳои рақамӣ дар системаи нақлиёт татбиқ карда мешаванд. Дар ин муҳити нав, арзёбии оқибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва рушди шаҳрӣ аз татбиқи технологияҳои рақамӣ дар нақлиёт махсусан муҳим аст [7,18]. Мо технологияҳои рақамии кунунии

истифодашаванда ва оқибатҳои эҳтимолии татбиқи онҳо дар нақлиёт ҷудо менамоем, ки аз мубодилаи ройгони таксӣ бо мошин (каршеринг), истифодаи воситаҳои нақлиёти бесарнишин барои интиқоли ройгони бор, нақлиёти бесарнишини шахсӣ, дастрасӣ ба камераҳои кӯча, шинохти чеҳра ва бақайдгирии рақамҳои воситаҳои нақлиёт, идоракунии чароғаки роҳ ва идораи фосилавии онҳо, роботизатсияи муҳити шаҳр ва нақлиёти коммуналии бесарнишин, афзоиши минтақаҳои истиқоматӣ ва селитибӣ, суғурта дар соҳаи нақлиёти бесарнишин иборат мебошад.

Барои татбиқи технологияҳои рақамӣ дар нақлиёт зарур аст, ки ҳадафҳои Ҳукумат ва Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нишондиҳандаҳои асосии раванди татбиқи онҳо равшан карда шаванд. Ин нишондиҳандаҳо чунинанд:

1. Беҳтар кардани бехатарии ҳамаҷонибаи равандҳои нақлиётӣ, аз байн бурдани омили инсонӣ.

2. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи инфрасохтори нақлиёт.

3. Беҳтар кардани сифати банақшагирии нақлиёт ва идоракунии амалиётии системаи нақлиёт.

4. Баланд бардоштани самаранокии маблағҳои ҷудошуда барои рушд ва фаъолияти нақлиёт.

5. Беҳтар кардани муҳити пешбурд ва идораи равандҳои нақлиёт.

6. Беҳтар кардани сифати хизматрасонии нақлиётӣ ва иттилоот барои субъектҳои соҳа ва ғайра.

Дар асоси баррасии таҷрибаи байналмилалӣ дар татбиқи технологияҳои рақамӣ дар системаи нақлиёт, мо самтҳои асосии перспективиро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем.

I. Барои солҳои 2025–2030.

1. Ҷорӣ намудани стандартҳои ягонаи мубодилаи маълумот дар асоси 5G барои қонеъ гардонидани ниёзҳои соҳаи нақлиёт.

2. Таъсиси барномаи комплекс барои созмон додани истгоҳҳои пуркунии автомобилҳои барқӣ, ҷамъоварӣ ва баҳодиҳии маълумотҳо нисбати фаъолифти комплекси нақлиётӣ.

3. Системаи ягонаи автоматикунонидашудаииттилоотии нақлиётӣ.

4. Таҳияи хизматрасонии ягонаи мусофиркашонӣ (MooS) дар шаҳрҳо, назди шаҳрҳо ва хатсайрҳои байнишаҳрӣ ва байналмилалӣ.

5. Барномаи комплексии таъмини амнияти киберӣ барои соҳаи нақлиёт.

6. Ҳавасмандгардонӣ барои системаҳои ҷамъоварии роҳкиро дар асоси маълумоти биометрӣ.

7. Рақамӣ кардани ҳамаи ҳуҷҷатҳои банақшагирии нақлиёт.

8. Ҷудо намудани қисмати махсуси ҳаракат барои нақлиёти ҷамъиятӣ дар роҳҳои шаҳрӣ.

9. Ташкили системаи ягона барои идоракунии ҳаракат дар шаҳрҳо ва назди онҳо.

10. Татбиқи системаи нархгузории Rood pricing дар шабакаи асосии такягоҳии роҳҳо.

11. Қисман гузаштан ба нақлиёти ройгон ҷамъиятӣ дар шаҳрҳо ва ғайра.

II. Барои солҳои 2031–2035

1. Татбиқи системаи нархгузории «Rood pricing» дар тамоми шабакаи роҳҳои минтақавӣ ва байниминтақавӣ.

2. Ҳалли масъалаҳои танзимкунанда вобаста ба истифодаи воситаи нақлиёти ҳавоии наздизаминӣ барои нақлиёти оммавӣ.

3. Рақамӣ кардани иншооти бузурги инфрасохтори нақлиёт.

4. Ҷорӣ намудани системаи ягонаи идораи ҳаракат бо истифодаи технологияи «Connected Vehicles» дар шаҳрҳо.

4. Созмон додани системаи ягонаи автоматиккунонидашудаи идораи интиқоли борҳо.

5. Такмили механизми батанзимдарорӣ ва истифодаи маҳдудиятҳо ҳангоми истифодаи мошинҳои шахсӣ ва хизматӣ.

6. Пурра гузаштан ба нақлиёти барқӣ дар шаҳрҳо ва хатсайрҳои долонҳои байналмилалии нақлиётӣ.

Ба ақидаи мо рақамикунонӣ раванди бартаридошта дар комплекси нақлиётӣ ва созмон додани кластери нақлиётию гумрукӣ дар асоси истифодаи самараноки платформаҳои рақамӣ таъмини рақобатпазирии ширкатҳои нақлиётиро муайян мекунад. Маҳз равандҳои рақамӣ манбаи хатарҳои афзоянда ҳангоми таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ мебошанд.

Дар маҷмуъ, рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки комплекси нақлиётӣ барои расидан ба ҳадафҳои миллӣ то соли 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

АДАБИЁТ

1. Абдюшева Д.Р., Меренков А.О., Степанов А.А. Условия построения маркетинговой системы «цифрового» транспорта и логистики в управлении конкурентоспособностью // Управление. – 2018. – №3. – С. 21-27. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2036290652. 1

2. Бубнова Г.В., Лёвин Б.А. Цифровая логистика – инновационный механизм развития и эффективного функционирования транспортно-логистических систем и комплексов //International Journal of Open Information Technologies. – 2017. – Т. 5. – №. 3. - С.72-78. 2307-8162 vol. 5, no.3, 2017.

3. Зозуля Д. Цифровизация российской экономики и Индустрия 4.0: вызовы и перспективы // Вопросы инновационной экономики. – 2018. – №. 1. – С. 1-14. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2032809291. 4.

4. Коряков А. Цифровизация российской экономики как актуальная задача государственного управления // Актуальные проблемы развития экономики в современных условиях. – 2018. – №4. – С. 119-125. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2032813712.2.

5. Круглова И., Кириллов А.Н. Развитие системы мультимодальных перевозок в новых технологических условиях // Ученые записки Международного банковского института. 2019. № 2 (28). С. 122-135.

6. Ларин О., Куприяновский В.П. Вопросы трансформации рынка транспортно-логистических услуг в условиях цифровизации экономики // International Journal of Open Information Technologies. – 2018. – №5. – С. 31-35. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2032595094.

7. Машкина Н., Велиев А.Е. Влияние цифровой экономики на развитие транспортной отрасли в мире//http://ma123.ru ЦИТИСЭ №1 (23) 2020.-с.290-299.

8. Меренков А.. Индустрия 4.0: немецкий опыт развития цифрового транспорта и логистики // Управление. – 2017. – №4. – 15-22. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2032431088.9 10

9. Меренков А. Цифровая экономика: управление на транспорте и интеллектуальные транспортные системы // E-Management. – 2018. – №1. – С. 11-19. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2036767043.

10. “О Транспортной стратегии Российской Федерации”: распоряжение Правительства РФ от 22.11.2008 № 1734-р. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://base.consultant.ru/ (дата обращения 08.10.2019 г.).

11. Плотников В. Цифровизация производства: теоретическая сущность и перспективы развития в российской экономике // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. – 2018. – №.4 – С. 112-115. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=35304372. 11

12. Сигова М., Ткачев И. Современные направления изменения транспортных систем в условиях цифровизации экономики// Цифровая трансформация в экономике транспортного комплекса. Развитие цифровых экосистем: наука, практика, образование/под ред. Бубновой Г.В., Каргиной Л.А. – М.: РУТ (МИИТ), 2020. – 390 с. –С.303-307.

13. Соколов И. Роботы, автономные робототехнические системы, искусственный интеллект и вопросы трансформации рынка транспортно-логистических услуг в условиях цифровизации экономики // International Journal of OpenInformation Technologies. – 2018. –№5. – С. 41-49. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2032794820.

14. Тугашев А. Экономика и логистика в условиях цифровизации транспортной отрасли // Тренды экономического развития транспортного комплекса России: Форсайт, прогнозы и стратеги. – 2018. – №2. – С. 44-53.

URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=%2037304688.

15. Цифровая трансформация транспортной системы города и региона.- СПб.: Институт экономики транспорта и транспортной политики 2021.-18с.

16. Akberdina V., Kalinina A., Vlasov A. Transformation stages of the Russian industrial complex in the context of economy digitization // Problems and Perspectives in Management. - 2018. - №. 16(4). - P. 201-211. URL: https://elibrary.ru/item.asp?id=38621481 CITISE. http://ma123.ru ЦИТИСЭ №1 (23) 2020.

17. Schwer K., Hitz C., Wyss R., Wirz D. Minonne C. (). Digital maturity variables and their impact on the enterprise architecture layers // Problems and Perspectives in Management. –2018. - №. 16(4). – P. 141-154.

18. Сайт Министерство транспорта Республики Таджикистан// mintrans.tj.

ПАРАДИГМА РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОГО КОМПЛЕКСА ТАДЖИКИСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, город Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел.:(+992) 934-44-41-07; e-mail: drrajab@mail.ru

РАДЖАБОВ КОМРОН РАДЖАБОВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент Таджикского
государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, город Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел.:(+992) 929-29-29; e-mail: komron@mail.ru

В статье рассматривается парадигма развития транспортного комплекса Таджикистана в условиях цифровизации экономики, оценен удельный вес транспортного сектора в объеме ВВП устанавлено растущее влияние транспортных систем на социально-экономическое развитие стран и конкурентоспособной товарного рынка. Дана оценка изменений, происходящих в мировом транспортном комплексе, выделены этапы развития его инфраструктуры, а также определены основные направления применения цифровых технологий в данном комплексе. Предложены важные шаги по разработке перспектив внедрения инноваций и цифровых технологий на основе выявления угроз и рисков, оценки деятельности заинтересованных сторон, участвующих в реализации цифровых платформ в транспортном комплексе, определены задачи Правительства и

Министерства транспорта Республики Таджикистан и ключевые оценочные индикаторы для внедрения цифровых платформ, создания транспортно-таможенного кластера и оценки его роли в достижении национальных целей к 2030 году в Таджикистане.

Ключевые слова: *парадигма, мировой опыт, транспортный комплекс, цифровая платформа, меры, влияние циф*ровизации, угрозы и риски, перспективные направления развития

THE PARADIGM OF THE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT COMPLEX OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF THE DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH,
Doctor of Economic Sciences, Professor at the
Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str. ½;
tel.: (+992) 934-44-41-07: e-mail: drrajab@mail.ru

RAJABOV KOMRON RAJABOVICH,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
at the Tajik State University of Commerce,
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str., ½;
tel.: (+992) 929-29-29; e-mail: komron@mail.ru

This article examines the development paradigm of Tajikistan's transport sector in the context of economic digitalization. It assesses the transport sector's share of GDP, and establishes the growing influence of transport systems on countries' socio-economic development and competitiveness in the commodity market. It also assesses changes occurring in the global transport sector, highlights the stages of its infrastructure development, and identifies key areas for the application of digital technologies in this sector. It proposes important steps for developing prospects for the implementation of innovations and digital technologies based on identifying threats and risks, assessing the activities of stakeholders involved in the implementation of digital platforms in the transport sector, and defines the objectives of the Government and the Ministry of Transport of the Republic of Tajikistan, as well as key performance indicators for the implementation of digital platforms, the creation of a transport and customs cluster, and an assessment of its role in achieving national goals by 2030 in Tajikistan.

Keywords: *paradigm, global experience, transport sector, digitalization, measures, impact of digitalization, threats and risks, promising development areas.*

УДК: 332.14

ЭФФЕКТИВНОСТЬ СИСТЕМНОГО УПРАВЛЕНИЯ МЕСТНЫМ РАЗВИТИЕМ

ДЖАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАДЖАБМУРОД,
к.э.н., ученый секретарь Института экономики и демографии
Национальной академии наук Таджикистана
734024, Таджикистан, город Душанбе, ул. С.Айни 44;
тел: (+992) 934-878-877; e-mail: jalilov_74@mail.ru.

КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,
доктор экономических наук, доцент, заведующий отделом теоретических
исследований и международных отношений Института экономики и
демографии Национальной академии наук Республики Таджикистан
734024, Таджикистан, город Душанбе, ул. С.Айни 44;
тел: (+992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru;

В статье рассматриваются особенности системного управления местным развитием в Республике Таджикистан. Выявлены ключевые институциональные, нормативные и программные основы, обеспечивающие комплексное развитие территорий. Проведен анализ достигнутых результатов реализации национальных и международных программ. Обозначены проблемные аспекты в реализации политики местного развития, в том числе недостаточная децентрализация, дефицит кадров, ограниченные финансовые ресурсы. Представлены выводы и рекомендации по повышению эффективности управления на местном уровне.

Ключевые слова: *местное развитие, системное управление, децентрализация, Таджикистан, территориальное планирование, местное самоуправление.*

Современные процессы устойчивого развития требуют пересмотра традиционных форм управления и принятия решений, особенно на местном уровне. В постсоветских странах, включая Таджикистан, значительное внимание уделяется вопросам территориального выравнивания, повышения качества жизни в регионах, развития местных сообществ. При этом эффективность системного управления местным развитием становится важнейшим фактором обеспечения сбалансированного социально-экономического роста [1]. Под системным управлением местным развитием следует понимать комплексную и согласованную деятельность органов государственной власти и местного самоуправления по формированию, координации и реализации программ и стратегий социально-

экономического развития территорий. Это управление должно основываться на четком разграничении полномочий, эффективных институтах и механизмах взаимодействия, а также участии местного сообщества.

Системное управление – это управленческий подход, при котором все процессы структурированы и координируются для достижения стратегических целей. Системное управление представляет собой совокупность концепций, методов и приемов решения управленческих проблем. Применительно к местному развитию такой подход подразумевает наличие целостной системы планирования, чёткого распределения функций между уровнями власти, эффективной координации действий и обратной связи. Местное развитие в свою очередь можно определить, как позитивные изменения в социальной и экономической жизни отдельных регионов страны, основанные на рациональном использовании местных природных, материальных и трудовых ресурсов [4]. То есть, речь идёт о поступательном улучшении условий жизни на местном уровне за счёт вовлечения локальных ресурсов и потенциала. Таким образом, системное управление местным развитием – это создание механизмов и институтов, обеспечивающих планомерное социально-экономическое развитие регионов и общин, в противовес разрозненным или несогласованным усилиям.

Эффективность системного управления местным развитием, на наш взгляд, можно определить как степень, с которой органы государственной и местной власти достигают поставленных целей устойчивого, сбалансированного и инклюзивного развития территорий посредством согласованного, координированного и ресурсно обеспеченного управления. Иными словами, это показывает, насколько результативно и с минимальными издержками работает вся система управления: от стратегического планирования до конкретных действий на местах, в целях улучшения условий жизни населения на локальном уровне. Эффективность такого системного подхода включает в себя несколько ключевых компонентов, в частности результативность; согласованность; рациональность; участие или степень вовлечённости местных сообществ и граждан в процесс принятия решений; подотчётность и прозрачность. Таким образом, социально-экономическая эффективность системного управления проявляется не только в наличии стратегий и программ, но прежде всего в их реальном позитивном влиянии на качество жизни людей на местах и устойчивое развитие территории.

Отличие системного управления от традиционных методов заключается в его целостном, комплексном характере. Если традиционное управление развитием носит более фрагментарный и отраслевой характер, то системное управление интегрирует усилия всех уровней и сфер вокруг единых стратегических целей. Критерием отличия служит прежде всего

фокус и масштаб координации: системный подход обеспечивает горизонтальную и вертикальную согласованность действий – от национальной стратегии до инициатив на уровне джамоата – тогда как при традиционном подходе нередко отсутствует единая линия, и меры принимаются разрозненно.

В странах Европейского союза системное управление региональным развитием реализуется через принципы многоуровневого управления, субсидиарности и партнёрства. Основным инструментом является политика сплочённости, которая поддерживается Европейским фондом регионального развития, Европейским социальным фондом и другими механизмами. Разработка региональных стратегий происходит в рамках национальных планов, но с активным участием регионов, гражданского общества и бизнеса. Эффективность управления обеспечивается институциональной автономией регионов, прозрачной системой мониторинга и строго определёнными индикаторами результатов [7].

Южная Корея и Япония используют стратегическое планирование, ориентированное на технологическое обновление и развитие региональных кластеров. Системное управление здесь базируется на тесной координации между центральным правительством, университетами, бизнесом и местными администрациями. В Корее действует модель «регионального инкубатора», в которой каждый регион имеет приоритетные направления (например, биоэкономика, транспорт или зелёные технологии), поддерживаемые субсидиями, НИОКР и инвестициями в человеческий капитал. Региональные стратегии подкрепляются цифровыми платформами управления и государственно-частными партнёрствами [8].

В Швеции, Финляндии и Норвегии системное управление региональным развитием ориентировано на устойчивость, равенство и участие. Региональные советы обладают широкой автономией и формируют планы с акцентом на биоэкономику, социальную справедливость и устойчивое использование ресурсов. Важной чертой является активное вовлечение населения в принятие решений, цифровизация муниципального управления и межмуниципальное сотрудничество. Эффективность обеспечивается стабильным финансированием, вертикальной согласованностью политик и прозрачными механизмами обратной связи. Эти страны демонстрируют, что устойчивое региональное развитие невозможно без институциональной зрелости и доверия между уровнями власти [8].

В Таджикистане подавляющая часть населения проживает в сельской местности или малых городах, поэтому успех национального развития во многом зависит от прогресса на местах. Роль регионов в реализации государственных программ растет, а улучшение управления на местном

уровне напрямую влияет на качество предоставления социальных услуг (образование, здравоохранение, водоснабжение и др.) и на снижение бедности в отдалённых районах. За последние десятилетия в стране проводятся реформы государственной власти и административно-территориального устройства, включая элементы децентрализации и развития местного самоуправления [2]. Международные доноры и организации (ПРООН, Всемирный банк, Европейский союз, Агентства развития и др.) инвестируют значительные ресурсы в проекты местного развития Таджикистана, а это требует системной координации и интеграции этих усилий в государственную политику. Принятие в 2015 году Концепции управления местным развитием до 2030 года и создание специального Комитета по местному развитию при Президенте РТ свидетельствуют о приоритетности данной повестки для правительства [6;11]. Таким образом, исследование опыта Таджикистана позволяет оценить сильные и слабые стороны системного подхода к местному развитию в постсоветской стране, столкнувшейся с задачами децентрализации, ограниченности ресурсов и институциональных реформ после гражданского конфликта 1990-х годов.

Результаты. За последние 10–15 лет в Таджикистане осуществлён ряд государственных и международных инициатив, направленных на развитие регионов и укрепление местного управления. Знаковым шагом стало утверждение Указом Президента №522 от 11 июля 2015г. «Концепции управления местным развитием Республики Таджикистан на период до 2030 года» [6]. Эта концепция провозгласила основной целью системы местного управления повышение уровня жизни населения и содействие экономическому развитию страны. Документ определил стратегические направления развития на местах и заложил основы для институциональных изменений. Указом Президента №491 от 21 мая 2015 г. был создан Комитет по местному развитию при Президенте РТ, который был наделён мандатом координировать деятельность центральных и местных властей, разрабатывать единую политику в сфере местного социально-экономического развития и создавать условия для местного развития, укрепления системы местной власти [11]. Фактически он стал центром, отвечающим за реализацию государственной политики на местах, включая мониторинг хода социальных и экономических программ в регионах. Например, в функции Комитета входит анализ эффективности использования бюджетных средств и внешней помощи на местном уровне, координация разработки комплексных проектов развития территорий и выработка предложений по совершенствованию законодательства о местном управлении [10]. Появление такого органа – свидетельство институционализации системного подхода: вместо разрозненных инициатив ответственность за местное развитие сосредоточена в отдельной структуре,

подотчётной напрямую главе государства.

Важно отметить, что реализация Концепции-2030 пошла по пути конкретизации задач в виде среднесрочных стратегий и программ. Так, правительством были приняты Программы среднесрочного развития Республики Таджикистан (напр. на 2016–2020 гг. и затем на 2021–2025 гг.), в которых нашло отражение региональное измерение развития. Кроме того, в 2018 г. принят Закон «О государственных прогнозах, концепциях, стратегиях и программах социально-экономического развития Республики Таджикистан», закрепивший обязательность разработки программ социально-экономического развития местностей (районов, городов) на среднесрочный период. Согласно этому закону, такие программы должны содержать приоритетные цели и задачи развития конкретного региона, план мероприятий и расчёт ресурсов, а также служат основой для формирования местного бюджета и привлечения финансирования по отдельным направлениям местного развития [3]. Более того, местные программы теперь являются точкой сопряжения с проектами международных партнёров и гражданского общества: закон гласит, что они – основа для реализации мероприятий, финансируемых за счёт партнеров по развитию и общественных организаций. Разработка таких программ возложена на местные исполнительные органы власти и утверждается местными маджлисами, что повышает их легитимность. В результате уже к 2020 году большинство районов и городов Таджикистана получили собственные стратегии/программы развития, согласованные с национальными целями (НСР-2030 и пр.) и проходящие процедуру общественного обсуждения и утверждения на местах. Этот результат можно расценивать как важное достижение системного управления: введена единая практика стратегического планирования на местном уровне, охватывающая всю страну. Если в начале 2010-х годов лишь пилотные районы имели подобные документы, то теперь это повсеместно распространённый инструмент управления.

Существенный вклад в местное развитие внесли проекты, финансируемые международными донорами: ПРООН, Всемирным банком, Европейским союзом, Агентством США по международному развитию (USAID), Швейцарским агентством по развитию (SDC), Германией (GIZ), Азиатским банком развития и др. Многие из этих проектов тесно координировались с правительством и местными органами, что соответствует принципам системного управления.

Программа ПРООН по местному самоуправлению и развитию сообществ, реализуемая с середины 2000-х годов, стала одной из первых масштабных инициатив. В рамках этой поддержки внедрялся комплексный подход к местному развитию с особым акцентом на вопросы местного

управления. Усилия были сосредоточены на двух сторонах: с одной на укрепление потенциала местных органов власти (обучение кадров, улучшение практик предоставления услуг населению), с другой, на развитие институтов гражданского общества и их вовлечение в планирование на местах. Одним из ключевых достижений стала разработка и пилотирование методологии совместного планирования местного развития: при поддержке ПРООН более чем в 20 районах и 65 джамоатах были созданы собственные Программы развития. Этот опыт лег в основу национальной методики планирования, впоследствии утверждённой Министерством экономического развития и торговли, став общей рамкой для планирования развития на местном уровне. Таким образом, благодаря проекту ПРООН Таджикистан получил унифицированный механизм разработки стратегий развития джамоатов и районов с участием населения. Кроме того, за период программы были созданы 120 Центров поддержки джамоатов (ресурсных центров местного самоуправления) и оказана поддержка 130 махаллинским комитетам (органам самоуправления на уровне общин махалли). Эти центры предоставляют консультации жителям, помогают готовить проекты и налаживают диалог между властью и гражданами – их создание считается успешным примером поддержки институтов гражданского общества на местах.

Всемирный банк за последние годы также реализовал ряд проектов, направленных на повышение экономической устойчивости регионов и улучшение доступа к услугам. Например, проект «Развитие сельской экономики», стартовавший в 2018–2019 гг., был нацелен на поддержку предпринимательства в сельских районах (особенно в ГБАО и Хатлоне). К 2023 году было создано 1500 рабочих мест и предоставлено 526 грантов дехканским хозяйствам, предпринимателям и малым предприятиям в сферах туризма, агробизнеса и смежных отраслях [10]. Другой компонент проектов Всемирного банка – развитие сельской инфраструктуры и услуг. Так, Проект улучшения здравоохранения в 2015–2023 гг. помог модернизировать сельские медицинские учреждения в 16 районах и обеспечил вакцинацию более 100 тысяч детей [10]. А проект укрепления критически важной инфраструктуры против природных бедствий профинансировал укрепление берегов рек, ремонт дорог и мостов, что принесло пользу порядка 676 000 жителям в уязвимых зонах. Эти цифры свидетельствуют, что внешние инвестиции были направлены не только на «твёрдые» инфраструктурные улучшения, но и на повышение качества жизни конкретных людей на местах (будь то доступ к рынкам, рабочие места или медицинские услуги).

Существенную роль в местном развитии сыграло Агентство Ага Хана, особенно в ГБАО. Программа поддержки горных сообществ вложила миллионы долларов в развитие образования, здравоохранения, малого

бизнеса и инфраструктуры в отдалённых горных районах. Благодаря этим усилиям были построены школы, больницы, улучшено снабжение сельчан водой и электричеством, выданы микрокредиты через Первый микрофинансовый банк. На протяжении более 20 лет были предоставлены жизненно важные услуги местному населению в труднодоступных районах Таджикистана. Также стоит отметить проекты ЕС и USAID по поддержке местного управления, например, инициативы по повышению прозрачности бюджета на местном уровне, обучению депутатов местных советов и вовлечению женщин и молодёжи в принятие решений на уровне общин. В совокупности международные программы охватили практически все сектора местного развития: от сельского хозяйства (обучение дехканских хозяйств новым методам, ирригационные сообщества) и водоснабжения (создание объединений водопользователей) до поддержки малых городов (модернизация коммунальных служб) и обеспечения работы общественных советов. При этом большинство проектов координировались через правительственные структуры и позволяли выстраивать планы международных организаций в русле национальных приоритетов. Такая координация предотвращала дублирование и способствовала тому, что пилотные успехи масштабировались государством на всю страну.

Таким образом за последние 15 лет в Таджикистане сформирована основа для системного управления местным развитием. С одной стороны, приняты стратегические документы (концепция, стратегии, закон о программах), создан профильный госорган и внедрена единая практика планирования в каждом районе. С другой стороны, реализован ряд конкретных проектов, которые принесли ощутимые социально-экономические результаты на местном уровне: новые рабочие места, улучшенные услуги, активизация гражданских инициатив. Особо показательно, что повышение потенциала на местном уровне уже привело к улучшению качества услуг, и эти постепенные изменения рассматриваются как предпосылка для дальнейшей децентрализации.

Обсуждение. Несмотря на перечисленные достижения, эффективность системного управления местным развитием в Таджикистане сталкивается с целым рядом вызовов. Рассмотрим положительные стороны внедряемых подходов и проблемные аспекты, включая институциональные, финансовые и социальные факторы, а также степень участия местного сообщества и международных партнёров. Главным плюсом является появление в стране стратегического видения и единых «правил игры» в сфере местного развития. Ранее программы развития регионов носили фрагментарный характер, теперь же на национальном уровне определены приоритеты и создан механизм доведения их до каждого района (через обязательные программы развития местностей). Это позволило увязать местные планы с

целями национальной стратегии (НСР-2030) и Целями устойчивого развития ООН. Институционализация координации (Комитет по местному развитию) обеспечивает лучшее взаимодействие между центральными и местными органами. Координация выражается в том, что в рамках Комитета представители министерств, областей и доноров могут согласовывать проекты и устранять дублирование. Кроме того, Комитет отслеживает эффективность расходования средств на местах, что важно для прозрачности и подотчётности.

Методологические улучшения также очевидны. Единая методика планирования развития позволяет применять комплексный подход – учитывать в местных планах не только экономические вопросы, но и аспекты экологии, управления рисками стихийных бедствий, миграции, прав человека и гендерного равенства. Таким образом, планирование стало более интегрированным и межсекторальным, что соответствует принципам устойчивого развития. Подход совместного планирования означает, что население, НПО, бизнес обсуждают с властями приоритеты развития своей территории, созданы институциональные механизмы (общественные слушания по бюджетам, развитие махаллинских комитетов, консультативные советы при хукуматах и т.д.).

Важным позитивным моментом является наращивание кадрового потенциала на местах. Обучающие программы, тренинги, обмен опытом, всё это повысило компетенции местных служащих. За счёт таких усилий улучшилось предоставление услуг населению. Например, сотрудники сельских медицинских учреждений, прошедшие тренинги, стали охватывать вакцинацией большее число детей; работники джамоатов, изучив новые ИТ-системы, ускорили обработку заявок граждан. Эти точечные улучшения способны со временем подготовить почву для децентрализации полномочий, эффективном управлении местным развитием.

В ряде джамоатов при поддержке ПРООН были созданы советы местного развития с участием активистов и старейшин, которые совместно с джамоатом определяют, на что направить средства (ремонт школы, установка водонапорной башни и пр.). Международные организации привнесли новые стандарты прозрачности и инклюзивности – требование гендерного баланса, учёта интересов уязвимых групп, экологической экспертизы проектов теперь постепенно перенимается самими хукуматами. Укрепление партнерств позволило мобилизовать дополнительные ресурсы: внешняя помощь гармонизировалась с местными программами, что повышает совокупный эффект. Например, доноры через Совет по развитию направляют ресурсы в приоритетные регионы (ГБАО, Хатлон), чтобы сократить дисбалансы. Это свидетельствует об элементе системности во внешней поддержке: вместо разрозненных проектов выстраивается

совместное планирование и мониторинг их выполнения.

Однако финансовая децентрализация развита слабо, так как многие районы сильно зависят от трансфертов из центра, большинство горных районов дотационные [5]. Инвестиционные проекты в регионах почти все финансируются либо из республиканского бюджета, либо из донорских кредитов/грантов. Нехватка собственных средств ограничивает инициативу местной власти, даже хорошо подготовленная программа развития рискует остаться на бумаге без финансовой поддержки.

Ещё одна острая проблема–это дефицит квалифицированных кадров на местах, высокая текучесть кадров. Низкие зарплаты вынуждают талантливую молодежь уходить в частный сектор или уезжать за границу. В результате в районных администрациях и джамоатах порой не хватает специалистов по планированию, экономике, бюджетированию. Международные проекты проводили тренинги и стажировки, но высока текучка кадров, обученные сотрудники нередко покидают систему. В селах председателями джамоатов бывают люди с недостаточным образованием для современных задач управления несмотря на то, что ситуация постепенно улучшается, но диспропорция между центром и периферией еще значительна. Таким образом, “человеческий фактор” остаётся слабым звеном: без инвестиций в образование и мотивацию служащих трудно обеспечить эффективное управление развитием.

Вызовы координации донорской помощи тоже присутствуют. Хотя есть попытки выстроить систему согласования, на практике не всегда удаётся избежать фрагментации. Разные доноры имеют свои приоритеты. Иногда проекты дублируют друг друга или концентрируются в определенных районах, обходя стороной менее заметные, но нуждающиеся сообщества. Задача правительства направлять доноров согласно выявленным потребностям и добиваться устойчивости результатов (например, чтобы после ухода проекта местные структуры продолжали начатое).

Системное управление местным развитием в Таджикистане развивается поступательно. К числу сильных сторон относятся создание основ законодательства и институтов, появление стратегического планирования «снизу-вверх», улучшение координации и первые плоды в виде роста потенциала и качества услуг. Однако слабые места как дефицит ресурсов и квалификации на местах, недостаточное включение населения в управление, серьёзно снижают общую эффективность усилий. Международные партнёры сыграли позитивную роль «катализатора» реформ, но без политической воли к углублению децентрализации и укреплению верховенства права, эти реформы рискуют буксовать.

Выводы. Опыт Таджикистана в области системного управления

местным развитием демонстрирует сочетание прогресса и нерешённых проблем. С одной стороны, за прошедшие 10–15 лет заложены структурные и нормативные предпосылки для того, чтобы местное развитие велось планомерно и организованно. Принята Концепция-2030, создан профильный госорган, внедрены практики стратегического планирования и партнёрства с донорами. Реализованные программы принесли конкретные улучшения для населения на местах – будь то в экономике (новые рабочие места, гранты фермерам), инфраструктуре (дороги, мосты, водоснабжение) или социальной сфере (медицинские и образовательные услуги). Эти достижения подтверждают, что системный подход может давать отдачу, если ему обеспечена поддержка на высоком уровне и ресурсы.

С другой стороны, институциональные механизмы пока не полностью прижились: наличие стратегии или комитета само по себе не гарантирует успех, если не меняется управленческая культура. Для улучшения системного управления местным развитием в Таджикистане необходимо предпринять ряд мер. В их числе углубление децентрализации и чёткость полномочий, постепенное расширение самостоятельности местных органов. Возможно надо расширить функции джамоатов чтобы при делегировании задач эффективнее решать их на месте и обеспечить достаточные ресурсы; разграничить полномочия между хукуматами районов и джамоатами, чтобы устранить дублирование и конкуренцию.

Реализовать фискальные реформы в пользу регионов, например, стимулировать инициативы по мобилизации местных доходов (например, через развитие местного предпринимательства) и поощрять эффективных руководителей, оставляя им часть сэкономленных средств на новые проекты. Продолжить внедрение электронного управления на местном уровне.

Необходимо продолжать обучающие программы для местных служащих, включая новые темы (управление проектами, цифровые навыки, языки). Ввести систему ротации и стажировок: перспективные кадры из районов направлять на обучение в центр и наоборот – опытных специалистов из столицы отправлять работать в регионы на ротационной основе. Повышать престиж работы в местных органах – в том числе через материальные стимулы (надбавки за работу в отдаленных районах, жильё) и нематериальные (публичное признание лучших практик). Особый акцент – на молодёжи и женщинах в местном управлении, так как сейчас их участие невелико. Благодаря вливанию новых сил и знаний местные институты станут более динамичными.

Системное управление местным развитием в Таджикистане – это процесс находится в стадии формирования. Уже есть понимание его важности и базовые элементы системы, но эффективность пока не достигла

желаемого уровня из-за институциональных барьеров и ограниченных возможностей на местах. Таджикистан может значительно повысить отдачу от программ местного развития и обеспечить более сбалансированный и устойчивый рост страны в целом. Главная цель – чтобы каждый регион, каждое сообщество стало активным участником национального развития, обладающим необходимыми инструментами и поддержкой для реализации своего потенциала. В долгосрочной перспективе системное управление местным развитием должно стать краеугольным камнем сбалансированного и устойчивого развития Таджикистана.

Эффективность системного управления местным развитием — это степень, с которой органы государственной и местной власти достигают поставленных целей устойчивого, сбалансированного и инклюзивного развития территорий посредством согласованного, координированного и ресурсно обеспеченного управления. Это означает, насколько результативно и с минимальными издержками работает вся система (от стратегий до конкретных действий на местах) по улучшению условий жизни населения на локальном уровне. Эффективность включает в себя несколько ключевых компонентов: результативность — достигаются ли цели (улучшение инфраструктуры, рост занятости, доступ к услугам и т.д.); согласованность — насколько хорошо взаимодействуют центральные и местные органы, международные и местные партнёры; рациональность — насколько эффективно используются ресурсы (финансовые, людские, институциональные); участие — насколько вовлечены граждане и местные сообщества в принятие решений; подотчётность и прозрачность — можно ли отслеживать и оценивать результаты, привлекать общественный контроль.

Таким образом, эффективность системного управления — это не просто наличие программ или стратегий, а их реальное влияние на качество жизни людей на местах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джалилзода Д. Р. Принципы и функции местного управления в системе социально-экономического развития региона / Д. Р. Джалилзода // Таджикистан и современный мир. – 2024. – № 3(87). – С. 100-119. – EDN EYLYCC.

2. Джалилов, Д. Р. К вопросу совершенствования институциональных основ развития местных органов самоуправления (джамоатов) ГБАО и системы оценки результативности / Д. Р. Джалилов // Экономика Таджикистана. – 2020. – № 1. – С. 58-69. – EDN LJCIQK.

3. Закон Республики Таджикистан «О государственных прогнозах, концепциях, стратегиях и программах социально-экономического развития Республики Таджикистан» // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=4005&

conttype=4

4. Каримова, М. Т. Основы региональной экономики / М. Т. Каримова. – Душанбе: Институт экономики и демографии, 2023. – 290 с. – EDN DJVAPF, 999.

5. Каримова, М.Т. Финансовые ресурсы региона и направления их эффективного использования / М. Т. Каримова, Д. Р. Джалилзода // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 3. – С. 173-180. – EDN LEQXCJ.

6. Концепция управления местным развитием в Республике Таджикистан до 2030 года. // http://www.adlia.tj/ show_doc.fwx?rgn =124858& conttype=4.

7. Косиненко Е., Гишев А.. Координация системных взаимодействий в процессах управления региональным развитием // https://cyberleninka.ru/ article/n/koordinatsiya-sistemnyh-vzaimodeystviy-v-protsessah-upravleniya-regionalnym-razvitiem

8. Латышев С. Системные инновации в стратегическом управлении региональным развитием// https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnye-innovatsii-v-strategicheskom-upravlenii-regionalnym-razvitiem/viewer

9. Повышение устойчивости в Таджикистане для более инклюзивной экономики//https://www.worldbank.org/en/results/2024/04/05/building-resilience-across-tajikistan-for-a-more-inclusive-economy#: ~:text=,Infrastructure%20against %20Natural%20Hazards%20Projec

10. Положение о Комитете по местному развитию // http://www. adlia.tj/show_doc.fwx? rgn=124546

11. Указ Президента РТ, №491 "О создании Комитета по местному развитию" // http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=124545

САМАРАНОКИИ ИДОРАКУНИИ СИСТЕМАВИИ РУШДИ МАҲАЛЛӢ

ҶАЛИЛЗОДА ДИЛШОД РАҶАБМУРОД,
номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби илмии Институти иқтисод ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 44;
тел: (+992)919-397-438; e-mail: jalilov_74@mail.ru.

КАРИМОВА МАВЗУНА ТИМУРОВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори Шуъбаи назарияи иқтисодӣ ва муносибатҳои байналмилалии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734024, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи С. Айнӣ 44;
тел: (+992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru;

Дар мақола хусусиятҳои идоракунии системаии рушди маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегарданд. Омилҳои асосии институционалӣ, меъёрӣ ва барномавӣ муайян шудаанд, ки ба рушди мукаммали минтақаҳо мусоидат мекунанд. Натиҷаҳои татбиқи барномаҳои миллӣ ва байналмилалӣ таҳлил гардидаанд. Масъалаҳои мушкил дар татбиқи сиёсати рушди маҳаллӣ нишон дода шудаанд, аз ҷумла набудани десентрализатсия, норасоии кадрҳо ва маҳдуд будани манбаъҳои молиявӣ. Хулоса ва тавсияҳо барои беҳтар намудани самаранокии идоракунӣ дар сатҳи маҳаллӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: *рушди маҳаллӣ, идоракунии системавӣ, децентрализатсия, Тоҷикистон, банақшагирии ҳудудӣ, худидоракунии маҳаллӣ.*

EFFICIENCY OF SYSTEMIC MANAGEMENT OF LOCAL DEVELOPMENT

JALILZODA DILSHOD RAJABMUROD,
Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, S.Ayni str. 44;
tel.: (+992) 919-397-438; e-mail: jalilov_74@mail.ru

KARIMOVA MAVZUNA TIMUROVNA,
Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Theoretical Research and International Relations of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Tajikistan
734024, Tajikistan, Dushanbe city, S.Ayni str. 44;
tel.: (+992) 918-63-01-46; e-mail: kmavzuna@mail.ru;

The article examines the features of systemic management in local development in the Republic of Tajikistan. It identifies the key institutional, regulatory, and programmatic foundations that ensure comprehensive regional development. The paper analyzes the results achieved in the implementation of national and international programs. It outlines problematic aspects in the local development policy, including insufficient decentralization, lack of qualified personnel, and limited financial resources. Conclusions and recommendations are provided to improve management effectiveness at the local level.

Keywords: *local development, systemic management, decentralization, Tajikistan, territorial planning, local self-government.*

УДК 339.37

ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ РОЗНИЧНОЙ ЭКОСИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГОРИЗОНТАЛЬНОЙ И ВЕРТИКАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ГОРОДЕ ДУШАНБЕ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ЧЕРНЯКОВ МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ,
доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой Автономной некоммерческой образовательной организации высшего образования Центросоюза Российской Федерации «Сибирский университет потребительской кооперации»
630087, Россия, г. Новосибирск, пр. К.Маркса 26;
e-mail: bookkeep@sibupk.nsk.su

МУХТОРЗОДА САИДМУХТОРИ САИДАХРОР,
кандидат экономических наук, доцент, начальник инновационного центра Таджикского государственного университета коммерции
734061 Таджикистан, город Душанбе. ул. Дехоти ½;
тел.: (+992) 939-49-55-84; e-mail: saidmukhtori.m84@gmail.com.

Статья посвящена формированию устойчивой розничной экосистемы в г. Душанбе на основе стратегий горизонтальной и вертикальной интеграции, усиленных цифровыми технологиями. Актуальность исследования обусловлена системными диспропорциями в развитии розничной торговли Таджикистана: гиперконцентрацией торговых точек в центре столицы, низкой долей локальных поставщиков (около 15 %), технологическим отставанием и неэффективным использованием городской инфраструктуры. Целью работы является разработка комплексной модели интеграции розничных сетей в региональную экономику через синергию цифровизации, пространственной оптимизации и кооперативных связей. В исследовании применены методы GIS-анализа для выявления зон дефицита торговых объектов и оптимизации логистических маршрутов, а также эконометрическое моделирование для оценки влияния интеграционных процессов на ключевые экономические показатели (2019–2023 гг.).

Результаты показывают, что горизонтальная интеграция (через франчайзинг и стандартизацию управления) снижает операционные издержки и повышает рыночную устойчивость сетей. Вертикальная интеграция с местными производителями позволяет сократить логистические затраты и увеличить долю локальных товаров до 30 %. Цифровые технологии – B2B-платформы, IoT-мониторинг и аналитика больших данных – выступают системообразующим фактором,

обеспечивающим прозрачность цепочек поставок, точность прогнозирования спроса и эффективность управления запасами. Практическая значимость работы заключается в рекомендациях для бизнеса (внедрение франчайзинга, GIS-планирование размещения точек), инвестиции в ИКТ-инфраструктуру) и научного сообщества (адаптация международных моделей к условиям развивающихся экономик Центральной Азии).

Ключевые слова: *розничные торговые сети, устойчивая розничная экосистема, горизонтальная и вертикальная интеграция, цифровизация, GIS-анализ, B2B-платформы, устойчивое развитие.*

Современная розничная торговля в Республике Таджикистан, особенно в столице – г. Душанбе, сталкивается с рядом структурных вызовов: чрезмерной концентрацией торговых объектов в центральных районах, слабой вовлечённостью местных производителей в цепочки поставок и ограниченным внедрением цифровых решений. Эти проблемы снижают устойчивость сектора и ограничивают его вклад в региональное развитие. В этих условиях формирование устойчивой розничной экосистемы, основной на принципах горизонтальной и вертикальной интеграции, усиленной цифровыми технологиями, становится стратегической задачей.

Формирование устойчивой розничной экосистемы в г. Душанбе представляет собой стратегическую задачу, обусловленную необходимостью преодоления системных диспропорций в структуре розничной торговли Республики Таджикистан [11]. К числу ключевых проблем относятся гиперконцентрация торговых точек в центральных районах столицы, технологическое отставание, низкая доля локальных поставщиков (около 15 %), а также неэффективное использование городской инфраструктуры [8]. Эти вызовы ограничивают вклад розничного сектора в устойчивое развитие региональной экономики и снижают доступность товаров для значительной части населения, особенно на периферии города.

В научной литературе всё больше внимания уделяется интеграционным стратегиям как инструменту повышения устойчивости и эффективности розничных сетей. Так, Мараимов Б.М. подчеркивает устойчивый рост розничной торговли в Таджикистане и необходимость перехода к современным форматам – супермаркетам и гипермаркетам – для усиления её роли в ВВП страны [4]. Норматова Ш.М. акцентирует внимание на доминировании малых предприятий в торговле и указывает на потенциал сетевых моделей для повышения конкурентоспособности и удовлетворения потребностей населения [6]. Однако без системной интеграции – как горизонтальной, так и вертикальной – такие модели рискуют остаться фрагментарными и неэффективными.

Цифровизация выступает ключевым катализатором трансформации розничного сектора. Исследование Усовой Н.В. с соавторами демонстрирует,

как пандемия ускорила внедрение цифровых решений в ритейле, особенно через онлайн-магазины и маркетплейсы, что актуально и для Таджикистана [15]. Рамазанов И.А. и коллеги показывают, что цифровизация ритейла включает не только электронную коммерцию, но и использование big data, IoT и omnichannel-стратегий, что требует адаптации глобальных трендов к локальным условиям [14]. Аналогичные выводы содержатся в работе Чернякова М.К., Мухторзоды С.С. и Тулиева М.С., где подчеркивается необходимость развития цифровой инфраструктуры, платежных систем и кадрового потенциала для поддержки устойчивого роста [7].

Горизонтальная интеграция, реализуемая преимущественно через франчайзинг и стандартизацию управления, позволяет розничным сетям достигать эффекта масштаба, снижать издержки и повышать рыночную устойчивость [8]. Вертикальная интеграция, в свою очередь, способствует укреплению связей с местными производителями, сокращению логистических затрат и увеличению доли локальных товаров в ассортименте – до 30 %, как показывают расчёты на основе статистических данных [1]. Такой подход находит поддержку в работах Валеевой Ю.С., где обосновывается методологическая база развития услуг розничных сетей через кооперацию с производственным сектором [3].

Международный опыт также подтверждает эффективность интеграционных моделей [13]. Исследования Андреева О. и другие показывают, что развитие онлайн-ритейла стимулирует предпринимательскую активность, создаёт рабочие места и улучшает логистику даже в удалённых регионах [9]. Анализ Хасановой Дж. и Наджафовой К. в контексте стран Организации тюркских государств указывает на важность снижения торговых барьеров, развития инфраструктуры и цифровизации как условий успешной региональной интеграции [12]. Всемирный банк в своих рекомендациях подчёркивает, что региональная торговля является драйвером экономического роста и диверсификации, особенно для стран с ограниченными ресурсами, таких как Таджикистан [16].

Особую роль в формировании устойчивой розничной экосистемы играют кластерные модели и государственно-частное партнёрство. Как отмечают Доскалиева Б. и соавторы, интеграция в глобальные и региональные цепочки создания стоимости требует не только технологической готовности, но и институциональной поддержки [10]. Щепакин М.Б. и Ильенкова К.М. предлагают модель управления розничной сетью на основе инновационных преобразований, включая цифровизацию и кооперацию [8]. В совокупности эти подходы формируют основу для создания адаптивной, территориально сбалансированной и социально ориентированной розничной экосистемы.

Таким образом, существующие исследования подтверждают необходимость комплексного подхода, объединяющего горизонтальную и

вертикальную интеграцию, цифровые технологии, пространственную оптимизацию и институциональную поддержку. Однако в контексте г. Душанбе отсутствует системная модель, интегрирующая все эти элементы в единую стратегию устойчивого развития розничного сектора. Устранение этого пробела и составляет научную новизну и практическую значимость настоящего исследования.

Розничная торговля в Республике Таджикистан в последние годы демонстрирует устойчивый рост, что свидетельствует о положительных изменениях в экономике страны. Данный анализ охватывает период с 2018 по 2023 год, в котором будут рассмотрены ключевые показатели, тенденции, состояние и перспективы рынка, а также прогнозы на ближайшие пять лет.

Таблица 1

Динамика оборот розничной торговли Республики Таджикистан (в фактических ценах, млн сомони)

Показатели	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2023 в % к 2019**
Всего	25456,8	27599,7	33797,9	40047,9	49096,6	192,9
Розничный товарооборот-всего	24948,2	27027,8	33259,5	39498,4	48518,5	194,5
Торговля автомобилями, мотоциклами и запасными частями	612,6	651,3	792,6	898,3	1199,5	195,8
Продажа горючего	4892,4	5345,5	8089,7	8840,4	10182,9	208,1
Розничная торговля магазинов продовольственными и непродовольственными товарами	6609,4	7231,5	8421,2	11103,5	14118,1	213,6
Розничная торговля через рынки	10410,4	11276,4	12795,8	14875,5	18372,7	176,5
Специализированная торговля домашними животными	2423,4	2520,1	3160,2	3780,7	4645,2	191,7
Техническое обслуживание и ремонт автомобилей	508,6	534,9	538,4	549,5	578,1	113,7
Ремонт бытовых товаров и предметов личного пользования	-	-	-	-	-	

Источник: Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2024.- с.7.

Таблица 2

Динамика розничного товарооборота в региональном разрезе за 2019-2023гг. (в ценах 2023 года, млн. сомони)

Территории	2019	2020	2021	2022	2023
Республика Таджикистан	**34115,8**	**33399,3**	**37741,3**	**42043,8**	**48518,5**
ГБАО	154,2	151,0	170,6	190,1	219,3
Согдийская область	10981,3	10750,6	12148,2	13533,1	15617,2
Хатлонская область	10509,8	10289,1	11626,7	12952,1	14946,7
г. Душанбе	7586,4	7427,0	8392,6	9349,3	10789,1
РРП	4884,1	4781,6	5403,2	6019,2	6946,1

Источник: Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан.

Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2024.- с.9.

Согласно статистическим данным (табл. 1) [2], общий оборот розничной торговли в Республике Таджикистан за 2019-2023 годи увеличился с 25,5 миллиарда сомони в 2019 году до 49,1 миллиарда сомони в 2023 году. Это свидетельствует о значительном росте на 92,9%. Розничный товарооборот, который является основным компонентом, характеризующий торговое обслуживание показал положительную динамику, увеличившись с 24,9 миллиарда сомони до 48,5 миллиарда сомони.

Изменение структуры оборота розничной торговли в Республике Таджикистан с 2019 года по 2023 год наглядно демонстрируют рисунки 1 и 2.

Рисунок 1. – Структура розничного оборота в 2019 году

Рисунок 2. – Структура розничного оборота в 2023 году

Наблюдается постепенная тенденции к сокращению доли рынков в структуре розничного оборота в период с 2019 до 2023 года с 41% до 37%, при одновременном росте доли магазинов с 26% до 29% с ежегодным темпом

изменения около 0,7%. Это свидетельствует о постепенной смене предпочтительности покупателей в пользу магазинов и прежде всего за счет роста современного высокого сервиса торговых сетей. Если данная тенденция сохраниться, то к 2028 году доли рынков и магазинов сравняются, а возможно магазины займут доминирующую роль как в большинстве экономически развитых стран.

Анализ показал, что наибольший рост наблюдается в сегменте розничной торговли магазинов продовольственными и непродовольственными товарами, который увеличился с 6,6 миллиарда сомони в 2019 году до 14,1 миллиарда сомони в 2023 году, что составляет рост на 213,6%. Наибольший рост в сегменте розничной торговли продовольственными и непродовольственными товарами в Республике Таджикистан можно объяснить несколькими ключевыми факторами:

1. Увеличение доходов населения: рост доходов и уровня жизни населения способствует увеличению покупательской способности, что, в свою очередь, ведет к увеличению спроса на товары.

2. Городская миграция: увеличение числа людей, переезжающих в города в поисках лучших возможностей, создает дополнительный спрос на продукты и товары повседневного спроса.

3. Развитие инфраструктуры: улучшение транспортной и торговой инфраструктуры, включая строительство новых магазинов и рынков, делает товары более доступными для потребителей.

4. Разнообразие ассортимента: розничные торговцы активно расширяют ассортимент товаров, включая импортные продукты и новые бренды, что привлекает покупателей.

5. Изменение потребительских привычек: с ростом уровня жизни и доступностью информации потребители становятся более требовательными к качеству и разнообразию товаров.

6. Поддержка местного производства: государственная поддержка местных производителей и малых предприятий способствует увеличению предложения на рынке, что также влияет на рост продаж.

7. Развитие технологий: внедрение современных технологий, таких как электронная коммерция и онлайн-продажи, позволяет розничным торговцам расширять свою клиентскую базу и предлагать удобные способы покупки.

8. Стимулирование потребления: акции, скидки и программы лояльности, предлагаемые магазинами, способствуют увеличению объемов продаж.

Эти факторы в совокупности способствуют значительному росту в сегменте розничной торговли продовольственными и непродовольственными товарами, что является положительным знаком для экономики страны.

Целью настоящего исследования является разработка стратегий

формирования устойчивой розничной экосистемы в г. Душанбе на основе синергии горизонтальной и вертикальной интеграции, усиленной цифровыми технологиями. В частности, предполагается:

- определить механизмы горизонтальной интеграции (через франчайзинг и стандартизацию управления), способствующие снижению операционных издержек и повышению конкурентоспособности розничных сетей;
- выявить пути вертикальной интеграции с местными производителями, направленные на сокращение логистических затрат и увеличение доли локальных товаров в ассортименте до 30%;
- обосновать роль цифровых технологий (B2B-платформы IoT, аналитика больших данных) как системообразующего фактора устойчивого развития розничного сектора;
- предложить практические рекомендации для бизнеса, государственных органов и научного сообщества по созданию адаптивной и территориально сбалансированной розничной экосистемы в условиях цифровой трансформации и урбанизации г. Душанбе.

Методология исследования

Для решения поставленной задачи использован комплексный методологический подход:

- GIS-анализ позволил визуализировать пространственное распределение торговых точек, выявить зоны с высокой плотностью населения и низкой обеспеченностью розничной инфраструктурой;
- Экономические моделирование на основе данных Агентства по статистике Республики Таджикистан (2019–2023 гг.) оценило влияние интеграционных стратегий на ВРП, занятость и товарооборот;
- Сравнительный анализ международного опыта (страны ЕАЭС, Организация тюркских государств) адаптирован с учётом локальных условий – преобладания наличных расчётов, сезонности спроса и слаборазвитой цифровой инфраструктуры.

Горизонтальная интеграция: масштаб, стандартизация, франчайзинг

Горизонтальная интеграция предполагает объединение однотипных розничных предприятий (например, сетей «Ёвар» и «Реал Трейдинг») в единые структуры с общими стандартами управления, логистики и ассортиментной политики. Такая интеграция способствует достижению эффекта масштаба за счёт централизованных закупок, унификации операционных процессов и оптимизации складской инфраструктуры. Стандартизация бизнес-процессов повышает предсказуемость спроса, снижает транзакционные издержки и усиливает рыночную устойчивость участников объединения. В условиях урбанизированной среды, такой как г. Душанбе, горизонтальная кооперация позволяет более рационально распределять торговые точки по

территориальным зонам, избегая дублирования и перенасыщения центральных районов. Кроме того, единая цифровая платформа управления, внедряемая в рамках интегрированной сети, обеспечивает синхронизацию данных в реальном времени и повышает адаптивность к изменениям потребительского поведения [5]. Ключевым инструментом выступает франчайзинг, который:

- обеспечивает быстрое расширение сети без значительных капитальных вложений;
- сохраняет контроль качества обслуживания;
- адаптирует форматы под локальные особенности потребительского спроса и др.

Результаты моделирования показывают, что такая интеграция снижает операционные издержки на 12–18 % и повышает конкурентоспособность за счёт эффекта масштаба. Снижение затрат обусловлено централизацией логистических функций, унификацией складских операций и стандартизацией процессов управления персоналом и ассортиментом. Эконометрический анализ статистических данных за 2019–2023 гг., в Республике Таджикистан [1], подтверждает устойчивую корреляцию между уровнем горизонтальной интеграции и рентабельностью торговых сетей (коэффициент корреляции R = 0,73). Кроме того, объединённые сети демонстрируют повышенную устойчивость к внешним шокам, в частности, в периоды валютной волатильности и сезонных колебаний спроса. Это позволяет не только укреплять рыночные позиции, но и расширять географию присутствия за пределы центральных районов Душанбе, что способствует территориальную сбалансированность розничной инфраструктуры.

Вертикальная интеграция: от импорта – к локальным цепочка

Вертикальная интеграция направлена на укрепление связей между розничными сетями (например, «В1», «Диёр») и таджикскими производителями сельхозпродукции, перерабатывающей и лёгкой промышленности. Такая кооперация обеспечивает формированию устойчивых цепочек поставок, снижает зависимость от импорта и повышает экономическую суверенность региона. Внедрение прямых договорных отношений и цифровых B2B-платформ обеспечивает прозрачность взаимодействия, сокращает транзакционные издержки и ускоряет оборачиваемость товаров. Кроме того, развитие собственных торговых марок на базе локального производства стимулирует модернизацию малых и средних предприятий, повышая их конкурентоспособность на внутреннем рынке. В совокупности это позволяет увеличить долю отечественных товаров в ассортименте розничных сетей до 30 %, что соответствует стратегическим целям устойчивого развития региональной экономики Таджикистана [7].

Целесообразно выделить такие основные механизмы:

- прямые договорные отношения с фермерскими и МСП;

- развитие собственных торговых марок на базе локального производства;

- внедрение цифровых B2B-платформ для автоматизации закупок и повышение прозрачности поставок.

Такой подход позволяет сократить логистические затраты на 15–20 % и увеличить долю местных товаров в ассортименте до 30 %, что напрямую способствует устойчивому развитию региональной экономики. Снижение транспортных и складских издержек достигается за счёт уменьшения расстояний доставки, сокращения количества посредников и повышения скорости оборота товарных запасов. Увеличение доли локальной продукции стимулирует развитие малого и среднего предпринимательства, создаёт дополнительные рабочие места в сельских и пригородных зонах и снижает зависимость розничного сектора от валютных колебаний, связанных с импортом. Эконометрический анализ данных Агентства по статистике Республики Таджикистан за 2019–2023 гг. подтверждает положительную корреляцию между уровнем вертикальной интеграции и ростом валового регионального продукта (коэффициент корреляции R = 0,68) [1]. Таким образом, вертикальная кооперация выступает не только инструментом повышения операционной эффективности розничных сетей, но и механизмом укрепления экономической суверенности и социальной устойчивости региона.

Цифровые технологии как системообразующий фактор

Цифровизация выступает центральным драйвером устойчивой розничной экосистемы:

- B2B-платформы упрощают взаимодействие между сетями и поставщиками;

- IoT-датчики и системы мониторинга позволяют отслеживать состояние товаров в реальном времени;

- Аналитика больших данных повышение точность прогнозирования спроса и оптимизирует управление запасами.

Однако для полного использования потенциала цифровых решений необходимы государственные меры: развитие высокоскоростного интернета, повышение цифровой грамотности населения и создание правовой базы для электронной торговли.

Формирование устойчивой розничной экосистемы в Душанбе требует комплексного подхода, объединяющего:

- горизонтальную интеграцию для повышения операционной эффективности, а также вертикальную интеграцию для усиления связей с локальной экономикой;

- цифровые технологии как основу прозрачности, скорости и адаптивности и другие.

Реализация предложенной модели позволит преодолеть территориальный дисбаланс, снизить зависимость от импорта, повысить

доступность товаров для населения и создать условия для устойчивого социально-экономического развития столицы Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Статистический ежегодник Республики Таджикистан за 2024 год. – Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан.
2. Основные показатели торговли и услуг в Республике Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. –Душанбе, 2024.– С.7-9.
3. Валеев, Ю. Теория и методология развития услуг розничных торговых сетей. Монография. М.: КноРус, 2024. –№179 с. https://www.litres.ru/book/uliya-valeeva-251191/teoriya-i-metodologiya-razvitiya-uslug-roznichnyh-tor-70022968.
4. Мараимов Б. Основные направления развития розничной торговли в Республике Таджикистан. Вестник Педагогического университета, 2014, –№3-1(58), –С.235-238. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-razvitiya-roznichnoy-torgovli-v-respublike-tadzhikistan.
5. Мухторзода С., Черняков М. Торговые сети в условиях цифровой трансформации. Экономика XXI века. Сборник материалов IV Международной научно-практической конференции в рамках Десятилетия науки и технологий в Российской Федерации, Новосибирск, 12–13 декабря 2024 года, с. 240-245. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=82579550.
6. Норматова Ш. Состояние и пути развития сферы торгово-сервисных услуг национальной экономики Республики Таджикистан. Проблемы экономики и юридической практики: 2018. - №6 - С.235–238. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-puti-razvitiya-sfery-torgovo-servisnyh-uslug-natsionalnoy-ekonomiki-respubliki-tadzhikistan.
7. Черняков, М., Мухторзода, С., Тулиев М. Некоторые аспекты становления цифровой экономики сферы услуг / М.К. Черняков, С.С. Мухторзода, М.С. Тулиев // Финансовый Бизнес научно-аналитический журналпо экономике и финансам, 2023. – №5. – С.89-93.
8. Щепакин М., Ильенкова К. Модель управления развитием розничной торговой сети на основе инновационных преобразований в условиях мобилизационной экономики. Экономика, предпринимательство и право: 2022. - 12(9), с. 2443–2462. doi: 10.18334/epp.12.9.116146.
9. Andreev, O., Phan The, C., Gura, D., & Bozhko, L. The relationship between online retailing and the regional economy. *Economia e Politica Industriale*: 2022 - 49(4), 691-711. DOI: 10.1007/s40812-022-00231-3.
10. Doskalieva, B., Kenzhebekov, N., Kurilkin, A., Pupysheva, T., Puntus, Y., Biryukov, V. Prospects for the Integration of the Kazakhstan Economy Into the Global Value Chain, Montenegrin Journal of Economics: 2025 - Vol. 21, No. 1, pp. 179-192.
11. EABR Report (2020). Eurasian Development Bank. Economic effects of

Tajikistan's accession to the Eurasian Economic Union [Analytical report]: 2020 - 62p.

12. Hasanova, J., & Najafova, K. Research and analysis of opportunities for regional economic integration among the countries of the Organization of Turkic States. Economics of Development: 2025–24(2), 54-67. doi:10.6334/jewon 2.2025.54.

13. Lwesya, F. Integration into regional or global value chains and economic upgrading prospects: an analysis of the East African Community (EAC) bloc. Future Business Journal: 2022 - 8(1), 33. doi: https://doi.org/10.1186/s43093-022-00141-9.

14. Ramazanov, I.A., Panasenko, S.V., Cheglov, V.P., Krasilnikova, E.A., & Nikishin, A.F. Retail Transformation under the Influence of Digitalisation and Technology Development in the Context of Globalisation. *Journal of Open Innovation*: 2021 - 7(1), 49. DOI: 10.3390/joitmc7010049.

15. Usova N.V., Loginov M.P., Nedorostkova E.E. The growth of the digital retail services market in a down economy: problems and prospects. Management Issues, 2022, 3, pp. 77–88. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/the-growth-of-the-digital-retail-services-market-in-a-down-economy-problems-and-prospects.

16. World Bank. Democratic Republic of the Congo Country Economic Memorandum (CEM). Pathways to Economic Diversification and Regional Trade Integration. Washington, DC: World Bank, 2023.- https://www.worldbank.org /en/country/drc/publication/country-economic-memorandum-democratic-republic-of-congo-afe-drc.

ТАШАККУЛИ ЭКОСИСТЕМАИ УСТУВОРИ САВДОИ ЧАКАНА ДАР ШАРОИТИ ҲАМГИРОИИ УФУҚӢ ВА АМУДӢ ДАР ШАҲРИ ДУШАНБЕ БО ИСТИФОДАТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ

ЧЕРНЯКОВ МИХАИЛ КОНСТАНТИНОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи Муассисаи автономии таълимии ғайритиҷоратии олии Иттифоқи Марказии Матлуботи Федератсияи Русия – «Донишгоҳи кооператсияи матлуботи Сибир»
630087, Федератсияи Русия, шаҳри Новосибирск, хиёбони Карл Маркс 26;
e-mail: bookkeep@mail.ru

МУХТОРЗОДА САИДМУХТОРИ САИДАҲРОР,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, сардори Маркази инноватсионии Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 939-49-55-84; e-mail: saidmukhtori.m84@gmail.com.

Ин мақола рушди экосистемаи устувори чаканаро дар мисоли шаҳри Душанбе дар асоси стратегияҳои ҳамгироии уфуқӣ ва амудӣ, ки тавассути технологияҳои рақамӣ такмил дода шудаанд, баррасӣ мекунад. Масъалаи

таҳқиқот ба номутавозунии системавӣ дар рушди савдои чакана дар Тоҷикистон, ба монанди гиперконсентратсияи нуқтаҳои савдо дар маркази пойтахт, ҳиссаи таъминкунандагони маҳаллӣ, ақибмонии технологӣ ва истифодаи бесамари инфрасохтори шаҳрӣ вобаста аст. Ҳадафи кор таҳияи модели ҳамаҷонибаи ҳамгироии шабакаҳои чакана ба иқтисоди минтақавӣ тавассути синергетикаи рақамӣ, оптимизатсияи фазоӣ ва муносибатҳои кооперативӣ мебошад. Пажуҳиш усулҳои таҳлили GIS-ро барои муайян кардани минтақаҳои норасоии иншооти чакана ва оптимизатсияи хатсайрҳои логистикӣ, инчунин, моделсозии эконометрикиро барои арзёбии таъсири равандҳои ҳамгироӣ ба нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ дар солҳои 20192023 истифода бурдааст.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ҳамгироии уфуқӣ (тавассути франчайзинг ва стандартизатсияи идоракунӣ) хароҷоти амалиётиро коҳиш медиҳад ва устувории савдои шабакавиро зиёд мекунад. Ҳамгироии амудӣ бо истеҳсолкунандагони маҳаллӣ хароҷоти логистикиро коҳиш медиҳад ва ҳиссаи маҳсулоти маҳаллиро то 30% зиёд мекунад. Технологияҳои рақамӣ – платформаҳои B2B, мониторинги IoT ва таҳлили маълумоти калон–як омили асосии шаффофияти шабакаи таъминот, пешгӯйии дақиқи талабот ва идоракунии самараноки инвентаризатсия мебошанд. Аҳаммияти амалии кор аз тавсияҳои он барои соҳибкорон (амалӣ кардани франчайзинг, банақшагирии GIS дар ҷойҳои фурӯш), ҳукумат (имтиёзҳои андоз барои шабакаҳои ҳамкорӣ бо таъминкунандагони маҳаллӣ; сармоягузорӣ ба инфрасохтори ТИК) ва ҷомеаи илмӣ (мутобиқсозии моделҳои байналмилалӣ ба шароити иқтисоди дар ҳоли рушд дар Осиёи Марказӣ) мебошад.

Калидвожаҳо: *шабакаҳои савдои чакана, экосистемаи устувори чакана, ҳамгироии уфуқӣ ва амудӣ, рақамикунонӣ, таҳлили GIS, платформаҳои B2B, рушди устувор.*

FORMATION OF A SUSTAINABLE RETAIL ECOSYSTEM IN THE CONDITIONS OF HORIZONTAL AND VERTICAL INTEGRATION IN THE CITY OF DUSHANBE BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIE

CHERNYAKOV MIKHAIL KONSTANTINOVICH,
Doctor of Economics, Professor, Head of Department, Autonomous Non-Commercial Educational Organization of Higher Education of the Central Union of the Russian Federation “Siberian University of Consumer Cooperatives”
630087, Russian Federation, Novosibirsk city, Karl Marx ave., 26;
e-mail: bookkeep@mail.ru

MUKHTORZODA SAIDMUKHTORI SAIDAHROR,
Candidate of economic sciences, Associate professor, Head of the Innovation Center, Tajik State University of Commerce

734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dekhoti str.1/2;
tel.: (+992) 939-49-55-84; e-mail: saidmukhtori.m84@gmail.com.

This article examines the development of a sustainable retail ecosystem in Dushanbe based on horizontal and vertical integration strategies, enhanced by digital technologies. The relevance of the study is due to systemic imbalances in the development of retail trade in Tajikistan: hyperconcentration of retail outlets in the center of the capital, a low share of local suppliers (about 15%), technological backwardness, and inefficient use of urban infrastructure. The aim of the work is to develop a comprehensive model for integrating retail networks into the regional economy through the synergy of digitalization, spatial optimization and cooperative relations. The study used GIS analysis methods to identify areas with a shortage of retail facilities and optimize logistics routes, as well as econometric modeling to assess the impact of integration processes on key economic indicators (2019–2023).

The results show that horizontal integration (through franchising and management standardization) reduces operating costs and increases the market resilience of chains. Vertical integration with local producers reduces logistics costs and increases the share of local products by up to 30%. Digital technologies—B2B platforms, IoT monitoring, and big data analytics—are a key enabler of supply chain transparency, accurate demand forecasting, and efficient inventory management. The practical significance of the work lies in its recommendations for businesses (implementation of franchising, GIS planning of outlet locations), investments in ICT infrastructure), and the scientific community (adapting international models to the conditions of developing economies in Central Asia).

Keywords: *retail chains, sustainable retail ecosystem, horizontal and vertical integration, digitalization, GIS analysis, B2B platforms, sustainable development.*

УДК: 338.1 338.4 339.5

ВАЗЪИ МУОСИРИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТИҶОРАТИИ ЗЕҲНИ СУНЪӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ОН

НИДОЕВ НОЗИМҶОН ФОЗИЛОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, и.в. профессори кафедраи фаъолияти гумруки ФИБ, ҳуқуқ ва гумруки Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Деҳотӣ ½;
тел.: (+992 37) 334-34-36; e-mail: nozimjon.nidoev@maiI.ru

Дар мақола муҳиммияти масъалаҳои пешниҳод, татбиқ ва дурнамои рушди хизматрасониҳои тиҷоратии зеҳни сунъӣ дар доираи технологияҳои нави инқилобӣ вобаста ба муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар шароити зудтағйирёбанда баррасӣ шудаанд. Инчунин, диққати фаъолият ва масъулияти олимон ва мутахассисон дар пешгирии оқибатҳои ногувори истифодаи зеҳни сунъӣ барои ҷомеа таҳлил шуда, дар раванди ҷаҳонишавӣ равишҳои соҳибкорон ва баъзе созмонҳои байналмилалии майли ҳукмронӣ дошта бо роҳи ҳалли дарёфти мувозинати байни имкониятҳои нав ва хатарҳои ба он алоқаманд, пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *зеҳни сунъӣ, тарси оммавии ҷомеа, хатарҳои алоқаманд, мувозинати имкониятҳои нав, дурнамои рушд, технологияи инқилобӣ, касбҳои нав, тарҳҳои замонавӣ.*

Дар суханронии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мубоҳисаҳои умумии иҷлосияи 79-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Мутаҳҳид 24 сентябри соли 2024 масъалаҳои истифода ва дурнамои рушди хизматрасониҳои тиҷоратии зеҳни сунъӣ дар доираи технологияҳои нави инқилобӣ, вобаста ба муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ҳамчун шашумин пешниҳод ва дастоварди бузурги сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба нақши зеҳни сунъӣ дар фароҳамсозии имкониятҳои нав барои рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва суръатбахшӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ қабул карда шудааст [3].

Боиси ифтихори ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ аст, ки баъди пешниҳод дар суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мубоҳисаҳои умумии иҷлосияи 79-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ҷиҳати расидан ба Ҳадафҳои Рушди Устувор, дар иҷлоси навбатӣ 25-уми июли соли 2025 дар Созмони Милали Муттаҳид боз як дастоварди бузурги сиёсӣ–Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид ва миссияи рақамии Тоҷикистон оид ба нақши зеҳни сунъӣ дар рушди устувори Осиёи Марказӣ қабул гардида – оғози як марҳалаи нав барои Ҷумҳурии

Тоҷикистон, тамоми мамлакатҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҷаҳони рақамӣ, рӯйи кор омад [3].

Аз Қатъномаи мазкур бармеояд, ки мақсади ташаббус он аст, ки кишварҳои Осиёи Марказӣ бо дарназардошти шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии худ модели илмии танзими зеҳни сунъиро таҳия ва дар амал татбиқ менамоянд. Тавре аз маводҳои дар расонаҳои ҷаҳонӣ нашргашта бармеояд, ҳадафи Қатънома иборат аз чунин падидаҳо дар оғози кор аст:

– таъсиси Маркази минтақавии зеҳни сунъӣ дар шаҳри Душанбе, ки бояд ба як маркази ҳамоҳангсозии омӯзиш, таҳқиқот ва технология дар тамоми минтақа табдил ёбад;

–эътирофи модели худтанзимкунии зеҳни сунъӣ дар Осиёи Марказӣ ҳамчун намунаи мувозинати байни танзим ва навоварии илмӣ истифода бурда шавад [13].

Дар ҳақиқат, боиси ифтихор аст, ки Сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар тавонист ташаббуси шашумеро роҳандозӣ намояд, ки на танҳо аҳаммияти минтақавӣ, балки хусусият ва аҳаммияти ҷаҳонӣ дорад. Дар ин хусус, чи тавре дар боло қайд карда шуд, ба АМИТ «Ховар» аз Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар доданд, ки Қатъномаи мазкур бо бархӯрдорӣ аз пуштибонии якдилонаи кишварҳои аъзои Созмони Милали Муттаҳид қадами муҳиммеро дар роҳи бунёди ризояти ҷаҳонӣ доир ба истифодаи бехатар ва бар ахлоқ асосёфтаи зеҳни сунъии илман асоснок, аз ҷумла рушди механизмҳои худтанзимкунӣ ва мудирияти масъулиятноки технологияҳои онро дар сатҳи минтақавӣ ва миллӣ ташкил медиҳад. Амалӣ намудани Қатъномаи номбурда ба таъсиси низомҳои бехатар, боэътимод ва боварибахши зеҳни сунъӣ мусоидат намуда, мувозинати байни танзим, навоварӣ ва механизмҳои худидоракунии дохилиро таъмин карда, Маркази зеҳни сунъии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дигар минтақаҳои ҷаҳон намунаи ибрат хоҳад шуд [13].

Дар ҳақиқат, зеҳни сунъӣ ҷолибтарин ихтирооти асри XXI ба шумор рафта, он дар раванди ҷаҳонишавӣ равишҳои соҳибкорон ва баъзе созмонҳои байналмилалии майли ҳукмронӣ доштаро бо роҳи ҳалли дарёфти мувозинати байни имкониятҳои нав ва хатарҳои ба он алоқамандро дарёфта, ҷаҳони моро бо тағйир додани усулҳои кор ва омӯзиш боз ҳам муассиртар месозад.

Аммо саволе ба миён меояд, ки зеҳни сунъӣ чист, чӣ гуна фаъолият аст, чӣ гуна метавонад ба ҳаёти мо таъсир расонад ва чаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз онро ҳамчун нигориши илмию таҳқиқотӣ мавриди омӯзиш ва истифодабарӣ қарор додааст? Албатта, зеҳни сунъӣ ин падида ва зоҳиршавии чизи нав аст ва маълум аст, ки онро дарҳол азхуд намудан ва истифода бурдан, кори душвор аст. Барои ҳамин, беҳтар мебуд, барои дарки моҳият ва аҳамияти илмӣ, онро ба таври мухтасар, ки саршори нозукӣ ва

мураккабиҳо аст, шарҳ диҳем.

“Энсиклопедияи озод” зеҳни сунъиро ин тавр шарҳ додааст: “Зеҳни сунъӣ аз калимаи англисии «artificial intelligence» гирифта шуда, ба маънои васеъ зеҳнест, ки аз ҷониби таҷҳизот, бахусус. системаҳои компютерӣ намоиш дода мешавад. Ин як соҳаи омӯзиши илми информатика буда, усулҳо ва нармафзореро тарҳрезӣ ва меомӯзад, ки ба таҷҳизот имкон медиҳанд, ки муҳити худро дарк карда, омӯзиш ва зеҳнро барои иҷрои амалҳое истифода баранд, ки имкони расидан ба ҳадафҳои худро ба ҳадди аксар расонида тавонад” [14]. Аз ин рӯ, чунин таҷҳизотҳоро метавон ҳамчун роботи зеҳни сунъӣ номид (ниг. ба расми №1).

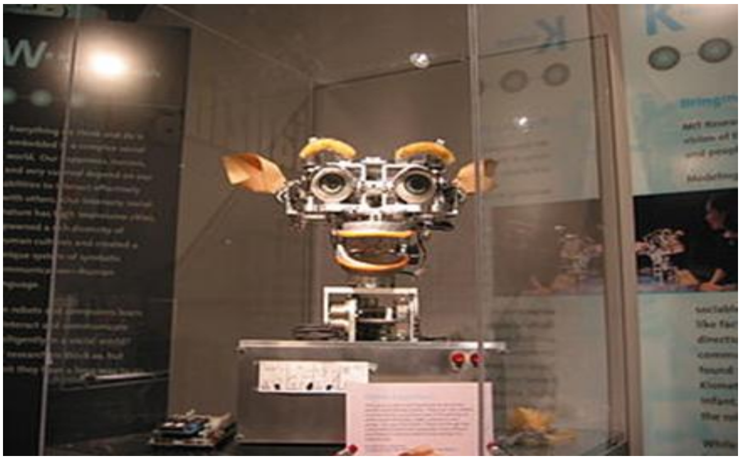

Расми 1. Роботи зеҳни сунъии Кисмет дар Осорхонаи Донишкадаи Массачусетии технологӣ. ДМТ – MIT, соли 2006

Инчунин, дар “Энсиклопедияи озод” баъзе аз барномаҳои маъруфи зеҳни сунъӣ чунин системаҳоро дар бар гирифтаанд:

– системаҳои ҷустуҷӯйи пешрафта, ба монанди Google Search, Bing, Yandex;

– системаҳои тавсиядиҳанда, ба монанди: YouTube, mazon ва Netflix;

– системаҳои ҳамкорӣ тавассути нутқи инсон, ба монанди Google Assistant, Siri, Alexa;

– системаи таҷҳизоти мустақил, ба монанди Waymo;

– системаи воситаҳои тавлидӣ ва эҷодӣ, ба монанди ChatGPT, Apple Intelligence ва санъати зеҳни сунъӣ;

– системаи бозиҳои таҳлилии ғайриинсонӣ дар бозиҳои стратегӣ, ба монанди бозиҳои шоҳмот ва Go [14].

Бо вуҷуди ин, бисёре аз замимаҳои зеҳни сунъӣ ҳамчун зеҳни сунъӣ қабул карда намешаванд. Ин чунин маъно дорад, ки бисёре аз дастовардҳои пешқадам дар зеҳни сунъӣ, ҳатто ба замимаҳои барномаҳои умумӣ дохилшуда, аксар вақт бе он ки зеҳни сунъӣ номида шаванд, дигар онҳоро зеҳни сунъӣ наменоманд, зеро одат шудааст, ки чизе ба қадри кофӣ муфид ва васеъ дар ҷомеа паҳн шавад, дигар дар муносибатҳои иҷтимоӣ дакка

мехӯрад.

Мувофиқи “Луғати Оксфорд” [15], зеҳни сунъӣ назария ва таҳияи системаҳои компютерие мебошад, ки қодир ба иҷрои вазифаҳоест, ки одатан, зеҳни инсонро талаб мекунанд, ба монанди дарки визуалӣ, шинохти сухан, қабули қарор, тарҷумаи байни забонҳо дар заминаи платформаҳои савдои электронӣ мебошад. Дар робита ба ин, истифодаи зеҳни сунъӣ дар ҳаёти муосир (ниг. ба расми №2) нишон дода шудааст.

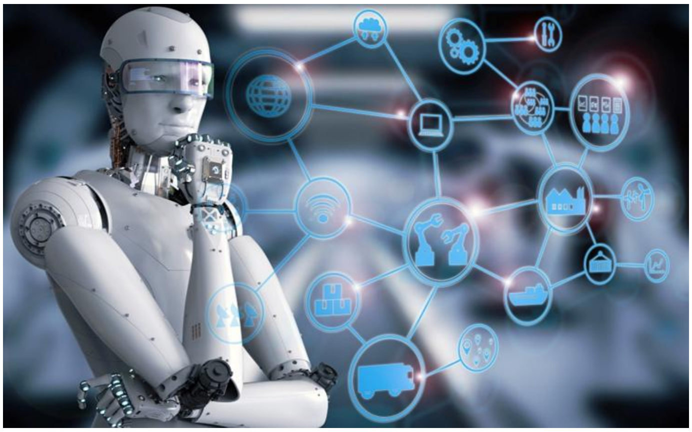

Расми 2. Зеҳни сунъии қавӣ дар заминаи платформаҳои савдои электронӣ

Дар ҳақиқат, солҳои охир дар бораи зеҳни сунъӣ ва истифодаи он ақидаҳои зиёд иброз гардидаанд, аммо дар асл заминаҳои пайдоиши он хеле пештар ташаккул ёфта буданд. Ҳамин тавр, ҳанӯз дар асри XIV Р. Луллий кӯшиш карда буд, ки таҷҳизотеро барои ҳалли масъалаҳои гуногун дар асоси таснифи умумии мафҳумҳо созад. Дар соли 1950 Алан Тюринг озмоиши машҳури Тюрингро гузаронд, ки дар он як шахс бо ду мавзуъ муошират мекард: дастгоҳи техникӣ ва шахси зинда. Вазифаи ин шахс муайян кардани он буд, ки кадоме аз ин ду субъект воқеан, одами зинда аст. Моҳияти ин санҷиш аз он иборат аст, ки оё таҷҳизот метавонад одамро бовар кунонад, ки ӯ дорои ақл аст ва фикр карда метавонад? Вале истилоҳи «зеҳни сунъӣ» соли 1956 дар семинаре дар Донишгоҳи Дартмути ИМА бо чунин ном пешниҳод карда шуд [5; 7].

Баъдан, бисёр таҷҳизот ва роботҳои гуногун ба вуҷуд оварда шуданд, ки барои фаҳмидани нутқи инсон қодир буда, суҳбатҳоро дар мавзуъҳои додашуда нигоҳ дошта метавонистанд [11, 40-41]. Дар ҳақиқат, Алан Матисон Тюринг, риёзидон, мантиқдон ва криптографи англис, узви Ҷамъияти шоҳии Лондон буда, дар рушди илми информатика таҳқиқоти густурда анҷом дода, онро “зеҳни таҷҳизотӣ” номида буд. Ҳисоббарории абстрактии “Таҷҳизоти Тюринг”, ки соли 1936 пешниҳод шуда буд, онро ҳамчун компютери таъйиноти умумӣ ҳисоб кардан мумкин аст.

Ин модел имкон дод, ки мафҳуми “алгоритм” ба расмият даровардa шуда, то ҳол дар бисёр таҳқиқоти назариявӣ ва амалӣ истифода бурда шавад.

Асарҳои илмии А.Тюринг дар асосҳои илми информатика ва назарияи зеҳни сунъӣ саҳми эътирофшудаи умум доранд [19]. Зеҳни сунъӣ, ҳамчун як фанни таълимӣ, соли 1956 аз ҷониби онҳое, ки ҳоло асосгузорони зеҳни сунъӣ ҳисобида мешаванд: Ҷон Эдвард Маккарти, Марвин Мински, Натаниэл Рочестер ва Клод Шеннон таъсис дода шуда, ҳар яки онҳо дар ташкил ва рушди зеҳни сунъӣ саҳми арзанда доранд. Барои мисол, агар мухтасар фаъолияти олим ва навовар Ҷон Эдвард Макартитиро таҳлил кунем, маълум мешавад, ки истилоҳи "зеҳни сунъӣ"-ро ӯ ба вуҷуд оварда, забони барномасозии “Lisp”-ро офарида, консепсияи мубодилаи вақтро таҳия кардааст [8].

Дар мақолаи “Кашфҳо ва меросгари офаридгори истилоҳи "зеҳни сунъӣ" мо саёҳати Ҷон Эдвард Маккартиро аз як дӯстдори ҷавони риёзӣ ба як донишманди бузурги илми компютерӣ, ки мероси ӯ ҳамчунон ба олимон илҳом бахшида, ба таҳаввулоти зеҳни сунъӣ роҳнамоӣ мекунад, пайгирӣ мекунем. Ҷон Эдвард Маккарти бовар дошт, ки таҷҳизот рӯзе метавонанд ба зеҳни инсон тақлид кунанд ва ӯ ҳаёти худро барои амалӣ шудани ин руъё бахшидааст. Дар охири солҳои 1950-ум Ҷон Эдвард Маккарти зарурати забони нави барномасозиро, ки метавонад рушди зеҳни сунъиро ба таври муассир дастгирӣ кунад, эътироф кард, аз ин рӯ, вай дар соли 1958 ба эҷоди “Lisp” шуруъ кард. “Lisp” дорои синтаксиси беназир бо қавсҳои зиёд буда, функсияи ҳисобкунии омилҳои ададиро муайян мекунад.

Ин соҳа якчанд давраҳои некбинонаро аз сар гузаронида [8], пас аз он давраҳои ноумедӣ ва аз даст додани маблағгузориро, ки бо номи зимистони сарди зеҳни сунъӣ маъруфанд, гузаронидааст [5]. Маблағгузорӣ ва таваҷҷуҳ ба таври назаррас пас аз соли 2012, вақте ки омӯзиши амиқ аз ҳама усулҳои қаблии зеҳни сунъӣ бартарӣ пайдо кард ва пас аз соли 2017 бо пайдоиши меъмории “Transformer” зиёд шуд [12, 76-79]. Ин ба авҷи зеҳни сунъӣ дар аввали солҳои 2020 оварда расонда, ширкат, донишгоҳ ва лабораторияҳо, ки аксаран дар ИМА ҷойгиранд, пешрафтҳои назаррасро дар зеҳни сунъӣ даст оварданд [9, 194-196].

Аз тарафи дигар, агар ба калонтарин марказҳои илмӣ ва таҳқиқотии ҷаҳонӣ дар соҳаи зеҳни сунъӣ назар афканем, дарк менамоем, ки асоситарини онҳо дар чунин давлатҳо қарор доранд:

–дар ИМА – Институти технологии Массачусетс;

–дар Ҷопон – Институти миллии илм ва технологияи пешқадами (AIST);

– дар Федератсияи Русия – Шурои илмии методологияи зеҳни сунъии Академияи илмҳои Русия;

– дар Ҳиндустон – Пажуҳишгоҳи технологии Ҳиндустон дар шаҳри Мадрас;

– дар Пажуҳишгоҳи таҳқиқотӣ ва илмии зеҳнии таҷҳизоти Олмон–

Маркази тадқиқотии Олмон доир ба зеҳни сунъӣ [14].

Аҳаммият ва зарурати зеҳни сунъӣ ва дигар ҳадафҳои пешбинигардидаро дар ҷаҳони имрӯза бо дарназардошти марказҳои илмӣ ва таҳқиқотии ҷаҳонӣ ба назар гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024: “Ба Вазорати рушди иқтисод ва савдо супориш дода шудааст, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, бо дарназардошти амалисозии ҳадафҳои пешбинигардида, то охири соли 2025-ум лоиҳаи «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026-2030»-ро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд”.

Дар санади мазкур ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти зарфиятҳои истеҳсолӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоварӣ асосёфта, таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир карда шавад” [1].

Аз ин рӯ, зарурат ва аҳаммияти асосии зеҳни сунъӣ дар замони муосир аз он иборат аст, ки он фанноварии илмиест, ки ба компютерҳо ва системаҳо қобилияти иҷро кардани вазифаҳоеро ба зимма месупорад, ки онҳоро қаблан танҳо инсонҳо метавонистанд иҷро намоянд. Ба ин вазифаҳо, асосан, чунин падидаҳо дохил мешаванд, аз ҷумла:

– аксҳо,

– қабули қарорҳо;

– матнҳо,

– пешгӯйии рӯйдодҳо;

– шинохтани садоҳо [11, 45–47].

Дар сарчашмаҳои ҳозира ҳадафи асосии зеҳни сунъӣ дар робита ба системаҳо омӯзонидани қобилиятҳои "омӯхтан" ва "фикр кардан" аст. Масалан, симбиоз як шакли ҳамзистии ду организми навъҳои гуногун дар омӯзиши зеҳни сунъӣ буда, одатан, ба онҳо фоидаи мутақобила меоварад. Вобаста ба шарҳи маводҳои “Энсиклопедияи озод”, “симбиоз” он организмҳое мебошанд, ки дар дар шакли ҳамзистии мутақобила якҷоя зиндагӣ мекунанд ё як ҷомеаи организмҳои зинда буда, ба хелҳои гуногуни биологӣ тааллуқ дорад [7; 14].

Ба ибораи одӣ, симбиоз як созишномаи фоидаовар байни ду (ва баъзан бештар се ва зиёдтар) организмҳое мебошанд, ки ба ивази чизе, ки ба онҳо дар он лаҳза намерасад, аз ҷумла, маводди ғизоӣ ё падидаи муҳофизат намудан, амалӣ мешавад. Ба инҳо, инчунин, мисол шуда метавонанд ҳар гуна падидаи зеҳни сунъӣ–herzena, ruknife, media-герзена, рукниф, воситаҳои ахбори омма ва ғайра (вале шарҳи ҳаматарафаи инҳо ҷойи дигар

аст).

Дар амалияи ҷаҳон синбиоз бо хелҳои гуногун дучор меояд. Масалан, симбиоз метавонад ҳатмӣ бошад, вақте ки як ё ҳар ду шарик комилан аз ҳамдигар вобастаанд ё ба таври факултативӣ ё ихтиёрӣ ин организмҳо мустақилона вуҷуд дошта метавонанд, ба монанди мағозаи афзорҳои хайвонот ва дорухонаҳои ветеринарии «Живая планета» дар кӯчаи Горкии шаҳри Маскав [16, 49–51].

Хелҳои симбиозро дар адабиёти муосир ва амалия бештар ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: мутуализм, комменсализм ва паразитизм [11, 43-48].

1. Навъи мутуализм–ҳамзистии мутақобилан судманди ду организмро дар бар мегиранд, ки ин ҳамзистӣ ба ҳар ду ҷониб манфиат меоварад. Масалан, занбӯри асал ва гулҳо: занбӯрҳо шира мегиранд, гулҳо бошанд, гардолуд мешавад.

2. Навъи комменсализм–ҳамзистии мутақобилан ду организмро дар бар мегиранд, ки ин ҳамзистӣ ба як организм фоида оварда, ба дигараш на фоида ва на зарар меоварад. Масалан, моҳӣ ва наҳангҳои камаршакл: ин гуна моҳиҳо муҳофизат шуда ва аз партовҳо ғизо мегиранд, наҳангҳо бошанд, на фоида ва на зарар мебинанд.

3. Навъи паразитизм ҳамзистии мутақобилаи ду организмро дар бар гирифта, аз ин ҳамзистӣ як организм (паразит) фоида мебинад, дигараш (мизбон) азият мекашад. Масалан, бүргаҳо ва сагҳо (бургаҳо ғизо мегиранд, сагҳо дар шакли хашм ва бемориҳои эҳтимолӣ зарар мебинанд.

Аз ин бармеояд, ки зеҳни сунъӣ дар шакл ва навъҳои гуногун дар амалия ва адабиёти муосир зоҳир шуда, ташаккулдиҳандаи сиёсатҳои дохилӣ ва байналмилалӣ буда, табдилдиҳандаи таҷрибаҳои навин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хоҳад шуд.

Шаҳрвандони кишвар бо дарназардошти таҷрибаҳои андӯхташудаи ҷаҳонӣ дар ибтидои масъулият бовар доранд, ки дар сурати дуруст ба роҳ мондани падида ва нозукиҳои Қатънома, он метавонад Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз як кишвари истифодабарандаи технологияи воридотӣ ба мамлакати ташаккулдиҳандаи сиёсатҳои байналмилалии зеҳни сунъӣ табдил диҳад. Ин чунин маъно дорад, ки Қатъномаи СММ қабул шуд, вале ин оғози кор ва ибтидои масъулият буда, мутахассисони корхона, муассиса ва ҷомеаро корҳои зиёди заҳматталабе бароиояндаи мамлакат интизоранд, ки ниҳоят муҳим буда, аҳаммияти ҷаҳонӣ доранд.

Дар ҳақиқат, марказ бояд дорои зерсохторҳои технологӣ, шабакаҳои иттилоотӣ, давраҳои омӯзишии стандартҳо бошад, Дар ин зерсохторҳо ҳатман фазои илмию амалӣ ва таҳқиқотӣ барои ҷавонон ва муҳаққиқони минтақа ба вуҷуд овардашуда, рушди касбӣ фароҳам ва имкониятҳо ба воқеият табдил дода мешаванд.

Барои ин мебояд ба яке аз имкониятҳои ба воқеият табдил додани он –

ташкили технопарки минтақавии “Area AI”, ки аллакай сохтмонаш оғоз ёфтааст, метавонад ба нуқтаи асосии ин Марказ табдил ёфта, онро бо муҳтавои зеҳнӣ ва омӯзгорони сатҳи ҷаҳонӣ таъмин намуда, дастрасиро ба пойгоҳҳои байналмилалии зеҳни сунъӣ барои фаровон истифода бурдан омода кунад [12,156-157].

Ҷомеаи Тоҷикистон хуб медонад, ки Стратегияи миллии зеҳни сунъӣ барои дар амал ҷорӣ кардан то соли 2040 қабул гашта, он бояд бо буҷаи устувор, низоми тайёр кардани кадрҳо, механизми мониторинг ва нақшаи мушаххас пурра карда шавад. Зарурати татбиқи он чунин падидаҳоро дар бар мегирад [18]:

–ҳамкорӣ бо донишгоҳҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ, ки дорои амалияи пешқадами омӯзиши фанҳои зеҳни сунъӣ ва барномаҳои таълимӣ мебошанд, густариш ёфта, омӯзгорон ва муҳаққиқони ин соҳа пайваста бозомӯзӣ карда шаванд;

–фанҳои зеҳни сунъӣ ба барномаҳои таълимии донишкадаву донишгоҳҳо, ҳамчун муассисаҳои соҳавӣ ва мактабҳои миёна ворид шаванд. Чунин таҷриба аллакай мавҷуд аст. Тавре ки аз АМИТ «Ховар» 15 августи соли 2025 иттилоъ дод, бо мақсади ба роҳ мондани омӯзиши зеҳни сунъӣ дар якчанд муассисаи интихобшудаи таълимии шаҳри Душанбе шуруъ аз моҳи сентябри соли 2025 машғулияти иловагӣ доир ба зеҳни сунъӣ гузаронида мешаванд. Ин иқдом дар доираи татбиқи «Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 2022 ба тасвиб расидааст, амалӣ мегардад;

–пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон–шаҳри Душанбе ба Маркази ташкили лоиҳаҳои муштарак бо ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Қирғизистон, Ӯзбекистон ва Туркманистон табдил ёфта, Тоҷикистон ҳамчун ҳамоҳангсози минтақавӣ ташаббускори пажуҳишҳои фаромиллӣ, шабакаҳои мутахассисони соҳавӣ ва форумҳои минтақавии зеҳни сунъӣ гардида, ҳамгироии рақамиро вусъат бахшад [17]. Аз ин рӯ, қабули “Кодекси миллии ахлоқи рақамӣ”, қоидаҳои истифодаи бехатар ва боэътимоди зеҳни сунъӣ ва механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон дар муҳити рақамӣ бояд ҷавоби амалӣ ба даъвати Қатъномаи СММ гарданд. Чунки модели танзим бояд на аз рӯйи манъи технология, балки аз рӯйи роҳнамоии он ба манфиати инсонӣ буда, Қатънома ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки бо ширкатҳои байналмилалӣ созишномаҳо ба имзо расонида, омӯзишгоҳҳои муштарак таъсис дода, дар созмонҳои байналмилалӣ намояндагии рақамии худро муаррифӣ намояд.

Бо ин роҳ Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба яке аз марказҳои пешсафи таҳияи барномаи «Software»–омӯзиши кадрҳои рақамӣ ва ташаккули андешаи илмӣ дар самти зеҳни сунъӣ дар минтақа табдил ёфта,

ба бунёди муносибатҳои рақамӣ ва технологие, ки дар он навоварӣ, дониш ва инсонмеҳварӣ мақоми пешрафтаро ташкилдода, ташкилу ташаккул ёбад.

Аз ин рӯ, бесабаб нест, ки дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28 декабри соли 2023 омадааст: “Дар ин раванд бояд ба масъалаҳои аз такмили ихтисос ва бозомӯзӣ гузаронидани омӯзгорон, рушди таҳсилоти иловагӣ, тақвияти мақоми омӯзгор дар ҷомеа, ҷалби бештари хонандагону омӯзгорон ба истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонии соҳаи маориф, омода кардани омӯзгорон ва таҷдиди назар кардани стандартҳои касбӣ барои омӯзгорон, нозирон ва такмили муносибати босалоҳият ба таълим эътибори аввалиндараҷа зоҳир гардад. Ба замми ин, Вазорати нақлиёт ва Хадамоти гумрукро зарур аст, ки ҷиҳати васеъ намудани гузаргоҳҳои наздисарҳадӣ, ташкили “долонҳои сабз”, бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва мувофиқи стандартҳои муосири байналмилалӣ бунёд кардани терминалҳои наздисарҳадӣ, чораҷӯйӣ намоянд” [2].

Ҳамин тариқ, Қатъномаи СММ оғози нав буда, он на танҳо даъват ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки он даъват ба ҳар яки мо– шаҳрвандон ва пеш аз ҳама, ба омӯзгорон, муҳаққиқону мутахассисони кордон аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сурати бо руҳи навоварӣ, дар ҳамкорӣ ва бо масъулият истиқбол гирифтан, метавонад дар харитаи ҷаҳонии зеҳни сунъӣ ҷойгоҳи хосса пайдо карда, нуфузашро тақвият диҳад [13]. Вале афзалиятҳои зеҳни сунъиро дар ҳаёти одамон аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан ғайриимкон аст. Ширкатҳо технологияҳои навро барои ҷустуҷӯйи автоматӣ дар замимаҳо барои дастгирии муштариён ҷорӣ мекунанд. Ҷорӣ кардани зеҳни сунъӣ дар солҳои охир омили инсонӣ ва эҳтимолияти хатоҳоро ба ҳадди ақал расонд.

Таҷҳизот дар ҳама соҳаҳои ҳаёти одамон муфид буда, истиснои ҳадди аксар хатоҳои имконпазир боиси ба даст овардани натиҷаҳои дақиқ, ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда мегардад. Зеҳни сунъӣ ин корро пас аз таҳлили тулонии далелҳо иҷро мекунад. Ҷустуҷӯ ва ҷамъоварии иттилоот эҳтимоли хатоҳоро кам карда, дарёфти ҷавоб ва ҳалли дурусти онро нишон медиҳад.

Барои фаҳмотар шудани ҷиҳатҳои мусбати зеҳни сунъӣ моҳият ва зарурати истифодабарии онро пурратар таҳлил мекунем [10].

Ҳолати аввал. Имрӯзҳо зеҳни сунъӣ метавонад амалиёти мураккаби ҳисоббарориро идора карда, маълумотро бо коркарди босуръат омода карда, имкон диҳад, ки дар соҳаҳои гуногун пешгӯйиҳои дақиқ ба даст оварда шаванд. Яъне ин яке аз симбиози зеҳни сунъии одамон буда, беҳтарин роҳи ҳал ва яке аз натиҷаҳои мусбат аст.

Ҳолати дуюм. Шуруъ намудан ба кам кардани хатоҳо бо ҷорӣ кардани

зеҳни сунъӣ дар солҳои охир бо дарназардошти омили инсонӣ эҳтимолияти хатогиҳоро ба ҳадди ақал расонид, чунки таҷҳизот дар ҳама соҳаҳои ҳаёти одамон муфид буда, истиснои ҳадди аксар хатоҳои имконпазир боиси ба даст овардани натиҷаҳои дақиқ, ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда мегардад. Вале зеҳни сунъӣ ин корро пас аз таҳлили тулонии далелҳо иҷро карда, ҷустуҷӯ ва ҷамъоварии иттилоот эҳтимоли саҳву хатоҳоро кам карда, дарёфти ҷавоб ва ҳалли дурусти онро нишон медиҳад.

Ҳолати сеюм. Ҳуқуқшиносон низ имконияти истифодабарии зеҳни сунъиро барои таҳлили далелҳо пешиҳод карда, бо ин оқибатҳои гуногунро пешгӯйӣ карда, хатарҳои асосиро муайян мекунанд. Дар натиҷа, ҳама равандҳои муқаррарӣ ба тартиб оварда шуда, ҳуқуқшиносон метавонанд кореро анҷом диҳанд, ки зеҳни сунъӣ онро ҳанӯз иҷро карда наметавонад.

Ҳолати чорӯм доир ба қабули қарорҳои дуруст буда, алгоритмҳо таҷҳизотеро эҷод мекунанд, ки барои қабули қарор нисбат ба одамон камтар вақт мегиранд. Вале эътимод ба зеҳни сунъӣ ҳамчун вазифаҳои муҳим вақте зарур аст, ки шумо аз эҳсосот ва нуқтаи назари субъективӣ халос шавед, чунки тариқи таклиф суръати баланди зеҳни сунъӣ суръати қабули қарорро таъмин карда, вақтро барои фикрҳои нолозим сарфа мекунад.

Ҳамин тариқ, зеҳни сунъӣ аз тафаккури инсонӣ фарқ карда, дар он ҷое, ки одамон дар бораи қарор муддати тулонӣ фикр мекунанд, зеҳни сунъӣ дар асоси таҳлили маълумот, онро тайи чанд сония қабул карда, вазифаро иҷро мекунад.

Масалан, агар мо як бозии шоҳмотро муқоиса кунем, пас бо ҳар як ҳаракати минбаъда ба одамон вақтҳои бештар лозим аст, то ҳаракати дуруст ва стратегияи таҳия кардашударо анҷом диҳанд. Алгоритмҳои зеҳни сунъӣ ба таҷҳизот имкон медиҳанд, ки ин вазифаро якчанд маротиба тезтар иҷро кунанд. *Ин аввалин падидаи мусбат аст.*

Бартараф кардани ҳолатҳои хатарнок дар асоси омӯзиши таҷҳизот хатари офатҳоро коҳиш медиҳад, ки *ин низ бартарии дигари бешубҳа аст*. Инчунин, зеҳни сунъӣ рӯйдодҳои шадидро пешгӯйӣ намуда, онҳоро дар вақти воқеӣ пешбинӣ мекунад. Бар асари ин гуна маълумот хадамоти изтирорӣ омода аст, ки тамоми неруи худро ба мубориза бо зуҳуроти ношоями табиат равона кунад. Алгоритмҳои зеҳни сунъӣ инчунин, метавонд рӯзҳоеро муайян кунанд, ки шамолҳои сахт, жола ва дигар шароити бад имконпазиранд.

Дар кори шабонарӯзӣ зеҳни сунъӣ хаста намешавад ва ин як ҳолати мусбати объективӣ ва шаффоф аст. Дар истеҳсолоти саноатӣ низ ҷорӣ намудани таҷҳизоти хозиразамон ва системаҳои интеллектуалӣ имкон медиҳанд, ки буҷети корхона барои коргарон ва меҳнати инсон сарфа карда шавад. Аз ҳама муҳимаш он аст, ки зеҳни сунъиро истироҳат лозим нест, бинобар ин, таҷҳизот кори худро иҷро карда, супоришҳоро бе танаффус, бе

хӯроки нисфирӯзӣ иҷро мекунанд ва дар охири рӯзи корӣ дам мегиранд. Дар натиҷа, ҳосилнокии меҳнат ва даромади корхона зиёд мешавад ва ин ҳам бартарии зеҳни сунъӣ аст.

Доир ба мавзуи компютерҳо, комплексҳо, системаҳо ва шабакаҳо аз як тараф, бисёр омӯхтан бошад, аз тарафи дигар, парадоксаш ин аст, ки бартараф кардани ҷойҳои корӣ аст. Ин чунин маъно дорад, ки бузургтарин хатаре, ки таҷҳизоти зеҳни сунъӣ дар солҳои охир эҷод кардаанд, аз байн бурдани ҷойҳои корӣ мебошад. Ва ин як падидаи манфии объективӣ мебошад, чунки зеҳни сунъӣ ба дамгирӣ эҳтиёҷ надорад, вай метавонад корро дар якчанд баст (смена) бидуни таваққуф иҷро кунад. Захираҳои корӣ ин гуна хосилнокии меҳнатро таъмин карда наметавонанд. Аз ин рӯ, дар оянда хатари он вуҷуд дорад, ки системаҳои интеллектуалӣ одамонро иваз мекунанд (ниг. ба расми №3). Рушди зеҳни сунъӣ дар панҷ соли оянда ташаккул меёбад.

Ин эҳтимолият дар робита бо амалҳои механикии муқаррарӣ баррасӣ шуд. Акнун онҳо мегӯянд, ки зеҳни сунъӣ метавонад вазифаҳои зеҳниро иҷро кунад ва ҷойгузини коргарон дар корҳои мураккаб гардад.

Автоматизатсия ва эҷоди иктишофи оқилона боиси якбора афзоиши бекорӣ мегардад. Дар ҷаҳон миллионҳо нафар мутахассисон аз кор маҳрум мешаванд, зеро ҷойи онҳоро системаҳои автоматӣ ва роботҳо ишғол мекунанд. Масалан, консернҳо ва ширкатҳо аллакай ба татбиқи барномаҳои роботсозии коркарди филизот шуруъ кардаанд. Пеш аз ин одамон аз уҳдаи ин вазифаҳо мебаромаданд, ҳоло ба таҷҳизоти тезкор, ки маҳсулнокии онҳо якчанд баробар зиёд аст, хароҷоти нигоҳубин ва таъмир назар ба музди кор, додани ҳаққи коркунони беморхонаҳо ва масрафи дигар хеле кам шуда, дар навбати аввал гузошта мешавад [17].

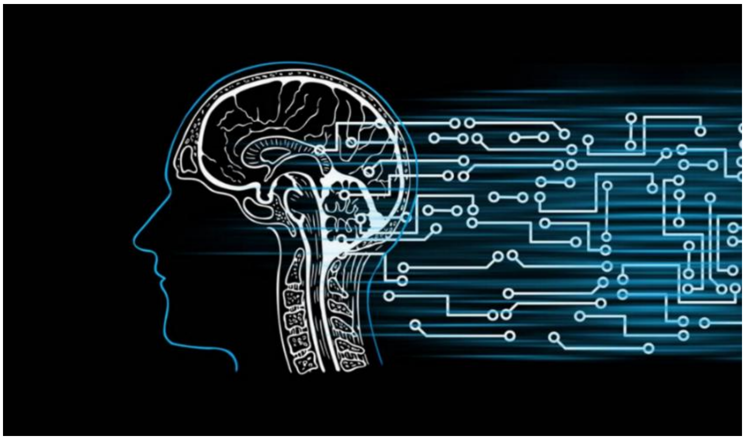

Расми 3. Ояндаи рушди зеҳни сунъӣ.

Бале, зеҳни сунъӣ таҳдиди бекориро дар соҳаи ихтисосҳои техникӣ ва дар дигар соҳаҳо ба вуҷуд меоварад. Таҷҳизоти зеҳни сунъӣ аллакай тавонистанд ҳатто ба соҳаи санъат таъсири худро расонанд. Масалан, дар шабакаҳои нейронӣ ба ранг кардани тасвирҳо, эҷод кардан, мақолаю суруд

навиштан, шуруъ намудаанд.

Бояд дарк кард, ки зеҳни сунъӣ намояндагони касбҳои эҷодиро бо афзалият иваз намекунад. Ин чунин маъно дорад, ки зеҳни сунъӣ корро нисбат ба тарроҳон тезтар иҷро кунад ҳам, натиҷаи кор аз иштироки шахсӣ ва маълумоти ибтидоӣ вобаста буда, он ҳамчун воситаи муфид арзёбӣ шуда, ба тарроҳон ва намояндагони дигар соҳаҳои эҷодии зеҳни сунъӣ кумак мекунад, аммо онҳоро зинда карда наметавонад.

Дар солҳои охир шабакаҳои нейронӣ шаклҳоеро эҷод мекунанд, ки дар паси он ғояҳои беҳтарини башарият ва тарҳҳои замонавӣ истодаанд. Масалан, консерну ширкатҳо ғояи таҷҳизоти бесарнишинро таҳия ва амалӣ мекунанд. Ҳангоми ба охир расидани кор ва ба дараҷаи аъло расидани пешрафт, эҳтимолан, миллионҳо ронандагон ба мушкилоти бекорӣ дучор мешаванд.

Ҳоло ин як чизи камёфт буда, афсона барин менамояд, чунки чунин таҷҳизот кам буда, дар масъалаи бекорӣ имрӯзҳо мушкиле вуҷуд надорад. Ҳоло технологияҳои нав схемаҳои кухнаро пурра иваз намекунанд, накшҳо ва муоширати шахсии корфармо якҷоя аз таҷҳизот самарабахштар нестанд. Зеҳни сунъӣ низ наметавонад кайфият ва эҳсосоти муштариро муайян намояд, зеро танҳо одам инро метавонад аз рӯйи тембри овоз ва дигар аломатҳо муайян намояд. Аз тарафи дигар, усулҳои анъанавӣ нисбат ба ҷорӣ кардани алгоритмҳои зеҳни сунъӣ дар корхонаҳо саноатӣ арзонтаранд. Аз ин рӯ, коллективҳо барои ҷустуҷӯйи зеҳни сунъӣ, ҷорӣ намудани он дар истеҳсолот барои дурнамои рушди хизматрасониҳои тиҷоратӣ, гузаронидани санҷиш ва тарбияи кадрҳо вакту маблағ сарф намекунанд [18].

Вале, дар ҳақиқат, зеҳни сунъӣ кори ширкатҳоро осон мекунад. Баъзан онҳо фикр мекунанд, ки зеҳни сунъӣ тавоно ва қавӣ аст. Аммо ин нуқта, комилан нодуруст аст. Ҳатто зеҳни сунъӣ қавитарин аз имкониятҳои майнаи сари инсон тавонотар нест. Иттифоқан, барои тақсимот, нигохубин ва таъмири таҷҳизот дар корхона кадрҳои таҷрибадор, касбҳои нав талаб карда мешаванд. Ин, дар солҳои охир, як тобиши калони манфӣ буда, мушкилот дар он аст, ки дар ин бобат ба қадри кифоя кадрҳо тайёр карда намешаванд. Аз ин рӯ, аз аввал, маълум аст, ки дар сурати коргарони беихтисос зеҳни сунъиро идора кардан, алгоритмҳо ба сатҳи зарурӣ нарасида, натиҷаҳо бесамар мемонанд.

Сухан дар бораи он меравад, ки дар бисьёр корхонаҳо чунин мутахассисони кордон мавҷуд нестанд ва пайдо кардани онҳо хеле душвор аст. Аз сабаби кам будани кадрҳои зарурӣ корхонаҳо бо кадрҳои тасодуфӣ ҷойҳои холии муздноки заруририро пур мекунанд.

Нуктаи дуюм, аз он иборат аст, ки зеҳни сунъӣ на дар ҳама соҳаҳо мутобиқ карда шудааст ва ҳолатҳои истифодаи зеҳни сунъӣ маъмул буда, ҳалли тайёри муаммоҳо барои танзим намудани тиҷорат вуҷуд надорад. Аз

ин сабаб, онҳо аз сифр офарида шуда, барои онҳо солҳо лозим мешаванд. *Нуқтаи сеюм,* ҷобаҷогузории равандҳои тиҷорат ва рушди хизматрасониҳои тиҷоратӣ сармоягузориҳои калонро талаб мекунад [11, саҳ. 39-41]. Аз тарафи дигар, менеҷерҳо барои хариди таҷҳизоти нав, иҷораи бино ва баланд бардоштани ихтисоси коркунон пул сарф мекунанд. Вале мушкилоти дигар ҳам ҳаст. Имрӯзҳо танҳо аз рӯйи усулҳои куҳна кор кардан зараровар буда, истифода аз кори дастӣ, барои кам кардани хатоҳои омили инсонӣ ба манфиати кор нест. Дар ин ҷода, кормандони ботаҷриба ва мақсаднок кӯшиш мекунанд, ки бо ширкатҳое ҳамкорӣ кунанд, ки технологияҳои муосир ва зеҳни сунъиро татбиқ мекунанд ва ё аллакай татбиқ кардаанд.

Бинобар ин, дар коллективи корхонаҳое, ки аз рӯйи схемаҳои классикӣ кор мекунанд, коргарони бемаълумот, ки ба такмили ихтисос ва болоравии ихтисос манфиатдор нестанд, боқӣ монда, манфиатдоранд, ки аз татбиқи зеҳнӣ сунъӣ даст кашанд. Вале аз татбиқи зеҳнӣ сунъӣ даст кашидан ғайриимкон аст, зеро зеҳни сунъӣ ҷиҳатҳои мусбат ва манфии худро дорад. Аз ин рӯ, ин гуна ширкатҳо хавфи аз даст додани фоида ва аз рақибон қафо монданро доранд. Ҳол он, ки эҷоди технологияҳои нав ва татбиқи зеҳни сунъӣ дар замони муосир як раванди табиӣ ва бартарии раднашаванда аст. Аз ин рӯ, олимон дар солҳои охир ба симбиози зеҳнӣ ва технологияҳои анъанавӣ ба манфиати кори умумӣ бовар дошта, натиҷаи он истифодаи беҳтарин ҷанбаҳои зеҳни сунъӣ ва ҷуброни камбудиҳои зеҳни инсонӣ аст [11].

Дар солҳои охир таҳлилҳои гузаронидашуда аз маълумот то фаҳмиш дар асоси таҳлилҳои пешрафта буда, соҳибкорон мекӯшанд, ки маълумотро на танҳо барои мониторинг, балки барои пешгӯйии сенарияҳои оянда ва рушди хизматрасониҳои тиҷоратӣ истифода баранд. Ин чунин маъно дорад, ки таҳлили система ба сатҳи нав расида, алгоритмҳо иттилоотро аз сарчашмаҳои гуногун муттаҳид намуда, намунаҳои пинҳоншударо муайян ва ҳалли беҳтаринро пешниҳод мекунанд. Яъне таҳлили системавӣ як ҷузъи ҳатмӣ дар қабули қарорҳои идоракунӣ буда, он роҳбаронро дар раванди ҷаҳонишавӣ, соҳибкорон ва баъзе созмонҳои байналмилалии майли ҳукмронӣ доштаро бо роҳи ҳалли дарёфти мувозинати байни имкониятҳои нав ва хатарҳои ба он алоқаманд дарёфт карда, нуқтаҳои самараноки афзоишро пайдо мекунад. Дар ин ҳолат воситаи асосӣ шабакаҳои нейронӣ буда, метавонанд бо намунаҳои пайвастагиҳои мураккабе кор кунанд, ки ба усулҳои классикӣ дастнорасанд [20, –С.58-60].

Ҳамин тариқ, таҳлили пешрафта маънои онро дорад, ки ба коршиносон дигар лозим нест, ки миқдори зиёди маълумотро танҳо дастӣ тафтиш кунанд. Дар ҳолате, ки аксари корҳо автоматӣ кунонда мешаванд, кормандон диққати худро ба қабули карорҳо дода, вақтро сарфа карда, имконияти стратегияи рушдро дар асоси маълумоти воқеӣ таҳия ва эҳтимолияти аз даст

додани фишангҳои муҳимми бозорро коҳиш медиҳанд.

Бар асоси хулосаҳои коршиносон, метавон тахмин кард, ки ин тамоюлҳо дар солҳои оянда таҳкими худро идома дода, барои ширкатҳо васеъ истифода шуда, имкониятҳои нави бартарии рақобатии фароҳам оварда, пешгӯйиҳо тибқи баррасиҳои таҳқиқотӣ ва таҳлилҳои технологияҳои зеҳни сунъӣ босуръат рушд хоҳанд кард. Ширкатҳо бошанд, бештар аз усулҳои мустақили омӯзиш истифода бурда, алгоритмҳои муассиртарро барои кор бо миқдори зиёд истифода хоҳанд бурд. Моделҳои генеративӣ ва ҳисоббаробаркуниҳои квантӣ барои рушди соҳа вектори махсус гузошта, тиҷорат тавсеаи технологияҳои зеҳни сунъиро ҳамчун имкони расидан ба сатҳи сифатан нав барои бартараф кардани мушкилот ҳал карда, хатарҳоро ба шарофати таҳлили амиқ коҳиш медиҳад [20, 61-62].

Коршиносон қайд мекунанд, ки ҳамгироии (интегратсияи) одии системаҳои интеллектуалӣ бидуни таҷдиди равандҳои дохилӣ аксар вақт самараи дилхоҳ надода, ҷобаҷогузории равандҳои тиҷоратӣ бо назардошти тамоюлҳо роҳандозӣ карда мешаванд. Барои кушодани қудрати зеҳни сусъӣ, тавсия дода мешавад, ки таркиби ҷории идоракуниро санҷида баромада, муайян кардан даркор аст, ки кадом амалиёти муқаррариро бо таҷҳизотҳо интиқол додан мумкин аст. Ин гуна амалиёт метавонад ба банақшагирии логистикӣ, таҳлили пойгоҳи муштариён ба пешгӯйиҳои талабот ё дурнамои рушди хизматрасониҳои тиҷоратӣ дахл дошта бошанд. Чунин равишҳо талаботро ба моделҳои тавлидии корхонаҳо барои тарҳрезии автоматӣ ва ҷустуҷӯйи ғояҳои тоза истифода мебаранд. Дар натиҷа, чунин алгоритмҳо метавонанд марҳалаҳои банақшагирӣ ва маркетингро осон карда, имконоти ҳалли мушкилоти навро бидуни дахолати пурраи дастӣ муайян кунанд.

Масъалаи асосии дигари оянда–инкишофи зеҳни сунъӣ бо дарназардошти омӯзиши кадрҳо ва мутобиқшавӣ ба технологияҳои нав буда, рушди зеҳни сунъӣ на танҳо бо таҳияи алгоритмҳо, балки бо таҷдиди сохтори фарҳанги корпоративӣ алоқаманд аст ва кормандон бояд принсипҳои зеҳни сунъиро на фақат азхуд кунанд, балки дар шарҳ ва интишори маълумоти гирифташуда малакаи асосӣ дошта бошанд. Тайёр кардани мутахассисон вақтро сарфа карда, хавфи истифодаи нодурусти таҷҳизотро кам мекунад. Аз ин рӯ, барномаҳои омӯзишӣ метавонанд тренингҳои интерактивӣ, дарсҳои омӯзишии бомаҳоратиро доир ба таҳлил ва санҷиши мунтазами малакаҳо барои нигоҳ доштани таҷриба дар сатҳи баланд дар бар гирифта, кормандоне, ки ин салоҳиятҳоро доро мебошанд, ба навовариҳо осонтар мутобиқ шуда, соҳаҳо ва касбҳои навро зудтар азхуд мекунанд [16, 43-45].

Ҳамин тариқ, ширкат як гурӯҳеро омода мекунад, ки қодиранд на танҳо зеҳни сунъиро барои вазифаҳои амалиётӣ истифода баранд, балки инчунин, рушди минбаъдаи манфиатҳои стратегиро муҳофизат намоянд. Танҳо

тавассути татбиқ ва мутобиқ кардани технологияҳои зеҳни сунъӣ ба раванд ва хизматрасониҳои тиҷоратии ташкилотҳо таҷҳизотеро барои рушд ва ворид шудан ба бозорҳои нав пешниҳод мекунанд, ки муносибатҳои «сармоягузориҳои бошуурона» ба алгоритмҳо, инфрасохтор ва омӯзиши кадрҳо барои рушди минбаъда ва мустаҳкам кардани мавқеъ дар соҳаи онҳо заминаи боэътимод фароҳам меоранд.

Имрӯзҳо ба ғайр аз зеҳни сунъӣ дар инқилоби технология истилоҳи дигар – "Intelligence General Artificial" – AGI ё зеҳни умумии сунъӣ – ЗУС дар ҷаҳони технология бештар шунида шуда, ҳаёти моро рангин менамояд.

Ҳарчанд таърифи зеҳни умумии сунъӣ вобаста ба мавзуъ метавонад каме фарқ кунад ҳам, моҳияти он ҳамоно боқӣ мемонад, чунки ин ҳадафи ниҳоии бисёре аз ширкатҳои пешрафтаи IT буда, барои рушди он маблағгузории зиёд сарф мешавад. Новобаста ба ин, "Microsoft" метавонад дар бораи рушди зеҳни сунъӣ назари худро дошта бошад, масалан, директори генералии ширкати мазкур Сатя Наделла бештар ба татбиқи амалии ин технология ишора ва таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, на ба кӯркурона аз пайи зеҳни умумии сунъӣ давидан.

Ҷолиб он аст, ки роҳбари пешинаи "OpenAI" изҳор дошт, ки дастаи ӯ омода аст зеҳни умумии сунъиро таҳия кунад, аммо баъдтар ширкат таваҷҷуҳи худро ба рушди зеҳни олии сунъӣ баргардонд. Дар ҷамъбаст Демис Ҳассабис, мудири ширкати Google "DeepMind", андешаҳояшро дар мавзӯи таъсири зеҳни сунъӣ ба бозори меҳнат ва зарфияти бекории омма ба нашрияи "The Guardian" пурра арзёбӣ намуд. Ӯ инчунин, дар бораи таъсири манфии зеҳни сунъӣ ба ҷойҳои корӣ далелҳои директори генералии "Anthropic" Дарио Амодейро тасдиқ карда, қайд намуд, ки зеҳни сунъӣ метавонад то 50 дарсад ҷойҳои кории сатҳи ибтидоиро аз байн бурда, ҷавононро бе воситаҳои зиндагӣ гузорад. Муассиси "Microsoft" Билл Гейтс низ изҳори нигаронӣ намудааст, ки зеҳни сунъӣ метавонад боиси тағйирот дар бозори корӣ барои насли наврас шавад. Вай бар ин назар аст, ки ягона роҳи халосӣ аз ин варта "кунҷков будан, хондан ва истифода бурдани маълумоти навтарин дар бораи зеҳни сунъӣ аст" [6].

Аз тарафи дигар, Демис Хассабис DeepMind-ро ҳамчун такондиҳандаи «Google» баъд аз ба даст овардани ширкати 400 миллион доллара дар соли 2014 эътироф кардааст. Чизи аз ҳама муҳим он аст, ки ӯ ба асоси он, ки зеҳни умумии сунъиро "Google" дар тули панҷ–даҳ сол ба даст меоварад, боварӣ дорад.

Ӯ аз ҷумла қайд кардааст: "Ман намедонам, ки оё ин як чизи якдафъаина мешавад ё метавонад як раванди тадриҷан бошад, аммо мо чизеро дорем, ки онро оқилона метавон зеҳни умумии сунъӣ номид ва он, пеш аз ҳама, ҳама қобилиятҳои маърифатие мебошанд, ки одамон эҳтимолан дар панҷ то даҳ соли оянда соҳиб мешаванд ва ё шояд дар охири корашон"

[6]. Ин суханон пас аз он садо доданд, ки Демис Ҳассабис аллакай дар бораи равиши зеҳни умумии сунъӣ ҳарф зада, дар бораи омодагии ҷомеа ба он шубҳа дошт. Ӯ иқрор шуд, ки дурнамоҳои зеҳни умумии сунъӣ ӯро шабона хоб рафтан намемонанд. Демис Ҳассабис ба сатҳи охирин такя карда, аммо худашро "оптимисти эҳтиёткор" меномад. Ҷаҳоне, ки ба зеҳни сунъӣ асос ёфтааст: давраи фаровонии бесобиқа буда, ба гуфти Демис Ҳассабис: «Фарз мекунем, ки мо онро ба таври бехатар ва масъулиятнок дар ҷаҳон ҷорӣ менамоем ва албатта, мо кӯшиш мекунем, ки дар он саҳмгузор бошем, яъне мо бояд дар ҷаҳоне бошем, ки ман онро баъзан фаровонии радикалӣ меномам» [6]. Аммо ин танҳо он вақт имконпазир аст, ки омилҳое, ба монанди сармоя, қудрати ҳисоббарорӣ, оби хунукшуда ва танзим нақшаро халалдор намесозад. Дар ҷаҳони фаровонӣ мо шояд "ҳеч гоҳ дигар кор накунем" [7].

Ҳамин тариқ, директори генералии «DeepMind» Демис Хассабис ба заковати инсон бовар дошта, бовар дорад, ки одамон пас аз ба даст овардани зеҳни умумии сунъӣ ба тағйироти ҷиддии ҷомеа мутобиқ мешаванд. Ӯ мегӯяд, ки ман дар назар дорам: «Бубинед, ки мо имрӯз дар куҷоем” боз илова намуд: “Мағзи сари мо барои тарзи ҳаёти шикорчиён–ҷамъоварон таҳаввул ёфт ва мо дар тамаддуни муосир қарор дорем ва дар муқоиса бо инқилоби саноатӣ ва тағйироти марбут ба зеҳни умумии сунъӣ даҳ маротиба зудтар ба амал меоянд [7].

Мутахасиси соҳа Айше Джемилева доир ба паҳлуҳои зеҳни сунъӣ қайд мекунад, ки чанде пеш олимон мафҳуми «зеҳни сунъӣ»-ро муаррифӣ карданд ва каме бештар аз ним аср пас аз он, ин технологияҳо аллакай дар соҳаҳои хоҷагӣ талаботи зиёд пайдо намуданд. Ҳоло метавон гуфт, ки зеҳни сунъӣ барои ҳар як шахс дар масофаи хеле наздик ҷойгир аст, барои мисол: компютер ва ноутбук, смартфон ва соати электронӣ, ҳатто бисёр барномаҳои одӣ бо кумаки он кор мекунанд. Зеҳни сунъӣ бо зуҳуроти мухталифи худ ба бисёр соҳаҳои ҳаёти инсон ворид шуда, дар онҳо мустаҳкам ҷойгир шудааст [6].

Ҳамин тариқ, пешомадҳои рушди зеҳни сунъӣ бо дарназардошти компютерҳои ҳозиразамон торафт бештар дониш ва маҳорат мегиранд. Скептикҳо ё шахсони шубҳакунанда далелҳои эътимодбахшро талаб карда, дар он ақидаанд, ки тамоми қобилиятҳои зеҳни сунъӣ намунаи худомӯзӣ набуда, балки ҷуз як барномаи компютерӣ чизи дигаре нестанд. Бо вуҷуди ин, зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки технология дар минтақаҳои гуногун паҳн шавад ва иқтидори қаблан нодиртарини рушдро соҳиб шавад. Бо мурури замон, компютерҳо пурқувваттар мешаванд ва зеҳни сунъӣ дар рушди худ боз ҳам тезтар тараққӣ ва такмил меёбад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ

Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] https://www.president.tj/ event/missives/49225.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2023, шаҳри Душанбе, [Захираи электронӣ] http://president.tj/ node/32191.

3. Суханронии Асосгузори сулҳу вахдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иҷлосияи 79-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Мутаҳҳид 24 сентябри соли 2024 /Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на 79-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединённых Наций /https: // khovar. tj /rus/2024/ 09/ vystuplenie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-emomali-rahmona-na-79-j-sessii-assamblei-oon (Сентябр: 24, 2024 23:44).

4. Генеральная Ассамблея ООН приняла историческую резолюцию об искусственном интеллекте, инициированной Таджикистаном, 25.07.2025 / https: // www. mfa. tj / ru / main / view /17356 / generalnaya-assambleya-oon-prinyala-istoricheskuyu-rezolyutsiyu–ob–iskusstvennom–intellekte-initsiirovannoi – tadzhikistanom / 25 июля 2025 года.

5. Алан Тьюринг. Могут ли машины мыслить? Дата обращения: 22 августа 2011. Архивировано 24 марта 2012 года; Alan Turing, «Computing Machinery and Intelligence Архивная копия от 28 марта 2013 на Wayback Machine», Mind, vol. LIX, no. 236, October 1950, pp. 433-460.

6. Айше Джемилева. Искусственный интеллект: краткая история, развитие, перспективы /https: // timeweb. com /ru/community/articles/ chto-takoe-iskusstvennyy-intellekt. 5 авг в 2021 г.

7. Демис Хассабис. Генеральный директор DeepMind. Полный переворот в технологиях: искусственный интеллект изменит вашу жизнь быстрее, чем вы думаете! / https: //msreview.net /artificial-intelligence/polnyi - perevorot-v - tekhnologiiakh - iskusstvennyi - intellekt- izmenit - vashu-zhizn - bystree-chem-vy-dumaete.html

8. Джон Эдвард Маккарти: открытия и наследие создателя термина «Искусственный интеллект», 1962; Проект "Стенфордский исследовательский институт искусственного интеллекта" (SRI). Стэнфорд, 1971.

9. Дубровский Д. Может ли интеллектуальный робот обладать этическими свойствами? / Д. Дубровский, А. Ефимов, Ф.Матвеев // Вопросы философии. – 2022. – № 9. – С. 193-197.

10. Евгения Стапарь Плюсы и минусы искусственного интеллекта во всех сферах жизни человека /https: // mitm. Institute /journal - informatika - plyusy-i-minusy-iskusstvennogo-intellekta-vo-vseh-sferah-zhizni-cheloveka.

11. Евсеенко С. Этапы развития технологий искусственного

интеллекта и уточнение терминологии / С. Евсеенко // Инновации. - 2021. - № 4. – С. 39-48. Симбиоз: Известны три формы симбиоза /https: // elementy. ru/trefil /21214/ Simbioz.

12. Косаренко Н. Н. Система искусственного интеллекта: понятие, теория, право и перспективы развития: монография / Н. Н. Косаренко. - Москва : Русайнс, 2024.– 176 с.

13. Қатъномаи таърихии Тоҷикистон оид ба зеҳни сунъӣ дар Маҷмаи Умумии СММ қабул гардид. Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон /https: // khovar. tj /2025/07/ atnomai – tarihii - to-ikiston - oid - ba - ze - ni - sun - dar - ma - mai - umumii-smm-abul-gardid.

14. Материал из Википедии–свободной энциклопедии. Искусственный интеллект. /https://ru.wikipedia.org/wiki/Искусственный_интеллект.

15. Оксфордский словарь: Compact Oxford Russian Dictionary Англо-Русский Русско-Английский: Oxford University, Press, 2013.

16. Помулев А. Искусственный интеллект как объект стоимостной оценки / А. Помулев //Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2022. – № 6. - С. 42-56.

17. Пудовкина О.Е. Цифровые экосистемы в промышленности / О.Е. Пудовкина // Кластерные инициативы: сборник научных трудов 6-й Международной научно-практической конференции, Курск, 14–15 мая 2020 года / Юго-Западный государственный университет. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2020.–С. 261-264.–EDN BBOUFA.

18. “Стратегия развития искусственного интеллекта в Республике Таджикистан на период до 2040 года”. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года, №483.

19. Тьюринг Алан Матисон // Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров.–3-е изд. - М.: Советская энциклопедия, 1969 - 1978; Ньюман, МНА Алан Мэтисон Тьюринг. 1912–1954 (англ.) //Биографические мемуары членов Королевского общества: журнал. - 1955. - Т. 1.00 С. 253.–ISSN 0080-4606.-doi:10.1098/rsbm.1955.0019.–JSTOR 769256.

20. Шальнева М. С. Внедрение технологии искусственного интеллекта в бизнес-процессы торговых корпораций = Intelligence Technology into the Business Processes of Trading Corporations / М. С. Шальнева, Н. В. Шпильман // Страховое дело. - 2022. - № 4. - С. 54-62.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ КОММЕРЧЕСКИХ УСЛУГ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБЛАСТИ РЕВОЛЮЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

НИДОЕВ НОЗИМЖОН ФОЗИЛОВИЧ

доктор экономических наук, и.о. профессора кафедры таможенного дела ФМЭО, права и таможни Таджикского государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел.: (+992 37) 334-83-46; e-mail: nozimjon.nidoev@maiI.ru

В статье рассматривается актуальность вопросов предоставления, внедрения и развития коммерческих услуг искусственного интеллекта в рамках новых революционных технологий, связанных с социально-экономическими отношениями в быстро меняющихся условиях. Также анализируется точка зрения и ответственность учёных и специалистов в предотвращении негативных последствий использования искусственного интеллекта для общества, а также предлагаются подходы предпринимателей и некоторых международных организаций, склонных играть ведущую роль в процессе глобализации, находя баланс между новыми возможностями и сопутствующими рисками.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, общественный страх, сопутствующие риски, баланс новых возможностей, перспективы развития, революционные технологии, новые профессии, современные проекты.*

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF COMMERCIAL ARTIFICIAL INTELLIGENCE SERVICES AND ITS DEVELOPMENT PROSPECTS

NIDOEV NOZIMJON FOZILOVICH,
doctor of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Customs Affairs of the Faculty of International Economic Relations, Law and Customs of the Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti st. ½;
tel.: (+992 37) 334-83-46; e-mail: nozimjon.nidoev@maiI.ru

The article examines the relevance of issues of provision, implementation and development of commercial artificial intelligence services within the framework of new revolutionary technologies related to socio-economic relations in rapidly changing conditions. It also analyzes the focus of activity and responsibility of scientists and specialists in preventing the negative consequences of the use of artificial intelligence for society, and proposes approaches to finding a balanc citye between new opportunities and associated risks in the process of globalization.

Keywords: *artificial intelligence, public fear, associated risks, balance of new opportunities, development prospects, revolutionary technology, new professions, modern designs.*

УДК: 331.101.262:004:330.4

МЕЪЁРҲОИ БАҲОДИҲӢ ВА УСУЛҲОИ МЕТОДИИ ТАҲҚИҚОТИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

ТОҲИРЗОДА БЕҲРӮЗ ТОҲИР,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи андоз ва андозбандии
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав
735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ 67;
тел.: (+992) 902-41-41-41; e-mail: tohirjonov1990@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили масъалаҳои назариявӣ ва амалии баҳодиҳии захираҳои корӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бахшида шудааст. Дар доираи таҳқиқ хусусиятҳои асосии методологияи арзёбии зарфияти корӣ ва самаранокии истифодаи он баррасӣ гардида, меъёрҳои миқдорӣ ва сифатии баҳодиҳии захираҳои корӣ муайян карда шудаанд. Муаллиф ба таҳлили афкор ва андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ доир ба идоракунии захираҳои инсонӣ, усулҳои таҳқиқи иқтисодӣ ва муайян намудани нишондиҳандаҳои самаранокии меҳнат такя мекунад.

Дар мақола нишон дода мешавад, ки дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт зарурати таҷдиди назар дар меъёр ва усулҳои анъанавии баҳодиҳӣ ба миён меояд. Муаллиф таъкид менамояд, ки дар баробари нишондиҳандаҳои классикӣ (андозаи қувваи корӣ, сохтори он, сатҳи маълумот ва ҳосилнокии меҳнат), бояд меъёрҳои нав, аз қабили салоҳиятҳои рақамӣ, саводнокии иттилоотӣ, қобилияти мутобиқшавӣ ба шароити тағйирёбанда ва зеҳни эмотсионалӣ ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар мақола ҷадвалҳо ва таснифоти муфассали захираҳои корӣ пешниҳод гардида, нишон дода мешавад, ки арзёбии дурусти онҳо шарти асосии баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва рушди устувори иқтисоди миллӣ мебошад. Натиҷаҳои мақола метавонанд барои таҳияи консепсияҳои идоракунии кадрҳо, стратегияи бозори кор ва барномаҳои таъмини рушди захираҳои инсонӣ дар шароити рақамисозӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: *захираҳои корӣ, меъёрҳои баҳодиҳӣ, усулҳои методологӣ, иқтисодиёти рақамӣ, самаранокии меҳнат, салоҳиятҳои рақамӣ, захираҳои инсонӣ.*

Дар методологияи таҳқиқи захираҳои корӣ мавқеи муҳимро меъёрҳои баҳодиҳӣ ва усулҳои таҳқиқот ишғол менамоянд. Баҳодиҳии захираҳои корӣ аз таҳлили нишондиҳандаҳои микдорӣ ва сифатии онҳо иборат буда, ҳамзамон, нишондиҳандаҳои истифодаи самаранокӣ онҳоро дар худ

таҷассум менамояд. Масъалаҳои идоракунии захираҳои инсонӣ дар асарҳои Д.Амонова, М.Азимова, Р.Furthermore Бобоҷонов, С.Бобоҷонов, А. Бобоев, Б.Баротзода, Ш.Бобохонов, С. Комилов, Д. Келдиёров, М. Мамадбеков, Л. Саидмуродов, М. Собиров ва дигарон баррасӣ ва арзёбӣ шудаанд.

“Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” масъалаҳои таъмини кадрҳои соҳаро дар бар мегирад. Аммо ин мушкилот қабули консепсияи махсусро талаб мекунад. Ба гуфтаи олимон, таҳияи консепсияҳо барои таъмини кадрҳои комплекси агросаноатӣ шарти зарурии такрористеҳсолкунӣ ва истифодаи самараноки неруи кории Тоҷикистон дар шароити кунунӣ мебошад» [1, 278; 2, 6; 3, 128-129].

Чунончи паҳуҳишгарон Ҳасанов ва Ф. Муминова қайд кардаанд: «Барои арзёбии боэътимод ва таҳлили вазъи системавии субъектҳои ҳудудию маъмурӣ ва асоснок кардани амалҳои оянда дар асоси ин арзёбӣ, меъёри муттаҳидшуда (умумӣ, ҳамаҷониба) зарур аст. Ба ин меъёр талаботи зерин татбиқ мешаванд:

1) он бояд ченшаванда бошад (аз ҷиҳати миқдорӣ арзёбӣшаванда);

2) меъёр бояд падидаи омӯхташаванда ва имконпазирии ҳадафи зикршударо боэътимод арзёбӣ кунад;

3) арзиши меъёр бояд бо истифода аз маълумоти мавҷуда ва бидуни майли назаррасии вақт ва пул муайян карда шавад;

4) он бояд маънои иқтисодӣ (молиявӣ, ҷисмонӣ ва ғайра) барои муқоисаи ҳолати дилхоҳ ва воқеии падидаи баррасишаванда дошта бошад;

5) меъёр бояд то ҳадди имкон манфиатҳои ҳамаи ҷонибҳои дар падидаи омӯхташаванда иштирокдоштаро ба назар гирад».

Муҳаққиқи варзида С.Комилов мегӯяд, ки дар шароити иқтисодии имрӯза, ки дар бахши кишоварзӣ корхонаҳои хурди деҳқонӣ (фермерӣ) бартарӣ доранд, нигоҳ доштани кормандони пурраи мутахассисон ғайриимкон аст. Аммо ин маънои онро надорад, ки тамоюлҳои манфӣ дар зуҳури захираҳои инсонии бахши кишоварзӣ афзоиш хоҳанд ёфт. Ба андешаи мо, ҳангоми арзёбии зарфиятҳои захираҳои инсонӣ дар деҳот, таҳлили динамикаи афзоиши қувваи корӣ ба 100 хоҷагӣ ё 1000 гектар замини кишоварзӣ зарур аст. Ҳисоб кардани мутахассисони хоҷагӣ, махсусан, дар ширкатҳои ҳолдингӣ ва саҳомӣ ва таносуби кормандони дорои маълумоти олӣ дар дастгоҳи идоракунӣ низ муҳим мебошад» [11, 37].

«Баҳодиҳии ташаккул ва истифодаи захираҳои корӣ аз муайян кардани талабот ва индекси таъмини он дар соҳаи алоҳида ва ё дар сатҳи мамлакат, муайян кардани мувофиқати байни захираҳои мавҷудаи меҳнат ва эҳтиёҷоти истеҳсолӣ, арзёбии самаранокии истифодаи захираҳои корӣ ва ошкор намудани захираҳои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, таҳияи тадбирҳои доир ба беҳтар кардани истифодаи захираҳои корӣ, ба монанди таълими касбӣ, такмили ихтисос, тағйир додани шароити меҳнат,

банақшагирии сиёсати кадрии корхона ва таҳияи чораҳои ҳавасмандгардонии кормандон» [4] иборат аст.

Меъёрҳои арзёбии захираҳои корӣ аз меъёрҳои миқдорӣ (андозаи қувваи корӣ, мавҷудияти қувваи корӣ, сохтори қувваи корӣ, нишондиҳандаҳои ҳаракати қувваи корӣ ва меъёрҳои сифатӣ (сатҳи маълумот ва тахассус, вазъияти саломатӣ, маҳорат ва донишҳои касбӣ, ҳавасмандӣ ва қаноатмандии кор, интизоми меҳнат) иборат аст.

Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои корӣ аз ҳосилнокии меҳнат, шиддати меҳнат, боздеҳии дороиҳо, музди кор, зариби истифодаи вақти корӣ иборат мебошад, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Меъёрҳои асосии баҳодиҳии захираҳои корӣ

Меъёрҳо	Нишондиҳандаҳо
Меъёрҳои миқдорӣ	
Андозаи қувваи корӣ	Шумораи умумии кормандоне, ки дар иқтисодиёт ё корхона кор мекунанд
Мавҷудияти неруи корӣ	Мутобиқати шумораи кормандон ба шумораи зарурӣ
Сохтори қувваи корӣ	Тақсимоти кормандон аз рӯйи синну сол, ҷинс, маълумот, тахассус, собиқаи корӣ ва ғайра
Нишондиҳандаҳои ҳаракати қувваи корӣ	ба кор қабул намудан, аз кор озод кардан, интиқол, ҷобаҷогузории кормандон.
Меъёрҳои сифатӣ	
Сатҳи маълумот ва тахассус	Мутобиқати маълумот ва дараҷаи тахассусии кормандон ба талаботи кори мушаххас.
Вазъи саломатӣ	Саломатии ҷисмонӣ ва руҳии кормандон, ки ба қобилияти иҷрои кор таъсир мерасонад
Маҳорат ва донишҳои касбӣ	Мавҷудияти дониш, қобилият ва малакаҳои зарурӣ барои иҷрои кор.
Ҳавасмандӣ ва қаноатмандии кор	Шавқи кормандон ба кор, қаноатмандии онҳо аз шароити кор, маош ва дигар омилҳо.
Интизоми меҳнат	Аз ҷониби кормандон риояи интизоми меҳнат, қоидаҳои дохилии кор
Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои корӣ	
Ҳосилнокии кор	Ҳаҷми маҳсулот (хизматрасонӣ), ки корманд дар муддати муайян истеҳсол кардааст
Шиддати кор	Вақти сарфшуда барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот (хизматрасонӣ)
Боздеҳии дороиҳо	Ҳаҷми маҳсулот (хизматрасонӣ) барои як воҳиди таҷҳизоти истифодашуда истеҳсолшуда.
Музди кор	Маблағи музди кории ба кормандон додашуда
Коэффисиенти истифодаи вақти корӣ	Ҳаҷми воқеии вақти кор нисбат ба маблағи пешбинишуда

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва захираҳои интернетӣ.

Муҳаққиқ Ҳ.Муллоев «номувофиқатӣ байни зарфияти меҳнатии коргарон ва сатҳи маҳорати онҳо»-ро қайд мекунад. Дар асоси пурсиши кормандони кишоварзии вилояти Хатлон, ӯ ба хулосае меояд, ки 25% пурсидашудагон тахассус надоранд, дар ҳоле ки 75% пурсидашудагон изҳор доштанд, ки монеаҳои асосии истифодаи самараноки зарфияти меҳнатии

онҳо омилҳои марбут ба ҳавасмандгардонии моддӣ мебошанд» [8, 56].

Дар адабиётҳои илмӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ роҳҳои гуногуни гурӯҳбандии захираҳои корӣ мавҷуданд. Гурӯҳбандӣ аз рӯйи фаъолияти меҳнатӣ ва фаъолияти иқтисодӣ гузаронида мешавад, ки дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2.

Таснифи захираҳои корӣ

Меъёрҳо	Нишондиҳандаҳо
Аз рӯйи фаъолияти корӣ	
Захираҳои фаъоли корӣ	Коргароне, ки дар иқтисодиёт кор мекунанд
Захираҳои кории ғайрифаъол	Аҳолие, ки дар иқтисодиёт машғул нестанд, вале қобили меҳнат (донишҷӯён, нафақахӯрон, соҳибхоназанон)
Аз рӯйи фаъолияти иқтисодӣ	
Шуғл	Аҳолии бо кор таъминшуда, инчунин, онҳое, ки ба тиҷорати худ машғуланд
Бекор	Аҳолӣ, ки ҷойи кор надорад, вале фаъолона ҷустуҷӯйи онро дорад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва захираҳои интернетӣ.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ баъзе меъёрҳои арзёбии захираҳои меҳнатӣ нисбат ба меъёрҳои дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ фарқ мекунанд. Дар иқтисодиёти рақамӣ меъёрҳои нав, аз қабили салоҳиятҳои махсуси рақамӣ. маҳорати саводнокии иттилоотӣ, сатҳи зеҳни эмотсионалӣ, қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда, форматҳои шуғл, инчунин, хусусиятҳои миқдории захираҳои корӣ дар шароити рақамисозӣ вазъи демографӣ, ҳолати онҳо ва самаранокии истифодаи қувваи корӣ мебошад, ки дар ҷадвали 3 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали 3.

Баъзе меъёрҳои баҳодиҳии захираҳои корӣ дар шароити рақамисозӣ

Меъёрҳои арзёбӣ	Моҳияти меъёр
Салоҳиятҳои махсуси рақамӣ	Инҳо тафаккури системавӣ, қобилияти ҳалли мушкилоти калидӣ, мутобиқшавӣ ва кор дар шароити номуайянӣ, фаҳмидани асосҳои киберамният, «маҳорати рақамӣ», қобилияти пайвастанро дар бар мегиранд
Маҳорати саводнокии иттилоотӣ	Онҳо қобилияти коркарди иттилооти воридшударо бо истифода аз дастгоҳҳои гуногуни техникӣ ва барномаҳои иттилоотӣ дар бар мегиранд
Сатҳи зеҳни эмотсионалӣ	Ин қобилият имкон медиҳад, ки эҳсосоти худ ва инчунин одамони дигари дар атрофи худ бударо таҳлил кунед
Қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда	Талабот нисбат ба чунин сифатҳои кормандон, ба монанди қобилияти дар бозори кор фаъол мондан ва назорати доимии сатҳи талаботи онҳо зиёд мешавад
Форматҳои шуғл	Дар шароити рақамисозӣ, масалан, фрилансинг, шуғли фосилавӣ, шуғли лоиҳавӣ фаъолона инкишоф меёбад

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти илмӣ ва захираҳои интернетӣ.

Яке аз усулҳои арзёбии захираҳои корӣ дар шароити рақамисозӣ таҳлили маълумоти умумӣ ба ҳисоб меравад, ки дар худ «ҷамъоварӣ ва

таҳлили миқдори зиёди иттилоот дар бораи фаъолияти корӣ, аз ҷумла маълумот аз низоми идоракунии кадрҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ, платформаҳои ҷустуҷӯйии кор ва дигар манбаъҳоро дар бар мегирад. Таҳлили маълумоти умумӣ имкон медиҳад, ки тамоюлҳоро муайян карда, талабот ба малака ва тахассусҳои муайянро пешбинӣ намоем ва самаранокии шаклҳои гуногуни шуғлро арзёбӣ кунем.

Усули зеҳни сунъӣ имкон медиҳад, ки бо истифодаи алгоритмҳои омӯзишӣ барои автоматикунонии корҳои муқаррарӣ, фардикунонии омӯзиш ва рушди кормандон, пешбинии хатарҳои аз кор озод кардан ва оптимизатсияи равандҳои коргарони кироя ба роҳ монда шавад.

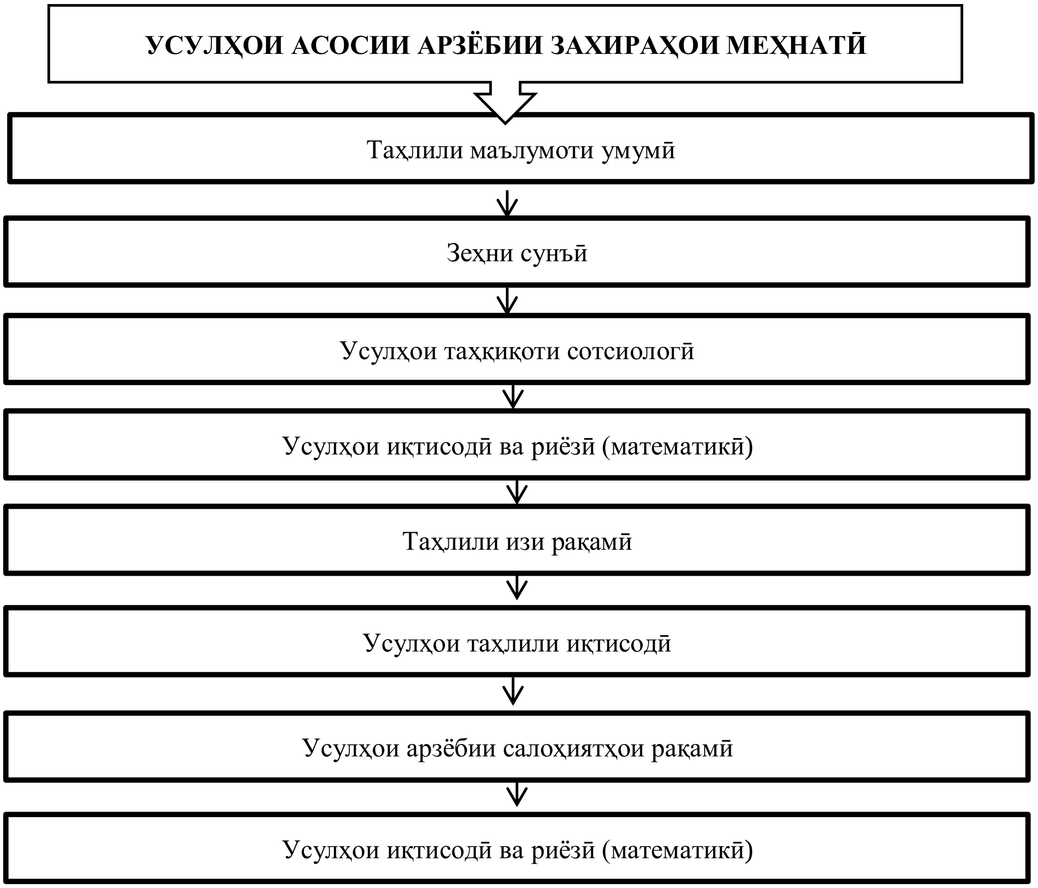

Расми 1. Усулҳои асосии арзёбии захираҳои корӣ дар шароити рақамисозӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси захираҳои интернетӣ.

Усулҳои таҳқиқоти сотсиологӣ тавассути таҳияи саволномаҳо, мусоҳибаҳо, гурӯҳҳои фокусӣ барои омӯзиши муносибати кормандон ба рақамисозӣ, арзёбии салоҳиятҳои рақамии онҳо, муайян кардани мушкилот ва ниёзҳои омӯзиш амалӣ мегардад.

Усулҳои иқтисодӣ ва риёзӣ (математикӣ) бошад, имкон медиҳад, ки тавассути моделсозии равандҳои меҳнат, арзёбии таъсири рақамӣ ба ҳосилнокии кор, шуғл ва музди меҳнат ба ҳолати мавҷудаи захираҳои корӣ

баҳо дода шавад.

Усули таҳлили изи рақамӣ имкон медиҳад, ки омӯзиши маълумоти дар муҳити рақамӣ гузоштаи кормандон (масалан, фаъолият дар шабакаҳои иҷтимоӣ, боздид аз вебсайтҳо, истифодаи воситаҳои онлайн) барои арзёбии малакаҳои касбӣ, малакаҳои муошират ва ҷалби онҳо дар раванди кор истифода шаванд.

Усулҳои таҳлили иқтисодӣ барои ҳисобкунӣ ва усулҳои конструктивӣ, оморӣ ва иқтисодӣ, тавозунӣ, арзёбии таъсири рақамӣ ба нишондиҳандаҳои иқтисодии марбут ба захираҳои корӣ истифода мешаванд. Усулҳои арзёбии салоҳиятҳои рақамӣ тавассути таҳияи тестҳо, парвандаҳо, супоришҳои амалӣ барои арзёбии сатҳи малакаҳои рақамии кормандон ва довталабон баҳо медиҳанд.

Дар амалия усулҳои арзёбии захираҳои корӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бо роҳи гузаронидани санҷиш ва арзёбии малакаҳои кормандон бо истифода аз платформаҳои онлайн ва абзорҳои дар асоси AI таҳияшуда истифода мешаванд. Пешгӯйии эҳтиёҷоти қувваи корӣ тавассути таҳлили маълумоти умумӣ доир ба ҷойҳои холӣ, малака ва тахассус барои пешбинии талабот ба мутахассисон дар соҳаҳои гуногун амалӣ мегардад.

Рушди роҳҳои омӯзиши инфиродӣ бо роҳи истифодаи айти-технология барои эҷоди барномаҳои таълимии фардӣ, ки ба рушди салоҳиятҳои асосии рақамӣ нигаронида шудаанд.

Автоматикунонии вазифаҳои муқаррарӣ бо роҳи татбиқи системаҳои роботӣ барои автоматикунонии равандҳои коркарди иттилоот, идоракунии санадҳо ва дигар амалиёт истифода бурда мешаванд. Пажуҳишгар О. Морозов чунин мешуморад, ки «ташкили салоҳиятноки кори самараноки хадамоти кадрҳо на танҳо имкон медиҳад, ки тадбирҳои ҷустуҷӯ, ба кор қабул, ротатсия, баҳодиҳии соҳибкорӣ ва аз вазифа озод кардани кормандон ҳангоми нигоҳдорӣ, таҳким ва рушди иқтидори кадрии ширкат амалӣ карда шавад, балки хатари ба миён омадани баҳсҳои меҳнатӣ ва шикояти кормандон ба мақомоти танзимкунандаи давлатӣ ва то ҳадди имкон кам кардани талафоти молиявӣ аз рӯйи қонуншикании ҷарима ба шахсони маъмурӣ мусоидат мекунад. Фаҳмидани мураккабии дарки кадрҳо ҳамчун захира муносибати махсусро ба идоракунии он тақозо мекунад, ки он на танҳо усулҳои ҳавасмандгардонии баланд бардоштани самаранокии меҳнатро дар бар мегирад, ки усулҳои асосии онҳо бояд мукофотпулӣ, таъриф, дурнамои касб, муҳити бароҳат ва бисёр дигарҳо эътироф карда шаванд, балки баҳодиҳии самаранокии он ва чунин корҳо бояд мунтазам анҷом дода шаванд.

Дар ташкили системаи идоракунии самараноки ин манбаъ чунин фаҳмиш вуҷуд дорад, ки хатоҳо дар баҳисобгирии кадрҳо ва ҷаримаҳо бо айби мутахассисони кадрҳо мебошанд, аз ин рӯ, мутахассисони кадрҳо бояд

мунтазам ва саривақт дар бораи сатҳи тахассус, сифатҳои касбӣ ва шахсии кормандони ба кор қабулшуда, мавҷудияти ҷиҳатҳои қавӣ ва заъфи онҳо маълумоти объективӣ гиранд. Баҳодиҳии кадрҳо, пеш аз ҳама, таҳлили фаъолияти касбии кормандон мебошад. Меъёрҳои баҳодиҳии кадрҳо нишондиҳандаҳое мебошанд, ки бояд хусусияти инфиродӣ дошта бошанд, масалан, маҳорати касбӣ тавассути санҷиш, имтиҳон ё баҳодиҳии экспертӣ ва маҳорати шахсӣ–тавассути санҷиш, пурсиш ва ғайра арзёбӣ карда мешаванд. Дар байни усулҳои гуногуни баҳодиҳии кадрҳо усулҳои баҳодиҳии салоҳияти кормандон бештар истифода мешаванд, ки амалӣ намудани чораҳои зеринро тақозо менамояд:

1. Муайян намудани шумораи ҷойҳои холӣ.

2. Интихоб ва омӯзиши кадрҳо ва аз вазифа озод кардани шахсони тасодуфӣ.

3. Коҳиш додани масрафи тарбияи кадрҳо, таҳияи низоми нишондиҳандаҳои баҳодиҳии фаъолияти кадрҳо.

4. Ташкили низоми самараноки ҳавасмандӣ ва мукофотии кадрҳо ва низоми захираҳои кадрӣ.

5. Коҳиш додани ҷойивазкунии кадрҳо тавассути беҳтар намудани шароити меҳнат.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ шаклҳои гуногуни баҳодиҳии фаъолияти кадрҳо истифода бурда мешаванд. Ба назари муҳаққиқ О. Морозов дар ин маврид метавон чунин усулҳоро истифода бурд:

– аттестатсия мунтазам (соле 1-3 маротиба) гузаронида, меъёри касбии ҳар як вазифа асоси меъёри баҳодиҳӣ гирифта мешавад.

– санҷиш ва мусоҳиба бо арзёбии хусусиятҳои шахсии кормандон, сифатҳои касбӣ, дониш ва малакаҳои амалии онҳо дар иҷрои ӯҳдадориҳои корӣ.

– арзёбии экспертӣ метавонад берунӣ ва дохилӣ бошад, ки бо ҷалби ҳам мутахассисони худи ташкилот ва ҳам нозирони тарафи сеюм, равоншиносон ва коршиносон.

– арзёбии нишондиҳандаҳои асосии фаъолият аз рӯйи низоми KR1 барои таҳлили натиҷаҳои бадастомадаи фаъолияти кормандон дар асоси ҳадафҳои ҷорӣ ва стратегии ширкат замина фароҳам меорад.

Агар менеҷер арзёбии дохилии тахассусии кадрҳоро аз ҷониби мутахассисони ташкилоти худ бесамар ҳисобад, пас вазифаи гузаронидани аудити кадрҳо метавонад ба як ширкати махсусгардонидашуда вогузор карда шавад [7]. Ин ташкилотҳоро аутсорсинг меноманд, ки ба ҷойи мустақилона иҷро кардани ҳама вазифаҳо, ширкат иҷрои онҳоро ба ташкилоти махсуси беруна месупорад [4].

Ҷанбаҳои мусбати аутсорсинг инҳоянд:

–сарфаи вақти роҳбар барои таҳияи системаи усулҳои баҳодиҳии ҳамаҷонибаи кормандон;

–кам кардани эҳтимолияти хатоҳо бо баланд бардоштани саҳеҳии баҳодиҳӣ ва кам кардани хатарҳои ғаразнокӣ.

Ҳангоми ҷалби ташкилотҳои тарафи сеюм дар асоси аутсорсинг нуктаҳои зеринро манфӣ ҳисобидан мумкин аст:

– хавфи тавсифи нодурусти сифатҳои шахсӣ аз сабаби шиносоӣ надоштан бо ҳайати кормандон ва надоштани маълумот дар бораи нишондиҳандаҳои фаъолият ва дастовардҳои онҳо;

–набудани таҷриба ва коркардҳои методии дохилихоҷагӣ дар арзёбии тахассуси кормандони ташкилот.

Қобилияти баҳодиҳии дақиқи кор, инъикоси маҳсулнокии кормандон ва саривақт ҳалли мушкилоти давра ба давра ба миён меоянд, кадрҳо тавассути барномаҳои автоматикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ таъмин карда мешаванд, ки воқеан, метавонанд раванди чунин арзёбӣро оптимизатсия кунанд ва ба ин васила ин корро барои менеҷер сода намоянд» [7].

Дар амалия барномаҳои гуногуни баҳои фаъолияти кормандон истифода мешаванд, ки дар ҷадвали 4 оварда шудаанд.

Ҷадвали 4.

Барномаҳо ва моҳияти онҳо дар баҳои фаъолияти кормандон [7]

№ т/т	Номи барнома	Вазифаҳои барнома
1	Calltrackira.ru	Системаи таҳлили ниҳоӣ, қобилияти баҳодиҳии маркетинг ва фурӯш дар ширкат дар асоси даҳҳо нишондиҳандаҳо
2	StaffCop	Баҳисобгирии маҳсулнокӣ дар асоси фаъолияти кормандон
3	Лоиҳаи CMA	Идоракунии ҳамаҷонибаи фаъолияти кормандон вобаста ба татбиқи лоиҳаҳо ва вазифаҳо, музди кор бо KR1
4	TaroControl	Баҳисобгирии кадрҳои кормандон, банақшагирии ҷадвали корӣ, ҳисоб кардани маош аз рӯйи параметрҳои муайяншуда
5	Hiohper	автоматизатсияи KR1, пайвастшавӣ бо ҳадафҳо ва назорати иҷро
6	SAP SuccessFactors	Ҳисобкунии пардохтҳо, идоракунии вақт ва иҷрои кор, интихоб ва мутобиқсозӣ, банақшагирии захираҳо, таҳлил
7	Proaction.PRO	Таҳлили фаъолияти кормандон ва салоҳиятҳо, арзёбӣ ва ҳисобкунии KR1
8	KPI Monitor	модули арзёбии дараҷаи 360, матритсаи иҷрои кормандон
9	StaffCounter	Нигоҳ доштани журнали фаъолияти кормандон, ҳисоб кардани ҳосилнокӣ
10	Insider RF	Мониторинги вақт ва иҷрои вазифаҳои кормандони статсионарӣ ва мобилӣ

«Дар тули чанд сол бисёр ширкатҳо баҳодиҳии рақамии кадрҳоро бо истифода аз системаи баҳодиҳии малака ва салоҳиятҳои зарурии номзадҳо дар марҳалаи интихоби кормандони нав бо хулосаҳо дар бораи зарфияти ҳар як довталаб ва канорагирӣ аз ҷалби номатлуб дар натиҷаи ин рақамикунонӣ

анҷом медиҳанд. Ин равиш ба абзорҳои интихоби кадрҳои рақамӣ доираи ҷустуҷӯйи довталабонро бо интихоби кормандони соҳибихтисос бо зарфияти баланд васеъ мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳадафи дарёфти номзадҳо бо дониш ва салоҳиятҳои зарурӣ ва сипас дар ширкат нигоҳ доштани онҳо дар асоси фаҳмиши ҳавасмандии онҳо барои ҳамкориҳои минбаъда амалӣ мегардад. Худи номзадҳо бартарӣ медиҳанд, ки бо ширкатҳое кор кунанд, ки ҳама чиз автоматӣ шудааст, то аз мусоҳибаҳои сершумор барои ҷойҳои холии пешниҳодшуда канорагирӣ ва зудтар гирифтани пешниҳоди кор.

Арзёбии кормандон бо истифода аз абзорҳои рақамӣ дар асоси нишондиҳандаҳои ченшавандаи фаъолият (вазифаҳои иҷрошуда, ҳадафҳои бадастомада, натиҷаҳои лоиҳа) ба созмонҳо имкон медиҳад, ки кормандони муассиртаринро муайян кунанд ва нақшаи инфиродии роҳи касбии худро таҳия кунанд.

Инчунин, бояд дар хотир дошт, ки рақамикунонии арзёбии кадрҳо маблағи хеле зиёдро талаб мекунад. Агар роҳбарият истифодаи системаҳои арзёбии рақамиро мувофиқ мешуморад, пас сатҳи хароҷот барои автоматизатсия аз вазифаҳо, қобилиятҳо ва хоҳишҳои арзиши татбиқи технологияҳо, дархост барои роботҳои дарунсохт ва зеҳни сунъӣ, ки маълумот ҷамъоварӣ ва арзёбӣ мекунанд, вобаста аст. Сармоягузорӣ ба маҳсулоти рақамӣ аз сабаби муқовимати кормандоне, ки намехоҳанд пурсишҳо ва санҷишҳои саботажӣ, ҳатто беном, аз тарси риоя накардани шартҳои махфият ва нобоварӣ ба хулосаҳои барномаи провайдерҳои системаи арзёбии рақамӣ, натиҷаро кафолат намедиҳад. Фаҳмидани он, ки ҳама гуна технология мукаммал нест, барои кормандон дарк кардани мусоҳибаҳои видеоие, ки аз ҷониби зеҳни сунъӣ таҳлил карда мешавад, душвор аст, ки онҳо на ҳамеша малакаҳои нарми кормандонро ба таври кофӣ арзёбӣ мекунанд, ки одамон ҳангоми омӯзиш бо моделиронии ҳолатҳои гуногун самараноктар арзёбӣ мекунанд. Қарорҳое, ки барои сарфаи маблағ ба амал бароварда мешаванд, чандирии ба назар гирифтани хусусиятҳои интихоб ва баҳодиҳии кадрҳоро дар соҳаҳои гуногуни саноат надоранд. Тағйир додани низомҳои рақамӣ ба вижагиҳои тиҷорати мушаххас ба сармоягузории назарраси иловагӣ таҳдид мекунад ва бисёре аз ширкатҳо имкони пардохти онро надоранд. [6] Биёед, хулоса кунем, ки истифодаи дурусти технологияҳои рақамӣ барои арзёбии кадрҳо дар амал боиси сарфаи назаррас ва натиҷаҳои қаноатбахш дар муқоиса бо баҳодиҳии дастӣ мегардад. Маблағҳое, ки барои рақамикунонии арзёбӣ сармоягузорӣ шудаанд, дар давоми як сол баргардонида мешаванд ва ин аз ҳисоби коҳиши амалиёти муқаррарии мутахассисони кадрҳо кам кардани давомнокии давраи ташхиси кормандон, ташаккули таҳлили IL ва сохтани модели салоҳият ва дар натиҷа, тағйир додани сиёсати кадрӣ ва афзоиши

чандкаратаи даромад ба амал меояд» [7].

Рақамисозӣ тавассути оптимизатсияи равандҳои корӣ имкон медиҳад, ки маълумоти меҳнатӣ барои муайян кардани монеаҳо ва такмили равандҳо бо истифода аз технологияҳои рақамӣ таҳлил карда шавад.

Хулоса, рақамикунонии иқтисодиёт аз муҳаққиқони қувваи корӣ талаб мекунад, ки усулҳои мавҷударо мутобиқ созанд ва усулҳои наверо, ки ба омӯзиш ва идоракунии қувваи корӣ дар муҳити тағйирёбанда нигаронида шудаанд, азхуд намоянд» [4].

Ҳамин тавр, таҳқиқи меъёрҳои баҳодиҳӣ ва усулҳои таҳқиқоти методологии захираҳои корӣ собит намуд, ки чунин хулоса барорем:

1. Меъёр ва усулҳои ягонаи таҳқиқи захираҳои корӣ мавҷуд нест ва онҳо дар давраҳои гуногуни тараққиёт вобаста ба мақсад ва вазифаҳои гузошташуда тағйир ёфта, тақозо менамоянд, ки тибқи баҳои фаъолияти меҳнатӣ, ин меъёр ва усулҳои таҳқиқот такмил дода шаванд;

2. Меъёрҳои арзёбии захираҳои корӣ аз меъёрҳои миқдорӣ (андозаи қувваи корӣ, мавҷудияти қувваи корӣ, сохтори қувваи корӣ, нишондиҳандаҳои ҳаракати қувваи корӣ ва меъёрҳои сифатӣ (сатҳи маълумот ва тахассус, вазъияти саломатӣ, маҳорат ва донишҳои касбӣ, ҳавасмандӣ ва қаноатмандии кор, интизоми меҳнат ва ғ.) иборат аст;

3. Нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ аз ҳосилнокии меҳнат, шиддати кор, боздеҳии дороиҳо, музди меҳнат, зариби истифодаи вақти корӣ иборат мебошад;

4. Дар шароити рақамисозӣ меъёрҳои баҳодиҳии захираҳои корӣ тағйир ёфта, дар мадди аввал салоҳиятҳои захираҳои корӣ, маҳорати саводнокии иттилоотӣ, сатҳи зеҳни эмотсионалӣ, қобилияти мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбанда ва шаклҳои шуғл баҳо дода мешаванд;

5. Дар ин давра усулҳои арзёбии захираҳои корӣ низ тағйир ёфтаанд, ки аз таҳлили маълумоти умумӣ, зеҳни сунъӣ, таҳқиқоти сотсиологӣ, иқтисодӣ ва риёзӣ (математикӣ), таҳлили изи рақамӣ, таҳлили иқтисодӣ, арзёбии салоҳиятҳои рақамӣ ва ғайра иборатанд;

6. Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ шаклҳои гуногуни баҳодиҳии фаъолияти кадрҳо истифода мегарданд, ки тавассути аттестатсия мунтазам, санҷиш ва мусоҳиба, арзёбии экспертӣ, арзёбии нишондиҳандаҳои асосии фаъолият баҳо дода мешавад.

АДАБИЁТ

1. Азимова, М. Теоретические подходы к исследованию рынка труда / М.Азимова // Вестник Таджикского национального университета. Научный журнал. – Душанбе: СИНО, 2015. – №2/2 (161). – С. 278–286;

2. Амонова Д. Проблемы управления условиями и охраной труда в Республике Таджикистан // Рынок труда. Научный журнал ГУ НИИ труда, миграции и занятости населения, 2015. – №4 (27). – С. 5-11;

3. Ашурова С. О некоторых тенденциях на рынке труда Таджикистана в молодежном срезе // Вестник Российско-Таджикского (Славянского) университета, 2012. – №2(37). – С. 127-135.

4. Захираҳои интернетӣ: https://www.google.com/search?q=%D0%A1%D1% 83%D1%89%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C+%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B8+%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%8B%D1%85

5. Иванов, И. Человеческий капитал и глобализация / И.А. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №9. – С. 29. Иванов, И.А. Человеческий капитал и глобализация / И.А. Иванов // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №9. – С. 29.

6. Комилов С. К вопросу о государственном регулировании миграционных процессов. Финансы, учет и аудит: проблемы и перспективы развития в Республике Таджикистан / Материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 30 апреля 2015. – С. 178.

7. Морозов О. Цифровые технологии оценки персонала. Захираҳои интернетӣ. (Санаи муроҷиат: 7.08.2025) / https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-tehnologii-otsenki-personala

8. Муллоев Х. Влияние интенсификации на эффективность молочного скотоводства (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан) / Х. Муллоев. – Душанбе, 2017. – 139 с.

9. Оценивание качества жизни жителей сельской местности / С. Кабиров, К. Баходурова, И. Гулов [и др.] // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2018. – №1-4-2(57). – С. 169-175. – EDN MBCROD.

10. Тоҳирҷонов Б.Т. Асосҳои усулии таҳқиқоти мониторинги захираҳои меҳнатии деҳот / Б.Т. Тоҳирҷонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2020. – No.1(30). – P. 243-248. – EDN YGMMCZ.

11. Тохирджонов Б.Т. Совершенствование управления воспроизводством и использованием трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Республики Таджикистан). Дисс. на соис.уч.ст.к.э.н. – Душанбе, 2022. – 182 с.

12. Тохирджонов, Б.Т. Методологические подходы к мониторингу и выявлению показателей использования трудовых ресурсов сельской местности в республике Таджикистан / Б.Т. Тохирджонов, И.Х. Гулов // Международные отношения и безопасность. – 2024. – №2(10). – С. 151-158. – EDN KCYMHV.

13. Тохирджонов, Б. Т. Основные понятия и аспекты управления трудовыми ресурсами Республики Таджикистан / Б.Т. Тохирджонов, И.Х. Гулов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. –

2024. – №4-1(54). – EDN TWVMXD.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ И МЕТОДИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

ТОХИРЗОДА БЕХРУЗ ТОХИР,
кандидат экономических наук, доцент кафедры налога и налогооблажения Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава
735140,Таджикистан, город Бохтар, улица Айни 67;
тел.: (+992) 902-41-41-41; e-mail: tohirjonov1990@mail.ru

Статья посвящена анализу теоретических и практических вопросов оценки трудовых ресурсов в условиях цифровой экономики. В рамках исследования рассматриваются основные особенности методологии оценки трудового потенциала и эффективности его использования, определяются количественные и качественные критерии оценки трудовых ресурсов. Автор опирается на анализ взглядов и мнений отечественных и зарубежных учёных по вопросам управления человеческими ресурсами, методов экономических исследований и определения показателей эффективности труда.

В статье показано, что в условиях цифровизации экономики возникает необходимость пересмотра традиционных критериев и методов оценки. Автор подчёркивает, что наряду с классическими показателями (численность рабочей силы, её структура, уровень образования и производительность труда) следует учитывать новые критерии, такие как цифровые компетенции, информационная грамотность, способность адаптироваться к изменяющимся условиям и эмоциональный интеллект.

В исследовании представлены подробные таблицы и классификации трудовых ресурсов, показано, что их правильная оценка является главным условием повышения производительности труда и устойчивого развития национальной экономики. Результаты статьи могут быть использованы при разработке концепций управления персоналом, стратегии рынка труда и программ обеспечения развития человеческих ресурсов в условиях цифровизации.

Ключевые слова: *трудовые ресурсы, критерии оценки, методические методы, цифровая экономика, производительность труда, цифровые компетенции, человеческие ресурсы.*

EVALUATION CRITERIA AND METHODOLOGICAL METHODS FOR RESEARCHING LABOR RESOURCES IN THE CONDITIONS OF THE ECONOMIC DIGITALIZATION

TOHIRZODA BEHRUZ TOHIR,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Tax and Taxation at Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav
735140, Tajikistan, Bokhtar city, Ayni str. 67;
tel.: (+992) 902-41-41-41; e-mail: tohirjonov1990@mail.ru

This article analyzes theoretical and practical aspects of labor resource assessment in the digital economy. The study examines the key features of labor potential assessment methodology and its effective utilization, defining quantitative and qualitative criteria for labor resource assessment. The author draws on an analysis of the views and opinions of domestic and international scholars on human resource management, economic research methods, and the definition of labor performance indicators.

The article demonstrates that the digitalization of the economy necessitates a revision of traditional assessment criteria and methods. The author emphasizes that, in addition to classic indicators (labor force size, structure, education level, and labor productivity), new criteria such as digital competencies, information literacy, adaptability to changing conditions, and emotional intelligence should be considered.

The study presents detailed tables and classifications of labor resources, demonstrating that their accurate assessment is key to increasing labor productivity and sustainable development of the national economy. The article's findings can be used in developing HR management concepts, labor market strategies, and programs for ensuring human resource development in the context of digitalization.

Keywords: *labor resources, evaluation criteria, methodological methods, digital economy, labor productivity, digital competencies, human resources.*

УДК: 305.42:336.7

МАҚОМУ МАНЗАЛАТИ БОНУВОН ВА САҲМИ ОНҲО ДАР РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ НИЗОМИ БОНКӢ

АМОНОВА ДИЛОРОМ АБДУВОҲИДОВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия
ва суғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 985-39-99-99; e-mail: damonova-2020@mail.ru.

Нақши бонувону занон дар бунёди ҷомеаи демократӣ ва дунявӣ хеле бузург мебошад. Воқеан ҳам, имрӯз дар кишвар соҳае нест, ки занону духтарони тоҷик дар он фаъолияти пурсамар надошта бошанд.

Дар даврони соҳибистиқлолии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ҳифзи ҳуқуқҳои конститутсионии занон ва таҳкими мақоми онҳо тамоми тадбирҳои имконпазирро андешида, мутобиқи меъёрҳои ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ба масъалаи занону бонувон, ҳамчун неруи тавоно ва пешбарандаи ҷомеа аҳаммияти махсус зоҳир карда, саҳми бонувони соҳибфазилату соҳибҳунари тоҷикро дар рушди устувори миллӣ муҳим арзёбӣ менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи бонувон дар кору фаъолияти ҷомеа сол то сол зиёд гардида истодааст, махсусан, шумораи хизматчиёни давлатӣ, аз ҷумла кадрҳои роҳбарикунанда зиёда аз 20%-ро ташкил медиҳад. Инчунин, занон дар соҳаи маориф зиёда аз 73%, тандурустӣ 71%, фарҳанг 47%, бонкдорӣ 39%, алоқа 25%, аз ҷумла дар соҳаи хизматчиёни иттилоотӣ қариб 40% мебошад [6].

Шуғли бонувони тоҷик дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар рушд ёфта истодааст, вале то ҳол захираи ҷалби занони кишвар ба вазифаҳои мақомоти давлатӣ, идоракунии ҳокимияти давлатии марказию маҳалӣ ва вазифаҳои идоракунии мақомоти ғайридавлатӣ хеле зиёд мебошад.

Ба ақидаи мо, чӣ қадар шумораи бонувони тоҷик дар вазифаҳои гуногуни роҳбарикунандаи ҷомеа зиёд гарданд, ҳамон андоза ҷомеа бурд хоҳад кард, яъне дар кунҷое, ки шумораи занону духтарон дар фаъолияти кору идоракунии соҳаҳои иқтисодиёт зиёд бошанд, дар он ҷо сатҳи қонуншиканӣ ва унсурҳои коррупсионӣ хеле кам ба назар мерасад, сатҳи тарбия, риояи қонуну қоидаҳои давлатӣ ва ҷомеа хеле хуб ба роҳ монда мешавад. Вале то ҳол ин масъала дар бисёр соҳаҳои иқтисодиёт бо пуррагӣ ҳалу фасли худро наёфтааст.

Бинобар ин, мақолаи мазкур барои бартараф кардани камбудиҳои ҷойдошта доир ба мақому манзалати занону духтарон ва баланд бардоштани нақши онҳо дар рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар бахшида шудааст.

Калидвожаҳо: *занон, бонувон, рушд, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, пешбаранда, ҷомеа, квота, бонк, ташкилот, соҳибкорӣ, роҳбар, таълим, тарбия,*

масъулият, қарз.

Мусаллам аст, ки занону духтарон ба монанди ҷавонмардон ҳиссаи худро дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар гузошта истодаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки хушбахтона, дар симои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таваҷҷуҳу эътибори хоссаро нисбат ба бонувони кишвар беш аз беш эҳё менамоянд. Бинобар ин, дар давраи соҳибистиқлолии кишвар Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварии Пешвои миллат вобаста ба ҳифзу ҳуқуқҳои конститутсионии занон ва таҳкими мақоми онҳо тамоми тадбирҳои имконпазирро андешида, тибқи меъёрҳои ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд дунявӣ ва ягона ба масъалаи занону бонувон, ҳамчун неруи тавоно ва пешбарандаи ҷомеа аҳаммияти махсус зоҳир намуда, саҳми бонувони соҳибфазилату соҳибҳунари тоҷикро дар рушду устувори иқтисоди миллӣ муҳим арзёбӣ менамояд.

Имрӯзҳо нақши бонувону занони кишвар дар рушди иқтисоди миллӣ назаррас мебошанд, чунки воқеан ҳам, дар кишвар соҳае нест, ки занону бонувони тоҷик дар он фаъолияти пурсамар надошта бошанд. Занону бонувон дар баробари фаъолият дар соҳаҳои сиёсати давлатӣ, фарҳангӣ, дипломатӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, махсусан, дар низоми бонкӣ, дар истеҳсолот, фаъолиятӣ соҳибкорӣ ва ғайра софдилона содиқона заҳмат кашида истодаанд, яъне дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар дар вазифаву мақомоти давлатию ғайридавлатӣ содиқона хизмат карда истодаанд, ки он боиси рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар хоҳад гашт. Чи тавре дар боло зикр гардид, дар айни замон дар соҳаи иқтисодиёти кишвар дар мансабҳои гуногун бомуваффақият кору фаъолият карда истодаанд. Ба ин мисол шуда метавонад, бонуи ботадбиру хирадманди миллати тоҷик Озода Раҳмон, роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллимаи гиромиқадр дар баланд бардоштани мақому манзалати занону духтарони тоҷик дар арсаи байналмиллалӣ саҳми беназир доранд.

Бояд қайд кард, ки бо шарофати ин сарвариҳо ва пуштибонӣ мақому манзалати занону бонувон рӯз то рӯз боло меравад. Инчунин, ҳамин гуна бонувони тоҷик дар Бонки миллии Тоҷикистон Назирӣ Гулбаҳор Назир, муовини Раиси Бонки миллии Тоҷикистон, Раиси Шурои бонувони Бонки миллии Тоҷикистон, доктори имҳои иқтисодӣ мебошад, ки на танҳо барои баланд бардоштани мақому манзилати зани тоҷик дар Бонки миллии Тоҷикистон ва кишвар, инчунин, омода кардани кадрҳои соҳаи иқтисодӣ саҳми арзандаи худро мегузорад.

Бояд тазаккур дод, ки бонувон дар соҳаи соҳибкорӣ имрӯзҳо нақши арзанда доранд. Умуман, дар панҷ соли охир маблағи қарзи ба зану бонувон пешниҳодшуда 12,4 миллиард сомониро ташкил дод, ки ин миқдор, бо ақидаи мо, нисбатан кам мебошад ва бояд давра ба давра зиёд гардад (хуб мешуд, ки

қарзҳои имтиёзнок зиёд мегардид) [5:53].

Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки мақому манзалати занону бонувон ва нақши онҳо дар эъмори давлати муосир ва рушди ҷомеа маҳз дар замони соҳибистиқлолӣ воқеан, боло рафтааст. Бинобар ин, дар Паёми навбатии худ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (28.12. 2024) бо таваҷҷуҳ ба масъалаи дастгирии занон ва баланд бардоштани мавқеи боувон дар ҷомеа иброз доштанд, ки занону духтарон дар ҷомеаи имрӯзаи мо нақши фаъол дошта, дар аксар соҳаҳо, бахусус дар бахшҳои иҷтимоӣ, бештар кору фаъолият менамоянд. Ҳоло дар кишвар 25%-и хизматчиёни давлатӣ, 73%-и кормандони соҳаи маориф, 71%-и кормандони тиб, 47%-и кормандони соҳаи фарҳанг, 37%-и олимон ва 30%-и соҳибкоронро бонувону занон ташкил медиҳанд [4:7]. Дар соҳаи бонкдорӣ 39%, соҳаи алоқа 25%, аз ҷумла дар соҳаи хизматрасонии иттилоотӣ қариб 40%, мебошанд [6:52].

Қайд кардан бамаврид аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама вақт ба зан-модар диққати махсус зоҳир менамояд, чунки дар фарҳангу тамадуни мо, тоҷикон, иззату эҳтироми хосса ба онҳо дар ҷойи аввал қарор дорад. Имрӯз беш аз 110 ҳазор занони кишвар ба фаъолияти соҳибкорӣ машғуланд, ки онҳо дар қатори мардҳо дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ҳиссаи арзандаи худро гузошта истодаанд. Махсусан, дар замони соҳибистиқлолӣ зиёда аз 280 ҳазор нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро хатм карданд, яъне соҳиби маълумоти олӣ гардидаанд, қисми зиёди онҳо дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар кору фаъолият намуда истодаанд [4:23].

Бо мақсади дар ҷойҳо ва минтақаҳои дурдасти кишвар масъалаи таъмин намудани онҳо бо кадрҳои баланд ихтисос, ки ин масъала вазифаи аввалиндараҷаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва дар амалӣ гаштани он диққати аввалиндараҷа зоҳир менамоянд, ки ба ин квотаи президентӣ мисол шуда метавонад.

Аз оғози ҷорӣ гардидани квотаи президентӣ, яъне дар 28 соли охир 11 ҳазору 600 нафар духтарон муассисаҳои таҳсилоти олиро бо квотаи президентӣ хатм кардаанд. Инчунин, зиёда аз 35 ҳазор духтарону бонувон муассисаҳои таҳсилотӣ олии кишварҳои хориҷиро хатм карда, соҳиби маълумот шудаанд. Инчунин, дар айни замон аз 214 ҳазор нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар, 90 ҳазор нафар ё 42 дарсадашонро духтарон ташкил медиҳанд, ки онҳо дар оянда ҳамчун мутахассису коршинос ва роҳбар дар самтҳои гуногуни кишвар хизмати шоистаро анҷом хоҳанд дод [4:23].

Махсусан, қайд кардан бамаврид аст, ки таъсиси грантҳои президентӣ ба густариши фаъолияти соҳибкории занону бонувон мусоидат намуд ва онҳо дар баробари беҳтар сохтани шароити оилавии худ, ҳоло ба рушди иқтисоди кишвар таъсири назаррас расонида истодаанд.

Барои баланд бардоштани мақому манзалати занону духтарон дар ҷомеа, муаррифии ҳунару касби бонувони тоҷик, маҳорату малакаи санъату ҳунарҳои

мардумии миллӣ, пос доштани анъанаҳои неки ниёгон ва фарҳангу тамаддуни миллати тоҷик, бо шарофати ваҳдату истиқлоли мамлакат бо дастгириҳо ва ташаббусҳои пайвастаи давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола озмуну ҷашнвораҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ доир мешаванд, ки ҳадафи онҳо, пеш аз ҳама, муарифии мақому манзалати бонувон дар ҷомеа мебошад. Яке аз ҳамин гуна тадбиру чорабиниҳо Ҷашнвораи ҷумҳуриявии “Сад ранги чакан”, ки 6 майи соли 2023 бо ташаббуси Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид, мисол шуда метавонад.

Дар Бонки миллии Тоҷикистон ба масъалаи рушди касбӣ ва ба вазифаҳои роҳбарӣ пешбарӣ кардани занону духтарон диққати махсус дода мешавад. Инак, дар сохтори Бонки миллии Тоҷикистон аз шумораи умумии воқеии кормандон дар ин давра аз 735 нафар 244 нафар ё 33,2%-ро занон ва дар дастгоҳи марказӣ аз 454 нафар 147 нафар ё 32,4%-ро занон ташкил медиҳанд. Аз ин шумора 26 нафар дар вазифаҳои роҳбарикунанда кору фаъолият менамоянд [5:53].

Ба ақидаи мо, роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон барои бонувону занони кормандони бонк шароити хубӣ истеҳсолию илмӣ ба миён оварда, дар баробари баланд бардоштани сатҳи донишу малакаи касбӣ савияи илми онҳо баланд гардида, сифати кору фаъолиятияташон онҳо боло рафта, обрӯю эътибори Бонки миллии Тоҷикистонро боз ҳам дар миқёси ҷаҳон боло хоҳад шуд.

Бо дарназардошти фаъолияти пурсамар, саҳми арзанда дар рушди инкишофи низоми бонкӣ, рафтори намунавӣ ва меҳнати пурсамар ва садоқатмандона ба муносибати 31-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 3 нафар зан мукофотҳои соҳавӣ дода шуд. Инчунин, бо фармонҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд нафар занону духтарон бо медали ҷашнии “20 солагии Созмони Ҳамкории Шанхай ” сарфароз гардонида шуданд [5:54].

Чи тавре ки дар боло қайд карда шуд, дар амалӣ гаштани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа”, Бонки миллии Тоҷикистон пешсаф мебошад ва барои амалии он чорабиниҳои зиёдеро амалӣ намудаанд, ки яке аз онҳо таъсиси Шурои бонувон мебошад, ки он бо мақсади дастгирии занону духтарони низоми бонкии кишвар мебошад. Мақсади ташкили Шурои мазкур, ҳифз ва таъмини ҳуқуқу манфиатҳои бонувон ва оила, ба даст овардани баробарии гендерӣ, васеъ намудани доираи иштироки бонувон дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи касбии онҳо, зиёд кардани шумораи мутахассисони касбӣ ва роҳбарикунанда аз ҳисоби занону духтарон– кормандони соҳаи низоми бонкӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки Шурои бонувони Бонки миллии Тоҷикистон бо тариқи

доимӣ амал карда истодааст, ки он мувофиқи нақша-чорабиниҳо доир ба беҳтар кардани вазъи иҷтимоию фарҳангӣ ва баланд бардоштани сатҳи донишу фарҳанги молиявии онҳо ба таври мунтазам кору фаолият менамоянд ва тадбирҳои зарурӣ меандешанд ва амалӣ менамоянд.

Воқеан ҳам, ширкати бонувон дар ҳаёти сиёсиву иҷтимоию иқтисодии кишвар сол аз сол зиёд гардида истодааст, ки фаъолияти онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа, дар мансабҳои давлативу сиёсӣ ва идоракунии соҳаҳо ва минтақаву маҳалҳои ҷумҳурӣ дар баробари мардҳои кишвар ширкат варзида, вазифаҳои худро бо масъулияти баланд иҷро намуда истодаанд.

Ҳамин тавр, аз ҷониби низоми бонкӣ, махсусан Бонки миллии Тоҷикистон, баҳри татбиқи дастуру супоришҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати рушди иқтисод ва пешрафти соҳаи бонкдорӣ тадбирҳо амалӣ гардида истодаанд, ки дар иҷрои онҳо саҳм ва нақши занону духтарони кишвар назаррас ва бориз мебошад.

Дар давраи соҳибистиқлолии давлат шароити роҳбарӣ барои бонувону занони кишвар васеъ гардида, рушд ёфт, яъне дар ин давра даҳҳо нафар бонувони тоҷик дар мансабҳои гуногуни роҳбарикунандаи давлатӣ, аз ҷумла вазир, муовини вазир, муовини сарвазир ва даҳҳо дигар дар вазифаҳои роҳбарикунандаи шаҳру ноҳияҳо кору фаъолият намуда истодаанд. Ба ақидаи мо, зиёд шудани шумораи роҳбарикунандаи давлатӣ аз ҳисоби бонувони тоҷик ба мақсад мувофиқ мебошад, чунки Зан–Модар дар кадом соҳа, дар кадом мансаб ва идоракунии давлатӣ кору фаъолият кунад, онҳо вазифаю уҳдадориҳои худро аз рӯйи виҷдон, риояи қатъии қонунгузории ҷумҳурӣ, ҳазар аз амалиёти коррупсионӣ ва ҳисси баланди масъулиятшиносӣ иҷро менамояд. Бинобар ин, дар соҳаи идоракунии давлатӣ ва ғайридавлатӣ шумораи бонувону занҳо зиёд бошанд, на фақат соҳаҳои иқтисодии кишвар, балки ҷомеа бурд хоҳад кард.

Қайд кардан ба маврид аст, ки бонувони Бонки миллии Тоҷикистон дар Барномаи муштараки Бонки Ҷаҳонӣ дар якҷоягӣ бо Иттиҳоди фарогирии молиявӣ ва Мактаби тиҷоратии Донишгоҳи Оксфорд, ки барои занон пешбинӣ шудааст, муддати шаш моҳ тариқи онлайн–сессия бомувафаққият таҳсил намуда, соҳиби сертификати байналмиллалӣ гардиданд.

Бо дарназардошти фаъолияти пурсамар, саҳми арзанда дар рушди такмили низоми бонкӣ ба муносибати Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 3 нафар занон мукофотҳои соҳавӣ ва бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд нафар занон бо мукофотҳои давлатӣ сарфароз гардида шуданд.

Бояд тазаккур дод, ки ба шарофати Ваҳдату Истиқлоли кишвар дар фазои тантанаи сулҳу созандагӣ бо дастгириҳо ва ташаббусҳои пайвастаи давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола озмуну ҷашнвораҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ доир мешаванд, ки ҳадафи онҳо, пеш аз ҳама

муарифии мақому манзалати занон дар ҷомеаи демократу ҳукмбунёди Тоҷикистон мебошад [6:46].

Имрӯзҳо ширкати бонувон дар ҳаёти сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар далели раднопазири тадбиқи рукнҳои ҷомеаи демократии мамлакат мебошад. Зан дар айни замон дар баробари иштирок дар ҳалли масъалаҳои сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа, инчунин, дар татбиқи сиёсати гендерӣ низ пешсафу фаъол мебошанд.

Бонувон дар баробари ширкат варзидан дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодию иҷтимоии кишвар, инчунин, дар амалишавии қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Дастурамали либосҳои тавсиявӣ барои духтарон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва дигар танзиму расму ойин ва анъанаву маросимҳои миллӣ саҳми арзанда доранд.

Занону духтарони Тоҷикистон дар баробари ширкат дар рушди фаъолияти корҳои ҷамъиятиву истеҳсолӣ, сиёсию иқтисодӣ инчунин, дар масъалаи таълиму тарбияи хонавода нақши хосса доранд. Вале то ҳол дар баъзе минтақаю ноҳияҳо ва деҳоти кишвар, бо сабаби дар сатҳи паст қарор доштани саводнокию маърифатнокии занон-модарон, дар оилаю ҷомеаи кишвар сатҳи таълиму тарбия дар сатҳи паст қарор дорад, Масалан, аз тарафи баъзе падару модарон монеа доир ба ҷалб намудани духтарон барои касбомӯзӣ, давом додани таҳсил баъди синфи 9-ум ва 11-ум дар мактабҳои касбомӯзӣ, олӣ ва дигар муассисаҳои таълимӣ ҷой дорад, ки барои ҳаёти ояндаи касбию маърифатнокии онҳо халал мерасонанд. Бинобар ин, ба фикри мо иқдоми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба такмили низоми таълим, ки фаро гирифтани маълумоти миёнаи пурра барои ҳар як фард хатми синфи 11 ҳатмӣ мебошад, саривақтӣ ва самарабахш буда, барои тарбияи насли наврас ва баланд бардоштани сатҳи саводнокӣ ва маърифатнокии занону духтарон мусоидат мекунад.

Бояд қайд намуд, ки аксарияти роҳбарони вазорату идораҳо, махсусан, Бонки миллии Тоҷикистон, баҳри татбиқи дастуру супоришҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати рушди иқтисод ва пешрафти соҳаи бонкдорӣ тадбирҳо амалӣ менамоянд, ки дар иҷрои онҳо саҳми бонувони кишвар хеле назаррас мебошад. Ин иқдом дар навбати худ ба вусъат бахшидани фаъолияти низоми бонкӣ ва рушд ёфтани сатҳу сифати хизматрасониҳои молиявию бонкӣ мусоидат менамояд.

Махсусан, роҳбарияти Бонки миллии Тоҷикистон дар баробари масъалаҳои асосии низоми бонкӣ, ба масъалаи ҷалби бештари бонувон ба кор дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ пайваста таваҷҷӯҳи зиёде зоҳир менамояд, яъне сафи бонувон дар низоми бонкӣ сол то сол тамоюли афзоиш дорад. Агар дар соли 2022 аз шумораи умумии кормандони низоми бонкӣ 6952 нафарро (ё

39,2%) бонувон ташкил дода бошанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 513 нафар зиёд мебошад. Аз теъдоди умумии бонувони дар низом фаъолияткунанда 475 нафар ба бахши роҳбарикунанда рост меоянд (18,8%-и шумораи умумии вазифаҳои роҳбарикунанда дар низоми бонкӣ) нисбат ба соли гузашта раванди афзоиш дорад [5:56].

Бо баробари зиёд намудани теъдоди бонувон дар вазифаҳои сохторҳои гуногуни иқтисодиёти кишвар, махсусан, дар низоми бонкӣ, Бонки миллии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо бонкҳо ва ташкилотҳои қарзии молиявии кишвар барои зиёд намудани шумораи бонувон дар низом андешидани тадбирҳои заруриро идома дода истодаанд.

Дар баробари ин, Бонки миллии Тоҷикистон дар якҷоягӣ бо ташкилотҳои қарзии молиявӣ барои вусъат додани фаъолияти соҳибкорӣ, тақвият бахшидани рушди соҳаҳои гуногуни саноат, кишоварзӣ, рушди деҳот, соҳаҳои сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бо роҳи пешниҳод намудани маблағгузории қарзӣ талош менамояд. Чунки маблағгузории қарзӣ яке аз воситаҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодиёт, вусъат додани истеҳсолоти ватанӣ, устувор намудани иқтидори содиротӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар мамлакат ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр Бонки миллии Тоҷикистон минбаъд низ баҳри дастгирии занону бонувони соҳибкор ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии кишвар саҳми худро хоҳад гузошт. Инчунин, занону духтарон дар баробари мардон муваззаф мебошанд, ки фарзандони хешро дар руҳияи худшиносию худогоҳӣ, ватандӯстию заҳматписандӣ тарбия намоянд. Зеро танҳо модарон метавонанд дар замири фарзанд меҳру муҳаббати Ватанро парварида, фарзанди нексиришту некномро барои хизмати Ватан, ободию пешрафти ҷомеа тарбия намоянд, то ки пояҳои истиқлолу озодии кишвар боз ҳам рушду устувор гарданд.

Вазифаи ҳар як зан барои таҳким бахшидани дастовардҳои бузурги милливу давлатӣ, ояндаи дурахшони ватанамонро бо заҳмати ҳалолу содиқона ва кору фаъолияти хеш таъмин намудан ва дар амалишавии барномаҳои қабулгардидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба рушди иҷтимоию иқтисодӣ, масъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзандон, танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи худро гузошта, барои расидан ба ҳадафҳои созанда ва бунёдкрона мебошад.

Ҳамин тавр бояд гуфт, ки бо баробари муваффақиятҳои назарраси бонувони кишвар, ки қисман дар боло ишора шуд, инчунин, дар фаъолияти зан-модари кишварамон баъзе муамоҳои ҳалталаб низ ҷой дорад, ки онро бояд ҳалу фасл намуд, ки он аз манфиати ҷомеа холӣ нест. Аз ҷумла:

1. То ҳол дар бисёр ташкилоту муассисаҳо, идораҳою вазоратҳо, инчунин, дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти кишвар шумораи бонувон дар вазифаҳои идоракунии мақомоти давлатию ғайридавлатӣ нисбатан кам ба чашм мерасад.

2. Паст будани сатҳи донишу малакаҳои касбии бонувон. Бояд аз тарафи роҳбарони ташкилоту идораҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба ин масъала диққати махсус зоир намоянд, то ки сатҳи дониши касбӣ, саводнокӣ ва маърифати онҳо ба талаботи давру замон ҷавобгӯй бошад.

3. Сатҳи таълими тарбияи фарзандонро аз тарафаи модарон дар оилаҳо бояд баланд бардоштан лозим аст.

4. Аз ҷониби роҳбарони ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ, идораҳою вазоратҳо ва ғайра курсҳои кӯтоҳмуддат доир ба такмили сатҳи саводнокӣ, махсусан, саводнокии молиявии бонувони кишвар ташкил бояд намуд.

5. Занону духтаронро ба вазифаҳои идоракунии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз поён то боло ва инчунин, дар соҳаҳои гуногуни кишвар ҷалб намудан лозим аст.

Ҳамаи ин тадбирҳо барои боз ҳам баланд гардидан мақоми занону духтарон дар ҷомеаи Тоҷикистон мусоид хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи фаъолияти бонкӣ аз 19 майи соли 2019. –Душанбе, 2019. –С. 45-48;

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 20 июни соли 2024, №2048 саҳ. 33-39;

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти таълиму тарбияи кӯдакон”, аз 19 июни соли 2024, №500. – С.50-58;

4. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28.12.2024. –С. 22-23;

5. Маҷаллаи Бонки миллии Тоҷикистон–“Ҷаҳонишавӣ, тараққиёт, бонкдорӣ”, №1, аз январ-марти соли 2023. –С. 52-53, –100 с;

6. “Ахбори суди конститутсионии ҶТ”. Маҷаллаи илмӣ-иттилоотӣ, № 1 (57), 2023.–С.23

7. Ҳикматов У. Саводнокии молиявӣ / Васоити таълимӣ. –Душанбе, 2021, №2, апрел-июни 2023. –С. 46, –101с;

8. Амонова Д. Асосҳои сиёсати молиявию қарзӣ / Васоити таълимӣ, Душанбе, 2024, №01, аз 26. 09. 2024. –С. 56-72, 312;

9. “Стратегияи миллии рушди иқтисодиёт барои давраи то соли 2030”, –С. 97;

10. Ҳикматов С. Сиёсати иҷтимоию иқтисодии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар / С. Ҳикматов, Маҳмадризоиён С. –С.107-114 /Паёми ДМТ, 2022, №4, –С. 57;

11. Ҳикматов С. Амонова Д. Нақши стратегияи миллии фарогирии милиявӣ дар рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат. Паёми ДМТ, 2022, №4, –С. 50;

ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИН И ИХ РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

АМОНОВА ДИЛОРОМ АБДУВОХИДОВНА,
кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры таможенной деятельности Национального университета Таджикистана
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел: (+992) 985-39-99-99; e-mail: damonova-2020@mail.ru.

Роль женщин в построении демократического и светского общества огромна. Действительно, сегодня в стране нет ни одной сферы, в которой бы таджикские женщины не принимали активного участия.

Стоит отметить, что в период независимости страны Правительство Республики Таджикистан приняло все необходимые меры по защите конституционных прав женщин и укреплению их статуса, в соответствии с нормами демократического общества, законное, светское и единое правительство уделяет особое внимание вопросу женщин как мощной и движущей силы общества и ценит важный вклад добродетельных и талантливых таджикских женщин в устойчивое национальное развитие.

Анализ показывает, что число женщин в общественной жизни увеличивается с каждым годом. В частности, число государственных служащих, включая управленческий персонал, составляет более 20%. Также женщины в сфере образования составляют более 73%, здравоохранения 71%, культуры 47%, банковского дела 39%, связи 25% и в том числе почти 40% в сфере информационных технологий. [6]

Таким образом, следует отметить, что занятость таджикских женщин растет в различных отраслях экономики страны, однако еще имеется большой резерв для привлечения женщин на должности в государственных органах, органах центрального и местного государственного управления, на руководящие должности в неправительственных организациях.

По нашему мнению, чем больше таджикских женщин будет на различных руководящих должностях в обществе, тем больше общество выиграет. То есть, там, где больше женщин-матерей в работе и управлении экономическими секторами, Там уровень беззакония и коррупции очень низок, а уровень образования и соблюдения государственных и социальных законов и правил очень высок. Однако во многих секторах экономики эта проблема до сих пор не решена полностью.

Поэтому данная статья посвящена устранению существующих недостатков в статусе и положении женщин и повышению их роли в социально-экономическом развитии страны.

Ключевые слова: *женщины, развитие, социальный, экономический, лидерство, общество, квота, банк, организация, предпринимательство, лидер,*

образование, воспитание, ответственность, долг.

THE STATUS OF WOMEN AND THEIR ROLE IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

AMONOVA DILOROM ABDUVOHIDOVNA,
Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Finance and Insurance of the Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 985-39-99-99; e-mail: damonova-2020@mail.ru.

The role of women in building a democratic and secular society is enormous. Indeed, today there is not a single sphere in the country in which Tajik women do not actively participate.

It is worth noting that during the period of independence of the country, the Government of the Republic of Tajikistan took all possible measures to protect the constitutional rights of women and strengthen their status, in accordance with the norms of a democratic society, the legitimate, secular and united government pays special attention to the issue of women as a powerful and driving force of society and values the important contribution of virtuous and talented Tajik women to sustainable national development. The analysis shows that the number of women in public life increases every year. In particular, the number of civil servants, including management personnel, is more than 20%. Also, women in the field of education make up more than 73%, health care 71%, culture 47%, banking 39%, communications 25%, and including almost 40% in the field of information technology. [6]

Thus, it should be noted that the employment of Tajik women is growing in various sectors of the country's economy, but there is still a large reserve for attracting women to positions in government bodies, central and local government bodies, and to leadership positions in non-governmental organizations.

In our opinion, the more Tajik women are in various leadership positions in society, the more society will benefit. That is, where there are more women-mothers in work and management of economic sectors, there the level of lawlessness and corruption is very low, and the level of education and observance of state and social laws and rules is very high. However, in many sectors of the economy this problem has not yet been fully resolved.

Therefore, this article is devoted to eliminating existing shortcomings in the status and position of women and increasing their role in the socio-economic development of the country.

Keywords: *Women, development, social, economic, leadership, society, quota, bank, organization, entrepreneurship, leader, education, upbringing, responsibility, duty.*

УДК: 331.5: 005.591.6:338.43(575.3)

РАВИШҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР РУШДИ ШУҒЛИ АҲОЛИИ ДЕҲОТ ВА КОҲИШИ ВОБАСТАГИИ ОН

АСОЕВ МУФАРАҲ МАЗОРИДДИНОВИЧ,
мудири кафедраи идораи давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел.: (+992)-905-50-70-69; e-mail:Mufarrakh@mail.ru

МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ,
унвонҷӯйи кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33;
тел: (+992) 918-88-88-01; e-mail: Saidnozim.tj@hotmail.com

Мақола ба омӯзиши равишҳои инноватсионӣ дар рушди шуғли аҳолии деҳот ва коҳиши вобастагии он аз манбаъҳои берунӣ бахшида шудааст. Муаллиф аҳаммияти ҷорӣ намудани навовариҳо дар самти соҳибкорӣ, истеҳсолоти хурду миёна ва татбиқи технологияҳои муосирро таҳлил намуда, роҳҳои амалии афзоиши шуғл ва баланд бардоштани сатҳи зиндагиро дар деҳот пешниҳод менамояд. Дар мақола, махсусан, ба масъалаҳои диверсификатсияи фаъолиятҳои иқтисодӣ, ташкили кластерҳои агросаноатӣ ва рушди шуғли алтернативӣ таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Таъкид мегардад, ки татбиқи чунин равишҳо имкон медиҳад, то вобастагии иқтисодиву иҷтимоии аҳолии деҳот аз муҳоҷирати меҳнатӣ ва сармоягузории хориҷӣ коҳиш ёбад ва рушди устувор таъмин гардад.

Калидвожаҳо: *шуғли аҳолӣ, инноватсия, рушди деҳот, вобастагии иқтисодӣ, соҳибкории деҳот, диверсификатсия, кластерҳои агросаноатӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, шуғли алтернативӣ, рушди устувор.*

Таъмини шуғл ва коҳиши вобастагии иқтисодию иҷтимоии аҳолии деҳот аз омилҳои берунӣ яке аз масъалаҳои калидии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Имрӯз аксари минтақаҳои деҳоти кишвар бо сатҳи бекорӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, камбудии ҷойҳои корӣ, заифии инфрасохторӣ иқтисодӣ мувоҷеҳ ҳастанд, ки ин боиси афзоиши вобастагии онҳо аз сарчашмаҳои берунӣ мегардад. Дар чунин шароит истифодаи равишҳои муосир ва инноватсионӣ барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди шуғли устувор ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ аҳаммияти хос касб менамояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки маҳз камбудии ҷойҳои корӣ ва имкониятҳои маҳдуди шуғл дар минтақаҳои деҳот боиси афзоиши муҳоҷирати корӣ мегардад, ки ин падида дар навбати худ мушкилоти иҷтимоӣ, аз ҷумла кам

шудани захираҳои меҳнатӣ, коҳиши истеҳсолоти дохилӣ ва вобастагии бештар ба сармоягузории хориҷиро ба вуҷуд меоварад. Дар чунин вазъ ҷорӣ намудани технологияҳои нав, ташкили кластерҳои агросаноатӣ, диверсификатсияи бахшҳои истеҳсолот ва рушди соҳибкории хурду миёна имкониятҳои воқеии тағийр додани вазъи мавҷударо доранд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи ҳамаҷонибаи равишҳои инноватсионӣ дар рушди шуғл ва коҳиши вобастагии иқтисодӣ аз омилҳои берунӣ дар минтақаҳои деҳот масъалаи мубрам ва муҳимми таҳқиқоти илмӣ ва амалӣ ба шумор меравад. Дарёфти механизмҳо ва роҳҳои самараноки татбиқи ин равишҳо метавонад ба ҳалли масъалаҳои мавҷуда ва таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии деҳоти кишвар муосидат намояд. Бо дарназардошти ин, ҳадафи мо таҳлили равишҳои инноватсионӣ барои рушди шуғли аҳолии деҳот ва муайян сохтани роҳҳои амалии кам кардани вобастагии иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии деҳот аз омилҳои берунӣ мебошад.

Муҳиммияти таҳқиқотӣ илмӣ ва амалии масъалаи мазкур, пеш аз ҳама, дар он ифода меёбад, ки истифодаи равишҳои инноватсионӣ дар рушди шуғли аҳолии деҳот ва кам кардани вобастагии онҳо аз омилҳои берунӣ, метавонад барои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таъмини рушди устувори деҳот шароити мусоид фароҳам оварад. Аз нуқтаи назари илмӣ омӯзиши равишҳои инноватсионӣ дар рушди шуғл ба назария ва амалияи рушди иқтисодии деҳот саҳми назарас мегузорад. Таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад ки паҳлуҳои гуногуни татбиқи равишҳои навоварона таҳлил гардида, заминаҳои методологӣ ва назариявии истифодаи онҳо дар шароити Тоҷикистон муайян карда шавад.

Далели ин гуфтаҳо аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» мебошад [1]. Аз ҷумла, «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030» [9], «Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» [10], “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” қабул гардид, ки барои рушди деҳоти Тоҷикистон аҳаммияти ниҳоят бузург доранд.

Бояд иброз намуд, ки инноватсия ба сифати пояи муҳимми гузариш ба рушди устувор, имконият фароҳам меоварад, то имкониятҳо васеъ гардида, сатҳи бекорӣ ва муҳоҷират дар деҳот коҳиш ёфта, шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ афзоиш ёбанд. Рушди инноватсионӣ зарурати гузариш ба моделҳои инноватсионии идоракунии давлатиро ба таври возеҳ дар “Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 20309” ва дигар барномаҳои давлатӣ инъикос намудааст.

Дар ҷанбаи амалӣ натиҷаҳои таҳқиқот барои мақомотӣ давлатӣ, созмонҳои ғайридавлатӣ ва соҳибкорон аҳаммияти калон доранд. Онҳо метавонанд ҳамчун воситаи татбиқи самараноки сиёсатҳои давлатӣ дар соҳаи

шуғл, рушди соҳибкорӣ ва кам кардани муҳоҷирати меҳнатӣ истифода шаванд. Ҳамин тариқ, таҳқиқоти илмӣ ва амалии масъалаҳои мазкур на танҳои барои беҳтар кардани вазъи иқтисодию иҷтимоии минтақаҳои деҳот, балки барои таъмини рушди дарозмуддат ва устувории кишвар аҳаммияти хос дорад.

Зимнан, шуғли аҳолии деҳот маҷмуи фаъолиятҳои иқтисодиву меҳнатӣ мебошад, ки шахсони қобили меҳнат дар минтақаҳои деҳот бо мақсади даромаднокӣ ва таъмин машғуланд. Ин фаъолиятҳо асосан соҳаи кишоварзӣ, чорводорӣ, ҳунармандӣ, тиҷорати хурд ва хизматрасониҳои маҳаллиро дар бар мегиранд.

Моҳияти шуғл дар деҳот на танҳо ба маънои таъмин будани аҳолӣ бо кор, балки ҳамчунин, воситаи беҳбудии сатҳи зиндагӣ, нигоҳдории суботи иҷтимоӣ ва пешгирии муҳоҷирати корӣ мебошад. Бо вуҷуди ин, дар бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ сатҳи баланди вобастагии иқтисоди аҳолии деҳот аз муҳоҷират ва кумакҳои молиявии берунӣ ва сармоягузории хориҷӣ мушоҳида мешавад. Ин вобастагӣ дар натиҷаи набудани имкониятҳои шуғли дохилӣ, камбудии инфрасохтор, дастрасии маҳдуд ба бозор ва паст будани дастгирии давлатии соҳибкорон ба вуҷуд меояд, ки боиси ноустувории иҷтимоии ва иқтисодии деҳот мегардад. Дар чунин шароит коҳиши вобастагӣ аз омилҳои беруна танҳо бо роҳи рушди шуғли устувори дохилӣ, диверсификатсияи иқтисодиёти деҳот ва татбиқи равишҳои инноватсионӣ имконпазир аст, ки яке аз аз масъалаҳои стратегии сиёсати иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад.

Вобастагии иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии деҳот аз муҳоҷират ва сармоягузории берунӣ дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои монанд, ба як падидаи васеъ паҳншуда ва муҳимми стратегии иҷтимоӣ табдил ёфтааст.

Бояд тазаккур дод, ки таъмини шуғли устувори дохилӣ ва ҷалби сармоягузории инноватсионии ватанӣ роҳи ягонаи коҳиши ин вобастагӣ ва таҳкими иқтидори иқтисодии деҳот мебошад. Мушкилоти шуғли аҳолии деҳот як падидаи мураккаб ва бисёрсамта мебошад, ки зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ ба вуҷуд меоянд.

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 январи соли 2019, №1170 «Дар бораи солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон намудани солҳои 2019–2021” ва Нақшаи чорабиниҳои корҳои ободониву бунёдкорӣ дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бахшида ба таҷлили 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [8] барои рушду пешрафти иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои кишвар заминаи мусоид гузошт, вале боз ҳам баъзе мушкилот дар минтақаҳои деҳот ба мушоҳида мерасад.

Лозим ба ёдоварист, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот нисбат ба аҳолии шаҳр дар алоқамандӣ бо даромаднокӣ нокифоя аст. Сабаби асосии ин падида, сатҳи бекорӣ ва паст будани музди миёнаи меҳнат дар деҳот мебошад. Барои муайян намудани сатҳи бекорӣ дар деҳоти ҷумҳурӣ таҳлилҳои илмӣ гузаронида

шуда, дар асоси онҳо муайян гардид, ки дар яке аз деҳаҳои зери таҳлил қарор гирифта, тақрибан 380 нафар аҳолии қобили меҳнат мавҷуд аст. Аммо аз ин шумора танҳо 35 нафар дар ин ё он корхонаҳои давлатӣ машғули кор мебошанд, ки 9,2 дарсадро ташкил медиҳад ва ин нишондиҳанда хеле нигаронкунанда аст. Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки дар деҳот аҳолии ғайриқобили меҳнат аз аҳолии қобили меҳнат ду маротиба зиёд мебошад. Ин нишондиҳанда дар он зоҳир мегардад, ки як оилаи ҷавон чаҳор ва аз ин ҳам зиёдтар фарзанд дорад [2]. Аз ҷумла, омилҳои аосии ин мушкилотро метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд (ниг. ба расми 1).

Расми 1.

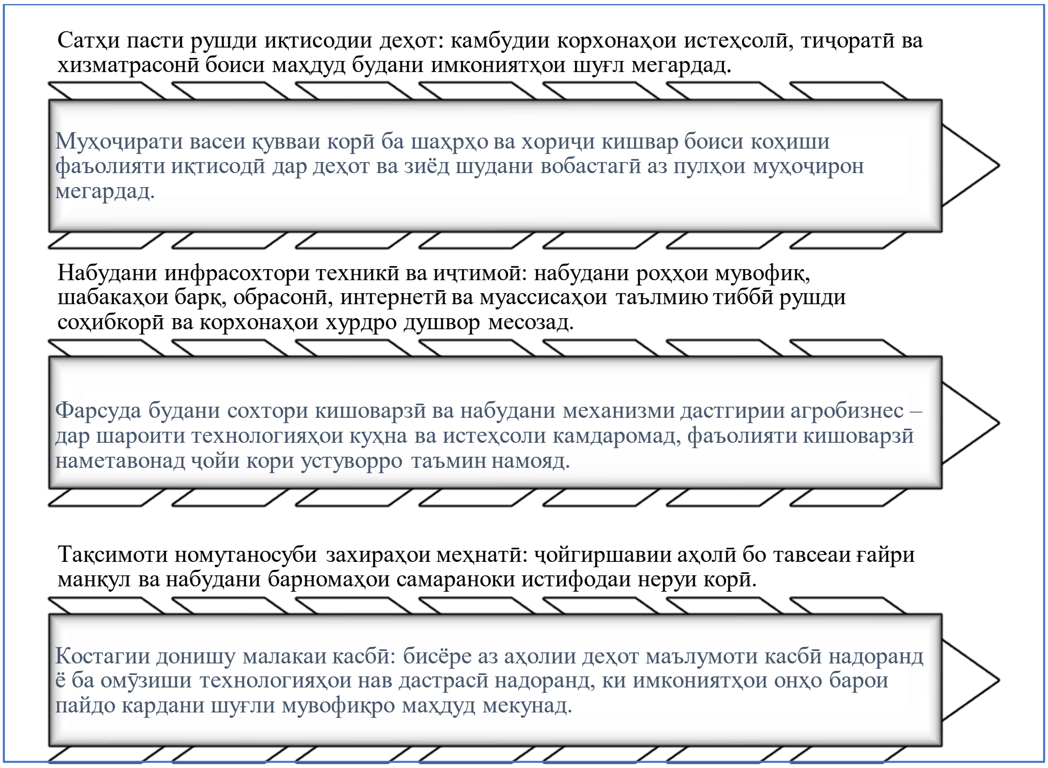

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Ҳамин тариқ, ҳалли ин мушкилот бо татбиқи равишҳои инноватсионӣ, беҳсозии инфрасохтор, рушди соҳибкорӣ ва таҳкими иқтидори инсонии деҳот имконпазир аст.

Қобили тазаккур аст, ки тибқи маълумоти Барномаи рушди СММ барои соли 2024, сифати хизматрасониҳои тиббӣ ва маориф дар деҳот нисбат ба шаҳрҳо пасттар буда, мушкилоти мутахассисисон, таҷҳизоти кӯҳнашуда ва мушкилоти логистикӣ ба рушди самаранокии фаъолияти соҳаҳо ҷой дорад. Илова бар ин, паст будани сифати роҳҳои маҳаллӣ ва набудани дастрасии мутамарказ ба бозорҳо, рушди фаъолияти истеҳсолии деҳотро маҳдуд месозанд. Вобаста ба ин, дар "Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо барои солҳои 2021–2025" [8] тадбирандешиҳо ҷиҳати ҳалли мушкилоти болозикр дар ҷадвали 1 инъикос мегардад.

Ҷадвали 1.

Рушди минтақа дар Ҷумҳури Тоҷикистон дар доираи “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо барои солҳои 2021–2025”

	Воҳиди ченак	2021		2022		2023		2024	
		нақша	иҷроиш	нақша	иҷроиш	нақша	иҷроиш	нақша	иҷроиш
Шумораи муҳокимаҳои ҷамъиятӣ аз рӯйи буҷети маҳаллӣ (дар як сол)	%	20	23	32	30	38	36	45	
Гузаронидани мониторинги барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии маҳал	адад	68	68	68	68	68	68	68	68
Шумораи ташаббусҳои баррасишавандаи ҷамъиятӣ дар тақсимоти захираҳо	адад	140	142	160	158	180	173	200	200
Шумораи БРИИМ, 257 ибо назардошти ҲРУ таҳия шудаанд		20	47	30	48	18	48	-	-

Сарчашма: *таҳияи муаллифон дар асоси мониторинги “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025.*

Аз маълумоти ҷадвали 2 чунин бармеояд, ки нишондиҳандаҳои амалишавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки дар самти ҷалби аҳолӣ ба раванди банақшагирии буҷети маҳаллӣ ва идоракунии захираҳо тамоюли мусбат ба назар мерасад, аз қабили шумораи муҳокимаҳои ҷамъиятӣ вобаста ба буҷети маҳаллӣ сол то сол афзоиш ёфта, дар соли 2021-ум 23 муҳокима, дар соли 2022-юм 30 ва дар соли 2023-юм 36 муҳокима гузаронида шудааст, ки дар муқоиса ба нақша таъмин гарида аст. Бо вуҷуди ин, барои беҳтарсозии пурраи татбиқи барнома, тақвияти ҳамкории мақомоти давлатӣ бо бахши хусусӣ, боло бурдани сифати мониториг ва васеъ намудани ҷалби аҳолӣ ба қабули қарорҳо аҳаммияти афзоянда пайдо менамояд.

Зимни таҳқиқот мо бо натиҷаи маълумоти мақомоти ваколатдори давлатӣ дар ин самт, нишондиҳандаҳои рушди инфрасоторӣ вобаста ба амалишавии “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо барои солҳои 2021–2025” аҳаммияти аввалиндараҷа дода, онро дар ҷадвали 3 инъикос намудем.

Ҷадвали 2.

Нишондиҳандаи азхудкунии маблағҳо доир ба амалишавии “Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо барои солҳои 2021–2025”

(ба ҳолати 01.04.2025)

№	Минтақа (шаҳр/ноҳия)	Нишондиҳандаи азхудкунии маблағҳо (%)	№	Минтақа (шаҳр/ноҳия)	Нишондиҳандаи азхудкунии маблағҳо (%)
1.	Дарвоз	90,1%	10.	Айнӣ	71,1%
2.	Вахш	89,9%	11.	Ҷайҳун	69,2%
3.	Бохтар	86,7%	12.	Данғара	63,7%
4.	Турсунзода	84,4%	13.	Хуросон	61,7%
5.	Восеъ	84,2%	14	Панҷакент	60,6%
6.	Дӯстӣ	83,5%	15.	Зафаробод	60,5%

7.	Муъминобод	80,6%	16.	Шуғнон	59,2%
8.	Хуҷанд	77,3%	17.	Бобоҷон Ғафуров	65,0%
9.	Нуробод	71,3%	18.	Мурғоб	53,2%
Иҷроши миёнаи барнома					72,90%

Сарчашма: *таҳияи муаллиф дар асоси мониторинги БМР-2021-2025 ва ҳисоботҳои Кумитаи рушди маҳали назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон\\ https://ldc.tj/?p=6516.*

Ҳамин тариқ, аз маълумоти ҷадвали мазкур мушоҳида мегардад, ки барномаҳои рушди иҷтимои иқтисодии минтақаҳои кишвар, аз ҷумла: барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии ВМКБ, вилоятҳои Суғду Хатлон ва шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои солҳои 2021-2025 нишондиҳандаҳои баланд дар азхудкунии маблағҳои ба нақшагирифта дар сатҳи муайян барои пешрафти иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ мусоидат намудааст.

Ҳамин тариқ, гуфтан бамаврид аст, ки ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ дар рушди устувори деҳот, яке аз омилҳои калидии таъмини пешрафти иқтисодӣ ва беҳбудии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба шумор меравад. Дар шароити рушди босуръати технология ва рақобати афзояндаи бозор, деҳот наметавонад танҳо бо усулҳои анъанавӣ рушд намояд. Равиши инноватсионӣ, ки истифодаи технологияи муосир, усули нави ташкили истеҳсолот, маркетинг ва идоракуниро дар бар гирифта, имкон фароҳам меоварад, ки то деҳот ба як муҳити фаъоли иқтисодӣ ва иҷтимоӣ табдил ёбад.

Пас яке аз самтҳои муҳим–ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва хизматрасонӣ мебошад, ки он ба баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати маҳсулот, кам кардани арзиши аслӣ оварда мерасонад. Инчунин, таъсиси корхонаҳои хурду миёна бо равишҳои навоварона, ба монанди истифодаи энергияи алтернативӣ, истеҳсоли маҳсулоти биологӣ ва экологии серхаридор, имкон медиҳад, ки деҳоти мамлакат бо як манбаи истеҳсолоти рақобатпазир табдил ёбад.

Ҳамин тариқ, равишҳои инноватсионӣ ба рушди шуғли алтернативӣ мусоидат намуда, ба густариши туризми экологӣ, ҳунармандӣ, омӯзиши касбҳои рақамӣ, ки имконияти ҷалби табақаҳои осебпазир, инчунин, занону ҷавононро ба бозори меҳнат ҷалб месозад. Равишҳо муҳити иҷтимоиро мустаҳкам намуда, муҳоҷирати меҳнатиро коҳиш дода, инчунин, ба коҳиши вобастагии иқтисодии деҳотро аз манбаъҳои беруна заминаи мусоидро фароҳам меоваранд.

Бо таври умумӣ, ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ дар деҳот на танҳо як шохаи нави фаъолият, балки як механизми муҳимми таъмини рушди устувор, баланд бардоштани рақобатпазирӣ, беҳтар кардани шароити зиндагӣ ва такмили иқтидори иқтисодии деҳоти кишвар мебошад.

Лозим ба зикр аст, ки пажуҳишгарони ватанӣ А.Мирсаидов ва О.Муртазоев доир ба равиши инноватсионӣ қайд кардаанд, ки «ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ дар асоси истифодаи самараноки захираҳои табиӣ,

сармояи зеҳнӣ ва такрористеҳсолии мавҷуда дар кишвар, ҳамзамон, ба ташаккули иқтидори устувори инноватсиониву сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Иқтидори инноватсиониву сармоягузорӣ, пеш аз ҳама, дар асоси тамаркузи захираҳои сармоягузорӣ ташаккул меёбад, ки онҳо ба рушди соҳаҳои афзалиятнок ва корхонаҳои комплекси саноатӣ равона карда мешаванд» [7].

Ҳамин тариқ, гуфтан бамаврид аст, ки дар баробари технологияҳои нав бо таъсиси класстерҳои истеҳсолии хурд, коркард ва банду басти маҳсулот, рушди логистика ва маркетинги рақамӣ шароити беҳтар фароҳам меорад, то тамоми занҷираи арзиш дар дохили деҳот рушд ёбад ва аҳолӣ бештар дар он саҳм гузорад.

Ташкили шуғлҳои алтернативӣ дар деҳот яке аз самтҳои муҳимми рушди иқтисоди маҳаллӣ ва коҳиши вобастагии аҳолӣ аз муҳоҷирати меҳнатӣ ба шумор меравад. Шуғли алтернативӣ ба фаъолияти ғайрикишоварзӣ ва ғайрианъанавии иқтисодӣ ишора мекунад, ки метавонад бо истифода аз захираҳои мавҷуда ташкил мешавад, ки дар ҷадвали 3 дарҷ гардидааст.

Ҷадвали 3

Самти асосии шуғли алтенативӣ дар деҳоти кишвар

№	Самт	Тавсифи мухтасар
1	Ҳунармандӣ ва косибии миллӣ	Истеҳсоли маҳсулоти дастӣ барои бозориҳои маҳаллӣ ва хориҷӣ ҳамчун манбаи даромади устувор
2	Туризми деҳотӣ ва экологӣ	Истифодаи захираҳои табиӣ, фарҳанг ва анъанаҳо; ташкили хонаҳои қабул; истеҳсоли маҳсулоти органикӣ
3	Хизматрасонии рақамӣ ва фриланс	Шуғли маҷозӣ (барномасозӣ, тарроҳӣ, тарҷума, муҳосибӣ, дизйнерӣ ва пазандагӣ) бо истифода аз интернет.
4	Корхонаҳои хурди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ	Консервабарорӣ, хушксозии мева, бастабандӣ–таъсиси ҷойҳои корӣ, афзоиши арзиши маҳсулот
5	Энергетикаи “сабз”	Истеҳсоли барқи офтобӣ ва истифодаи биомасса бо таъсиси ҷойҳои кории “сабз” ва муҳофизати муҳити зист
6	Аҳаммияти умумӣ ва шароити бекорӣ	Коҳиши бекорӣ, рушди иқтисоди деҳот, нигоҳдории аҳолӣ, рушди устувор бо дастгирии давлатӣ ва инфрасохтор

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Ҳамин тариқ, ташкили шуғли алтернативӣ на танҳо барои коҳиши бекорӣ, балки барои тақвияти зарфияти иқтисодии деҳот, нигоҳдории аҳолии қобили меҳнат ва таъмини рушди устувори маҳалҳои деҳот аҳаммияти ҳаётӣ дорад. Ин раванд бояд бо дастгирии сиёсати давлатӣ ва инфрасохтори мувофиқ ва барномаҳои омӯзишии молиявӣ тақвият ёбад.

Ҳамин тариқ, натиҷаи таҳқиқот нишон медиҳад, ки ҷиҳати рушди минбаъдаи деҳот ва коҳиши вобастагии он аз омилҳои беруна, мо зарур мешуморем, ки модели консептуалии самтҳои асоии ташаккулдиҳии рушди шуғли аҳоли деҳотро пешниҳод намоем.

РАСМИ 2.

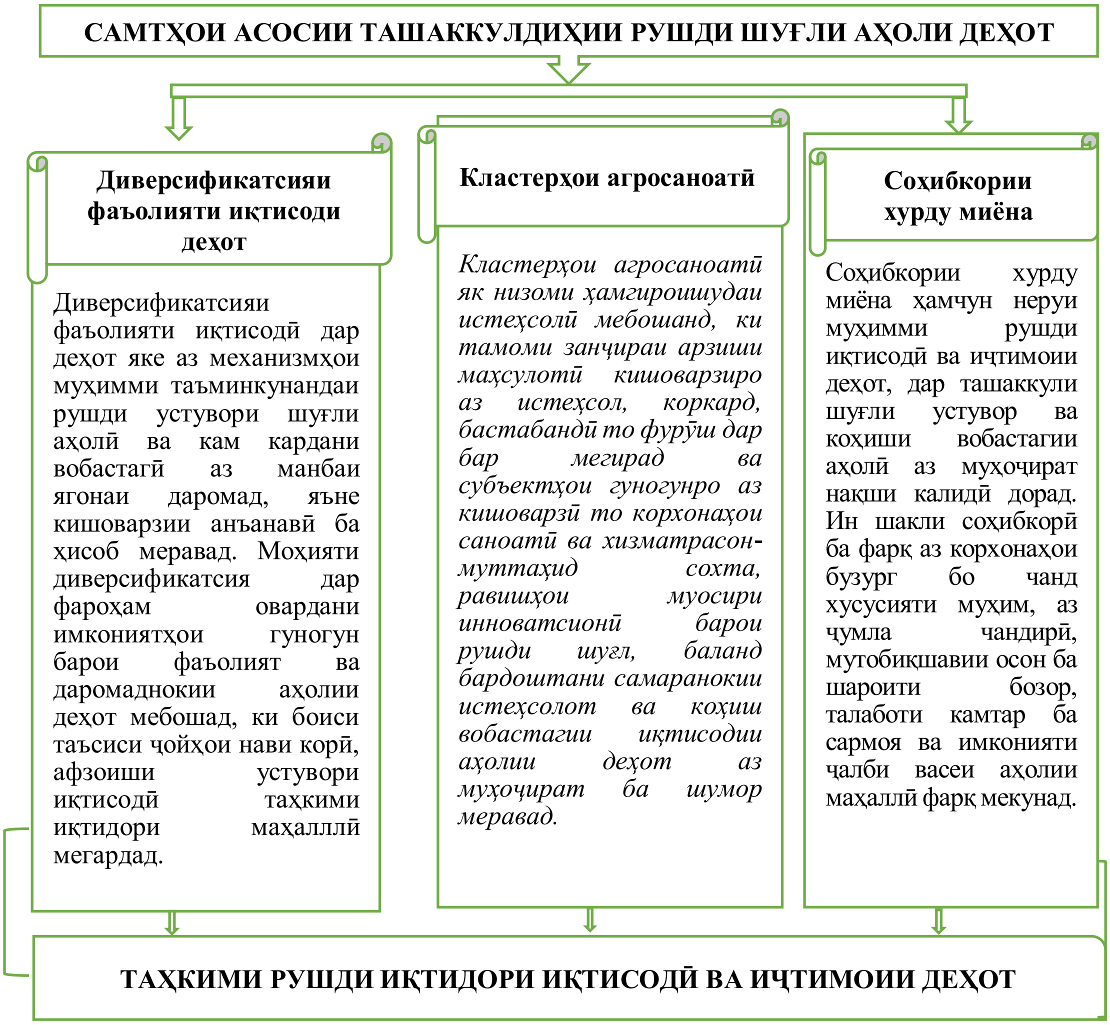

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Бояд таъкид кард, ки диверсификатсияи фаъолияти иқтисодӣ дар деҳот яке аз механизмҳои муҳимми таъминкунандаи рушди устувор ба шумор меравад. Ташкили чунин кластерҳо дар деҳот имкон медиҳад, ки платформаи устувори шуғл ба вуҷуд ояд, зеро ҳар як зираи занҷира–аз кишт то содирот, ҷойҳои нави корӣ эҷод мекунад. Илова бар ин, кластерҳо воситаи муассири ҳамгироии соҳибкорон, муассисаҳои таълимӣ, марказҳои илмӣ ва мақомоти давлатӣ буда, имкониятҳои ҳамкории тарафҳоро дар истифодаи захираҳои маҳаллӣ ва татбиқи технологияҳои муосир васеъ мекунанд.

Ба андешаи мо, «раванди ҳамкории ҳамаҷониба, консентратсия ва марказонидани истеҳсолот бо мақсади ба даст овардани маҳсулоти ниҳоии истеҳсолоти ҷамъиятӣ дар як давраи такрористеҳсолкунӣ (дар асоси ҳамбастагии марҳалаҳои пайдарпай) фаҳмида шавад [2]. Ва инчунин, «аҳамияти хосса додан ба меъёри асосии муайян кардани сатҳи рушди деҳот, фаъолияти устувор ва сифатии минтақаҳо бо истифода ташаккули рейтинги

интегралӣ муайян гардад ва ҳангоми истифодабарӣ ин методология истифодаи усули миёнаи арифметикӣ, ки хеле бамаврид аст. Чунки ин ин усул ба мо имкон медиҳад, то муайян намоем, ки деҳот дар кадом сатҳ қарор дорад ва чӣ тадбирандешиҳо бояд намуд» [4].

Қобили тазаккур мебошад, ки дар шароити деҳот ҳамчун воситаи асосии фаъолсозии иқтисоди маҳаллӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ баромад намуда, яке аз самтҳои муҳимми таъсири соҳибкории хурду миёна ба шуғл таъмини кор ба аҳолии осебпазир, аз ҷумла занон, ҷавонон ва шахсони бекор мебошад. Масалан, таъсиси коргоҳҳои хурди ҳунармандӣ, дӯзандагӣ, қаннодӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва марказҳои хизматрасонӣ имкон медиҳанд, ки афроди маҳаллӣ бо ҷойи кор таъмин шуда, даромади устувор ба даст оранд. Дар баробари ин, соҳибкории хурду миёна дар деҳот на танҳо воситаи шуғл, балки мактаби рушди малака ва таҷрибаи соҳибкорӣ низ мебошад, ки ба рушди тавонмандии шахсӣ ва иҷтимоии шаҳрвандон мусоидат мекунад.

Ҷамъбасти натиҷаҳои асосии таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аксари аҳолӣ дар минтақаҳои деҳот зиндагӣ мекунанд ва иқтисоди маҳаллӣ асосан ба кишоварзии анъанавӣ такя дорад, рушди шуғли устувори аҳолӣ ва коҳиши вобастагӣ аз муҳоҷират ва сарчашмаҳои беруна ба як масъалаи стратегии миллӣ табдил ёфтааст. Баррасии ин мавзуъ нишон дод, ки истифодаи равишҳои инноватсионӣ, аз ҷумла диверсификатсияи фаъолияти иқтисодӣ, ташкили кластерҳои агросаноатӣ, рушди соҳибкории хурду миёна ва татбиқи технологияҳои рақамӣ метавонанд барои таҳкими зарфияти иқтисодии деҳот ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намоянд.

Ҳамин тавр, зарур аст, ки таҳияи стратегияи миллӣ доир ба рушди шуғли устувор дар деҳот, ки дар истифодаи равишҳои инноватсионӣ, дастгирии соҳибкории маҳаллӣ ва ҷалби технологияҳои нав вобаста мебошад, ба назар гирифта шаванд. Илова бар ин, ташкили кластерҳои агросаноатӣ дар минтақаҳо бо ҷалби бахши хусусӣ барои фароҳам овардани занҷираи арзиш ва ҷойҳои нави корӣ, рушди инфрасохтори рақамӣ, таълими касбӣ дар деҳот, аз ҷумла омӯзиши ҷавонон дар самти технологияҳои рақамӣ, тиҷорати электронӣ ва маркетинги замонавӣ, тақозои замон аст.

Дар маҷмуъ, татбиқи ин тавсияҳо имкон медиҳад, ки деҳоти Тоҷикистон аз як муҳити вобаста ба муҳити аз ҷиҳати иқтисодӣ устувор ва ташаккулёфтаи инноватсионӣ табдил ёфта, ба рушди устувори иҷтимоиву иқтисодӣ ноил гардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2024 [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: –(https://www.president.tj/event/photoreport/photoreport/ 49226).

2. Асоев М. Ташаккули инфрасохтори истеҳсолӣ–пояи рушди инфрасохтори иҷтимоӣ дар минтақа / М. Асоев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 3(52). – Р. 104-113. –EDN REOZJT.

3. Асоев М. Банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи асосии рушди деҳот / М. Асоев, С. Манонов // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – №1(60). – Р. 53-62. – EDN CXKEXL.

4. Асоев, М. Нақш ва мақоми танзими давлатии равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар деҳот / М. Асоев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № 4-2. – Р. 60-65. – EDN MDWXFL.

5. Асоев М, Манонов С. Иқтисодиёти Тоҷикистон //Иқтисодиёти Тоҷикистон. Муассис: Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – С. 198–208.

6. Аллабердина, Л. Инновационный потенциал: обзор теоретических подходов // Управление социально-экономическим развитием региона: материалы III Всероссийской научно-практической конференции (20 апреля 2012 г.). - Сибай: ГУП РБ «СГТ», 2012. – 182 с.

7. Мирсаидов А. Муртазоев О. Инновационный потенциал региональных промышленных систем // Вестник евразийской науки. 2016. №2(33). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyy-potentsial-regionalnyh-promyshlennyh-sistem.

8. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025 [Захираи электронӣ] // Сомонаи расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL:–https://egov.tj/site/rushdiiktisod/ documents/ details/442?lang=tg

9. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷкистон дар давраи то соли 2030”// Сомонаи расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: –https://egov.tj/site/rushdiiktisod/ documents/ details/442?lang=tg

10. “Консепсияи идоракунии рушди маҳал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”// Сомонаи расмии Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: –https://egov.tj/site/rushdiiktisod/ documents/ details/442?lang=tg

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ЗАНЯТОСТИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И СОКРАЩЕНИЮ ЕЕ ЗАВИСИМОСТИ

АСОЕВ МУФАРАХ МАЗОРИДДИНОВИЧ,
заведующий кафедрой государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан г. Душанбе, ул. Саида Насира 33;
тел.: (+992)-905-50-70-69; e-mail:Mufarrakh@mail.ru

МАНОНОВ САИДНОЗИМ САИДАКРАМОВИЧ,
соискатель кафедры государственного финансового управления и цифровой экономики Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан
734003, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Насира 33;
тел: (+992) 918-88-88-01; e-mail:Saidnozim.tj@hotmail.com

Статья посвящена исследованию инновационных подходов к развитию занятости сельского населения и снижению его зависимости от внешних источников. Авторы анализируют важность внедрения инноваций в сфере предпринимательства, малого и среднего производства, а также применения современных технологий, предлагая практические пути повышения занятости и улучшения уровня жизни в сельской местности. Особое внимание в статье уделяется вопросам диверсификации экономической деятельности, созданию агропромышленных кластеров и развитию альтернативной занятости. Подчеркивается, что реализация таких подходов позволяет сократить экономическую и социальную зависимость сельского населения от трудовой миграции и внешних инвестиций, а также обеспечивает устойчивое развитие.

Ключевые слова:*занятость населения, инновации, развитие села, экономическая зависимость, сельское предпринимательство, диверсификация, агропромышленные кластеры, трудовая миграция, альтернативная занятость, устойчивое развитие.*

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING EMPLOYMENT AMONG THE RURAL POPULATION AND REDUCING ITS DEPENDENCY

ASOEV MUFARAH MAZORIDDINOVICH,
Head of the Department of Public Administration and National Economy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33;
tel.: (+992)-905-50-70-69; e-mail:Mufarrakh@mail.ru

MANONOV SAIDNOZIM SAIDAKRAMOVICH,
Applicant at the Department of Public Financial Management and Digital Economy, Academy of Public Administration under President of the Republic of Tajikistan
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Said Nosir str. 33;
tel.: (+992) 918-88-88-01; e-mail: Saidnozim.tj @hotmail.com

The article is devoted to the study of innovative approaches to the development of rural employment and the reduction of its dependence on external sources. The

authors analyze the importance of introducing innovations in entrepreneurship, small and medium-sized production, and the application of modern technologies. Practical methods for increasing employment and improving the standard of living in rural areas are proposed. The article places special emphasis on the diversification of economic activities, the establishment of agro-industrial clusters, and the development of alternative employment. It is emphasized that the implementation of such approaches will help reduce the economic and social dependence of rural populations on labor migration and foreign investment, thus ensuring sustainable development.

Keywords: *employment, innovation, rural development, economic dependence, rural entrepreneurship, diversification, agro-industrial clusters, labor migration, alternative employment, sustainable development.*

УДК: 331.1:316.7

БАЪЗЕ МАСАЪЛАҲОИ МУКАММАЛГАРДОНИИ МЕХАНИЗМҲОИ РУШДИ ШАРИКИИ ИҶТИМОӢ ДАР БАХШИ ҒАЙРИДАВЛАТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ШОҲИЁН АБДУРАҲИМ МАҲМАДУЛЛО,
докторанти кафедраи менеҷмент ва маркетинги
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
734061, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ ½;
тел.: (+992) 907-50-00-44; e-mail.: shoev75@mail.ru

Дар мақола нақши бунёдии ниҳоди шарикии иҷтимоӣ дар таъмини рушди сармояи инсонӣ, ки омили асосии рушди дарозмуддати субъектҳои иқтисодӣ, бахусус, субъетҳои бахши ғайридавлатии иқтисодиёт мебошанд, арзёбӣ гардидааст. Муаллиф аҷида дорад, ки барои рушди инсон ва сармояи инсонӣ на танҳо давлат, балки ҳар як субъекти алоҳидаи иқтисодиёт, бахусус, бахши ғайридавлатии иқтисодиёт, бояд саҳмгузор бошад, ки ин кор тавассути таъмини рушди ниҳоди шарикии иҷтимоӣ сурат мегирад. Дар мақола таъкид шудааст, ки татбиқи ниҳоди шарикии иҷтимоиро "аз боло" танҳо тавассути қонун ҷорӣ кардан ғайриимкон аст ва маҳз эҷоди заминаҳои моддию маънавӣ барои татбиқи амалии он дар бахши хусусии иқтисодиёт мусоидат менамояд. Муаллиф ба ин заминаи моддиву маънавӣ ба камол расидани қишри фаъол ва муосири соҳибкорони ватаниро зарур шуморидааст, ки маҳз онҳо метавонанд масъалаи манфиати иштироки коргаронро дар идоракунии корхонаю ташкилот таъмин созанд. Вобаста ба ин, чанд тавсия дар самти таъмини механизмҳои рушди соҳибкории фаъолу маъсулияти иҷтимоидошта пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *сиёсати иҷтимоӣ, рушди сармояи инсонӣ, ниҳоди шарикии иҷтимоӣ, бахши ғайридавлатии иқтисодиёт, соҳибкорӣ, маъсулияти иҷтимоӣ, шартномаи меҳнатӣ, ҳосилнокии меҳнат.*

Дар "Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030" қайд шудааст, ки "сармояи инсонӣ омили муҳимми рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Сифати он яке аз меъёрҳои асосӣ дар соҳибкорӣ буда, масъалаи калидӣ ҳангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ ба шумор меравад. Принсипҳои калидии самти мазкури фаъолият бо талоши ҳалли маҷмуи вазифаҳои рушди сармояи инсонӣ ва сифати зиндагӣ, инчунин, фароҳам овардани заминаҳои устувор барои ташаккули иқтисодиёти дониш алоқаманд аст" [7]. Дар таъмини рушди сармояи инсонӣ на танҳо давлат, балки ҳар як субъектҳои алоҳидаи иқтисодиёт, махсусан, бахшҳои ғайридавлатии иқтисодиёт, бояд саҳмгузор бошанд. Ин кор тавассути таъмини рушди ниҳоди шарикии иҷтимоӣ дар

корхонаҳои иқтисодӣ сурат мегирад.

Чи тавре дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 қайд гардидааст: “Рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад” [1].

Бояд тазаккур дод, ки кам кардани сатҳи нобаробарии иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати ҳаёти меҳнатии коргарон, ки ба баланд бардоштани сифати молҳои истеҳсолӣ ва хизматрасониҳо мусоидат менамояд, ҳадафу мубрамияти шарикии иҷтимоиро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи истифодаи ниҳоди шарикии иҷтимоӣ имкони саривақт бартараф намудани зиддиятҳои иҷтимоӣ, ки таҳдид ба фаъолияти устувору амнияти иқтисодиву иҷтимоии субъектҳои иқтисодӣ мебошад, ба вуҷуд меояд.

Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар субъектҳои бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ва шуғл дар мамлакат татбиқи талаботу моҳияти ниҳоди шарикии иҷтимоӣ дар сатҳи хеле паст қарор дорад. Дар бахши давлатии шуғл аз лиҳози иҷтимоӣ шумораи зиёди кормандон дорои даромади меҳнатӣ ва ё музди меҳнати кам мебошанд. Дар субъектҳои бахши ғайридавлатии шуғл бошад бошад поймолшавии ҳуқуқҳои меҳнатии коргарон, ки дар доираи таваҷҷуҳи корфармоён бештар ба манфиатҳои шахсии худ мушоҳида мешавад.

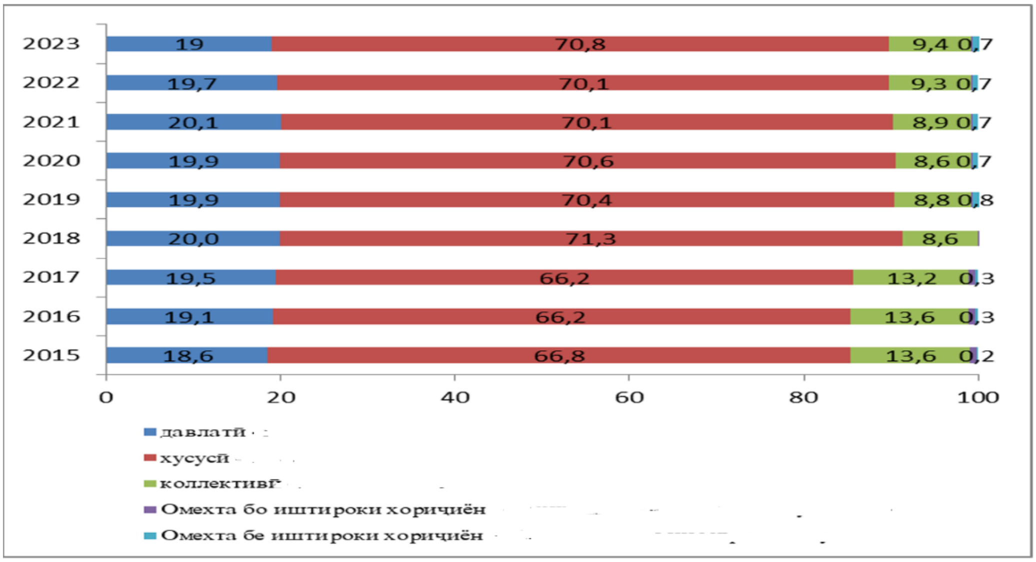

Расми 1. Динамикаи аҳолии машғули кор аз рӯйи шаклҳои моликият дар солҳои 2015 – 2023

Манбаъ: [7, 58].

Бояд зикр намуд, ки дар марҳалаи муосири рушди мамлакат таъмини рушди инсон ва сармояи инсонии ҷомеа ба раванди иҷтимоиогардонии фаъолияти субъектҳои бахши хусусӣ ва рушди маъсулияти иҷтимоии онҳо

алоқаманд мебошад. Зеро дар бахши хусусии иқтисодиёт дар соли 2023 беш аз 70,8 дарсади аҳолии машғули кори иқтисодиёти мамлакат рост меояд, ки нисбат ба соли 2015 беш аз 4 банди дарсадӣ (фоизӣ) афзудааст. Ин нишондиҳанда дар давраи солҳои 2015–2023 дар субъектҳои бахши давлатии иқтисодиёт ҳамагӣ 0,4 банди дарсадӣ (фоиз) ва ё аз 18,6 то 19 дарсад афзудааст. Ҳиссаи шуғл дар шаклҳои моликияти омехта тамоюли пастравӣ дорад (ниг. ба расми 1).

Аксар корфармоён корхонаҳои бахши хусусӣ, ки озодии бештарро дар ташкили ҳвасмандкунии меҳнат доранд, ба масъалаҳои ташкили шарикии иҷтимоӣ, ки механизми муосир дар системаи ҳавасмандгардонӣ (мотиватсия) мебошад, таваҷҷуҳ зоҳир намекунанд. Бинобар ин, аз тарафи кормандон иҷрои бесифати уҳдадориҳои корӣ ба вуҷуд меояд.

Таҳлилҳои вазъи ташкили такрористеҳсолии қувваи корӣ ва ё таъмини молиявии рушди қувваи корӣ нишон медиҳад, ки дар он қисми иҷтимоӣ, яъне унсурҳои шарикии иҷтимоӣ, хеле заиф аст. Маблағи умумии масраф барои таъмини қувваи корӣ дар соли 2023 ҳаҷми 20041,6 млн. сомониро ташкил додааст, ки беш 80 дарсади он ба фонди музди меҳнат рост меояд. Аммо чунин унсурҳои шарикии иҷтимоӣ ба мисли хароҷоти корхона барои манзили кормандон (9,6 млн.сомонӣ), масраф барои хизмати фарҳангию маишӣ (20,7 млн.сомонӣ) ва дигар самтҳо хеле ночиз аст.

Ҷадвали 2.

Арзиши хароҷот барои таъмини қувваи корӣ, млн.сомонб

Нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Маблағи умумии масраф барои таъмини қувваи корӣ– ҳамагӣ	11743,8	12886,1	13583,7	15376,6	17377,1	20041,6
I.Фонди музди меҳнат– ҳамагӣ	9260,1	10115,9	10531,2	12062,9	13800,6	15968,2
II. Хароҷоти корхона барои манзили кормандон	3,5	9,3	8,0	6,8	3,4	9,6
III. Хароҷот барои таъминоти иҷтимоии кормандон	2227,1	2574,1	2898,4	3166,9	3343,5	3785,8
V. Хароҷот барои хизмати фарҳангию маишӣ	14,6	13,4	10,6	12,6	9,2	20,7
VI. Дигар масраф	94,8	85,9	61,8	54,8	131,4	155,5
VII. Андозҳое, ки ба хароҷоти қувваи корӣ ҳамроҳ карда мешаванд	89,5	52,2	56,3	53,2	66,1	70,3

Манбаъ: [7, 210].

Бинобар он, дар марҳалаи нави рушди иқтисодиёти мамлакат, ки сифати индустриаливу инноватсионӣ дошта, ба кормандони баландихтисос ниёз дорад, суръатбахшии раванди татбиқи ниҳоди шарикии иҷтимоӣ тақозо мегардад. Дар ин хусус, муҳаққиқ, номзади илмҳои иқтисодӣ Ораз

Муртазозода қайд менамояд, ки “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тарбияи кадрҳои баландихтисос ва ташкили шароити таҳсилоти байналмилалӣ барои ҷавонони тоҷик тайи солҳои соҳибистиқлолӣ тибқи квота ва грантҳои президентӣ кумак намуда, ба онҳо имкон медиҳад, ки дар донишгоҳҳои беҳтарин ва маъруфи ҷаҳонӣ дар соҳаи тиб, муҳандисӣ, иқтисод, иттилоот, илмҳои табию иҷтимоӣ ва дигар риштаҳои илмии барои рушди кишвар зарур таҳсил намоянд” [5]. Дарвоқеъ, сиёсати ҳадафманди роҳбарияти олии кишвар дар самти дастгирии ҷавонон тавассути квота ва грантҳои президентӣ як афзори муассири омода намудани мутахассисони соҳибкасб ба шумор меравад. Ба андешаи мо, таҳсил дар донишгоҳҳои сатҳи ҷаҳонӣ ба ҷавонон на танҳо донишҳои академӣ, балки таҷрибаҳои пешрафтаи идоракунӣ, инноватсия ва тафаккури глобалиро меомӯзад, ки ин омили муҳим дар раванди бозгашт ва хизмат ба Ватан дониста мешавад.

Суратгирии дигаргунии иҷтимоиву иқтисодӣ, густариши зинаҳои нави муносибатҳои бозориву рушди соҳибкорӣ ва омӯзишу татбиқи таҷрибаи муосирро дар роҳи мукаммалгардонии механизмҳои шарикии иҷтимоиро пайваста бо тақвият додани танзими давлатӣ дар ин самт тақозо менамояд. Дар замони муосир бо мураккаб гаштани маҷмуи муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, шиддат гирифтани маҳдудияти захираҳои истеҳсолӣ ва “афзудани нақши сармояи инсонӣ ҳамчунин, захираи беҳудуди иқтисодӣ, ки рушди он тавассути васеъгардии доираи истеҳсолу пешниҳоди неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим (маорифу илм, фарҳанг ва тандурустӣ) сурат мегирад” [4], дахолатпазирии давлатро дар ин равандҳо меафзояд.

Дар ин шароит сиёсати кадрии давлат дар самти муносибат ба фаъолияти бахши хусусӣ ба таври дақиқ ба яке муҳимтарин масъалаҳо табдил мeёбад. Дастгирии ғайримустақими давлатии субъектҳои соҳибкорӣ дар самти фароҳам овардани шароити иқтисодию ҳуқуқӣ барои ҳавасмандгардонии рушди бахши ғайридавлатӣ ва соҳибкорӣ таввасути сармоягузорӣ ба омодакунии кадрҳо неру мегирад. Маҳз таваҷҷуҳи давлат ба сармоягузории иҷтимоӣ, ки тағйир додани фаҳмиши ҷамъиятӣ ва тамоюлгири аҳолиро ба манфиатҳои ҳаётӣ ва арзишҳои табақаи миёна, ташаккули муносибати мусбии табақаю гурӯҳҳои гуногуни аҳолиро мусоидат менамояд, фаъолияти соҳибкорӣ ангезиш мeёбад, яъне заминаҳои иҷтимоиву рушди бахши хусусиро ба вуҷуд меоварад.

Илова бар ин, дастгирии давлатии соҳибкории хурд, ки асоси ташаккули қишри миёнаи ҷомеаро ташкил медиҳад, инчунин, таъмини баробарҳуқуқии соҳибкорон, коҳиш додани тафовут миёни соҳибкории хурду калон дар шароити рақобати бозорӣ, фароҳам овардани имкониятҳои баробари пешбурди фаъолияти онҳо дар шароити фаъолияти озод, шакл ва усулҳои он низ вазифаи муҳим мебошад. Дар ин самт, ташаккули фаҳмиши мусбат дар асоси истифодаи принсипҳои масъулияту шарикии иҷтимоӣ ва

этикаи корӣ аҳаммияти калон дорад. Дар ин ҷода, ҳамон соҳибкороне, ки дар фаъолияти иқтисодиву хоҷагидории худ муносибатҳои аз лиҳози иҷтимоӣ фаъолро роҳандозӣ менамоянд, қодиранд такягоҳи давлати иҷтимоӣ ва қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи шаҳрвандӣ бошанд.

Дар системаи муносибатҳои иқтисодӣ миёни соҳибкор ва давлат тазод вуҷуд дорад. Масалан, ба андешаи соҳибкорон, давлат бояд шароитеро фароҳам оварад, ки дар он барои татбиқи самараноки ҳадафҳои онҳо имкони татбиқи манфиати иқтисодӣ (афзоиши даромад, самаранокии сармоягузорӣ, дастоварди шахсӣ, ғолибият ба рақибон, коҳиш додани таваккал, ҳимояи молумулкию шахсӣ ва ғайра) мавҷуд бошад. Аз нуқтаи назари давлат, соҳибкор бояд дар бораи татбиқи ҳадафу манфиатҳои ҷомеаву давлат (рушди некуаҳволии ҷомеа, таъмини шуғли аҳолӣ, суботи иҷтимоию сиёсӣ, таҳкими амнияти миллӣ, кумаки иқтисодӣ ва ғайра) андеша кунанд ва иштирок намоянд. Бинобар он, сиёсати самараноку муассири давлатӣ бояд дар самти бархӯрду ҳамбастагии манфиатҳои давлат ва соҳибкорӣ равона гардад.

Ҷиҳати татбиқи сиёсати муассири давлатӣ дар самти таъмин намудани шароити рушди соҳибкории хурд лозим аст, ки корҳои идеологиву ташвиқотӣ барои баланд бардоштани тафакури иқтисодиву тиҷоратӣ тақвият дода шуда, ҳамин тариқ, ҷалби аҳолӣ ба раванди фаъолияти соҳибкорӣ роҳандозӣ гардад. Яъне дар фаҳмиши ҷомеа нақши аввалияту афзалияти ташаббуси фардӣ барои қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва ҳамчун роҳи шоистаи муаррифӣ нақш бандад. Дар ин самт истифодаи механизми шарикии иҷтимоӣ, ки барои пешбурди фаъолияти иҷтимоӣ мусоидат менамояд, лозим аст.

Чи тавре дар боло қайд намудем, шарикии иҷтимоиро "аз боло" танҳо тавассути қонун ҷорӣ кардан ғайриимкон буда, маҳз фароҳам овардани заминаҳои моддию маънавӣ барои татбиқи амалии он мусоидат менамояд. Дар ин ҷода, ба камол расидани қишри фаъол ва муосири соҳибкорон лозим аст. Маҳз онҳо метавонанд масъалаи манфиати иштироки коргаронро дар идоракунии корхонаю ташкилот таъмин намоянд. Барои арзёбӣ намудани сатҳи ин унсури шарикии иҷтимоӣ соли 2023 дар корхонаҳои бахши хусусии ноҳияи Восеъ пурсишнома гузаронидем. Дар пурсишнома 100 нафар, аз ҷумла 50 нафар мутахассиси соҳа ва 50 нафар коргарон фаро гирифта шуд. Натиҷаи пурсишнома, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст, нишон медиҳад, ки дар бахши шуғли ғайридавлатӣ аксари кормандон имконияти кофӣ барои таъсир расонидан ба қабули қарорҳои идоракунӣ надоранд.

Ҷадвали 3.

Арзёбии кормандон ба мавқеи худ (% пурсидашудагон)

т/р	Савол	Натиҷаи пурсиш
1.	Ман метавонам дар қабули қарорҳо аз ҷониби роҳбарият таъсири калон дошта бошам.	4,5
2.	Ман то андозае дар қабули қарорҳо аз ҷониби роҳбарият таъсир мерасонам.	15,5
3.	Ман дар қабули қарорҳо аз ҷониби роҳбарият таъсири кам дорам.	20
4.	Амали роҳбарият аз мавқеи вобаста нест.	55
5.	Ба посух додан душворӣ мекашам.	5
	Ҳамагӣ	**100**

Таҳияи муаллиф дар асоси ҷамбасти пурсишномаҳо.

Маълумоти болозикрро метавон бо фарқи манфиатҳои корфармо вобаста ба бахши шуғл шарҳ дод. Манфиати корфармои корхонаи бахши ғайридавлатӣ бештар дар ба даст овардани фоида ифода мегардад. Бинобар ин, ӯ фикри ҳамон коргареро ба инобат мегирад, ки ғояи нав дорад ва он эҳтимоли ба фоида таъсир расонидан дорад. Аммо корфармоёни корхона аксаран ба мусбат баҳогузории фаъолияти онҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ манфиат доранд, ки кӯшиши иҷро намудани ҳамаи дастурҳои онҳоро ба миён меоварад ва ин боиси паст гардидани сатҳи навоварӣ мегардад. Аз ин рӯ, ташаббуси коргарон аз ҷониби роҳбарият хеле кам ба назар гирифта мешавад.

Омода будани ҳар як корманд ба ҳифзи ҳуқуқи ҳамкорони худ шарти асосии ташаккули коллективи меҳнатӣ ҳамчун субъекти институтсионалии шарикии иҷтимоӣ маҳсуб мешавад. Натиҷаҳои чунин омодагӣ дар бахшҳои гуногуни шуғли объекти таҳлил дар ҷадвали 4 оварда шудааст. Чунонки маълумоти ҷадвали 4 нишон медиҳад дар бахши ғайридавлатӣ сатҳи пасти омодагии ҳимояи ҳуқуқҳои ҳамкасбон дар коллективи меҳнатӣ мушоҳида мешавад. Дар корхонаҳои ин бахш муттаҳидии коллективи меҳнатӣ ба майлу хоҳиши итоат ба шаклу меъёри умумии рафтор, ки аз тарафи роҳбарият муайян мешавад, равона шудааст. Пурсидашудагон новобаста аз ҳамдигар иттифоқи касабаро ниҳоди камтаъсир дар корхона мешуморанд.

Ҷадвали 4.

Дараҷаи мувофиқат бо изҳороти “Ман тайёрам, ки ҳуқуқи меҳнатии ҳамкасбонамро дар назди роҳбарият ҳимоя кунам, агар бинам, ки онҳо поймол мешаванд” (% пурсидашудагон)

№	Мавқеи муайян	Натиҷаи посух
1	Албатта, ҳа	14,5
2	Эҳтимоли зиёд, ҳа	20

3	Эҳтимоли зиёд, не	55,5
4	Албатта, не	7,5
5	Ба посух додан мушкилӣ мекашам	2,5
Ҳамагӣ		100

Таҳияи муаллиф дар асоси ҷамъбасти пурсишномаҳо

Зимнан бояд қайд намуд, ки дар бисёр субъектҳои бахши ғайридавлатӣ иттифоқҳои касаба вуҷуд надорад ва ё фаъолият намекунанд. Назари пурсидашудагон ҷиҳати мавҷуд набудани фаъолияти иттифоқи касабаро чунин арзёбӣ намуданд:

–мавҷуд набудани мушкилот дар корхона –5,5 дарсади пурсидашудагон;

–имконияти мустақилона ҳал намудани мушкилот – 90,5 дарсад;

–назари манфии корфармо нисбат ба иттифоқи касаба – 2,5 дарсад;

–дар ҷавоб душворӣ мекашам–1,5 дарсади пурсидашудагон.

Чунин ҳолати муосирро дар тамоми субъектҳои иқтисодии бахши ғайридавлатӣ ва соҳибкории мамлакат мушоҳида намудан мумкин аст. Бинобар ин, вобаста ба вазъият таҳия ва амалӣ намудани сиёсати нави иҷтимоӣ дар самти шуғл ба миён меояд. Фаъолгардонии ҳосилнокии меҳнати шаҳрвандон дар асоси баланд бардоштани ҳавасмандии онҳо. ки сарчашмаи асосии баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии моддии худи коргар ва оилаи он мебошад, бояд дар ҷавҳари сиёсати иҷтимоӣ давлат ва дар маркази татбиқи ниҳод и шарикии иҷтимоии субъектҳои иқтисодӣ қарор гирад [6].

Дар асоси натиҷаи таҳлили ҳолати субъектҳои бахши ғайридавлатӣ, чунин самтҳои нави рушди соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ, ки дар онҳо маъсулияти иҷтимоӣ аввлавият дорад, бояд сурат гирад:

–коркарди механизми махсуси дастгирии соҳибкории хурд, ки дар он тамоми унсурҳои шарикии иҷтимоӣ татбиқ гардида, ҳамин тариқ хароҷоти давлатро дар самти рушди иҷтимоии аҳолӣ ҷуброн менамояд;

–вобаста ба муҳити фаъолият ва доштани маъсулияти иҷтимоӣ ба се қисм ҷудо намудани низоми дастгирии соҳибкории хурд: 1) барои корхонаҳои навтаъсис, 2) барои корхонаҳои дар ҳоли рушд, 3) барои корхонаҳои хурде, ки омодаанд ба категоряи соҳибкории миёна гузаранд;

–таъмини рушди инфрасохтори иттилоотиву машваратӣ ва таҳлилӣ доир ба дастгирии аҳолӣ дар самти кушодани соҳибкории хурд;

–арзёбии имиҷи соҳибкорӣ миёни аҳолӣ ва дар ҳудуди муайяни фаъолият, ки тавссути иштироки онҳо дар бунёди инфрасохторҳои иҷтимоӣ ва татбиқи шарикии иҷтимоӣ дар корхонаи худ ташаккул меёбад;

–мукаммалгардонии механизмҳои ҷалб намудани соҳибкории хурд ҷиҳати иштирок дар тендерҳо барои ба даст овардани фармоишҳои давлатӣ вобаста ба меёрҳои масъулияти иҷтимоӣ;

–ташкили маблағгузории имтиёзнок ба соҳибкории хурд, ки сатҳи баланди маъсулияти иҷтимоӣ доранд (тавассути ташкили фонди махсус, ки ба хизматрасонии эҳтиёҷоти соҳибкории хурд нигаронида шудааст);

–фароҳам овардани муҳити мусоиди беруна барои рушди соҳибкорӣ, ки ниҳоди шарикии иҷтимоиро татбиқ менамояд: бо арзиши паст ва ё ройгон ба иҷора додани биноҳо; имконияти мусоид додан ба дастрасӣ ба манбаҳои маблағгузории ғайрибуҷетӣ, мукаммал гардонидани заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ, ки масъулияти иҷтимоиаш баланд аст, тақвияти низоми "равзанаи ягона" барои онҳо ва ғайра;

–баргузор намудани озмунҳои минтақавии ҳарсола миёни корхонаҳои бахши соҳибкории хурд аз рӯйи меъёри масъулияти иҷтимоӣ ва мукофотонидани онҳо;

–ташкили маҷмуи хизматрасониҳои машваратӣ, маркетингӣ ва ғайра аз рӯйи ҷанбаҳои иҷтимоии фаъолияти соҳибкорӣ ва бардошти нафъи иқтисодии онҳо.

Дар баробари амалӣ намудани низоми дастгирии соҳибкории хурд, ки дорои маъсулияти иҷтимоӣ мебошад, инчунин, бояд алгоритми таҳия ва татбиқи ниҳоди шарикии иҷтимоӣ коркард шавад ва дар мониторниги ин ниҳод (институт) меъёрҳои мушаххас муқарар карда шавад. Дар ин ҳолат зарур аст, ки:

–муҳиммияти шартномаҳои меҳнатии инфиродӣ тавассути қонунгузорӣ ва мутобиқ намудани онҳо бо созишномаҳои коллективӣ таъмин гардад;

–мушахасгардонии вазифаҳо доир ба ҳифзи коргарон, ки дар доираи худи корхона ва коллективи меҳнатӣ сурат мегирад;

–ташкили низоми иқтисодии ҳавасмандгардонии муассири соҳибкорон ва тадбирҳо ҷиҳати ҳимояи ҳуқуқи онҳо ва ғайра.

Дар инкишофи шарикии иҷтимоӣ шартномаҳои коллективӣ мавқеи муҳимро ишғол менамоянд. Шартномаи коллективӣ дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарики иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ», ки 28 июли соли 2007 қабул шудааст, сурат мегирад. Зимнан, бояд қайд намуд, ки Қонуни мазкур тартиби бастан ва иҷрои шартномаҳои коллективиро (ҳуқуқу уҳдадориҳо ва масъулияти ҷонибҳои шартномаи коллективиро) барои тамоми субъектҳои иқтисодӣ, новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидориашон, муаяйн менамоянд [3]. Ҷонибҳои шартномаи коллективиро кормандон, иттифоқҳои касаба (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттифоқҳои касаба, ҳуқуқ ва кафолатҳои фаъолияти онҳо», аз 12 марти соли 1992 бо тағйироту иловаҳо аз соли 1997) ва дигар мақомоти намояндагии ваколатдоршуда ва бевосита кордиҳанда ташкил менамоянд. Дар шартномаи коллективӣ асосан манфиати ду гурӯҳ – кормандони кироя ва корфармоён инъикос ёфта, бо принсипи дуҷониба

такия менамояд. Мувофиқи санадҳои қонунгузорӣ зери мафҳуми “шартномаи коллективӣ” қоидаву меъёрҳое дар назар дошта мешавад, ки муносибатҳои истеҳсолию меҳнатӣ ва иҷтимоиро дар байни корфармо (молик, соҳибкор) ва коргарон, новобаста аз шаклҳои моликият ва хоҷагидорӣ, танзим менамояд [2]. Ҳамин тариқ, шартномаи коллективӣ на танҳо ҳамчун ниҳоди ҳуқуқи меҳнатӣ, балки як унсури шарикии иҷтимоӣ мавқеи махсуси худро ишғол мекунад.

Аммо, зимнан бояд қайд намуд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи шарики иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ” номгӯйи тахминии масъалаҳоро дар бар мегирад. Он бештар хусусияти меъёрӣ дошта, ҳамчун як навъ дастурамал ҳангоми бастани щартномаҳо хизмат мекунад. Бинобар ин, мазмуни шартномаҳои коллективиро аслан тарафҳои иштироккунанда муайян мекунанд. Амалан, таҳия ва бастани шартномаҳои коллективӣ бо ташаббуси кумитаҳои иттифоқҳои касаба ва баъзан корфармоён сурат мегирад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар субъектҳои бахши ғайридавлатии иқтисодиёт танзими муносибатҳои меҳнатӣ дар шароити заиф будани фаъолияти иттифоқҳои касаба аслан дар ихтиёри худи корфармоён қарор дорад, ки бештар манфиати онҳо авлавият пайдо менамояд. Ин ҳолат хусусан, дар корхонаҳои хурд, ки дар онҳо таъсири иттифоқҳои касаба умуман дида намешавад, ғайриқаноатбахш аст.

Монеаҳо дар самти рушди мазмуну сифати шартномаҳои коллективиро механизми суст роҳандозӣ гардидани ислоҳоти зарурии иқтисодиву ҳуқуқӣ, вазъи ноустувори соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт пайдо намудаанд. Дар чунин шароит, роҳбарияти корхонаҳо ба дӯши худ гирифтани уҳдадориҳоро дар назди коллективи меҳнатӣ намехоҳанд.

Азбаски шартномаҳои коллективӣ ҳамчун василаи коҳиш додани шиддати иҷтимоӣ дар субъектҳои иқтисодӣ ва ҳамин тариқ омили баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мебошад, бинобар ин, сатҳу сифати иҷрои шартномаи мазкур меъёри асосии арзёбии рушди соҳибкорӣ ва дастгирии давлатии он мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023.–Душанбе [Захираи электронӣ] https://www.president.tj/event/missives/36370.

2. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 1997, бо тағйироту иловаҳо 2006, моддаи 2.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарики иҷтимоӣ, созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ».

4. Мирсаидов А., Хусейнзода А. Общие тенденции и факторы развития основные параметры экономики знаний в Таджикистане

//Таджикистан и современный мир//. –2024. –№2 (86). –С. 96-110.

5. Муртазозода О. Технологияҳои “сабз” ҳамчун омили калидии ташаккули экосистемаҳои инноватсионӣ [Матн] / О.Муртазозода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – № 2 (90). – С.132-144.

6. Неронова, Е. Социальное партнерство как перспективный инструмент развития системы мотивации / Е. Неронова.–Текст: непосредственный // Молодой ученый. –2023.– № 26 (473).–С. 90-92. – URL: https://moluch.ru/archive/473/104624/.

7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бозори меҳнат. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2024. –С. 58.

8. “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030”. –С. 50.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА В НЕГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ШОХИЁН АБДУРАХИМ МАХМАДУЛЛО,
докторант кафедры менеджмента и маркетинга
Таджикского государственного университета коммерции
734061, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½;
тел.: (+992) 907-50–00–44; e-mail.: shoev75@mail.ru

В статье подчеркивается основополагающая роль института социального партнерства в обеспечении развития человеческого капитала, являющегося основным фактором долгосрочного развития хозяйствующих субъектов, особенно субъектов негосударственного сектора экономики. Автор утверждает, что не только государство, но и каждый отдельный хозяйствующий субъект, особенно негосударственный сектор экономики, должен способствовать развитию человека и человеческого капитала, что достигается путем обеспечения развития института социального партнерства. В статье подчеркивается, что реализовать институт социального партнерства «сверху» только законодательным путем невозможно, и именно создание материальных и моральных основ будет способствовать его практической реализации в частном секторе экономики. Автор считает необходимым развивать на этой материальной и духовной основе активный и современный слой отечественных предпринимателей, поскольку именно они могут обеспечить преимущества участия трудящихся в управлении предприятиями и организациями. В этой связи обоснован ряд предложений и рекомендаций, направленных на обеспечение механизмов развития активного и социально ответственного

предпринимательства.

Ключевые слова: *социальная политика, развитие человеческого капитала, институт социального партнерства, негосударственный сектор экономики, предпринимательство, социальная ответственность, трудовой договор, производительность труда.*

SOME ISSUES OF IMPROVING THE MECHANISMS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL PARTNERSHIP IN THE NON-STATE SECTOR OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SHOHIYON ABDURAHIM MAHMADULLO,
doctoral of the Department of Management and Marketing
of the Tajik State University of Commerce
734061, Tajikistan, Dushanbe city, Dehoti str. ½;
tel.: (+992) 907-50-00-44; e-mail.: shoev75@mail.ru

The article emphasizes the fundamental role of the institution of social partnership in ensuring the development of human capital, which is the main factor in the long-term development of economic entities, especially entities in the non-state sector of the economy. The author argues that not only the state, but also each individual economic entity, especially the non-state sector of the economy, should promote the development of people and human capital, which is achieved by ensuring the development of the institution of social partnership. The article emphasizes that it is impossible to implement the institution of social partnership "from above" only through legislative means, and it is precisely the creation of material and moral foundations that will facilitate its practical implementation in the private sector of the economy. The author believes it is necessary to develop an active and modern layer of domestic entrepreneurs on this material and spiritual basis, since it is they who can ensure the benefits of workers' participation in the management of enterprises and organizations. In this regard, a number of proposals and recommendations aimed at providing mechanisms for the development of active and socially responsible entrepreneurship are substantiated.

Keywords: *social policy, human capital development, social partnership institution, non-state sector of the economy, entrepreneurship, social responsibility, employment contract, labor productivity.*

УДК 339.543(575.3)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ТАМОЖЕННОГО СЕРВИСА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

АЛИЕВ МАХМАДЖОН БАХРОНОВИЧ,
к.э.н., исполняющий обязанности доцента кафедры таможенного дела Таджикского государственного коммерческого университета
Тел. (+992) 935-38-80-42; e-mail:alizoda.m13@gmail.com

В статье рассмотрены современные подходы к повышению качества таможенного сервиса Республики Таджикистан в условиях глобализации и цифровизации мировой экономики. Также выделены основные мировые тенденции, свидетельствующие о процессе внедрения цифровых технологий в таможенную сферу. Даётся оценка основных направлений совершенствование таможенного сервиса, такие как цифровизация процессов таможенного контроля и оформление товаров, использование блокчейна, искусственного интеллекта (ИИ). Особое внимание уделено реализации ЕАИС таможенных органов, системы «Единое окно» и внедрение глобальная система АСИКУДА (включая модуль пассажирских деклараций). Приведены преимущества цифровых операций в повышении эффективности, оперативности, прозрачности, безопасности таможенных процедур и прослеживаемой транспортировки грузов. Определены проблемы институциональной координации и недостаточного уровня автоматизации отдельных процессов. Предложен комплекс рекомендации по цифровизации и оптимизации таможенного сервиса, направленный на повышение его эффективности, прозрачности и ориентированности на потребности участников ВЭД.

Ключевые слова: *таможенный сервис, цифровая трансформация, цифровое пространство, Единое окно, глобальная система АСИКУДА, Система управления риска, цифровая платформа; электронное декларирование, автоматический выпуск.*

Рост международной торговли в Республике Таджикистан и интеграционные процессы в нашем регионе побуждают к совершенству и эффективности проведения таможенных процедур, а также, высокой скорости обработки грузов при сохранении качества таможенного контроля, что в этих условиях значительно возрастает роль таможенной службы как ключевого регулятора внешнеэкономической деятельности (ВЭД).

«…В эпоху глобальной цифровой трансформации таможенные службы по всему миру активно внедряют инновационные технологии, чтобы сделать процессы более эффективными, прозрачными и удобными для участников внешнеэкономической деятельности. Цифровизация таможенных операций —

это не просто переход от бумажных документов к электронным, а глубокая трансформация всей системы, направленная на ускорение товарооборота, снижение административных барьеров и повышение уровня безопасности» [1].

«…В условиях активной цифровизации таможенное регулирование также претерпевает значительные изменения, что находит свое отражение в переходе к новым формам администрирования и контроля. Одной из ключевых инноваций в этой сфере стала концепция электронной таможни, которая воплощает в себе современные подходы к упрощению, ускорению и автоматизации таможенных процедур. Электронная таможня явилась ответом на вызовы времени, интегрировав в себя современные цифровые технологии и создав основу для нового подхода к таможенному регулированию» [5].

Процесс совершенствования требует изучения, разработку и внедрение путей повышения эффективности таможенной службы. В этих условиях, одним из ключевых направлений реформирования является совершенствование организационно-экономического механизма таможенного сервиса с учетом возможности поэтапного цифровизации таможенной деятельности в Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что эффективный таможенный сервис должен сочетать следующими необходимыми параметрами: высокую скорость обработки информации, прозрачность таможенных процедур, минимизации административных ограничений параллельно сохраняя качественный таможенный контроль и сохранения экономической безопасности страны. С учетом вышеперечисленных параметров цифровизация деятельности таможенной службы становится не только инструментом упрощения процедур для бизнес-сообществ, но и средством усиления государственного контроля и повышения собираемости доходов в бюджет государства.

«Одной из ключевых задач в условиях цифровой трансформации является создание комплексной и систематизированной нормативно-правовой базы, регулирующей деятельность электронной таможни. Необходимо законодательно закрепить ключевые понятия, такие как «электронная таможня», «цифровая таможня» и «интеллектуальная таможня», что позволит унифицировать профессиональную терминологию, устранить разночтения и обеспечить предсказуемость правоприменения. Введение таких дефиниций должно сопровождаться разработкой стандартов и процедур для внедрения передовых технологий, включая искусственный интеллект, технологии блокчейн и интернет вещей» [6].

Теоретическая основа, регулирующая совершенствование организационно-экономического механизма улучшения и цифровизация таможенного сервиса, базируется на нормативно-правовой базе, предполагающую переход от бумажных к автоматизированным и проактивным цифровым сервисам, которые приведены в таблице №1.

Таблица №1.

Теоретические основы регулирующие совершенствования цифровизация таможенного сервиса в Республике Таджикистан

№	**Наименование нормативно - правовых актов**	**Дата подписания**
1	Конституции Республики Таджикистан	Конституционный референдум от 6 ноября 1994 года
2	Таможенный кодекс Республики Таджикистан (измен.)	Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 августа 2018 года №1545
3	Концепция развития таможенных органов Республики Таджикистан	Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 октября 2008 года №525
4	Концепции развитии электронного Правительства Республики Таджикистан	Постановление Правительство Республики Таджикистан от 30 декабря 2011 года, №643
5	Международной конвенции об упрощении и гармонизации таможенных процедур	Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 октября 2015 года, №127
6	Соглашения Всемирной Торговой Организации об упрощении процедур торговли	Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 6 мая 2015 года, №78
7	Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года	Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, №636
8	Среднесрочной программы развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы	Постановление Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2016 года, № 678
9	Среднесрочная программа развития таможенных, органов Республики Таджикистан на 2020- 2024 годы	Постановление Правительство Республики Таджикистан от 1 ноября 2019 года, №537
10	Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан	Постановление Правительство Республики Таджикистан от 30 декабря 2019 года, №642
11	Закон Республики Таджикистан «Об электронной торговле»	Постановление Правительство Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1921
12	Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе и электронной подписи»	Постановление Правительство Республики Таджикистан от 15 марта 2023 года, №374
13	Среднесрочная программа развития таможенных органов Республики Таджикистан на 2025-2029 годы	Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 марта 2025 года, №222

Источник: Составлено автором на основе официального сайта Таможенной службы Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. URL: https://gumruk.tj/index.php/2018-06-12-04-34-10/2018-06-14-07-39-58

Методологической основой совершенствование организационно-экономического механизма улучшения и цифровизация таможенного сервиса выступает комплексный подход, включающий оценку нормативно-правовых актов и государственных программ, изучение работающих ИТ-модулей (ЕАИС таможенных органов, Единое окно, ASYCUDAWorld), сравнительное оценка показателей эффективности и отчетные материалы международных программ в данном направление.

Организационно-экономический механизм таможенного сервиса включает в себя:

- организационная структура (распределение полномочий, стандартизация процедур, управление взаимодействием с участниками ВЭД);

- технологическая инфраструктура (совокупность аппаратного, программного обеспечения и сетей, обеспечивающих работу и развитие таможенных организации);

- экономические стимулы (тарифное регулирование, система льгот и упрощений для добросовестных участников ВЭД);

- нормативно-правовое обеспечение (разработка, принятие и применение нормативных правовых актов), направленное на обеспечение законности выполнение функций таможенных органов.

В рамках исследования организационно-экономического механизма таможенного сервиса рассмотрен комплекс мер, направленных на оптимизацию работы таможенных органов - строительство и реконструкцию таможенных постов, оснащение их техническими средствами, повышение скорости и прозрачности таможенных операций, а также улучшение качества предоставляемых услуг для участников ВЭД, которые включают в себя следующее основные направления:

1. Организационные направления;
2. Экономические направления;
3. Цифровизация таможенных процедур;
4. Улучшение качества таможенного сервиса;
5. Анализ зарубежного опыта.

Организационные направления. Для практической реализации механизма совершенствование таможенного сервиса стараниями Таможенной службы Республики Таджикистан было обеспечено двухстороннее и многостороннее сотрудничество с партнерами по всестороннему развитию деятельности таможенных органов и их инфраструктурное модернизации, а именно:

- в рамках подписанному соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в страну было доставлено комплекс оборудования технического средства таможенного контроля, предназначенное для таможенного очистки товаров.

- с целью совершенствования таможенного сервиса Таможенные службы Республики Таджикистан и Республики Корея в 2019 – 2021 гг. совместно реализовали проект функционирование подсистемы управления рисками с использованием дополнительного модуля «Data Mining», являющегося частью искусственного интеллекта. Данная подсистема идентифицирует товары, которые считаются подверженными группу риску, и в электронном виде уведомляет сотрудника о проведении дополнительных проверок данного типа товаров.

- в рамках первого этапа программой развития ООН (United Nations Development Programme) в Таджикистане (2016–2018гг.), при финансировании

Японии таможенные посты, расположенные на границе с Исламской Республикой Афганистан, полностью были модернизированы и оснащены необходимым техническим оборудованием для проведения таможенного контроля товаров и предотвращение пересечение контрабанды наркотических средств и психотропных веществ.

- в рамках второго этапа вышеуказанной Программы ООН (2019–2021гг.), было реконструировано и переоборудовано таможенного поста «Кокул», Хатлонского регионального таможенного управления.

- для того, чтобы привести нормативно-правовых актов Республики Таджикистан в сфере таможенного дела в соответствие требованиям Всемирной торговой организации (ВТО), Таможенной службой при Правительства Республики Таджикистан подготовлены порядок координации надзорных структур в приграничных автомобильных пунктах пропуска через таможенную границу Республики Таджикистан, основанный по принципу «одного остановки», (ПП РТ от 1.11.2019г., №568). Согласно это правило, в приграничных таможенных пунктах время на контроль сопроводительных документов сокращено с двух до одного часа, что это способствует оборот товаров через таможенную границу и пополнение бюджета государства.

- с целью упрощения таможенных процедур, ускорения перемещения товаров и транспортных средств, обеспечения благоприятных условий участникам ВЭД, между Таможенной службой Республики Таджикистан и Государственным таможенным комитетом Республики Узбекистан подписаны соглашения (9.05.2018г.) об открытии «Зеленого коридора». Также, с этой целью между Таможенной службой Республики Таджикистан и Федеральной таможенной службой Российской Федерации подписаны соглашения (17.04.2019г.) об открытии «Зеленого коридора», что способствует ускорение оборота товаров между торговыми партнерами и пополнение бюджета государств. Таможенные службы сторон совместно с участниками ВЭД регулярно проводят разъяснительные работы о преимуществах «Упрощенного таможенного коридора». Для реализации данного Соглашения были разработаны технические условия информационного взаимодействия между торговыми партнерами, которые подписаны руководителями вышеназванных таможенных служб сторон. Технические специалисты государств сторон выполнили техническую работу и осуществляют информационное взаимодействие.

- на стадии согласования и рассмотрения Правительством Республики Таджикистан находится проект «Программа по улучшению региональных путей сообщения в Центральной Азии фаза – 4», которой направленно на модернизацию таможенных инфраструктур, повышение квалификации кадров, упрощение торговых и таможенных процедур и другие приоритетные направления таможенной деятельности в Республики Таджикистан.

Вышеперечисленные комплексы мероприятий способствуют совершенствование организационно-экономического механизма улучшения и цифровизация таможенного сервиса в Республики Таджикистан, защищают экономические интересы государства, увеличивают оборот внешнюю торговлю страны и повышают формирования доходной части республиканского бюджета.

Экономические направления.

Экономические стороны совершенствования таможенного сервиса в Республики Таджикистан заключаются в повышении продуктивности таможенного контроля и таможенного администрирования, что благоприятствует снижению затрат для бизнес-сообществ и увеличению поступлений денежных средств в государственный бюджет страны за счет улучшение процесса сбора таможенных платежей и ускорения перемещения товаров и транспортных средств через таможенную границу страны.

Совершенствование цифровизации таможенного сервиса с экономической точки зрения благоприятно влияет на:

1. Бизнес:

- сокращение транзакционных расходов, ускорение и упрощение таможенных процедур, уменьшение затраты (временные и финансовые) субъектов;

- прозрачности таможенных процедур – цифровизация таможенных операций и документооборота уменьшают вероятности производственных ошибок и коррупционных проявлений;

- совершенствование таможенной логистики – эффективность сервиса таможенных служб способствует увеличение цепочек поставки товаров и повышает товарооборот через таможенную границу.

2. Государство:

- увеличение бюджетных доходов - более полное и своевременное поступление таможенных сборов в бюджет государства;

- эффективности деятельности таможенной органов - цифровизация даёт возможность эффективно распределять действующие ресурсы, концентрируя внимание на сложным процедурам и снижая нагрузку на сотрудников;

- повышение конкурентоспособности страны – современный таможенный сервис повышает инвестиционную привлекательность страны.

3. Экономику:

- оптимизация поступлений таможенных платежей;

- минимизация расходов на бумажный документооборот и процедуры связанное с ручным трудом;

- повышение товарооборота через таможенную границу;

- создание условий для развития предпринимательство и привлечения инвестиции в стране.

Необходимо отметить, что для Республики Таджикистан цифровизация таможенной деятельности, это не только способ упрощения таможенных процедур для участников ВЭД, но и инструмент усиления государственного контроля и повышения собираемости доходов в бюджет государства.

Перечень платных услуг и таможенных платежей, которые взимается через Таможенную службу при Правительстве Республики Таджикистан приведено в таблице №2.

Таблица №2.

Перечень платных услуг и таможенных платежей, которые взимается через Таможенную службу при Правительстве Республики Таджикистан.

№	Список платных услуг	Правовые основы определения стоимости услуг
1	Таможенный сбор за таможенное оформление	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «Об утверждении Правил взимания, формирования и использования таможенных платежей» от 30.06.2007 г. № 352; - ППРТ «Об утверждении ставок таможенных платежей за таможенные услуги» от 02.12.2005 г. № 472
2	Таможенный сбор за таможенное сопровождение	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «Об утверждении Правил взимания, формирования и использования таможенных платежей» от 30.06.2007 г. № 352; - ППРТ «Об утверждении ставок таможенных платежей за таможенные услуги» от 02.12.2005 г. № 472
3	Таможенные сборы за хранение товаров на таможенных складах	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «Об утверждении Правил взимания, формирования и использования таможенных платежей» от 30.06.2007 г. № 352; - ППРТ «Об утверждении ставок таможенных платежей за таможенные услуги» от 02.12.2005 г. № 472
4	Таможенные сборы за выдачу квалификационного аттестата специалиста по таможенному оформлению	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «Об утверждении Правил взимания, формирования и использования таможенных платежей» от 30.06.2007 г. № 352; - ППРТ «Об утверждении ставок таможенных платежей за таможенные услуги» от 02.12.2005 г. № 472
5	Система «единого окна» для оформления экспортно-импортных и транзитных операций (ГУП «Центр единого окна»)	Тариф по системе «Единое окно» за оформление экспортно-импортных операций и транзита для каждого отправителя юридическими и физическими лицами для Центра «Единого окна» Таможенной службы при Правительстве Республики Таджикистан, утвержденный 05.01.2023 г. директором центра «Единое окно» и согласованный 04.01.2023 г. с Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан.
6	Таможенная пошлина	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «О ввозных таможенных пошлинах Республики

		Таджикистан» от 08.08.2014 г. № 399 - ППРТ «О вывозных таможенных пошлинах» от 03.06.2014 г. № 377
7	Налог на добавленную стоимость, взимаемый при импорте товаров на таможенную территорию Республики Таджикистан	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23.12.2021 г. № 1844
8	Акцизный, взимаемый при импорте товаров на таможенную территорию Республики Таджикистан	- Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - Налоговый кодекс Республики Таджикистан от 23.12.2021 г. № 1844; - ППРТ «О ставках акцизного налога на отдельные товары, производимые в Республике Таджикистан и импортируемые в Республику Таджикистан» от 09.06.2018 г. № 302
9	Специальные таможенные платежи	Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2004 г. № 62; - ППРТ «Об установлении ставок специальных таможенных платежей» от 25.09.2018 г.

Источник: Составлено автором на основе официального сайта Таможенной службы Республики Таджикистан. [Электронный ресурс]. URL: https://gumruk.tj/index.php/2018-06-12-04-34-10/2018-06-14-07-39-58

С экономической стороны, важным считаем анализа тенденции поступления таможенной пошлины, НДС, акцизы и других платежей в бюджет государства, динамика которого приведено в таблице №3.

Таблица №3

Динамика взимание таможенных платежей в Республики Таджикистан за 2020-2024 гг. (млн. сомони)

Показатели	2020	2021	2022	2023	2024	2024г. к 2020г. в %
Таможенная пошлина	542,9	615,4	875,2	1 325,4	1 262,5	232,5
НДС, при ввозе товаров	4 242,8	4 772,3	5 572,1	6 537,5	7 353,3	173,3
Акциз, при ввозе товаров	433,6	445,3	587,7	849,8	765,5	176
Иные виды обязательных платежей	117,0	131,5	175,2	185,9	233,6	1,99
Всего	5 336,3	5 964,5	7 192,2	8 898,8	9 614,9	1,8

Источник: Расчет автора на основе данных Таможенной службы при Правительстве Таджикистана. - Душанбе, 2025. -257с.

В таблице 3 показаны результаты поступления таможенных платежей за рассматриваемый период. Из данных таблиц видно, что таможенная пошлина, НДС, акциз увеличились соответственно в 232,5; 173,3; 176 процента, иные виды обязательных платежей 1,99 и всего платежей на 1,8 раза. Это говорит о совершенствовании цифровизации таможенного сервиса и его благоприятное влияние на экономики государства.

На основании анализа поступления таможенных платежей и при полном внедрении современных информационных технологий - цифровизаии

таможенной деятельности в Республики Таджикистан, можно выделить следующее ожидаемые экономические эффекты:

- сокращение времени таможенного оформления на 50%;
- снижение транзакционных издержек на 10–20%;
- увеличение собираемости таможенных платежей на 8-10%;
- ограничение шансы для коррупции при прозрачных цифровых процессах.

Цифровизация таможенных процедур. В таможенных органах Республики Таджикистан продолжается использование Единой автоматизированной информационной системы (ЕАИС), которая автоматизирует процесс обработки грузовых таможенных деклараций, транзитных деклараций, корректировки таможенной стоимости, корректировки таможенных деклараций, таможенных кассовых ордеров, банковских платежных и других документов необходимых для таможенных целей с использованием системы управления рисками. ЕАИС состоит из 11 подсистем, 13 разделов и 21 подпроцесса.

Одновременно с этим, реализовано текущее функционирование подсистемы управления рисками с использованием дополнительного модуля «Data Mining», являющегося частью искусственного интеллекта. Данная подсистема идентифицирует товары, которые считаются подверженными группу риску, и в электронном виде уведомляет о проведении дополнительных проверок данного типа товаров, а также позволяет автоматически разделять документы по уровням необходимости контроля в зависимости от степени рисков.

Также, внедрение электронной системы «Единое окно для оформления экспортно-импортных и транзитных операций» привело к переходу 11 органов, входящих в систему с бумажного на электронный формат подачи сопроводительных документов, что способствовало упрощению и прозрачности процедур внешнеторговой деятельности и предоставления государственных услуг.

Внедрение автоматизированной системы обработки таможенных данных АСИКУДА в таможенных органах запланировано (пилотный этап) на 2022-2025 годы в рамках грантового соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Всемирным банком и будет реализовано Конференцией ООН по торговле и развитию.

Глобальная система АСИКУДА (ASYCUDA Automated System for Customs Data) – это современная электронная система управления информацией, регулируемая Конференцией ООН по торговле и развитию (ЮНКТАД) и используемая таможенными органами более чем в 100 странах мира. Она обеспечивает полную точность большинства внешнеторговых процедур, обработки таможенных деклараций, манифестов, учета, транзита и

статуса ожидаемых коммерческих операций, а также комплексный анализ данных о внешней торговле.

Начиная с мая месяца 2025 года, в целях перехода на электронную форму таможенного декларирования пассажиров и создания централизованной базы данных информации о перемещении физическими лицами товаров и иностранной валюты через таможенную границу, в практическую деятельность приграничных таможенных пунктов введен модуль «Пассажирское декларирование» глобальной информационной системы АСИКУДА.

Нынешний подход таможенных органов Республики Таджикистан подразумевает интеграцию сервисной модели с цифровыми технологиями - автоматизацией таможенных процедур, использованием AI, Data Mining, «Единого окна» для участников ВЭД и внедрением глобальной системы АСИКУДА.

Повышение качества таможенного сервиса. Глобализация и цифровизация мировой экономики характеризуется ростом внешнеторговых товарных потоков и услуг, что усилением требований к повышения качества таможенного сервиса является первостепенной задачи. От повышения качества таможенного сервиса зависят не только оптимальность и надежность перемещения товаров, транспортных средств через таможенную границу, но и инвестиционная привлекательность страны, уровень конкурентоспособности национального бизнес-сообществ на мировом уровне. По этой причине особую важность приобретает задача улучшения качества таможенного сервиса как компонента обеспечения устойчивого развития экономики страны.

Повышение качество таможенного сервиса - это совокупность показатели работы таможенных служб, который определяет степень удовлетворенности участников ВЭД в процессе таможенного оформления. Оно включает: скорость таможенного очистки товаров, доступность информации участникам ВЭД, уменьшение административных барьеров, степени технологичности и цифровизации процессов таможенного оформления, гарантию соблюдения законов участникам таможенных отношений и защиты прав участникам ВЭД.

«Рынок услуг таможенных представителей в силу специфики региона имеет особое значение во взаимоотношениях бизнеса и таможни. Таможенный представитель – юридическое лицо, включенное в Реестр таможенных представителей, уполномоченное для совершения операции по таможенному оформлению грузов от имени или по поручению заказчика. Развитие рынка представительских услуг определяется двумя разнонаправленными векторами. С одной стороны, автоматизация и цифровая трансформация таможенных технологий, реализуемые через личный кабинет участника ВЭД, предполагают совершение процессов с минимальным участием должностных лиц таможни и посредников. С другой стороны, таможенный представитель, обладающий ключевыми компетенциями и навыками, в условиях вариативности ВЭД

способен предлагать бизнесу услуги, обеспечивающие скорость и удобство ВЭД »[4].

В исследованиях подчёркивают сервисно-ориентированную метод таможенной деятельности, которой основан на взаимовыгодное партнерство государства и бизнеса, направленное на минимизацию временные и экономические издержки, повышение продуктивности внешнеторговых и таможенных операций.

Анализ зарубежного опыта. Анализ опыта передовых зарубежных стран (на примере ЕС, США, КНР, Россия) касательно совершенствование механизма улучшения и цифровизация таможенного сервиса свидетельствует о том, что в вышеназванных странах достигнуты значительные успехи в области цифровизации таможенного сервиса. Этот процесс позволяет увеличить внешнеторговую оборот страны, параллельно повышая конкурентоспособность экономики и обеспечение экономическую безопасность государства. В процессе таможенного сервиса акцент смещается в направлении сервисно-ориентированной модели, где главная цель - не только таможенный контроль, но и обеспечение беспрепятственного, безопасного и эффективного содействие внешней торговле.

Необходимо отметит, что цифровизация таможенного сервиса - это не только модернизация, но и радикальное преобразование организационно-экономического механизма совершенствование таможенного сервиса, развитие которого у каждого государство исходя из своего национальных и экономических интересов имеет свои специфические особенности.

Интеграции ИКТ (Информационно-коммуникационные технологии) является ключевым направлением модернизации таможенной системы Европейского Союза (ЕС), который распределены по следующим направлением:

1. Система принятия таможенных решений (Customs Decision System) - единый портал получения разрешений;
2. Система контроля импорта 2 (Import Control System 2) - инструмент предварительного анализа данных для оценки рисков;
3. Модель таможенных данных ЕС (EU Customs Data Model) - унифицированный формат электронного декларирования;
4. Единого окна (Single Window) - подача документов с целью декларирование через одну точку входа.

Цифровые технологии Соединённые Штаты Америки (США) является ключевым направлением модернизации таможенной системы, который распределены по следующим направлением:

1. Автоматизированная коммерческая среда (Automated Commercial Environment) - универсальная платформа для участников ВЭД и госорганов;

2. Глобальный въезд и ворота электронного паспорта (Global Entry и e-Passport Gates) - автоматизация пассажирского контроля;

3. Инструменты ИИ и машинного обучения (AI & Machine Learning Tools) - прогнозирование и оценка рисков;

4. Приложение для декларирования и отслеживания (CBP One App) - мобильное приложение для декларирования и отслеживания статуса товаров;

5. Концепция «Единого окна» (Single Window) - обеспечивает координацию между 47 федеральными агентствами.

Цифровизация и интеллектуализация таможенных процедур (умная таможня) в Китайской Народной Республике (КНР) является первостепенным направлением модернизации таможенной системы, который распределены по следующим направлением:

1. Единое окно международной торговли Китая (China International Trade Single Window) - унифицированный портал для электронной подачи таможенных документов;

2. Горизонт 2010 и Горизонт 2010 (H2010 и H2020) - Автоматизированные системы управления рисками и аналитики;

3. Искусственный интеллект и Большие данные (AI и Big Data) – Внедрение программ мониторинга подозрительных грузов и прогнозирование рисков;

4. Платформа электронной таможни (E-Customs Platform) – подача электронное декларирование и автоматический выпуск товаров;

5. Блокчейн в таможенных процедурах (Blockchain in customs procedures) – с целью логистики и проверке подлинности соответствующих сертификатов.

ФТС России внедряют интегрированные системы организации таможенного управления, которые объединяют различные этапы процесса таможенного оформления:

1. Развитие умной таможни на основе AI и Big Data

2. Цифровые интеграции на основе взаимодействие между ведомствами

3. Уменьшение административных ограничений и времени таможенного оформления

4. Совершенствование системы управления рисками

5. Интеграция взаимодействия с бизнес-сообществом

6. Повышение квалификации кадров с ориентацией на профессионально-цифровые компетенции.

В таможенной деятельности республики Таджикистан, несмотря на активное использование ИКТ, цифровых таможенных процедур, АСУР (автоматизированных систем управления рисками), интеграции с другими контрольными органами и логистическими платформами, остаются ряд системные проблемы, которое их можно разделить на следующие группы:

1. Организационные вопросы:

- недостаточная координация действий между ведомствами (таможня, налоговые и финансовые органы, транспортные и экономические операторы) при оказании таможенного сервиса;

- ограниченное подготовленность потенциала кадров в сфере ИКТ, ИИ и аналитики Big Data;

- затруднения в интеграции международного опыта к национальным условиям обслуживания.

2. Экономические вопросы:

- дефицит денежных средств для модернизации таможенной инфраструктуры и обеспечения цифровых технологий;

- слабая инвестиционная активность в области логистики и таможенных сервисов;

- дорогие затраты на внедрения и поддержки современных ИКТ;

- слабое инвестиционное привлекательности бизнеса чтобы активно использовать электронные таможенные сервисы.

3. Законодательные и институциональные вопросы:

- неполнота законодательной базы касательно регулирования электронного делопроизводство и цифровых сервисов;

- недостаточность общих стандартов обмена информации с международными таможенными системами;

- дублирование законодательной нормы между таможней и другими контролирующими ведомствами;

- недостаточной степени гармонизации национального нормативно-правовых актов с требованиями Всемирной Торговой Организации (ВТО), Всемирной Таможенной Организации (ВТамО) и международных конвенций.

4. Технологические вопросы:

- замедленное развития ИКТ-инфраструктуры в горных регионах страны;

- устаревшее ПО и низкий уровень автоматизация ряда таможенных операций, (например, контроль после выпуска товаров остаются трудоемкими и требуют бумажного документооборота);

- ограниченные ресурсы для слияние национальных систем с международными платформами (например, WCO Data Model);

- защита персональных данных и проблемы с кибербезопасностью остаётся один из важных вопросов работы с ИКТ во всем мире;

- отсутствие единой цифровой системы, который затрудняет обмен информации между контрольными ведомствами;

- недостаточная доступность высокоскоростного интернета на ряде горных таможенных участков;

- использование модулов пассажирских деклараций ASYCUDA World и «Единое окно» демонстрируют технологический прогресс. Однако охват всех таможенных пунктов и всех режимов деклараций остаётся этапным.

5. Кадровые вопросы:

- нехватка высококвалифицированных специалистов в сфере таможенного администрирования и цифровых технологий;

- ограниченные условия для профессиональной подготовки таможенных сотрудников формирования инновационного мышления и адаптивности персонала;

- слабая цифровая грамотность участников ВЭД.

С учетам глобализации внешней торговли и региональных особенностей страны следует дать нижеследующие рекомендации по совершенствования организационно-экономического механизма улучшения и цифровизация таможенного сервиса в Республики Таджикистан:

1. Модернизация и адаптация Таможенного кодекса Республики Таджикистан по отношению к электронного документооборота;
2. Гармонизация национальных нормативно-правовых актов с ВТО, ВТамО и моделью WCO Data Model с целью стандартизация обмен информацией между таможенными органами;
3. Формирование междуведомственного координационного центра по цифровизации таможенного сервиса;
4. Создание национальных стандартов взаимообмена электронными информациями.
5. Интегрирование национальных систем с межнациональными цифровыми площадками;
6. Завершение интеграции системы «Единого окна» со всеми контролирующими ведомствами, а также масштабирование технологии этой системы с расширением функционала для всех участников ВЭД;
7. Совершенствование единой системы киберзащиты таможенных органов страны;
8. С целью уменьшения срока таможенного оформления, установления и применения максимальных сроков оформления товаров и контроль их соблюдения;
9. Увеличение масштабов подачи и регистрации электронного декларирования.
10. Совершенствование системы управления рисками таможенных органов на основе Big Data;
11. Масштабирование безналичных и онлайн-платежей;
12. Формирование системы постоянного мониторинга качеством таможенного сервиса с целью оценки степени удовлетворенности бизнеса и приоритетом ориентация на клиента;
13. Масштабирование организации Государственно-частного партнёрства (ГЧП) для развития ИКТ инфраструктуры таможенных органов;

14. Сотрудничество на международном уровне с целью адаптации лучших практик ВТО и ВТамО с учетом национальной особенности;

15. Привлечение грантового финансирования и кредитных организаций для модернизации таможенных объектов;

16. Институциональное развитие уполномоченных экономических операторов страны;

17. Техническое совершенствование комплекса таможня и таможенных постов: цифровые весы, рентген-сканеры, системы автоматического распознавания грузов, видео-фото наблюдение объекта и др.;

18. Необходимая интеграция с налоговой, финансовой, санитарными, фитосанитарными, карантинными службами, железнодорожными, автотранспортными и логистическими операторами для устранения дубляжа и ускорения прохождения товаров и процедур;

19. Повышение квалификации сотрудников - внедрение системы регулярного обучения программ целевой подготовки ИТ кадров таможенных органов;

20. Организация проектные обучающие курсы для участников ВЭД по использованию цифровых сервисов;

21. Упрощение таможенных процедур для ответственных и добросовестных участников ВЭД.

Заключение: Цифровизация таможенного сервиса в Республике Таджикистан является стратегическим направлением улучшения эффективности внешнеторговой деятельности. Реализация системной интеграции институциональных, экономических и технологических подходов совершенствования таможенного сервиса позволит обеспечить баланс между контролем и содействием внешнеэкономической деятельности, создать благоприятный деловой климат, повысить уровень доверия со стороны бизнеса и международных партнеров.

Внедрение единой информационной платформы, технологий искусственного интеллекта, блокчейна и аналитики Big Data позволит существенно повысить скорость и качество таможенного сервиса участников ВЭД. Основным фактором совершенствования является синергия организационных, экономических и технологических преобразований при активном взаимодействии ГЧП.

Республика Таджикистан уже прошёл значительный путь в цифровизации таможенных процедур: реализация ЕАИС таможенных органов, Единого окна, цифровая обмен информация между контролирующими ведомствами, внедрение глобальная система АСИКУДА. Для перехода к «интеллектуальной таможне» необходима системная работа: институциональная интеграция, инвестиции в инфраструктуру таможенных органов, развитие целевой подготовки ИТ кадров таможенных органов, и

интеграция аналитики Big Data. Поэтапное реализация рекомендованных мер обеспечит: усилить контроль, ускорить процесс выпуск товаров, сократить экономические и временные издержки бизнеса и усилить фискальную функцию таможенных органов страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аипова А. Р. Цифровизация таможенных операций: результаты и перспективы // Маркетинг и логистика. – 2025. – 2 (58). – с. 12-20.
2. Дмитриева, О. А. Цифровая таможня: современные тренды и перспективы развития / О. А. Дмитриева, Д. Е. Морковкин, К. А. Умарова, Ч. В. Керимова, К. А. Артамонова, Г. И. Алеева // Вестник евразийской науки.- 2024. - Т. 16. - № 4.-URL: https://esj.today/PDF/78ECVN424.pdf. (Дата обращения: 15.06.2025).
3. Кулешова Л. И. Цифровизация таможенного администрирования // Научные исследования и инновации: сборник трудов III Международной научно-практической конференции. Саратов: Цифровая наука, 2021. –С. 108–112.
4. Лисица А. Организационно-экономический механизм развития инфраструктуры в сфере таможенных услуг: региональный аспект//Вестник университета.– 2024. –№ 6. –С. 62–74.
5. Зиманова М.А. Нормативно-правовые аспекты и перспективы развития электронной таможни в условиях цифровой трансформации // Бюллетень инновационных технологий.– 2025. – Т. 9. – № 1 (33). – С. 53-58. – EDN NDONZP.
6. Зиманова М.А. Нормативно-правовые аспекты и перспективы развития электронной таможни в условиях цифровой трансформации // Бюллетень инновационных технологий. – 2025. – Т. 9. – № 1 (33). – С. 53-58. – EDN NDONZP.
7. Толмачева А. Цифровизация как фактор повышения эффективности внешнеторговой деятельности// Вестник Алтайской академии экономики и права. № 12. –2020.–С.405–411.
8. Customs Law of the People's Republic of China (2021 Revision).
9. U.S. Customs and Border Protection. https://www.cbp.gov

БЕҲТАР НАМУДАНИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНӢ

АЛИЕВ МАҲМАДҶОН БАҲРОНОВИЧ,

н.и.и., и.в дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон

Тел. (+992) 935-38-80-42; e-mail:alizoda.m13@gmail.com

Дар мақола равишҳои муосир барои беҳтар кардани сифати

хизматрасонии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамикунонии иқтисоди ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор дода шудаанд. Инчунин, тамоюлҳои асосии ҷаҳонӣ, ки ҳамгироии технологияҳои рақамиро ба гумрук нишон медиҳанд, оварда шудаанд.

Дар он самтҳои асосии беҳтар кардани хизматрасонии гумрукӣ, аз қабили рақамикунонии равандҳои назорати гумрукӣ ва барасмиятдарории молҳо, истифодаи блокчейн ва зеҳни сунъӣ (ЗС) арзёбӣ гардидаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба татбиқи “Системаи ягонаи иттилоотии автоматикунонидашудаи мақомоти гумрук” (ИАТ), системаи равзанаи ягона ва ҷорӣ намудани “Системаи ҷаҳонии ASICUDA” (аз ҷумла модули эъломияи мусофирон) зоҳир карда шудааст. Бартариҳои амалиёти рақамӣ дар баланд бардоштани самаранокӣ, суръат, шаффофият ва амнияти расмиёти гумрукӣ ва интиқоли борҳои пайгиришаванда таъкид карда мешаванд. Масъалаҳои марбут ба ҳамоҳангсозии институтсионалӣ ва сатҳи нокифояи автоматикунонии равандҳои муайян карда шудаанд. Маҷмуи тавсияҳо барои рақамикунонӣ ва беҳсозии хизматрасонии гумрукӣ пешниҳод мегарданд, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва тамаркуз ба ниёзҳои иштирокчиёни тиҷорати хориҷӣ равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *хизматрасониҳои гумрукӣ, трансформатсияи рақамӣ, фазои рақамӣ, равзанаи ягона, системаи ҷаҳонии ASICUDA, Системаи идоракунии таваккал, платформаи рақамӣ; декларатсияи электронӣ, иҷозати автоматӣ.*

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF CUSTOMS SERVICE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

ALIEV MAHMADJON BAHRONOVICH,
c.e.s., acting Associate Professor of the Department of Customs Affairs, Tajik State University of Commerce
tel.: (+992) 935-38-80-42; e-mail: aliizoda.m13@gmail.com

This article examines modern approaches to improving the quality of customs services in the Republic of Tajikistan in the context of globalization and digitalization of the global economy. It also highlights key global trends indicating the introduction of digital technologies in the customs sphere. It also assesses key areas for improving customs services, such as the digitalization of customs control processes and goods clearance, the use of blockchain, and artificial intelligence (AI). Particular attention is paid to the implementation of the Unified Automated Information System (UAIS) for customs authorities, the Single Window system, and the introduction of the ASYCUDA global system (including the passenger declaration module). The advantages of digital operations in increasing the efficiency, speed, transparency, and security of customs procedures and traceable cargo transportation are highlighted.

Issues with institutional coordination and the insufficient level of automation of certain processes are identified. A set of recommendations for the digitalization and optimization of customs services is proposed, aimed at increasing their efficiency, transparency, and focus on the needs of foreign trade participants.

Keywords: *customs service, digital transformation, digital space, Single Window, ASYCUDA global system, Risk Management System, digital platform; electronic declaration, automatic release.*

УДК: 338.45(575.2)

БАҲОДИҲИИ КЛАСТЕРҲОИ СОҲАВИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ ВИЛОЯТИ СУҒД

ЗИЁЕВА ШАҲНОЗАХОН ЗАРИФҶОНОВНА,
докторанти PhD-и кафедраи идоракунии иқтисодиёт ва маркетинги
МДТ "ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров"
735700, Тоҷикистон, ш.Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1;

Чи тавре маълум аст, дар рушди иқтисодии устувори минтақа ҷойи муҳимро ташаккули кластерҳои соҳавӣ ишғол менамоянд. Дар мақолаи мазкур арзёбии соҳаҳои имконпазири ташаккули кластерҳо бо усулҳои гуногун, ба монанди коэффитсиенти маҳаллисозӣ, махсусгардонӣ ва истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ ҳисоб карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *кластер, тамоюлот, самаранокӣ, рушд, кластерҳои соҳавӣ, комплексҳои саноатӣ, рушди кластерикунонӣ, коэффитсиенти маҳаллисозӣ, коэффитсиенти махсусгардонӣ, коэффитсиентҳои истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ.*

Дар рушди иқтисодии устувори минтақа ҷойи муҳимро ташаккули кластерҳои соҳавӣ ишғол менамоянд. Барои он ки ҳангоми ҳамкории мутақобилаи байни иштирокчиёни кластерҳои соҳавӣ ба сифати баланди маҳсулоти истеҳсолӣ, корҳо ва хизматрасониҳои баланди рақобатазир оварда мерасонад.

Кластерҳои соҳавӣ маҷмуи корхонаҳои саноатии алоқаманде, ки дар ҳудуди муайн қарор дошта, дар муҳлати дарозмуддат бо ҳамдигар фаъолият мебаранд. Онҳо ҳангоми истеҳсоли маҳсулот имкон медиҳанд, ки самаронокии рушди корхонаҳои саноатӣ аз ҳисоби пурзӯр намудани низоми дохилии махсусгардонидашуда баланд карда шавад.

Дар натиҷаи заҳматҳои ташкилии иштирокчиёни кластерҳои соҳавӣ ва таъсири идоракунии давлат, ки ба кластер ва корхонаҳои наздики он равона карда шудааст, манфиатҳоро мустаҳкам менамояд.

Таъмин намудани тараққиёти рушди иҷтимоиву иқтисодии ҳар як шаҳру ноҳияҳои алоҳида, дар умум, вилоятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир зери назорати Роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Дар сиёсати хирадмандонаи Роҳбари давлат таъмини рушди устувори минтақаҳо ташаккули ҷойҳои корӣ дар ҳар як шаҳру ноҳияҳо ҳал намудани масъалаи камбизоатӣ бо тарзи доимӣ мадди назар мебошанд, вале бояд гуфт, ки дастрас намудани рушди бомароми минтақа ҷараёни мураккаб буда, аз бисёр шарту шароит, омилҳо вобаста аст.

Дар радифи ноил гаштан ба ҳадафҳои рушд, бояд таваҷҷуҳи асосӣ барои ташаккул ва рушди кластерикунонии иқтисодии соҳаҳо ҳамчун фишанги муносиби ҳавасмандкунии рушди минтақаҳо таваҷҷуҳ зоҳир карда шавад. Новобаста аз он ки асосҳои интститутсионалӣ, ки маҷмуи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ниҳодҳоро дар бар мегирад, дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфта бошанд ҳам, ҳоло зуҳуроти мазкур дар иқтисодиёти минтақаи вилояти Суғд на он қадар рушдёфта мебошад, аниқтараш ҳоло комилан ташаккул наёфтааст. Дар ин раванд муайян намудани соҳаҳо барои рушди минбаъдаи кластер масъалаи аввалиндараҷа мебошад. Дар ин радиф, сараввал, бояд масъалаҳои зерин мавриди таҳқиқ қарор дода шаванд:

–муайян намудани афзалиятҳои минтақа дар масъалаи ташаккули кластерҳо, ки дар асоси таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи иҷтимоиву иқтисодии вилоят муайян хоҳад гардид;

–муайян намудани соҳаҳое, ки барои ташаккул намудани кластерҳо бартариҳо дорад;

–коркарди тадбирҳои ҳавасмандсозӣ барои рушди кластерҳои соҳавӣ дар минтақа.

Коэффитсиенти маҳаллисозӣ метавонад сатҳи рушди соҳа ва мавқеи онро дар минтақа инъикос намояд. Соҳаи саноати коркард дар минтақаи вилояти Суғд ва дар ҷумҳурӣ сол то сол пеш рафта, ҳаҷми истеҳсоли он зиёд шуда истодааст. Агар ба соли 2016-ум назар кунем, саноати коркард дар вилояти Суғд 4342,3 млн сомониро ташкил намуда, дар соли 2022-юм ба 15608,6 млн сомонӣ баробар гаштааст. Аз ин бармеояд, ки дар тули 6 соли охир дар ҳаҷми 11266,3 млн сомонӣ ё 72,1% истеҳсолоти соҳаи коркард зиёд шудааст. Дар ҳамин давра саноати истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд соли 2016-ум 229,3 млн сомонӣ ва то соли 2022 ин нишондиҳанда ба 1534,4 млн сомонӣ баробар шудааст.

Ҷадвали 1.

Коэффитсиенти маҳаллисозӣ

Номгуй	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**ба ҳисоби миёна**
Саноати коркард (вилояти Суғд), млн сомонӣ	8350,5	11588,8	13291,1	15608,6	16778,6	13123,52
Саноати истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об (вилояти Суғд), млн сомонӣ	101,7	1125,3	1272,6	1534,4	1942,2	1195,24
Саноати истихрочи маъдан (вилояти Суғд), млн сомонӣ	3686,3	2859,1	6500,9	7183,3	7467,3	5539,38
Маҳсулоти саноатӣ (ҳамагӣ дар вилоят), млн сомонӣ	13053,5	15573,2	21064,8	24326,3	26188,1	20041,18
Саноати коркард (ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ), млн сомонӣ	15952	19054	22313	26497	28537	22470,60

Саноати истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об (ҷумҳурӣ) млн сомонӣ	6808	7527	8107	7622	8984	7809,60
Саноати истихроҷи маъдан (ҷумҳурӣ), млн сомонӣ	4853	4309	8409	8906	9336	7162,60
Маҳсулоти саноатӣ (ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ), млн сомонӣ	27613	30890	38829	43025	46857	37442,80
Ҳиссаи саноати коркард дар вилояти Суғд	0,64	0,74	0,63	0,64	0,64	0,66
Ҳиссаи саноати истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд	0,01	0,07	0,06	0,06	0,07	0,06
Ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан дар вилояти Суғд	0,28	0,18	0,31	0,30	0,29	0,27
Ҳиссаи саноати коркард дар Тоҷикистон	0,58	0,62	0,57	0,62	0,61	0,60
Ҳиссаи саноати истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар Тоҷикистон	0,25	0,24	0,21	0,18	0,19	0,21
Ҳиссаи саноати истихроҷи маъдан дар Тоҷикистон	0,18	0,14	0,22	0,21	0,20	0,19
Коэффитсиенти маҳаллисозӣ (коркард)	1,11	1,21	1,10	1,04	1,05	1,10
Коэффитсиенти маҳаллисозӣ (истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об)	0,04	0,52	0,28	0,30	0,37	0,30
Коэффитсиенти маҳаллисозӣ (истихроҷи маъдан)	1,61	1,32	1,43	1,43	1,43	1,44

Сарчашма: *Омори солонаи вилояти Суғд. – Хуҷанд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2024. – С. 182.*

Истеҳсоли саноати истихроҷи маъдан дар вилояти Суғд, дар ҳамин давра аз 1285,8 млн сомонӣ то соли 2022-юм то 24326,3 млн сомонӣ баробар шуд. Аз ин лиҳоз, дар минтақаи вилояти Суғд саноати истихроҷи маъдан нисбат ба дигар соҳаҳои иқтисодиёти минтақа пеш рафтааст. Ҳангоми ба ҷадвал нигоҳ кардан, гуфтан мумкин аст, ки ҳам дар миқёси ҷумҳурӣ ва ҳам дар миқёси вилояти Суғд ҳиссаи соҳаи саноати коркард нисбат ба дигар соҳаҳо зиёдтар мебошад.

Коэффитсиенти маҳаллисозӣ аз рӯйи саноати коркард тайи солҳои 2016–2022-юм ба ҳисоби миёна ба 0,60 баробар шудааст. Коэффитсиенти маҳаллисозӣ аз рӯйи саноати истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар ҳамин солҳо ба ҳисоби миёна ба 0,21 баробар шудааст. Коэффитсиенти маҳаллисозӣ аз рӯйи истихроҷи маъдан бошад, ба ҳисоби миёна ба 0,19 баробар шудааст. Аз ин бармеояд, ки коэффитсиенти маҳаллисозӣ аз рӯйи соҳаи саноати коркард нисбат ба дигар соҳаҳо баландтар мебошад.

Кластерҳо дар сатҳи минтақа якчанд афзалиятро ба миён меорад ва ин гуна авлавиятҳо аз ҷониби олимони ватанию хориҷӣ дар асарҳои илмии худ баррасӣ гардидаанд, ки тибқи онҳо дар яке аз осори илмии олими Федератсияи Русия чунин афзалиятро кластерҳо барои рушди минтақа медиҳад, қайд намудааст:

–“аз ҳисоби гузаронидани махсусгардонии дохилӣ, имкони коҳиш додани хароҷоти стандартикунонӣ ҷорӣ намудани инноватсионӣ ба миён

меояд;

–такя ба корҳои илмии таҳқиқотӣ кластерҳо, имкони истифодабарии технологияҳои нав, истеҳсоли маҳсулоти нав ва афзоиши донишу малакаро медиҳад;

– гузаронидани сиёсати иқтисодии чандирӣ тибқи талаботи бозор, ки дар иқтисодиёти минтақа ба нуқтаи инноватсионии рушд табдил ёбад.

–дар асоси рушди ворид шудан ба кластер субъектҳои бизнеси хурд ва миёна ба сатҳи баланди махсусгардонӣ мерасанд, ки гирдгардиши сармоя дар онҳо афзоиш меёбад ” [2, 60].

Дар асоси факту рақамҳои оморӣ аз иқтисодиёти вилояти Суғд коэффитсиенти махсусгардониро мавриди таҳлил қарор медиҳем. Баъзе факту рақамҳои доир ба масъалаи мазкур дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2.

Коэффитсиенти махсусгардонӣ

Номгӯй	**2015**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**ба ҳисоби миёна**
Соҳаи коркард дар вилояти Суғд, млн сомонӣ	3376,7	11588,8	13291,1	15608,6	16778,6	8615,25
Соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд, млн ссомонӣ	231,6	1125,3	1272,6	1534,4	1942,2	709,53
Соҳаи истихроҷи маъдан дар вилояти Суғд, млн сомонӣ	1285,8	2859,1	6500,9	7183,3	7467,3	4005,20
Соҳаи коркард дар ҷумҳурӣ, млн сомонӣ	8006	19054	22313	26497	28537	15810,75
Соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об ҷумҳурӣ, млн сомонӣ	2549	7527	8107	7622	8984	5593,50
Соҳаи истихроҷи маъдан дар ҷумҳурӣ, млн сомонӣ	1641	4309	8409	8906	9336	5041,50
Вазни хосси вилояти Суғд дар соҳаи коркард дар ҷумҳурӣ	0,42	0,61	0,60	0,59	0,59	0,52
Вазни хосси вилояти Суғд дар соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об ҷумҳурӣ	0,09	0,15	0,16	0,20	0,22	0,12
Вазни хосси вилояти Суғд дар соҳаи истихроҷи маъдан дар Тоҷикистонг	0,78	0,66	0,77	0,81	0,80	0,80
ММM дар вилояти Суғд, млн сомонӣ	12036,90	21621,90	27465,4	31939,20	35177,4	20513,73
ММM дар ҷумҳурӣ млн сомонӣ	43745,90	73870,50	91932,0	108831,0	116449,17	69295,25
Вазни холиси в. Суғд дар МУД кишвар	0,28	0,29	0,30	0,29	0,30	0,30
Коэф. махсусгардонӣ (соҳаи коркард)	1,53	2,08	1,99	2,01	1,95	1,77
Коэф. махсусгардонӣ (соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об)	0,33	0,51	0,53	0,69	0,72	0,40
Коэф. махсусгардонӣ (соҳаи истихроҷи маъдан)	2,85	2,27	2,59	2,75	2,65	2,69

Сарчашма: *Омори солонаи вилояти Суғд. –Хуҷанд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2024. – С. 182.*

Аз ҷадвали 2 бармеояд, ки ҳамаи соҳаҳои саноати вилояти Суғд дар

таҳқиқот фаро гирифта шудаанд, тамоюли рушд доранд. Масалан, соҳаи саноати коркард соли 2023-юм нисбат ба соли 2015-ум 4,9 маротиба афзоиш ёфтааст. Соҳаи саноати истеҳсоли тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар вилояти Суғд дар давраи мазкур 8,4 маротиба, саноати истихроҷи маъдан 5,8 маротиба зиёд шудааст. Тамоюлҳои мазкур нишондодҳои хуб ва мусбат аст, вале бо мақсади он ки дар кадоми онҳо ташаккули кластерҳо мутобиқ мебошад, коэффитсиенти махсусгардониро тибқи муқаррароти назариявӣ ҳисоб намудем. Барои ин, аввал ҳиссаи соҳаҳои саноати мазкури вилояти Суғдро дар чунин соҳаҳои саноати ҷумҳурӣ муайян кардем. Тибқи он маълум гардид, ки ҳиссаи соҳаи саноати коркарди вилояти Суғд дар соҳаи саноати мазкури ҷумҳурӣ дар соҳаҳои таҳқиқотӣ аз 42–61%-ро ташкил кардааст, ки ба ҳисоби миёна ба 52% баробар аст. Дар соҳаи саноати тақсимоти истеҳсоли неруи барқ, газ ва об, ҳиссаи вилояти Суғд дар умум, аз 8%–22%-ро ташкил дода истодааст, ки ба ҳисоби миёна 12% аст. Дар соҳаи саноати истихроҷи маъдан ҳиссаи вилояти Суғд солҳои баррасишаванда аз 86-90%-ро ташкил кардааст, ки ба ҳисоби миёна ба 80% рост меояд. Чи тавре аз натиҷаҳо маълум мегардад, вилояти Суғд, ҳам дар соҳаи саноати коркард ва ҳам дар соҳаи саноати истихроҷи маъдан, дар ҷумҳурӣ нақши назаррас дорад.

Дар асоси ин нишондодҳо коэффитсиентҳои махсусгардонии соҳаҳои номбаркардашуда муайян карда шудаанд. Масалан, ба ҳисоби миёна коэффитсиенти махсусгардонӣ дар соҳаи саноати коркард ба 1,77 баробар аст. Чи тавре дида мешавад, ин шарти кластерикунониро қонеъ менамояд, яъне К≥1. Ин маънои онро дорад, ки ташаккули кластерҳои истеҳсолии соҳаи саноати коркард аз нуқтаи назари муқаррароти консептуалӣ имконпазир аст. Яъне кластерикунонии соҳа дар иқтисодиёти минтақа ояндадор мебошад ва метавонад натиҷаҳои мусбат диҳад. Бо ибораи дигар гӯем, соҳаи саноати коркард дар вилоят метавонад ҳамчун объекти кластерикунонӣ интихоб ва амалӣ карда шавад.

Дар навбати худ коэффитсиенти махсусгардонии соҳаи саноати истеҳсол ва тақсими неруи барқ, газ ва об ба ҳисоби миёна ба 0,40 баробар аст, ки маънои имконнопазир будани соҳаи мазкур барои кластерикунониро ифода менамояд, зеро коэффитсиенти махсусгардонӣ ба шарти К≤1 мутобиқ меояд. Коэффитсиенти махсусгардонии соҳаи саноати истихроҷи маъдан дар вилояти Суғд нисбат ба соҳаи саноати коркард боз ҳам бештар барои кластерикунонӣ мутобиқат дорад, яъне ба ҳисоби миёна ба 2,69 рост меояд, ки ба шарти К≥1 мутобиқ аст. Умуман, дар иқтисодиёти вилояти Суғд барои кластерикунонӣ дар асоси ҳисобу китобҳои баррасигардида дар соҳаи коркард ва соҳаи саноати истихроҷи маъдан шароити мусоид фароҳам оварда шудааст. Вале, зикр кардан бамаврид аст, ки дар асоси як нишондоди мазкур хулоса баровардан на он қадар дуруст аст, бинобар ин, дар ин ҷода

барои муайян намудани соҳаҳои ояндадори кластерикунонӣ ва соҳаҳои ғайриимкон бояд коэффитсиенти истеҳсолот ба ҳар сари аҳолиро низ баррасӣ намоем. Бинобар ин, дар ҷадвали 3 факту рақамҳои ҳисобу китобро дарҷ намудем.

Чи тавре аз ҷадвал бармеояд, дар соҳаи саноати коркард аз рӯйи нишондоди истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ дар солҳои баррасишаванда ҳиссаи вилояти Суғд дар ҷумҳурӣ аз 42–61%-ро ташкил дод ва ба ҳисоби миёна ба 53% баробар аст. Дар соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об бошад, аз 1–20% баробар шудааст, ки ба ҳисоби миёна ба 13% рост меояд. Инчунин, ба соҳаи истихроҷи маъдан назар андӯзем, аз 66–90%-ро дар бар мегирад, ки ба ҳисоби миёна ба 80 дарсад баробар аст. Дар асоси муайян намудани ҳиссаи аҳолии вилояти Суғд дар теъдоди аҳолии ҷумҳурӣ, метавонем бузургии коэффитсиентҳои истеҳсолот ба ҳар сари аҳолиро муайян намоем. Бояд тазаккур дод, ки ҳиссаи аҳолии вилояти Суғд бо дарназардошти аҳолии умумии ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна 29%-ро ташкил медиҳад, бо ибораи дигар иброз намоем, 29%-и аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави вилояти Суғд умр ба сар мебарад.

Чи тавре аз ҷадвал бармеояд, дар соҳаи саноати коркард коэффитсиенти истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ солҳои баррасишаванда аз 1,65 (соли аз ҳама камтарин) то 2,12 (соли аз ҳама зиёд) ташкил кардааст. Ба ҳисоби миёна ба қимати 1,84 баробар аст. Ин маънои онро дорад, ки ташаккули кластерикунонии соҳа, яъне саноати коркард тибқи муқаррароти назариявӣ соҳаи ояндадор аст, яъне метавонем дар ин соҳа кластерҳои интизорӣ барпо карда шавад.

Ҷадвали 3.

Коэффитсиенти истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ

Номгӯй	**2015**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**ба ҳисоби миёна**
Вазни хоси вилояти Суғд дар соҳаи коркарди Тоҷикистон	0,42	0,52	0,61	0,60	0,59	0,59	0,53
Вазни хосси вилояти Суғд дар соҳаи истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об дар ҷумҳурӣ	0,09	0,01	0,15	0,16	0,20	0,22	0,13
Вазни хосси вилотяи Суғд дар соҳаи истихроҷи маъдан ҷумҳурӣ	0,78	0,76	0,66	0,77	0,81	0,80	0,80
Аҳолии вилояти Суғд, ҳазор нафар	2511,10	2707,30	2783,00	2823,90	2870,00	2917,30	2715,59
Аҳолии Тоҷикистон, ҳазор нафар	8551,20	9313,80	9716,80	9886,80	10078,40	10288,30	9403,99
Вазни хосси ҳамаи аҳолии вилотяи Суғд дар аҳолии Тоҷикистон	0,29	0,29	0,29	0,29	0,28	0,28	0,29
Коэффитсиенти истеҳсолоти соҳаи коркард ба ҳар сари аҳолӣ	1,44	1,80	2,12	2,09	2,07	2,07	1,84
Коэффитсиенти истеҳсолоти истеҳсол ва тақсимоти неруи барқ, газ ва об ба ҳар сари аҳолӣ	0,31	0,05	0,52	0,55	0,71	0,76	0,45

Коэффитсиенти истеҳсолоти истихроҷи маъдан ба ҳар сари аҳолӣ	2,67	2,61	2,32	2,71	2,83	2,82	2,75

Сарчашма: *Омори солонаи вилояти Суғд.–Хуҷанд. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2024. – С. 9.*

Вале нисбат ба кластерикунонӣ дар вилояти Суғд боз ҳам шароити беҳтар соҳаи саноати истихроҷи маъдан доро мебошад. Тавре мушоҳида карда мешавад, коэффитсиенти мазкур дар ин соҳа аз 2,32 то 2,83 баробар аст, ба ҳисоби миёна 2,75-ро ташкил медиҳад. Яъне аз меъёри муқарраротӣ (аз коэффитсиенти 1) нишондоди соҳаи мазкур ба таври назаррас зиёд аст. Аз ин рӯ, соҳаи саноати истеҳсол ва тақсими неруи барк, газ ва об барои кластерикунонӣ дар вилояти Суғд шароити номуносиб дорад, зеро коэффитсиентҳои ҳисоб кардашуда аз воҳиди 1 бузургии хурд дорад.

Дар ин радиф, боиси таъкид аст, ки се навъи гуногуни коэффитсиентҳое, ки дар боло зикр намудем, соҳа дар ҳамон вакт барои кластерикунонӣ муносиб ҳисоб мешавад, дар ҳолате ки ҳар се коэффитсиенти зикргардида, агар аз коэффитсиенти 1 баланд бошад. Дар ин ҳол соҳа ояндадор, имконпазир ва барои кластерикунонӣ шароити муносибдошта ҳисоб мешавад. Дар ҳолате, ки агар ягонтои коэффитсиентҳои дар боло зикргардида аз воҳиди 1 кам бошад, чунин соҳа барои кластерикунонӣ ғайриояндадор ҳисобида мешавад. Бинобар ин, дар ин ҷо зарур аст, ки барои ҳар як соҳаи саноате, ки мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, қимати коэффитсиентҳоро ба ҳисоби миёна муқоиса менамоем.

1. Натиҷаҳои асосии ҳисобу китоби коэффитсиентҳои таҳқиқшаванда доир ба соҳаи саноати коркард:

А) Бояд Кмаҳаллисозӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 1,10 ≥ 1;

Б) Бояд Кмахсусгардонӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 1,77 ≥ 1;

В) Бояд Кистеҳсол ба ҳар сари аҳолӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 1,84 ≥ 1.

2. Натиҷаҳои асосии ҳисобу китоби коэффитсиентҳои таҳқиқшаванда оид ба соҳаи саноати истихроҷи маъдан:

А) Бояд Кмаҳаллисозӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 1,44 ≥ 1;

Б) Бояд Кмахсусгардонӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 2,69 ≥ 1;

В) Бояд Кистесолот ба ҳар сари аҳолӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 2,75 ≥ 1.

3. Натиҷаҳои асосии ҳисобу китоби коэффитсиентҳои таҳқиқшаванда доир ба соҳаи саноати тақсимот ва истеҳсоли неруи барқ, газ ва об:

А) Бояд Кмаҳаллисозӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 0,30 ≤ 1;

Б) Бояд Кмахсусгардонӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 0,40 ≤ 1;

В) Бояд Кистеҳсол ба ҳар сари аҳолӣ ≥ 1 дар иқтисодиёти вилояти Суғд 0,45 ≤ 1.

Дар асоси муқоисаҳои дар боло зикргардида боиси таъкид аст, ки дар иқтисодиёти вилояти Суғд барои кластерикунонӣ, ҳам соҳаи саноати коркард ва ҳам соҳаи саноати истихроҷи маъдан, ба муқаррароти назаривӣ мутобиқ аст.

Аз ин лиҳоз, ташкил кардани кластерҳо дар ин соҳаҳо ояндадор ҳисобида мешавад, вале нисбат ба соҳаи саноати коркард соҳаи саноати маъдан боз ҳам зарфиятҳои хуб дорад. Бинобар ин, дар сиёсати иқтисодии давалатӣ нисбат ба минтақаҳо, ҳамчунин, сиёсати иқтисодии минтақавӣ бояд масъалаҳои ташаккули кластерҳоро дар соҳаҳои мазкур ба инобат гирифтан мувофиқи мақсад аст. Боиси таъкид аст, ки дар қатори ҳисобу китобҳои коэффитсиентҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудан ба тамоюлоти мусбат дар ин соҳаҳо низ дар вақти интихоби соҳаи кластерӣ мувофиқи мақсад аст. Зеро тамоюли мусбат рушд дар ин соҳаҳо маънои аз нав такмил ёфтани фондҳои асосӣ, ҷорӣ намудани техника ва технологияҳои нав, васеъ намудани номгӯй ва ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшавандаро инъикос менамояд. Бинобар ин, аз ин нуқтаи назар соҳаи баррасишаванда бо мақсади кластерикунонӣ ояндадор ҳисобида шавад. Чи тавре аз ҷадвал дида мешавад, коэффитсиентҳои ҳам маҳаллисозӣ, махсусгардонӣ ва истеҳсолот ба ҳар сари аҳолӣ ҳам дар соҳаи истихроҷи маъдан ва ҳам коркард тамоюлоти ноустувор дорад. Дар соҳаҳои мазкур бузургии коэффитсиентҳо дар солҳои муаяйн афзоиш ёфта, солҳои дигар коҳиш ёфт ва боз афзоиш ёфтааст, вале дар умум, тамоюли мусбати рушдро дорад. Аз ин лиҳоз, боиси таъкид аст, ки барои солҳои минбаъда ҳам дар соҳаи саноати коркард ва ҳам дар соҳаи саноати истихроҷи маъдан кластерикунонӣ ояндадор ва самараи хуб бояд диҳад. Аз ин рӯ, пешниҳод менамоем, ки дар шаҳру ноҳияҳои вилояти Суғд барномаи махсуси кластерикунии соҳаҳои мазкур коркард карда шуда, марҳала ба марҳала дар амал татбиқ карда шавад.

Чунончи пажуҳишгар В. Конорев иброз намудааст: “Дар замони ҳозира дар назди минтақаҳо ва давлат як масъалаи аввалиндараҷа гузошта шудааст, фаҳмидани оне, ки ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии рушди интернатсионалӣ ва минтақавӣ бо ҳисоби ҷанбаҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ бо кадом тарз амалӣ гашта истодааст” [3, 37].

Хулоса, ташаккули кластерҳои байнисоҳавӣ ин муамморо ҳал менамоянд, ки ин ҳам бошад, барои рушди устувори иқтисодиёт мусоидат хоҳад кард. Инчунин, ташаккули кластерҳо дар асоси навъҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ ва самаранок амал намудани онҳо ба баландшавии рақбатпазирии минтақа ва мақсаднок истифодабарии захираҳои минтақа оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Омори солонаи вилояти Суғд. – Хуҷанд; Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2024. – С. 182.

2. Абдыров Т., Токтогулов А.К. Проблемы формирования инновационных кластеров в Кыргызской Республике // Инженерно-строительный вестник Прикаспия: научно-технический журнал / Астраханский государственный архитектурно-строительный университет. Астрахань: ГАОУ АО ВО “АГАСУ”, 2017. № 2(20). С. 58-63.

3. Конорев В. Практические аспекты кластеризации как фактора

повышения конкурентоспособности региональной экономики // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право». 2012. №3. С. 35-40.

4. Федина Е. Развитие региона на основе формирования отраслевых кластеров (на примере Челябинской области) Диссертация на соискание ученой степени кандитата экономических наук / ЮУГУ на правах рукописи // Челябинск. –2010. –С.68.

ОЦЕНКА ОТРАСЛЕВЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

ЗИЁЕВА ШАХНОЗАХОН ЗАРИФДЖОНОВНА,
докторант PhD кафедры «Управления экономикой и маркетинга» ГОУ «Худжанский Государсвенный Университет имени академика Б. Гафурова»
735700, Таджикистан, г. Худжанд, п. Мавлонбекова 1;

Как известно, формирование отраслевых кластеров играет важную роль в устойчивом экономическом развитии региона. В данной статье оцениваются потенциальные области для формирования кластеров с использованием различных методов, таких как коэффициент локализации, специализации и производства на душу населения.

Ключевые слова: *кластер, тенденции, эффективность, развитие, отраслевые кластеры, промышленные комплексы, кластерное развитие, коэффициент локализации, коэффициент специализации, коэффициенты производства на душу населения.*

EVALUATION OF SECTORAL INDUSTRIAL CLUSTERS IN THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF SUGHD REGION

ZIYOEVA SHAHNOZAKHON ZARIFJONOVNA,
Doctoral PhD, Department of Economic Management and Marketing State Education Institution «KhSU named after academician B. Gafurov»
735700, Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov p. 1;
e-mail: ziyaeva.1997@gmail.com

As is well known, the formation of industry clusters plays an important role in the sustainable economic development of a region. This article assesses potential areas for cluster formation using various methods, such as the localisation coefficient, specialisation coefficient, and per capita production.

Keywords: *cluster, trends, efficiency, development, industry clusters, industrial complexes, cluster development, localisation coefficient, specialisation coefficient, per capita production coefficients.*

УДК: 316.34:39

ИҚТИДОРИ ФАРҲАНГӢ ВА МАЪНАВИИ ОИЛА ДАР ҶОМЕАИ МУОСИР

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР,
номзади илмҳои фалсафа, мудири Шуъбаи фалсафаи иҷтимоии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел: (+992) 918-79-08-87, abilova.78@mail.ru

НАЗАР МУЪМИН АБДУҶАЛОЛ,
доктори илмҳои фалсафа, дотсент, сарходими илмии
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел.: (+992) 918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

Дар мақола муаллифон доир ба падидаҳои иҷтимоие, ки дар ҷомеаи муосири тоҷик арзи ҳастӣ доранд ва таъсири ин падидаҳо ба оилаи муосири тоҷик беш аз беш ба мушоҳида мерасад, мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додааст. Муаллифон мақоми иқтидори фарҳангӣ ва маънавии оиларо дар пешгирии ин падидаҳои номатлуби аср ва дар таҳкими ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеа муассир арзёбӣ намудаанд. Иҷрои рисолати оила ҳамчун манбаи сармояи иҷтимоӣ на танҳо дар рушди ҷомеаи муосир балки ширкат доштани ин ниҳод дар густураши иқтидори он хеле муҳим дониста мешавад.

Калидвожаҳо: *оила, фарҳанг, маънавиёт, арзишҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ, иҷтимоишавӣ, волидон, фарзандон.*

“Оила дар фарҳанги мардуми куҳанбунёди тоҷик ҳамчун ниҳоди муқаддас эътироф гардидааст, зеро беҳтарин арзишҳои инсонӣ, аз қабили муҳаббату садоқат, самимияту вафодорӣ ва ҳамдигарфаҳмиву таҳаммулгароӣ маҳз дар оила ташаккул меёбанд”.

Эмомалӣ Раҳмон

Асри XXI дар таърихи оила ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Ҳангоми пажуҳиши масъалаҳои рушди оилаи муосир, бояд таъсири таҳаввулоти иҷтимоӣ, падидаҳои номатлуби давр ва дигар ҳодисаҳои фоиҷиаборе, ки дар таърих ба амал омада, тақдири инсониятро дигаргун кардаанд, ба назар гирифта шаванд. Дар хотираи таърихии инсоният нақш бастааст, ки ниҳоди оила борҳо ба ҳуҷумҳои густурдаи тарафдорони волюнтаризми иҷтимоӣ, инчунин, ба ҳамлаҳои беруна ва ислоҳоти куллӣ

дучор шудааст. Бо дарназардошти таъсири ин падидаҳо ва ҳамлаҳои таърихие, ки то замони имрӯз идома дорад, зарурати беш аз пеш баланд бардоштани иқтидори фарҳангӣ ва маънавии оила пеш меояд. Чун вазифаи фарҳанг интиқол додани меъёрҳои ахлоқӣ, урфу одат, расму оинҳоест, ки ба суннати ниёгонамон мансуб аст, дар мувофиқа бо замони муосир онро ташаккул дода, аз ин арзишҳо, ки пуштибони маънавиёт мебошанд, ҳифозат намоем. Мавқеи махсуси оила дар низоми такрористеҳсоли табиӣ ва иҷтимоии аҳолӣ дар он зоҳир мегардад, ки маҳз оила арзишҳо, урфу одатҳо, анъанаҳо, қоидаҳои рафтор ва меъёрҳои ахлоқиро аз насл ба насл интиқол дода, пайвастагии наслҳоро таъмин менамояд. Ҳамзамон, оила мавқеи миёнаравиро миёни ниҳодҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ, инчунин, миёни шаклҳо ва роҳҳои гуногуни фаъолияту зиндагии инсон ва шароити зиндагии ӯ дар фазои муайяни иҷтимоӣ ишғол мекунад.

Давлат барои ҳалли ин масъала борҳо кӯшиш кардааст, ки бисёр вазифаҳои анъанавии оиларо ба уҳда гирад ва онро танзим намояд. Чунин кӯшишҳо аксаран боиси бархӯрдҳои мураккаби инкишофи ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва тағйирпазирии ҷиддии муносибатҳои оила ва шахс бо давлат гардид. Дар ин росто, метавон якчанд қонун ва фармонҳои аз ҷониби давлати Тоҷикистон ба тасвибрасидаро доир ба танзими ниҳоди оила ва муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа қайд намуд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо ” аз 8 июни соли 2007, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд”, аз 2 августи соли 2011; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», №954, аз 19 марти соли 2013; «Барномаи давлатии пешгирии зӯроварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014–2023» ва ғайра ҳаёту фаъолияти муътадили оиларо таъмин мекунанд.

Оила ҳамчун як гурӯҳи хурд ба вазъи иҷтимоӣ ҳассосона муносибат мекунад, зеро ба сохтори рафтор ва натиҷаҳои фаъолияти оила таъсир мерасонад. Оила ҳам системаи макро ва ҳам микрои ҷомеа буда, бо мушкилоти ҳифз ва таҳкими он ҳамчун ниҳод (институ)т ва гурӯҳи хурд мувоҷеҳ мешавад. Мустаҳкам намудани оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ ба он вобаста аст, ки то чӣ андоза «дахолат»-и дигар ниҳодҳои иҷтимоӣ ба вазифаҳои оиларо бартараф кардан имконпазир мегардад. Мустаҳкам намудани оила ҳамчун гурӯҳи иҷтимоӣ ба афзудани неруи иҷтимоии оила ва дараҷаи татбиқи ин неруҳо дар аксари навъҳои асосии оилаҳо вобаста аст. Бо дарназардошти ин, равишҳои илмӣ дар омӯзиши масъалаҳои марбут ба оила метавонанд ба гурӯҳҳои зерин тақсим карда шаванд: эволютсионӣ, функсионалӣ, эмпирикӣ, этологӣ ва сиентистӣ (яъне илмгароёна).

- Эволютсионӣ–инкишофи оиларо хамчун ниҳоди (институти) иҷтимоӣ меомӯзад;

- Функсионалӣ – оиларо ҳамчун системаи дорои вазифаҳои мушаххас меомӯзад;
- Эмпирикӣ–таҳқиқоти таҷрибавӣ, ки бо мушоҳида ва ҷамъоварии маълумот дар бораи муносибатҳои оилавӣ асос ёфтааст;
- Этологӣ – муносибатҳои оилавиро аз нуқтаи назари рафторе, ки ба одамон ҳамчун як навъ хос аст, меомӯзад.
- Сиентистӣ–ҳамчун мафҳуми умумӣ муносибати мушаххасро ифода намекунад, балки ба таври умумӣ истифода бурдани усулҳои илмӣ, аз ҷумла усулҳои эмпирикиро ифода мекунад.

Имрӯзҳо, ки ҷомеаи муосир давраи тағйироти куллии ҷамъиятиро паси сар мекунад, ниҳоди оила бо озмоишҳои нав мувоҷеҳ гардида истодааст. Аз ҷумла, суст шудани назорати иҷтимоӣ, сатҳи пасти зиндагии мардум, сатҳи баланди талоқ, ҳамзамон тамоюли ҳамзистии пеш аз никоҳ ва берун аз никоҳ ва монанд ба ҳамин далелҳои зиёде мавҷуданд, ки аз бӯҳрони ҷиддӣ дар фаъолияти муосири оила шаҳодат медиҳанд. Дар бораи иҷро нашудани вазифаҳои (функсияҳои) асосии иҷтимоии оила, махсусан, аз он шаҳодат медиҳад, ки ду нафар падару модар наметавонанд зиндагии муносибро барои фарзандонашон таъмин намоянд. Афзоиши ҷинояткорӣ миёни ҷавонон ва наврасон, афзоиши зӯроварӣ дар оила ва паҳншавии каҷрафтории иҷтимоӣ аз пурра иҷро нашудани вазифаи иҷтимоикунонӣ ва беасар будани вазифаи репродуктивии оила шаҳодат медиҳанд.

Оила дар бунёд ва бинои шахсият нақши бузург ва мондагор дорад. Ягона ниҳоди иҷтимоие, ки инсон дар тули ҳаёт бо меъёрҳои он бузург мешавад, ба камол мерасад, аммо онро наметавонад иваз намояд, оила аст. Рисолати аввалиндараҷаи ин ниҳод дар он мебошад, ки ҳар як узви он дар ченакҳои иҷтимоие, ки фард ба дунё меояд, мутобиқ гашта, тадриҷан ба меъёрҳои ҷамъиятиву иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангӣ ворид мегардад. Сатҳи маърифату дониш, ҷаҳонбинию тафаккури аъзоёни оила, махсусан, рушду нумуи ояндаи фарзанд аз падару модарон сахт вобаста аст. Оила аввалин ниҳоди иҷтимоишавии фард ба шумор меравад, ки дар он меъёрҳо, арзишҳо, фарҳангу тамаддун, қоида, рафтор ва стереотипҳо (муқаррарот), ки дар фазои хонавода ҳукмрон аст, аз худ карда мешавад, фарзанд ба шахси худшиносу худогоҳ мубаддал мегардад. Фазои ҳукмфармои хонаводагӣ аз муносибату эҳтироми зану шавҳар ва дигар аъзои оила вобастагии калон дорад. Дар ин зимн мутафаккири бу0зург Шайх Саъдии Шерозӣ чунин фармудааст:

Фарзанд ҳамон кунад ба ҳар ҳол,
К-аз модари хеш в-аз падар дид.

Воқеан, бояд эътироф кард, ки оила маконест, ки фарзандони болиғ аксаран нақшҳои калонсолонро меомӯзанд ва метавонанд онҳоро то андозае

такрор ё дар бораи онҳо андеша кунанд. Тибқи натиҷаи таҳқиқот муайян гардидааст, ки тақрибан 89,3 дарсади (фоизи) фарзандони ноболиғ дар ҳама кор аз падару модари худ намуна мегиранд. Бо вуҷуди ин, баъзан нисбат ба чунин «рафтори тақлидӣ»-и фарзандон беэътиноии падару модарон мушоҳида мегардад. Дар ҳамин замина, арзёбии муносибатҳои байни падару модар ва муносибати онҳо бо дигар аъзои оила низ қаноатбахш нест [3, 69].

Оила падидаи иҷтимоию фарҳангӣ буда, нишонаҳои мавҷудияти он дар тамоми тамаддунҳо дида мешаванд. Ҳеч як тамаддун ҷузъ аз оила дигар воҳиди иҷтимоиро намешиносад, ки дар он инсон тавонад бо ниёзҳои биологии худ бо чунин муносибати «инсонӣ» бархӯрд намояд.

Маънавиёти оила–маҷмуи арзишҳои умумӣ, анъанаву суннатҳо, эътиқод ва меъёрҳои рафтор, ки аъзоёни оиларо муттаҳид месозанд ва ҷаҳонбиниву муносибати онҳоро нисбат ба ҳамдигар ташаккул медиҳанд. Албатта, ин аз ҷаҳони маънавии ҳар як узви оила (хонавода) иборат буда, дар муҳаббат, эҳтиром, ростқавлӣ, масъулият, ғамхорӣ, кумакрасонӣ, инчунин, дар риояи расму оинҳои оилавӣ зоҳир мегардад.

Дар марҳалаи тағйирёбии ҷомеаи муосир оила (хонавода) дар саргаҳи падидаҳои номатлуби аср қарор дорад, ки ҳар кадом он вобаста ба зарурат ва ногузирии худ ба ченакҳои иҷтимоӣ ва меъёрҳои муносибатҳои иҷтимоии ҷомеа, бахусус оила, таъсири амиқи худро мерасонад. Муҳаққиқ Э.Дюркгейм коҳиши ҳамбастагии оиларо дар замони худ ҳамчун манбаи муҳимми муносибатҳои байнишахсӣ, натиҷаи коҳиши андозаи оила (хонавода) қайд кардааст. Ӯ мафҳуми “аномия”-ро ворид намуда, маънои онро чунин шарҳ медиҳад: «Аномия ҳолати ҷомеаро ифода мекунад, ки дар он танзими қатъии ахлоқии рафтори фард вуҷуд надорад ва арзишҳои пештара амал намекунанд ва арзишҳои нав ҳанӯз пойдор нашудаанд» [1, 239].

Пажуҳишгар Ф.Тумусов бухрони оиларо омили асосии бухрони тамаддунӣ мешуморад, ки бо шикасти марҳалаи тамаддунии шуравӣ ва душвориҳои бунёди марҳалаи нав алоқаманд аст. Ин раванд боиси аз даст рафтани маънои зиндагӣ ва фурӯпошии низоми арзишҳо гардид, ки самтҳои рушди шахсиятро муайян мекард. Ин ҳолат бештар ба насли ҷавон таъсир расонид. Бенизомии арзишӣ, ки дар шуури ҷавонон ҳукмфармост, сабаби равшани падидаҳои маъмули имрӯз–надоштани ахлоқи меҳнатӣ, рафтори зиддиҷамъиятӣ, бераҳмӣ, хашмгинӣ ва таъсирпазирӣ аз омилҳои беруна мебошад [4, 156].

Масъалаҳои оила ва арзишҳои оилавӣ дар ҷомеаи муосир нақши муҳим доранд, ки ин ҳамзамон бо бухрони сустшавии ниҳоди оила вобаста мебошад. Барои инсон оила арзиши асосии зиндагӣ ба шумор меравад. Афзалият ва арзишҳои оилавӣ дар солҳои охир хеле тағйир ёфтаанд. Баъзе олимон ин равандро бухрони арзишҳои оилавӣ меноманд, дигарон бар он

назаранд, ки оила ҳамчун ниҳоди иҷтимоӣ дар ҳоли тағйирёбист, аммо дар асл оила ба шароити нав мутобиқ мешавад. Марзҳо байни арзишҳои оилавӣ ва арзишҳои ғайриоилавӣ тадриҷан аз байн мераванд. Хусусан, дар раванди ҷаҳонишавӣ муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ ва технологияи иртиботии муосир ба сохтори оила, анъанаҳои оилавӣ ва ҳувияти миллӣ бетаъсир намондаанд ва батадриҷ фарҳанги бегонаро низ паҳн мекунанд. Таъсири ҷаҳонишавӣ, асосан, тавассути муҳоҷирати меҳнатӣ, паҳншавии фарҳанги бегона, тағйирёбии амсилаҳои истеъмолӣ ва кам шудани нуфузи анъанаҳо эҳсос мешавад. Ҷавонон, ки аз тариқи интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ бо ҷаҳон шинос мешаванд, ба амсилаҳои гуногуни оиладорӣ, муносибати зану шавҳар, тарбияи кӯдак ва ҳатто арзишҳои ахлоқии дигар кишварҳо майл пайдо мекунанд [2, 285].

Қувваи фарҳангӣ ва маънавии оила дар нақши он ҳамчун нигоҳдорандаи анъана, арзиш ва принсипҳои ахлоқӣ ифода меёбад, ки аз насл ба насл гузашта, шахсиятро ташаккул дода ва пояҳои ҷомеаро мустаҳкам месозанд. Оила иҷтимоишавии фард, тарбияи фарзандон, дастгирии эҳсосӣ ва амнияти иқтисодиро таъмин менамояд, ки ин ҳама ба устуворӣ ва рушди ҳам шахс ва ҳам ҷомеа мусоидат мекунад. Оила дар раванди иҷтимоикунонии миллӣ низ ҳамчун шарти муҳим ва омили фаъол амал мекунад. Яъне маҳз оила тавассути тарбияи ҳаррӯза ва меросгузории арзишҳои миллӣ замина мегузорад, ки шахс эҳсоси узвияти худро ба миллат пайдо кунад [5].

Иқтидори фарҳанги оиладорӣ ва моҳияти асоси он, ки урфу одатҳо ва манфиатҳо аъзои оиларо муттаҳид намуда, онҳоро на танҳо бо пайванди хунӣ, балки аз ҷиҳати руҳонӣ ҳам наздик месозад. Ва якҷоя гузаронидани вақти фароғат ба онҳо кумак мекунад, ки бо ҳамдигар забони умумӣ пайдо кунанд, муоширát намоянд ва бовар ҳосил кунанд, ки онҳо ба ҳамдигар ниёз доранд. Ин иқтидори фарҳангие мебошад, ки оиларо муттаҳид месозад.

Муҳаққиқ О.Шаваева классификатсияи арзишҳои оилавиро бар асоси таърифи оила чунин анҷом додааст. Арзишҳои оилавиро метавон вобаста ба унсурҳои робита дар дохили оила ҷудо кард. Дар ин замина се гурӯҳи асосии арзишҳои оилавӣ фарқ карда мешаванд:

1) арзишҳое, ки бо муносибатҳои ҳамсарӣ вобастаанд;

2) арзишҳое, ки бо падару модарӣ ва тарбияи фарзандон алоқаманданд;

3) арзишҳое, ки ба робитаҳои хешутаборӣ тааллуқ доранд [6].

Дар шароити гуногуни сохторҳои иҷтимоӣ, оила ҳамчун манбаи ғанисозанда ва нигаҳдорандаи асосии арзишҳои байнинаслӣ амал мекунад. Вобаста ба навъи сохтори иҷтимоӣ, оила дорои мақом, сохтор, навъҳои муносибат ва вазифаҳои хосси худ мебошад. Бо вуҷуди ин, ба он мустақилияти нисбӣ низ хос аст, ки имкон медиҳад, дар ҳар давра ва зери ҳар гуна низоми иҷтимоӣ арзиш, меъёр ва анъанаҳои хосси худро ҳифз ва

интиқол диҳад [3, 21].

Хулоса, дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳифзи арзишҳо ва анъанаҳои оилавӣ яке аз масъалаҳои стратегии рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии Тоҷикистон ба шумор меравад. Арзиш ва анъанаҳои суннатии оилавӣ дар замони муосир заминаи таҳкими устувории иҷтимоӣ, ҳувияти миллӣ ва ягонагии наслҳоро ташкил медиҳанд. Бо вуҷуди таҳдидҳои беруна ва таҳаввулоти дохилӣ, оилаҳои Тоҷикистон имкони нигоҳ доштани арзишҳо ва анъанаҳои миллиро доранд. Дар шароити рушди иқтисодӣ ва бархӯрди фарҳангҳо оилаҳо на танҳо анъанаҳо ва арзишҳои мусбати суннатиро нигоҳ медоранд, балки иқтидори фарҳангӣ ва маънавии онҳоро мутобиқ ба шароити ҷомеаи муосир ташаккул медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М.: Канон, 1995.– 396 с.
2. Механизмҳои иҷтимоии ташаккули ҳувияти аҳолӣ ва рушди сармояи иҷтимоӣ //Маводи Конфронси байналмилалии илмӣ-амалӣ (ш. Душанбе, 23 майи соли 2025). – Душанбе: ИФСҲ АМИТ, 2025. – 326с.
3. Назархудоева Л. Современная семья в Таджикистане: состояние, проблемы функционирования и развития (Социально-философский анализ)”: дис. … канд. филос. наук. –Институт философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН Тоҷикистон.–Душанбе, 2016.–148 с.
4. Тумусов Ф. Семья и постиндустриальная цивилизация // Вопросы философии. 2001. №12. 153-162.
5. Шодмон К. Роль семьи в формировании национальной идентичности: дис. … канд. филос. наук. – Душанбе: Институт философии, политологии и права им. А. Баховаддинова АН Тоҷикистон, 2014. – 149 с.
6. https://cyberleninka.ru.

КУЛЬТУРНАЯ И ДУХОВНАЯ ПОТЕНЦИАЛ СЕМЬИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

АБИЛЗОДА ГУЛАНДОМ САРДОР,

кандидат философских наук, заведующая Отделом
социальной философии Института философии, политологии
и права им. А. Баховаддинова НАНТ
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел : (+992) 918-79-08-87, abilova.78@mail.ru

НАЗАР МУЪМИН АБДУДЖАЛОЛ,

доктор философских наук, доцент, главный научный сотрудник
Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова
Национальной академии наук Таджикистана

734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел.:(+992)918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

В статье авторы анализируют и изучают социальные явления, существующие в современном таджикском обществе, и всё более заметное влияние этих явлений на современную таджикскую семью. Авторы оценивают роль культурного и духовного потенциала семьи в предотвращении этих нежелательных явлений века и в укреплении социально-политической и экономической жизни общества. Реализация миссии семьи как источника социального капитала считается весьма важной не только для развития современного общества, но и для расширения его потенциала.

Ключевые слова: *семья, культура, духовность, ценности, социальные нормы, социализация, родители, дети.*

CULTURAL AND SPIRITUAL POTENTIAL OF THE FAMILY IN MODERN SOCIETY

ABILZODA GULANDOM SARDOR
Candidate of philosophical sciences, Head of the Department of Social Philosophy, Institute of Philosophy, Political Science and Law named after A. Bakhovaddinov, NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 918-79-08-87, abilova.78@mail.ru

NAZAR MU'MIN ABDUJALOL,
Doctor of philosophical sciences, associate professor, Chief Researcher at the Institute of philosophy, political science and law named after A.Bahovaddinov of the NAST
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 918-99-12-71; e-mail: mumin.nazar.67@mail.ru

In this article, the authors analyze and examine social phenomena existing in contemporary Tajik society and their increasingly noticeable impact on the modern Tajik family. They assess the role of the family's cultural and spiritual potential in preventing these undesirable phenomena of the century and in strengthening the socio-political and economic life of society. Fulfilling the family's mission as a source of social capital is considered crucial not only for the development of modern society but also for expanding its potential.

Keywords: *family, culture, spirituality, values, social norms, socialization, parents, children.*

УДК: 130. 3 (575.3) – (575.1)

АХЛОҚ ҲАМЧУН ВОСИТАИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСӢ ДАР АФКОРИ МУОСИРИ ФАЛСАФӢ

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУҲИБУЛЛО ҲАБИБУЛЛО
номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи умумидонишгоҳии фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025,Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17;
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

ҚУРБОНОВ АБДУРАҲИМ МАҲМАДЮНУСОВИЧ,
н.и.п., дотсент, мудири кафедраи воситаҳои энергетикӣ ва бехатарии меҳнати факултети механиконии кишоварзии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шоҳтемур
734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 146;
e-mail: kam8184@mail.ru

Дар мақола тағйири дидгоҳҳои арзишии ахлоқӣ ва сиёсӣ дар ҷомеаҳо, махсусан, дар ҷомеаҳои ғарбӣ, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтааст. Қайд мешавад, ки чунин тағйирдиҳӣ дар мавқеъгирии кишварҳои ғарбӣ дар қиболи Ҳукумати кунунии ИМА мусоидат намуд, чун он дар сиёсати имрӯзаи худ арзишҳои демократӣ ва ахлоқии анъанавиро ташвиқ мекунад ва кӯшиш менамояд, ки онҳоро дар саҳнаи байналмилалӣ татбиқ намояд. Мавқеи Ҳукумати имрӯзаи ИМА дар масъалаҳои арзишӣ аз тарафи Ҳукумат ва нухбагони бузурги ғарбӣ аслан дастгирӣ карда намешавад, аммо чун онҳо мустақилияти сиёсӣ ва мавқеи устуворро соҳиб нестанд, дар бисёр мавридҳо ба онҳо муқобилат карда наметавонанд. Муаллифон қайд мекунанд, ки дар меҳвари мавқеъгирии кишвари Амрико дар масъалаҳои арзишӣ, пеш аз ҳама, манфиатҳои миллии ИМА қарор дорад, чун на ҳамаи баҳогузориҳои онҳоро нисбат ба бисёр масъалаҳо, аз ҷумла, ба масъалаҳои сиёсию интихоботӣ ва ғайра дуруст ва объективӣ баҳогузорӣ намудан, дуруст аст.

Дар масъалаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд карда мешавад, ки як қатор омилҳое вуҷуд доранд, ки барои пешрафти тафаккури имрӯза монеаҳо эҷод мекунанд ва сабаб мешаванд, ки дар давлат тамоюлҳои манфӣ ва радикалӣ пайдо шаванд. Барои ташаккули ҷомеаи муосир муаллифон такя ба илм ва таҳкими тафаккури илмиро аввалиндараҷа ҳисобида, тафаккури ғайриилмиро мавриди танқиди шадид қарор медиҳад. Тафаккури ғайриилмӣ ба оқибмонии ҷомеа, махсусан, насли ҷавон оварда, сабаби пайдошавии ҳаракатҳои гуногуни тундгарою террористӣ мегардад.

Муаллифони мақола хулосабарорӣ мекунанд, ки ҳар тағйироту

дигаргунӣ барои Тоҷикистон бояд дар пояи арзишҳои миллӣ, манфиатҳои миллӣ ва зеҳнияти миллӣ татбиқ карда шавад ва маҳз дар ин ҳолат метавонанд самараи мусбатро ба бор оваранд.

Калидвожаҳо: *ахлоқ, Олами Ҷануби глобалӣ, демократия, либерализм ва неолиберализм, арзишҳои демократӣ, давлат, Иттиҳоди Аврупо, интихоботҳои шубҳанок ва намоишӣ, адолати иҷтимоӣ, илм, масъулият, гурӯҳҳои террористӣ.*

Дар фалсафаи сиёсӣ вобаста ба баҳсҳои илмӣ доир ба муносибати меъёрҳои алоқӣ ва сиёсӣ дар заминаи назарияи «реалистони сиёсӣ» ду мавқеъгирӣ вуҷуд дорад. Дар мавқеи аввал, ки чун назари «ғайриахлоқӣ» шинохта мешавад, меъёрияти сиёсӣ ҳамчун падидаи мустақил ва бетафовут нисбат ба меъёри ахлоқӣ фаҳмида мешавад. Дар мавқеи дуюм, ки «назарияи полоиш» ном дорад, меъёр ва дастурҳои ахлоқӣ метавонанд «аз полоиши сиёсат» гузаранд, то ки бо хусусиятҳои асосии сиёсат мутобиқ гарданд. Гарчанде назари аввал дар бисёр ҳолатҳо мавриди интиқод қарор гирифтааст, ҷанбаҳои аслии мавқеи дувумӣ то ҳол норавшан боқӣ монда, пурра рушд накардааст. Барои пешбурди баҳс пиромуни ҷанбаи меъёри ахлоқии сиёсӣ, ба масъалаи чи гуна тавассути сиёсат полоиш ёфтани меъёрҳои ахлоқӣ таваҷҷуҳ кардан муҳим аст. То имрӯз, ба истисноӣ кӯшишҳои Ч.Лармор ва ин ҳам бошад, барои фарқ кардани фалсафаи сиёсӣ аз фалсафаи ахлоқӣ, таҳлили систематикӣ дар ин мавзуъ кам анҷом ёфтааст.

Мо ба таври интиқодӣ даъвои пажуҳишгар Ч.Ларморро рад мекунем, ки фалсафаи сиёсӣ бояд машруият (легитимият)-ро бар меъёрҳои ахлоқӣ, аз ҷумла, адолат бартарӣ диҳад. Ба андешаи мо, ҳеч яке аз хусусиятҳои сиёсӣ чунин талаб намекунад ва баръакс, ҳодисаҳои сиёсии бисёр кишварҳо дар солҳои охир нишон медиҳанд, ки сатҳи риояи меъёрҳои ахлоқӣ ба яке аз омилҳои муҳимми устуворӣ ва ҳамчунин, ноустувории низомҳои сиёсӣ табдил ёфта истодааст. Масалан, пошхӯрии низоми сиёсии Сурия тавассути шӯришиён қазовати қаблиро ба хубӣ исбот менамояд, ки риоя нашудани меъёрҳои ахлоқӣ дар амалҳои сиёсӣ боиси таназзули машруияти онҳо мегардад.

Бо такя аз таҳлили равандҳои сиёсӣ метавон гуфт, ки таркиби ҳар як назарияи асосноки сиёсӣ ҳатман аз усулҳои бунёдии ахлоқӣ низ иборат аст. Азбаски усулҳои сиёсӣ ба танзими ниҳодҳои асосӣ ва тартиботи ҳуқуқию сиёсӣ равона шудаанд, онҳо наметавонанд ҳамчун принсипҳои бунёдӣ хизмат кунанд. Усулҳои бунёдӣ аз ҷомеа ё низоми сиёсӣ мустақил буда, меъёрҳои асосии сиёсатро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, ба андешаи мо ҳар як назарияи асосноки сиёсӣ бояд дар мавриди муайян ба пешфарзҳои ахлоқӣ низ такя кунад, зеро аз баҳсҳои ҷорӣ дар бораи меъёрияти сиёсӣ чунин бармеояд, ки фаҳмидани он ҳамчун як навъи меъёрии ғайриахлоқӣ (ё

ихтиёран ахлоқӣ) як шакли бунбаст аст. Яъне мақолҳои маъмул дар бораи он ки барои сиёсат риояи меъёрҳои ахлоқӣ муҳим нест, на ҳамеша дурустии худро исбот карда метавонанд. Аммо дар баробари қазоватҳои боло ин масъала низ муҳим аст, ки чӣ гуна меъёрҳои ахлоқӣ дар меъёрҳои сиёсӣ нақш мебозанд? Реалистоне, ки пурра меъёрҳои ахлоқиро рад намекунанд, чунин даъво доранд, ки меъёрҳои ахлоқӣ тавассути сиёсат «полоиш» мешаванд, «бо ин маъно, ки вазн, самт ва аҳаммияти омилҳои гуногун ба таври системавӣ тавассути хусусиятҳои конститутсионии сиёсат тағйир меёбанд». Ин фикр аз бисёр ҷиҳат мантиқӣ ба назар мерасад, аммо дар баробари ин, исботи маънои мушаххаси он низ муҳим ба назар мерасад ва то имрӯз ба яке аз саволҳои таҳлилӣ боқӣ мемонад.

Дар робита бо ин, яке аз роҳҳои хуби ҷавоб додан ба ин савол таҳлили он аст, ки кадом чиз таҳқиқи меъёрҳои ахлоқиро дар фалсафаи сиёсӣ мубрам сохтааст? Имрӯз кам касон фалсафаи сиёсиро як зеркатегорияи фалсафаи ахлоқӣ ё танҳо «фалсафаи амалӣ»-и ахлоқӣ медонанд. Аммо миёни муҳаққиқон пайваста ин масъала мавриди баҳс аст, ки чӣ фарқ байни таҳқиқоте, ки дар фалсафаи сиёсӣ анҷом дода мешавад, бо фалсафаи ахлоқӣ вуҷуд дорад? Таърихан, фалсафаи сиёсӣ аксар вақт ҳамчун як қисми васеътарини фалсафаи ахлоқӣ дониста мешуд, аммо, тавре ки пажуҳишгар Ч.Лармор таъкид мекунад, фаҳмиши дурусти фалсафаи сиёсӣ нишон медиҳад, ки он аз фалсафаи ахлоқӣ хеле амиқтар фарқ мекунад.

Тибқи як назар, хусусияти фарқкунандаи фалсафаи сиёсӣ дар он аст, ки он рафтори дастаҷамъиро танзим мекунад, масалан, қабули қарорҳои коллективӣ ё ҳалли мушкилоти ҷамъиятиро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Дар ҳоле ки фалсафаи ахлоқӣ рафтори инфиродиро дар ҳаёти сиёсии ҷомеа дар сатҳҳои гуногун танзим менамояд. Бо вуҷуди ин, гарчанде ин аксар вақтҳо дуруст аст, як назарияи ахлоқӣ метавонад инчунин, ба рафтори коллективӣ тамаркуз кунад (масалан, амалҳои ахлоқии як субъекти коллективӣ). Масъалаҳои марбут ба агентии коллективӣ дар фалсафаи ахлоқӣ аксар вақт бо баҳсҳо дар бораи масъулият, амал ва одоб рабт доранд. Ин баҳсҳо ба гурӯҳҳо ё субъектҳои коллективӣ (ба монанди ширкатҳо, миллатҳо ва гурӯҳҳои ташкилшуда) ва қобилияти онҳо дар амалҳои ахлоқӣ ё ғайриахлоқӣ, бо ирода ё беирода ва инчунин масъулияти ахлоқии онҳо марбутанд.

Равиши дигари беҳтар муайян кардани аломатҳои фарқкунандаи масъалаҳои дар фалсафаи сиёсӣ ва ахлоқи сиёсӣ баррасишаванда – муқоисаи ин масъалаҳо аст, ки чӣ гуна онҳо ба мавзуъҳои хос тааллуқ доранд. Тибқи ин назар, фалсафаи сиёсӣ ҳамеша бо масъалаҳои марбут ба идоракунии низоми сиёсӣ, ба монанди давлат ё ниҳодҳои асосии ҷомеа, машғул аст. Ин ҷанбаи фарқкунандаи фалсафаи сиёсӣ аст, зеро фалсафаи ахлоқӣ аслан бевосита бо ин масъалаҳо сарукор надорад ва танҳо ба сатҳи афзалиятдиҳии

меъёрҳои ахлоқӣ дар ин равандҳо таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Саволу масъалаҳои маъмуле, ки аз ин нигоҳ дар фалсафаи сиёсӣ баррасӣ мешаванд, аз ин иборатанд:

–беҳтарин шакли ҳукумат кадом аст? Адолат дар низоми ҷамъиятии ин ва ё он кишвар чӣ гуна татбиқ мешавад? Ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои шаҳрвандон кадомҳоянд? Озодии сиёсӣ чист? Манбаи қудрати сиёсӣ дар чист?

Ҳангоми таҳқиқи масъалаҳои марбут ба идоракунӣ ва ниҳодҳои асосии ҷомеа аз нигоҳи фалсафаи сиёсӣ ва ахлоқи сиёсӣ, як хусусияти дигари муҳим он аст, ки дар бораи дурустию нодурустӣ ва некию бадӣ ихтилофи амиқ вуҷуд дорад, инчунин, дар бораи худи табиати неку бад низ ихтилофоти амиқ дида мешавад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои марказии фалсафаи сиёсӣ муайян кардани он аст, ки чӣ гуна метавон тартиби сиёсиро ба таври асоснок ташкил ва ташаккул дод, бо дарназардошти он ки на танҳо дар бораи адолат, балки дар бораи худи табиати ахлоқ низ ихтилофи назарҳои асоснок вуҷуд дорад. Дарвоқеъ, қабл аз даврони муосир, ин мушкилот тамоман эътироф намешуд, зеро ихтилофи назарҳо дар бораи масъалаҳои ахлоқии дар ҳаёти сиёсии ҷомеаҳо ҷойдошта кам ё тамоман ба назар гирифта намешуд. Ба ҷойи ин, ақидаи ҳукмрон он буд, ки риоя ва истифодаи ҳатмии неруи ақлии инсон, аз ҷумла элитаи сиёсӣ дар ниҳоят ба ваҳдат ва иттифоқи ҷомеа ва назарҳо хоҳад овард.

Ҳамин тавр, дар баҳси мавзуи фалсафаи сиёсӣ ва ахлоқи сиёсӣ таносуби ду масъалаи хеле муҳим барои таъмини ҳастии низомҳои сиёсӣ, яъне сатҳи афзалиятёбии қонуният ва адолат дар равандҳои ташкил ва идоракунии ҳаёти ҷомеаҳо аҳаммияти хос пайдо мекунад. Бо дарназардошти он ки ин мавзуъ дар ҳаёти ҷамъиятии давлатҳои муосир ба яке аз масъалаҳои мубрам баҳри таъмини суботи онҳо табдил ёфтааст, аммо таҳлили васеътари он муҳим мебошад, зеро баъзан дар умум, андешае роиҷ аст, ки бо таъмини формалии масъалаи машруиятнокӣ пояҳои суботи сиёсии ҷомеа таъмин мегарданд. Вале таҳлили ҳаёти сиёсии аксари ҷомеаҳои ба мушкилот дучоршуда дар замони ҳозира гувоҳи он аст, ки дар воқеият масъала мураккаб буда, ба инобат нагирифтани таъмини асосҳои ахлоқии ташкил ва идоракунии равандҳои ҷамъиятӣ таъсири номатлуб ба суботи ҷомеа мерасонад.

Масалан, муҳаққиқ Чарлз Лармор ба ин бовар аст, ки қонуният бояд «объекти асосии фалсафаи сиёсӣ» бошад, зеро он ба «шароите дахл дорад, ки тибқи онҳо қоидаҳои иҷрошаванда метавонанд бо асосмандӣ ба аъзои ҷомеа таҳмил карда шаванд». Аз ин рӯ, қонуният бояд дар мадди аввал қарор гирад ва адолат танҳо нақши дуюмдараҷа дошта бошад. Ӯ ин мавқеи худро боз ҳам амиқтар баён мекунад ва далел меорад, ки бояд аввал масъалаи қонуниятро ҳал кард, пеш аз он ки ба саволҳои адолат рӯ биёрем: «Танҳо дар

сурате, ки низоми сиёсии муайян каму беш қонунист, метавон пурсид, ки он бояд кадом принсипҳои адолатро татбиқ кунад».

Сабаби тамаркуз ба қонуният, ба гуфтаи Ч.Лармор, дар он аст, ки вазифаи аслиаш муайянкунии он аст, ки кадом низоми сиёсӣ метавонад ба таври асоснок қоидаҳои ҳатмии идоракуниро барои ҳалли низоъҳо байни одамон таҳмил кунад, аз ҷумла, низоъҳое, ки аз ихтилофи ақидаҳои асоснок дар бораи адолат бармеоянд. Ҳамчунин, қонуният ба давлат ҳақ медиҳад, ки қудрати маҷбуран иҷрокунии худро татбиқ намояд, дар ҳоле ки на танҳо барои он ки қонунҳо одилонаанд, ё на танҳо аз тарси ҷазо–шаҳрвандон уҳдадоранд итоат кунанд, балки барои он ки давлат ҳақ дорад қонунҳоро барои танзими рафтори шаҳрвандон таҳия намояд.

Ҳамин тавр, масъалагузории мазкур ба он ишора мекунад, ки ахлоқи сиёсӣ танҳо бо баррасии фаҳмишҳои шахсӣ дар бораи меъёрҳои ахлоқӣ, аз ҷумла, адолат дар ҳаёти ҷомеа маҳдуд намешавад, балки нақши онҳоро васеътар дар ташкил ва идоракунии сиёсии ҷомеа баррасӣ менамояд. Аз ин рӯ, дар дараҷаи дуюм қарор доштани баҳси ин масъала тибқи андешаи Ч.Лармор, ки ҳарчанд ба равиши реалистии фалсафаи сиёсӣ марбут аст, на ҳамеша ба воқеият дуруст меояд.

Барои пайравони равиши реалистӣ дар фалсафаи сиёсӣ ҳадафи асосии низоми сиёсӣ таъмини тартибот ва субот мебошад, ки танҳо дар сурате имконпазир аст, ки агар дар ҷомеа як ҳокимияти қонунии эътирофшуда вуҷуд дошта бошад. Аз ин рӯ, қонуният таҳкурсии зарурӣ барои расидан ба ҳама гуна ҳадафҳои сиёсӣ ва ахлоқӣ, аз ҷумла адолат, шуморида мешавад.

Мунаққидони ин равиши таҳлилии масъала ба он таъкид менамоянд, ки яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсат–риояи дастрасии боадолатонаи мардум ба сарчашмаҳои ҳаёти шоиставу сармояи рушд дар ҷомеа маҳсуб меёбад. Бинобар ин, ташкили риояи боадалотонаи ин манбаъҳо аз афрод ва ниҳодҳои нисбат ба ин масъалаҳо тасмимгиранда аз он иборат аст, ки онҳо бояд, пеш аз ҳама, маҳаки фаъолияти худашонро рӯйи меъёрҳои ахлоқӣ устувор созанд. Аз ин ҷиҳат, агар мо чунин дар назар дошта бошем, ки танҳо қонуният бояд аввал қарор гирад, пас ин метавонад асоси тасмимгириҳои васеътарро дар бораи адолат ва баробарии сиёсии шаҳрвандонро нодида гирад. Пеш аз он ки мо ба масъалаи тақсимоти одилонаи неъмат ва уҳдадориҳо бирасем, бояд муайян созем, ки дар кадом шароит чунин тартиби тақсимот бо истифодаи иқдоми давлатӣ қонунист.

Бо дарназардошти ҷанбаи усулӣ доштани масъалаи дар боло зикршуда танқиди мафкураи сиёсии холӣ аз меъёрҳои ахлоқӣ меафзояд ва олимони ин самт омили калидии ба мушкилот дучор шудани низомҳои муосири сиёсиро аз ҳамин иборат медонанд. Вокуниши аввалин ба ин назарияи «афзалияти қонуниятнокӣ» он аст, ки на қонуниятро «пеш» аз адолат баррасӣ намоем, балки баръакс, маҳз адолатро барои таҳлили шароити қонуният истифода

барем. Мумкин аст гуфта шавад, ки «принсипҳое, ки ҳуқуқи давлатро барои татбиқи қудрати маҷбурӣ нисбат ба гурӯҳи муайяни одамон муайян мекунанд, усулҳои адолат мебошанд.

Яке аз намояндагони маъруфи ин равия Райнер Форст ба шумор меравад. Ба гуфтаи Райнер Форст, мо наметавонем молҳоро ҳамчун захираҳои пешакӣ мавҷудбуда ё «неъматҳои аз осмон афтода» баррасӣ кунем, зеро онҳо қабл аз амалияҳои иҷтимоӣ, ки онҳоро эҷод мекунанд, вуҷуд надоранд. Аз ин рӯ, Райнер Форст баҳси адолатро аз ҳудуди тақсимоти захираҳо фаротар бурда, ба таҳлили амиқи шароити иҷтимоӣ, ки барои ҷомеаи одилона заруранд, мегузаронад. Аз ин рӯ, мувофиқи ин назар, принсипҳои қонуният ва адолати тақсимотӣ дар як сатҳ қарор доранд ва ҳарду ба принсипҳои ахлоқии бунёдӣ вобастаанд.

Ҳамин тавр, асоси бунёдии ин равиши фикрӣ аз он иборат аст, ки усулҳои қонуният ва адолати тақсимотӣ ба принсипҳои ахлоқии амиқтар вобастаанд. Райнер Форст чунин мешуморад, ки мо наметавонем молу неъматҳоеро, ки тақсим мешаванд, ҳамчун як чизи пешакӣ мавҷудбуда ё як навъ «неъмати осмонӣ» шуморем, зеро онҳо пеш аз он ки тақсим карда шаванд, бояд тавассути амалиёти иҷтимоӣ тавлид гарданд. Агар мо сохторҳои иҷтимоиро, ки нобаробариро эҷод мекунанд, таҳлил накунем, пас баҳси адолати тақсимотиро дуруст дарк намекунем. Аз ин рӯ, Форст хулоса мекунад, ки усулҳои қонуният ва адолати тақсимотӣ ҳар ду ба принсипҳои ахлоқии амиқтар вобастаанд ва афзалияти қонуният аз рӯйи ин далел заиф мешавад. Ба андешаи мо, бо вуҷуди саҳеҳияти андешаҳои Райнер Форст, инро ҳам бояд ба назар гирифт, ки тақсимот на танҳо ба неъматҳои моддӣ, балки ба масъалаҳое, амсоли таъсири баробар дар сиёсат, қабули баробари ҳокимият ва ҳуқуқи баробар барои асосноккунии қонунҳо низ дахл дорад. Бинобар ин, қонуният ва адолат набояд дар ихтилоф бо ҳам гузошта шаванд, балки бояд ҳамчун ду ҷузъи ҳамбастаи фалсафаи сиёсӣ дида шаванд. Агар мо қонуниятро ҳамчун як шарт барои амалӣ кардани адолати тақсимотӣ қабул кунем, пас адолати тақсимотӣ низ метавонад ҳамчун асосе барои ҳалли ихтилофи назарҳо дар бораи қонуният хидмат кунад. Ба ин маъно, фалсафаи сиёсӣ набояд танҳо ба як тарафи баҳс тамаркуз кунад, балки бояд ба ҳамгироии ҳарду унсур кӯшиш намояд.

Дар амалияи ҳаёти сиёсии ҷомеаи муосири Тоҷикистон мо маҳз бештар ба ҳамгироии ҳар ду унсур, яъне таносуби мутавозини адолат ва қонуният дар мавриди тасмимгириҳои сиёсӣ мувоҷеҳ мегардем. Чунин таносуби мутавозини адолат ва қонуният дар мавриди тасмимгириҳои сиёсӣ тайи солҳои таҷлили Истиқлоли давлатӣ тавонист суботи ҷомеа ва рушди онро заминасозӣ намояд.

Дар маҷмуъ, дарки муҳтавои мунозираи мазкури дар боло баёншуда ба мо имкон медиҳад, ки сатҳи воқеии нақши мулоҳизаҳои ахлоқиро дар сиёсат

дарк кунем, инчунин, мафҳуми «полоиш аз тариқи сиёсат»-ро фаҳмем. То ҳол, мо аз як даъвои нисбатан маъмулӣ ҳимоят кардем, ки мулоҳизаҳои меъёрии хусусияти ахлоқидошта дар фалсафаи сиёсӣ муҳимманд. Дақиқтараш, ду навъи меъёрҳое, ки дар ин ҷо мавриди таваҷҷуҳанд, меъёрҳои сиёсӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ мебошанд. Ҳоло, масъалаи нақши меъёрҳои ахлоқӣ дар назарияи сиёсат ба таври табиӣ вобаста ба он аст, ки чӣ гуна мо хатти фарқиятро байни меъёрҳои ахлоқӣ ва сиёсӣ вобаста ба сатҳи татбиқи сиёсатгузориҳои дохилию хориҷии кишварҳо мекашем.

Аз як ҷиҳат мо метавонем ҳамаи меъёрҳои танзимкунандаро, ки ба хосиятҳои зарурӣ барои бақои ҷомеаи сиёсӣ, масалан, сатҳи ҳадди ақалли тартибот ва субот ё дигар «ҳадафҳои сиёсат» дахл доранд, ҳамчун ахлоқӣ ҳисоб кунем. Бо вуҷуди ин, дар чунин ҳисоб, қариб ҳамаи арзишҳо ва меъёрҳое, ки дар садсолаи охир дар назарияи сиёсӣ мавриди баҳс қарор гирифтаанд, ҳамчун меъёрҳои ахлоқӣ дониста мешаванд ва қариб ҳамаи принсипҳое, ки дар фалсафаи сиёсӣ пешниҳод шудаанд, бояд ҳамчун принсипҳои ахлоқӣ номбар шаванд, на сиёсӣ. Дар ин сурат, принсипҳои адолати Ролз принсипҳои сиёсӣ не, балки принсипҳои ахлоқӣ мегарданд. Ҳарчанд чунин истифода метавонад бенуқсон бошад, он инчунин баҳсро маҳдуд ва нодуруст нишон медиҳад.

Тавре ки қаблан ишора шуд, мо марзбандии ҷолибтарини байни фалсафаи ахлоқӣ ва сиёсиро чунин дарк мекунем, ки охирин ба масъалаҳои марбут ба идоракунии сохтори сиёсӣ, ба монанди давлат ё ниҳодҳои асосии ҷомеа, тамаркуз мекунад. Принсипҳои марбут ба ин хосиятҳо, пас бояд ҳамчун принсипҳои сиёсии дар робита бо меъёрҳои ахлоқӣ қарордошта номбар шаванд. Ҳар як принсипи сиёсие, ки эътибор дорад, ҳадди ақалл аз як фарзияи ахлоқии асосӣ дастгирии асосноккунанда мегирад. Ба ибораи дигар, меъёрҳо ё принсипҳои ахлоқӣ дар асосноккунии ҳар як меъёри сиёсӣ нақши бунёдӣ мебозанд. Мо ду роҳро барои исботи ин даъво пайравӣ мекунем: яке диалектикӣ ва дигаре техникӣ.

Роҳи аввал, «диалектикӣ», иборат аз таҳлили он аст, ки назарияҳои илмҳои сиёсӣ воқеан дар асосноккунии принсипҳои сиёсӣ аз кадом далелҳо истифода кардаанд. Ҳатто фалсафаи сиёсие, ки сахт зидди ахлоқисозии назарияи сиёсӣ аст, асосноккунии худро дар арзишҳои ахлоқӣ пайдо мекунад. Ба таври маъмулӣ, мутахассисони асосии фалсафаи сиёсӣ, ки барои принсипҳои адолат ва қонунмандӣ бо тамаркуз ба арзишҳои баробарӣ ва озодӣ баҳс мекунанд, дастгирии худро аз фарзияҳои ахлоқӣ мегиранд.

Роҳи дуюм, «техникӣ», баҳсест, ки аз нуқтаи назари Ҷ.Коген бармеояд ва даъво мекунад, ки фактҳо наметавонанд дар ниҳояти кор усулҳоро асоснок созанд, балки барои ҳар як факт бояд принсипи дигаре мавҷуд бошад, ки шарҳ диҳад, чаро он факт асосноккунанда аст. Дар натиҷа, мо ҳамеша бояд ба принсипҳое такя кунем, ки аз фактҳо мустақиланд. Аз ин

бармеояд, ки принсипҳои сиёсӣ танҳо бо такя ба принсипҳои ахлоқии аслӣ асоснок мешаванд. Ҳатто агар далели он, ки ин принсипҳо ахлоқӣ ҳастанд, мавриди баҳс қарор гирад, он чизе, ки мо далел овардем, боқӣ мемонад: принсипҳои сиёсӣ барои асоснокшавӣ аз принсипҳои аслии ахлоқӣ вобастаанд.

Ҳамин тавр, мо хулоса мебарорем, ки дар назарияи сиёсӣ меъёрҳои ахлоқӣ ҳамеша нақши асосноккунандаи бунёдиро мебозанд. Дар баробари ин, чунин мубоҳис ҳам вуҷуд дорад, ки дар сиёсати хориҷии давлатҳо, бахусус давлатҳои абарқудрат амалҳою иқдомҳо на ҳамеша дар доираи барномаи ахлоқии тарҳрезишуда сурат мегирад. Дар ин ҷо ҳамеша манфиат ва қудрат даст ба дасти ҳам ҳаракат мекунанд. Баҳсҳо атрофи ин масъала бо сари қудрат омадани Доналд Трамп, фош шудани тарҳҳои маблағгузории лоиаҳои "инқилобҳои ранга" аз ҷониби ЮСАИД, паҳлуҳои ҷонибдорӣ аз гурӯҳҳои даргир дар Ховари Миёна ва ғайра бештар гардид. Дар ин маврид, 26 феврали соли 2025 сухани вазири дифои ИМА расонаӣ шуд, ки мегӯяд: «Ӯ ба ҳеч ҳуқуқшиносе, ки дар мавриди дӯстию нодурустии тасмимгирии ҳарбиён доварӣ намояд, ниёз надорад» [14].

Дар баҳсҳои имрӯзаи илмӣ инчунин, масъалаи тафовутгузорӣ миёни поквиҷдонии сиёсӣ ва фиреби сиёсӣ ҳамчун ҷанбаҳои муҳимми ахлоқи сиёсӣ аз ҷониби олимон ба миён гузошта мешавад. Онҳое ки поквиҷдонии сиёсиро ҳамчун гарави ба манфиати ҳамагон хизмат намудани низоми сиёсӣ мешуморанд, бештар ба андешаҳои Арасту такя менамоянд. Ин ба он алоқаманд аст, ки Арасту сиёсату ахлоқро аз як маншаъ мешуморад ва ҳар дуро барои навъи саодати башар воҷиб медонад. Дар китоби «Сиёсат» Арасту қайд мекунад, ки сабаби асосии ташкили ҷомеаи сиёсӣ эҷоди шароите мебошад, ки барои рушди ҳама аъзои он мусоидат кунад. Рушди инсон вақте имконпазир мешавад, ки дар ҷомеа шароити мусоид барои зиндагии шоиста ва некӯаҳволии ҳама таъмин карда шавад.

Ин шароитро баъзе мутафаккирон ҳамчун манфиати умумӣ таъриф мекунанд. Аз ин рӯ, тамомияти ахлоқӣ нақши муҳимме дар расидан ба ҳадафи баландтар, яъне беҳбуд бахшидани зиндагии инсон тавассути таҳкими манфиати умумӣ, мебозад. Аз ин рӯ, тамомияти ахлоқӣ сифати рафторест, ки яклухт ва пайваста арзишҳо ва принсипҳои ахлоқии баландро бо ҳадафи таҳкими манфиати умумӣ риоя мекунад. Бар асоси ахлоқи фазилати Арасту, гарчанде тамомияти ахлоқӣ метавонад худ як арзиш бошад, он бояд бо як ҳадафи муайян парвариш карда шавад. Арасту дар асапраш–«Ахлоқи Никомах» таъкид мекунад, ки дар маркази ҳама фазилатҳо эвдеймония – рушду камоли инсон қарор дорад. Аз ин рӯ, шахсе, ки тамомияти ахлоқӣ дорад, одатан, аз хусусияти худ қаноатмандӣ эҳсос мекунад, ки ин ба худпазир будани он ишора мекунад. Аммо он ҳамчунин, ба некуаҳволии инсон мусоидат мекунад, ки онро арзиши асбобӣ низ

месозад.

Тибқи назари таҳлилгарони муосир Арасту ба андешаҳои мазкур аз он ҷиҳат мерасад, ки ба андешаи ӯ сиёсат ба идоракунии корҳои ҷамъиятӣ рабт дорад. Одатан, шахсе, ки чунин корҳоро идора мекунад, захираҳои ҷамъиятиро истифода мебарад, ки аз тарафи аҳолӣ якҷоя ҷамъ оварда мешаванд ё бевосита аз табиат гирифта мешаванд ва бинобар ин, бояд аз тарафи ҳама баробар истифода гарданд. Ин захираҳо шомили қобилиятҳои инсонӣ, молия, неруҳои амниятӣ, маъданҳо ва об мебошанд.

Аз ин рӯ, шахсе, ки идоракунии ин захираҳоро ба уҳда дорад, аз ҷиҳати ахлоқӣ вазифадор аст, ки онҳоро барои манфиати умумӣ истифода барад. Ин манфиати умумӣ он вақт таъмин карда мешавад, ки роҳбарон сиёсати умумиро пеш баранд, ки ҳадафи онҳо пешрафти некуаҳволии мардум аст.

Арасту бовар дорад, ки ҳадафи ҷомеаи сиёсӣ таъмин намудани он неъматҳое мебошад, ки барои шукуфоии ҳамаи аъзои он заруранд, ки онро маъмулан, «некуаҳволии инсонӣ» меноманд: «Возеҳ аст, ки ҳамаи иттиҳодҳо ба сӯйи як неъмат равона шудаанд ва иттиҳоди сиёсӣ, ки аз ҳама муҳимтар аст ва ҳамаи дигаронро дар бар мегирад, махсусан, ҳамон ки барои расидан ба беҳтарин неъматҳои ҳама равона шудааст. Ин иттиҳод шаҳр ё ҷомеаи сиёсӣ номида мешавад».

Мафҳуми манфиати умумӣ ба Афлотун, Арасту, Ситсерон ва Аквинат марбут аст. Дар замони муосир, он асосан бо Ҷон Ролз алоқаманд аст. Ин мафҳум маҷмуи шароити заруриро дар бар мегирад, ки барои аъзои ҷомеа баҳри расидан ба некуаҳволӣ ва зиндагии пурмаъно лозиманд. Ролз манфиати умумиро ҳамчун «шароити умумие муайян мекунад, ки ба маънои мувофиқ барои ҳама манфиатнок мебошанд». Ин мафҳум асосан шомили ниҳодҳо, низомҳои иҷтимоӣ ва муҳити зист мебошад, ки ҳамаи инсонҳо ба онҳо такя мекунанд.

Барои фаҳмидани амиқтари мафҳуми манфиати умумӣ, се хусусияти асосии он бояд баррасӣ шавад:

а) Манфиати умумӣ барои ҳама аъзои ҷомеа, новобаста аз мақоми иҷтимоии онҳо, нигаронида шудааст. Ин некуаҳволӣ на танҳо моддӣ аст, балки инсонро аз ҷиҳати ахлоқӣ, зеҳнӣ ва руҳонӣ рушд медиҳад. Ҳадафи он инкишофи хислатҳои хосси инсонӣ ва таъмин намудани зиндагии пурмазмун ва пурбаракат аст.

б) Манфиати умумӣ танҳо маҷмуи некуаҳволии инфиродӣ нест, балки он барои тамоми ҷомеа муштарак аст. Аз ин рӯ, барои баҳраманд шудан аз манфиати умумӣ, иштироки фаъолонаи аъзои ҷомеа зарур аст.

в) Манфиати умумӣ бо ваколати сиёсӣ зич алоқаманд аст. Гарчанде ҳамаи аъзои ҷомеа дар манфиати умумӣ саҳм мегузоранд, ваколати сиёсӣ нақши асосӣ дорад, зеро ба он захираҳои ҷамъиятӣ супорида шудаанд. Аз ин рӯ, ҳокимияти сиёсӣ бояд захираҳоро ба барномаҳои равонашуда ба

манфиати умумӣ масраф намояд, ки ин ҳадафи асосии ахлоқии он мебошад.

Бо такя аз равиши мазкур муҳаққиқони муосири масъала, ки ҷонибдори мавқеи бебаҳси ахлоқ дар сиёсат мебошанд, принсипҳои ахлоқиеро коркард ва пешниҳод намудаанд, ки тамомияти ахлоқӣ дар сиёсат бояд бар асоси онҳо устувор бошад. Пеш аз ҳама, агар ҳадафи ахлоқии гирифтани мансаби сиёсӣ тавре ки дар боло тавсиф шудааст, амалӣ шавад, бояд идоракунии корҳои ҷамъиятӣ бар асоси принсипҳои муҳимми ахлоқӣ устувор бошад, яъне принсипҳое, ки қарорҳои сиёсӣ ва амалҳоро роҳнамоӣ мекунанд. Аз ин рӯ, усулҳо–меъёрҳои асосӣ, умумӣ ва ҷаҳоние мебошанд, ки дигар ормонҳои ахлоқӣ бар асоси онҳо ташаккул меёбанд. Дар ин маврид, пеш аз ҳама, усули эҳтиром ба ҳаёти инсон аҳаммияти аввалиндараҷаро касб менамояд.

Бар асоси итминон ба он ки ҳаёт муқаддас аст, ин принсип эҳтиром ба ҳаёти инсонро дар ҳама ҳолатҳо талаб мекунад [1]. Танҳо бар асоси ин принсип ҷомеа вуҷуд дошта метавонад: бидуни одамони зинда ҷомеа нест мешавад [8]. Дар сиёсат, ин усул ду вазифаи асосиро барои мудирони корҳои ҷамъиятӣ таъкид мекунад.

–Аввалан, ин усул вазифаи манфии мудирони корҳои ҷамъиятиро барои эҳтиром ба ҳаёти шаҳрвандон тавассути худдорӣ аз амалҳое, ки метавонанд онро зери хатар гузоранд, таъкид мекунад: «Маҳрум кардани шахс аз ҳаёт аз ҷониби мақомоти давлат масъалаи ҷиддии бузург аст. Қонун бояд ҳолатҳое, ки дар онҳо шахс метавонад аз ҷониби мақомоти давлат аз ҳаёт маҳрум шавад, қатъиян назорат ва маҳдуд кунад» (Шарҳи умумии 6-уми Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ).

Дуюм, ин усул аз мудирони корҳои ҷамъиятӣ талаб мекунад, ки барои ҳифзи ҳаёти мардум бидуни ягон табъиз чораҳои мусбат андешанд. Инчунин, он масъулияти сиёсатмадоронро барои таҳияи механизме таъкид мекунад, ки ба идоракунии амалҳои номатлуби мақомоти амниятие, ки ҳаёти шаҳрвандонро таҳдид месозанд, равона шудааст. Ғайр аз ин, дар ҳолатҳое, ки ҳаёт беасос маҳрум карда шудааст, бояд механизме барои дастрасӣ ба адолати ҳуқуқӣ тавассути баррасии мустақил, бетараф ва одилона вуҷуд дошта бошад, новобаста аз мансубияти сиёсӣ. Аз ин рӯ, амалҳои зӯроваронаи сиёсие, ки ҳаёти одамонро таҳдид мекунанд, нишондиҳандаи норасоии тамомияти ахлоқии сиёсатмадорон мебошанд. Илова бар ин, набудани низомҳо барои ҳифзи ҳаёти мардум боиси дастгирии амалҳои ҷиноятӣ мегардад, ки метавонанд ба марги одамон оварда расонанд.

Ҳамин тавр, дар заминаи ин баҳсҳо диди махсус доир ба поквиҷдонии ахлоқӣ дар сиёсат ҳамчун як мафҳуми фарқкунанда аз меъёрҳои маъмулии ахлоқӣ аз ҷониби муҳаққиқон ташаккул ёфт. Ҳарчанд ин бо назари аморалистӣ аз нигоҳи он ки ҳар дуи онҳо истифодаи бозиҳои қудратро ба манфиати сиёсатмадорон асоснок мекунанд, ба сиёсати ахлоқӣ наздик аст,

аммо тафовути калидии онҳо дар он аст, ки дар сиёсатҳои аморалистӣ ахлоқ комилан рад карда мешавад, дар ҳоле ки ин назар ба нақши ахлоқ дар сиёсат иқрор мекунад, вале бар он пойфишорӣ мекунад, ки бояд фарқи байни меъёрҳои маъмулии ахлоқӣ ва меъёрҳои ахлоқии махсуси сиёсӣ вуҷуд дошта бошад. Ғайр аз ин, гарчанде ҳар ду равиш аз бозии қудрат истифода мекунанд, сиёсатмадороне, ки сиёсати ахлоқии махсусро ҷонибдорӣ менамоянд, ҳатман худхоҳ нестанд: онҳо баъзан аз усулҳои сахтгирона ё зӯроварӣ истифода мебаранд, аммо инро барои манфиати шаҳрвандон анҷом медиҳанд. Ин назар дар тафаккури ахлоқии натиҷагароёна (консеквенсиализм) инъикос меёбад, ки дар он амалҳои сиёсатмадорон бо натиҷаҳои онҳо арзёбӣ карда мешаванд.

Бояд тазаккур дод, ки файласуфони муосире, чун Исайя Берлин ва Стюарт Ҳемпшир, ин мавқеъро ҷонибдорӣ намудаанд [5; 10]. Дар замони муосир, ин назар боз ҳам аз тарафи файласуфоне, чун Деметрис Тиллис, густариш дода шудааст [2]. Онҳо ба андешаи маъмул, ки сиёсати муосир аз камбуди поквиҷдонӣ ранҷ мебарад, мухолиф мебошанд ва бар он таъкид мекунанд, ки набудани ахлоқи комил дар сиёсат набояд ҳамчун норасоии поквиҷдонӣ арзёбӣ шавад. Ба гуфтаи Тиллис ин ғалат аст, ки тасаввур шавад поксозии ҳаёти сиёсӣ комилан аз байн бурдани фасод, умуман, имконпазир аст. Тарафдорони ин назария бовар доранд, ки сиёсати ахлоқии воқеӣ набояд бо меъёрҳои ахлоқии абстрактӣ доварӣ карда шавад. Инсон бояд миёни поквиҷдонии шахсӣ ва иштироки фаъол дар сиёсат интихоб кунад, аммо наметавонад ҳар дуи инро якҷоя нигоҳ дорад.

Мантиқи андешаҳои мазкур ҷонибдорони ин назарияро ба коркарди маҳакҳои арзёбии чеҳраи ахлоқии афроде, ки фаъолона вориди сиёсат мешавад, раҳнамун месозад. Дар асоси ин назар, барои доварӣ кардани поквиҷдонии сиёсатмадорон, бояд ба се омил таваҷҷуҳ кард: а) Маҳдуд ва шароити сиёсие, ки сиёсатмадор дар он фаъолият мекунад, б) Арзишҳое, ки ба ҳаёти сиёсӣ хоссанд, в) Хусусиятҳои шахсие, ки барои комёбӣ дар сиёсат заруранд.

Онҳо бар ин боваранд, ки сиёсат дорои хислатҳои манфӣ, аз қабили хиёнат, душманӣ, фиреб, дасисабозӣ ва рақобати номатлуб мебошад. Барои муваффақ шудан дар сиёсат шахс бояд маҳз ҳамин хусусиятҳоро ба кор барад. Ба гуфтаи Ҳемпшир: «Поквиҷдонии сиёсӣ ба поквиҷдонии як дузде шабоҳат дорад, ки вақте монеаеро дар торикӣ мебинад, самти худро тағйир медиҳад». Ба ин маънӣ, шахсе, ки мехоҳад бо риояи садоқат, вафодорӣ ва ростқавлӣ дар сиёсат фаъолият кунад, ба шикаст мувоҷеҳ хоҳад шуд» [10]. Тиллис ҳушдор медиҳад: «Агар касе бихоҳад бидуни фиреб, хиёнат ва макр дар сиёсат фаъолият кунад, пас беҳтар аст, ки аз сиёсат канораҷӯӣ намояд. Покии ахлоқӣ ва садоқат метавонад барои ҳаёти шахсӣ муфид бошад, аммо онҳо дар сиёсат на камбудӣ, балки айб мебошанд» [4].

Ба ин тартиб, аз рӯйи ин назар, поквиҷдонии сиёсӣ бо қобилияти сиёсатмадор дар истифодаи роҳу усулҳои сиёсӣ, аз ҷумла фиреб, хиёнат ва макр, барои муваффақ шудан ва хизмат ба мардум алоқаманд аст. Ин назар сиёсатро аз рӯйи натиҷаҳо арзёбӣ мекунад ва бар он таъкид мекунад, ки сиёсатмадори дорои поквиҷдонии сиёсӣ касест, ки ин «фазилатҳои сиёсӣ»-ро пайваста ва устокорона истифода мебарад. Донишмандон исрор мекунанд, ки поквиҷдонӣ дар сиёсат бояд аз мавқеи маъмулии ахлоқӣ баррасӣ шавад, дар ҳоле ки дигарон бар онанд, ки сиёсат аз ҳама гуна арзишҳои ахлоқӣ озод аст, зеро он бо фитна, хиёнат ва дигар зуҳуроти рақобати носолим хос аст. Онҳо чунин мешуморанд, ки сиёсат як соҳаи алоҳидаест, ки ахлоқаш набояд бо меъёрҳои анъанавии ахлоқӣ чен карда шавад, он бояд бо истифода аз меъёрҳои прагматикӣ, ки ба сиёсатмадор барои бадасторӣ ва нигоҳдории қудрат ба хотири хидмат ба шаҳрвандон кумак мерасонад, муайян карда шавад.

Новобаста аз маҳбубияти консепсияи фавқуззикр дар фалсафаи ахлоқи муосир кам нестанд боз олимоне, ки ба афзалияти ҷанбаи ғайриахлоқӣ будани амалҳои сиёсӣ таъкид меварзанд. Онҳо бар ин назаранд, ки сиёсат аз ҳама гуна арзишҳои ахлоқӣ озод аст, зеро он бо фитна, хиёнат ва дигар зуҳуроти рақобати носолим хос аст. Аз ин рӯ, мутафаккирони фавқуззикр ба андешаи инҳо ин нуктаро ба назар намегиранд, ки сиёсат аз ҷомеа ва шахсияти инсонӣ ҷудо нест, ки ин дорои паёмадҳои ҷиддии ахлоқӣ мебошад.

Муносибати сиёсатмадорони аморалистӣ бо дигаронро Мартин Бубер ҳамчун муносибати «Ман–Он» тавсиф мекунад, ки дар он инсон ҳамчун як шахси дорои ҳуқуқҳо дида намешавад, балки ҳамчун як ашё ё воситаи манфиат истифода бурда мешавад. Дар натиҷа, чунин муносибат инсонҳоро аз ҳуқуқ ва шаъну шараф маҳрум месозад ва онҳоро танҳо ба объектҳои истифода табдил медиҳад [6].

Дар сиёсатҳои аморалистӣ, роҳбарон тамоми чораҳоро меандешанд, то шаҳрвандони худро таҳти назорат нигоҳ доранд ва дар баробари манфиатҳои онҳо бетаваҷҷуҳ мемонанд. Онҳо бо истифода аз муассисаҳои давлатӣ, қонунҳо ва дастгоҳҳои қудратӣ манфиатҳои шахсии худро пиёда месозанд. Барои расидан ба ҳадафҳои худ, сиёсатмадорони аморалистӣ аз бозӣ бо қудрат истифода мебаранд [7].

Ба назари намояндагони ин равиши таҳлилӣ аз ахлоқи сиёсӣ сиёсатмадорон барои истифодаи сиёсат ба хотири манфиати худ аз бозиҳои гуногуни ғайриахлоқии қудратталабона васеъ истифода мебаранд. Дар ин радиф мақоми махсусро фиреб ё ин ки манипулятсияи сиёсӣ ва ташкили идоракунии пинҳонии ҳокимият ва истифодаи таҳдиду зуроварӣ ташкил медиҳанд.

Манипулятсия дар сиёсатҳои аморалистӣ як усули пинҳонии бозии қудрат мебошад, ки Фуко онро хеле муфассал дар осораш баён намудааст.

Дар ин раванд роҳбарон қонунҳоро бекор ё ислоҳ мекунанд, ё қонунҳои навро ҷорӣ месозанд, ки ҳадафи онҳо қувват бахшидани қудрати худ ва хомӯш кардани садоҳои мухолиф мебошад. Инчунин, онҳо муассисаҳои давлатиро зери таъсири худ қарор медиҳанд, то сиёсати онҳо танҳо манфиатҳои шахсии ҳокимонро пиёда созад. Грант ин рафтори манипуляториро чунин тасвир мекунад: «Барои ба даст овардани пуштибонии дигарон, лозим аст, ки онҳоро тавассути хушомадгӯйӣ, фиреб ва вонамуд кардани ғамхорӣ нисбати онҳо идора кард. Ҳокими макиавеллистӣ мекӯшад, ки ҳамеша идоракунанда бошад, на идорашаванда» [9].

Лозим ба таъкид аст, ки аз бисёр ҷиҳат илҳомбахши пайравони равияи мазкур таълимоти Н.Макиавелли ба шумор меравад. Макиавелли бар ин назар буд, ки «беҳтар аст, ки роҳбар аз мардум тарсонда шавад, на дӯст дошта шавад» ва то даме ки роҳбар иттиҳод ва вафодории шаҳрвандонро нигоҳ медорад, набояд дар бораи бераҳмӣ хавотир шавад» [12]. Дар асоси ин назария, сиёсатмадорони аморалистӣ ҳар гуна шахс ё гурӯҳеро, ки қудрати онҳоро зери хатар мегузорад, таҳдид мекунанд. Ҳатто барои фишор овардан ба мухолифон, бар зидди онҳо иттиҳомҳои сохта, ба мисли барангехтани нооромиҳо ва хиёнат ба давлат эълон карда мешавад [15]. Илова бар ин, сиёсатмадорони аморалистӣ аз қувваҳои амниятии давлатӣ ва ғайридавлатӣ истифода бурданро низ раво мешуморанд, то ин ки бо зӯроварӣ ҳар гуна садои мухолифон хомӯш карда шавад. Ин рафтор дар ҳолатҳои гуногун қобили қабул дониста мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо, шиканҷаи даҳшатбор ва ҳатто қатли мухолифон низ ба андешаи ҷонибдорони ин равияи таҳлилӣ бояд дар рӯзномаи амалҳои сиёсӣ қарор дошта бошад. Барои сафед кардани чунин амалҳо, ҷонибдорони равияи аморалистӣ дар ахлоқи сиёсӣ далел меоранд, ки сиёсатмадорон ҳамеша «барои таъмини тартиботи ҷамъиятӣ ва амнияти миллӣ» амал мекунанд. Аммо амалия нишон медиҳад, ки ҳақиқати аслии ин амалиёт аксар маврид фишор овардан ва тарсонидани мардум барои ҳифзи қудрати шахсӣ мебошад.

Сиёсати аморалистӣ умқи худро аз назарияи умумии «реализми сиёсӣ» ё «сиёсати воқеӣ» мегирад. Ин ҷаҳонбинӣ решаҳои таърихии худро аз афкори файласуфи сиёсии қадим–Фукидид мегирад, ки консепсияи «сиёсати қудрат»-ро баён намуда, таъкид мекунад, ки тавоноҳо бояд бар заифон ҳукмронӣ кунанд, зеро онҳо қудрат доранд [16]. Ин андеша минбаъд дар китоби «Малик» аз ҷониби Никколо Макиавелли такмил ёфтааст.

Дар маркази сиёсатҳои аморалистӣ фарзияе қарор дорад, ки қудрат ҳадафи асосии сиёсат мебошад. Ба таври аслӣ, ин назар бо андешаи Афлотун мувофиқат мекунад, ки мегӯяд: «Адолат ҳамон чизест, ки ба нафъи тавонгарон аст» ё «қудрат ҳақро муайян мекунад» [13]. Ба назари ин андеша, қудрати сиёсӣ на восита, балки ҳадафи асосӣ мебошад ва набояд бо

арзишҳое чун адолат, ахлоқ ё некуаҳволии ҷомеа алоқаманд бошад [12].

Дар маҷмуъ, далелҳои асосии сиёсатҳои аморалистӣ аз инҳо иборат мебошад: ба даст овардан, ҳифз кардан ва густариши қудрат ҳадафи асосии сиёсат аст; роҳбарон бояд бо ҳар василае қудрати худро ҳифз ва таҳким бахшанд. Дар маҷмуъ, аз ин далелҳо чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки равиши аслии сиёсатмадорони аморалистӣ манфиати шахсӣ мебошад, ки ҳуқуқ ва манфиатҳои дигаронро ба назар намегиранд. Сиёсатмадори аморалистӣ танҳо манфиати худро пайгирӣ мекунад, агар манфиати дигарон ба манфиати шахсии ӯ мусоидат накунад, пас ӯ онро комилан нодида мегирад.

Метавон хулоса баровард, ки истифодаи ахлоқ дар сиёсат аз ҷониби мактабҳо ва мутафаккирони мухталиф ба таври гуногун иброз мегардад, аммо истифодаи дурусти арзишҳои ахлоқӣ дар сиёсат муфид ва самаранок мебошад. Маҳз истифодаи қонунияти дар пояи арзишҳои ахлоқӣ тартибдодашуда дар фаъолиятҳои сиёсӣ бо татбиқи адолат ва баробарии иҷтимоӣ, ба танзими дурусти муносибатҳои иҷтимоию сиёсӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Асрори М. Проблема человеческого достоинства в средневековой исламской этике: историко-философский анализ [Текст]: дисс. ... канд. философских наук: 09.00.03 / Асрори Мирзошохрух.–Душанбе, 2017.–150 с.

2. Велаксес М. Общее благо [Текст] / М. Веласкес, К. Андре, Т.Шенкс, М. Дж. Мейер, М. Дж. Мейер // Вопросы этики. – 1992. – № 1. – Ч. 1. – С. 623-635.

3. Зувайдуллозода М. Моральная регуляция политической деятельности в трансформирующихся обществах (социально-философский анализ): Монография [Текст] / М. Зувайдуллозода.–Душанбе: Садои қалб, 2021. –147 с.

4. Тиллис Ҷ. Поквиҷдонӣ: Он чист ва чаро муҳим аст [Текст] / Ҷ.Тиллис. // Public Integrity. – 2018. – Ҷ. 20. – № 1. – С. 18-32.

5. Berlin, Isaiah. The Originality of Machiavelli. Against the Current: Essays in the History of Ideas [Text] / Isaiah Berlin, – New York: Viking, 1980. – P. 20-73.;

6. Buber, Martin. I And Thou [Text] / Martin Buber. – Hesperides Press: Kindle, 2011. – 134 p.

7. Foucault, Michel. «Power and Strategies» [Text] / Michel Foucault // Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings. – Sussex: The Harvest Press, 1980. – P. 134-145.

8. Gonsalves, Milton A. Fagothey's right and reason: ethics in theory and practice [Text] / Gonsalves, Milton A. – St. Louis: Mosby, 1981. – 574 p.

9. Grant, Ruth Weissbourd. Hypocrisy and Integrity: Machiavelli,

Rousseau, and the Ethics of Politics [Text] / Ruth Weissbourd Grant. – University of Chicago Press, 1999. – 201 p.

10. Hampshire, Stuart. Innocence and experience [Text] / Stuart Hampshire. – Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1989. – 195 p.

11. Milton A. – St. Louis: Mosby, 1981. – 574 p.

12. Niccolo, Machiavelli. The Prince [Text] / Machiavelli Niccolo. – London: The University of Chicago Press, 1998. – 145 p.

13. Plato. The Republic of Plato [Text] / Plato; trans. Allan Bloom, second edition. – New York: Basic Books, 1968. – 317 p.

14. Roadblocks' or supports? Military lawyers question Hegseth's firings [Electronic resource]. – URL: //https://www.politico.com/ (date of application: 03.06.2025).

15. Tangri, Roger President Museveni and the Politics of Presidential Tenure in Uganda [Text] / Roger Tangri, Andrew M. Mwenda // Journal of Contemporary African Studies. – 2010. – Vol. 28. – № 1. – P. 31-49.

16. Thucydides. History of the Peloponnesian War [Text] / Thucydides. – Penguin Books, 1954. – 656 p.

МОРАЛЬ КАК СРЕДСТВО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФСКОЙ МЫСЛИ

ЗУВАЙДУЛЛОЗОДА МУХИБУЛЛО ХАБИБУЛЛО,
кандидат философских наук, доцент общеуниверситетской кафедры философии Таджикского национального университета
734025, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17;
тел.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

КУРБОНОВ АБДУРАХИМ МАХМАДЮНУСОВИЧ,
к.п.н., доцент, заведующий кафедрой энергетических ресурсов и охраны труда факультета сельскохозяйственной механизации Таджикского аграрного университета имени Ш. Шохтемура
734003, Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146;
e-mail: kam8184@mail.ru

В статье рассматривается и оценивается изменение ценностных этических и политических взглядов в обществах, особенно в западных. Отмечается, что такой сдвиг в позиционировании западных стран по отношению к нынешнему правительству США способствовал тому, что они в своей нынешней политике поощряют традиционные демократические и моральные ценности и стремится применять их на международной арене. Сегодняшняя позиция правительства США по вопросам ценностей в принципе не поддерживается правительствами и крупной западной элитой, но

поскольку они не обладают политической автономией и твердой позицией, во многих случаях они не могут им противостоять. Авторы отмечают, что в основе позиции американской страны по ценностным вопросам лежат, прежде всего, национальные интересы США, так как не все их оценки по многим вопросам, в том числе по политическим, избирательным вопросам и т. д., являются правильными и объективными.

В вопросе Республики Таджикистан отмечается, что существует ряд факторов, препятствующих развитию современного мышления и приводящих к появлению в государстве негативных и радикальных тенденций. Для формирования современного общества авторы считают опору на науку и укрепление научного мышления первоочередной задачей, подвергая резкой критике ненаучное мышление. В то же время, как и в случае с другими народами, так же, как и в случае с другими народами, так же и в случае с народами, так же как и в случае с народами, так и в случае с народами.

Авторы статьи делают вывод, что любые изменения для Таджикистана должны осуществляться на основе национальных ценностей, национальных интересов и национального менталитета, и именно в этом случае они могут принести положительный эффект.

Ключевые слова: *мораль, глобальный Юг, демократия, либерализм и неолиберализм, демократические ценности, государство, Европейский Союз, сомнительные и демонстративные выборы, социальная справедливость, наука, ответственность, террористические группы.*

MORALITY AS A MEANS OF REGULATION OF POLITICAL ACTIVITIES IN MODERN PHILOSOPHICAL THOUGHT

ZUVAYDULLOZODA MUHIBULLO HABIBULLO,
candidate of philosophical sciences, docent, Tajik National University
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 17;
tel.: (+992) 907-75-45-04; e-mail: mukhibullo@mail.ru

QURBONOV ABDURAHIM MAHMADYUNUSOVICH,
c.p.s., Associate Professor, Head of the Department of Energy Resources and Occupational Safety, Faculty of Agricultural Mechanization,
Tajik Agrarian University named after Sh. Shokhtemur
734003, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 146;
e-mail: kam8184@mail.ru

The article examines and evaluates changes in ethical and political values in societies, especially in Western societies. It notes that this shift in the positioning of Western countries towards the current US administration has contributed to the latter promoting traditional democratic and moral values in its current policy and

seeking to apply them in the international arena. The current position of the US government on values is not supported in principle by the government and the Western elite, but since they lack political autonomy and a firm position, in many cases they are unable to oppose it. The authors note that the US position on values is based primarily on US national interests, as not all of their assessments on many issues, including political and electoral issues, etc., are correct and objective.

The question from the Republic of Tajikistan notes that there are a number of factors hindering the development of modern thinking and leading to the emergence of negative and radical tendencies in the state. To build a modern society, the authors consider reliance on science and the strengthening of scientific thinking to be a priority, sharply criticising unscientific thinking. At the same time, as in the case of other nations, as in the case of other nations, as in the case of nations, as in the case of nations, so in the case of nations.

The authors of the article conclude that any changes for Tajikistan must be based on national values, national interests and national mentality, and only then can they have a positive effect.

Keywords: *morality, global South, democracy, liberalism and neoliberalism, democratic values, state, European Union, questionable and demonstrative elections, social justice, science, responsibility, terrorist groups.*

УДК: 316.72:17

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ГИПЕРРЕАЛЬНОСТИ

АРИФДЖАНОВА НАЗИРА РАХМАТДЖАНОВНА,
кандидат философских наук, доцент, старший научный сотрудник
Института философии, политологии и права им. А.М.Баховаддинова
Национальной академия наук Таджикистана
734025, Таджикистан, город Душанбе, пр. Рудаки 33;
тел: (+992) 205-58-58-14. e-mail: nur_58@bk.ru

В статье рассматривается проблема трансформации национальной идентичности в эпоху глобализации и гиперреальности. Под воздействием медиа и цифровых технологий формируется новое пространство смыслов, в котором образы и знаки начинают определять восприятие реальности. Опираясь на философские категории симулякра (Ж. Бодрийяр) и диалектики, автор анализирует процессы формирования симулятивной идентичности, утрату связи между подлинным и сконструированным опытом, а также влияние глобальных коммуникаций на структуру национального самосознания.

Особое внимание уделено понятиям «асолат» (подлинность) и «рисолат» (миссия) как ключевым элементам формирования идентичности - «ҳувият», выражающим внутреннюю природу самосознания и определяющим ценностное содержание национального бытия. Показано, что национальная идентичность, трансформируясь под давлением внешних социально-исторических условий, сохраняет свою субстанциональную основу - национальную идею, - через которую интегрирует культурные коды и формирует ***новые*** *модели самоидентификации.*

Ключевые слова: *национальная идея, глобализация, симулякр, гиперреальность, ҳувият, национальная идентичность, нация, культура, медиа, философия, идеология, асолат (подлинность), рисолат (миссия), ҳувият (идентичность), субстанция, общественное самосознание, инеграция, социальный капитал, цифровизация, коллективное сознание, устойчивое развитие.*

Трансформация национальной идентичности в эпоху глобализации и гиперреальности представляет собой сложный диалектический процесс, в котором реальность всё чаще опосредуется знаками, образами и медиасимволами. В условиях цифровой коммуникации происходит смещение границ между подлинным и сконструированным опытом, что формирует феномен симулятивной идентичности, о котором писал Жан Бодрийяр [4]. Национальное самосознание, вступая в контакт с глобальными потоками информации, теряет прежние устойчивые формы, однако не исчезает, а

преобразуется, интегрируя новые культурные коды в собственную систему смыслов.

В этом контексте ключевыми философскими категориями выступают асолат (подлинность) и рисолат (миссия), отражающие глубинную природу «ҳувият» - идентичности как формы самосознания и носителя ценностного ядра нации. Несмотря на давление внешних социокультурных факторов, национальная идентичность сохраняет свою субстанциональную основу — национальную идею, которая обеспечивает преемственность духовных смыслов и направляет процессы культурной адаптации в глобальном мире.

В условиях глобализации особенно возрастает необходимость осмысления национальной идеи как ядра национальной культуры, определяющего формирование идентичности и выступающего основой общественного единства и устойчивого развития.

Для Таджикистана, обладающего богатым культурно-историческим наследием, национальная идея выступает важнейшим компонентом формирования социального капитала - совокупности норм, доверия и социальных связей, обеспечивающих интеграцию общества и его поступательное развитие. Анализ таджикской национальной идеи как духовно-нравственного и культурного ресурса определяет качество социального взаимодействия и устойчивость общества.

Философские основания подлинности и миссии в структуре национальной идеи

Проблема подлинности в контексте национальной идентичности тесно связана с вопросом о границах духовного самосохранения культуры в эпоху глобализации. Понятие асолат - подлинности выражает не столько статическое состояние традиции, сколько способность к её внутреннему обновлению при сохранении сущностных основ. Подлинность в этом смысле есть форма духовного сопротивления симулякрам и утрате исторической памяти. Она обеспечивает связь между культурным наследием и современными ценностными практиками, превращая прошлое в источник смыслов, а не в музейный артефакт.

Категория рисолат – миссии, напротив, раскрывает направленность национального существования – его духовную миссию, задающую смысл исторического бытия народа. Если асолат фиксирует вертикаль преемственности, то рисолат формирует горизонталь ответственности — отношение нации к будущему и к человечеству в целом. В единстве этих двух категорий проявляется онтологический фундамент национальной идеи, которая соединяет историческую память, этическую ответственность и культурное предназначение.

Такое понимание позволяет рассматривать национальную идентичность не как совокупность символов и этнических признаков, а как динамическую духовную систему, способную к самообновлению в изменяющемся мире.

Подлинность (асолат) гарантирует сохранение ценностного ядра, а миссия (рисолат) придаёт направленность культурному действию, превращая идентичность (ҳувият) из пассивной формы принадлежности в активный проект самореализации нации. Восточный философский концепт «ҳувият», определяющий идентичность как онтологическую самость и бытийную целостность (Ибн Сина) [1], выступает методологической основой для критики симулятивной идентичности в условиях глобализации, позволяя восстановить связь с подлинным (асолат) в противовес западной модели индивидуализма. В эпоху гиперреальности идентичность (ҳувият) становится ключом к различению подлинного (асолат) и симулятивного, предлагая модель идентичности, основанную на целостности, а не на различии.

Диалектика симулякра и национальной идеи: от утраты подлинности к её возрождению

Философия гиперреальности, разработанная Жаном Бодрийяром, раскрывает закономерности современного состояния культуры, в котором знаки и образы перестают быть отражением реальности и начинают существовать как её заменители.

Понятия симулякра и гиперреальности занимают центральное место в философии постмодерна, определяя способы конструирования сознания и культуры в эпоху цифровых технологий. Симулякр (*simulacrum*) - это знак, образ или модель, не имеющая оригинала либо утратившая связь с ним, но продолжающая функционировать как «реальность». «Симулякр, по выражению Бодрийяра,–это не копия реального, а реальность, которая становится своим собственным образцом» [5].

Иными словами, симулякр–это копия без подлинника, знак, утративший прямую связь с исходным смыслом, но сохраняющий видимость подлинности. В культурно-историческом контексте это проявляется через процессы переноса и трансформации культурных традиций. Так, древнеримская культура, заимствуя элементы древнегреческой, создаёт собственное оригинальное художественное и социальное наследие, которое уже не является прямой копией, но продолжает отражать подлинную ценность источника. Аналогично, в Центральной Азии постсаманидский период и тюрко-монгольские завоевания на основе таджикско-персидской культуры сформировали новые национальные культуры–узбекскую, казахскую и другие,– интегрируя свои локальные традиции и создавая уникальные культурные синтезы. Таким образом, процесс культурного переноса можно рассматривать как своего рода симуляцию, где форма сохраняет видимость подлинности, а содержание трансформируется в новый исторический контекст.

Первая интерпретация различий между номадическим образом жизни (тюркские племена) и оседлым (иранцы и таджики) была отражена в XI веке тюркским поэтом Махмудом Кашгари: «Как не существует кепки без

головы, так и не существует тюрка без тата (иранца)» [17]. Уже тогда подчеркивалась важность социальных различий и взаимодействий между группами для устойчивости общества. Этот тезис подтверждает современная теория социальной идентичности, как отмечает Р. Дженкинс: «Без социальной идентичности не существует человеческого мира. Без структур сходства и различия люди не смогли бы взаимодействовать друг с другом последовательно и осмысленно» [8]. Более того, Ю.Хабермас связывает формирование идентичности с коммуникативной рациональностью: индивиды воспроизводят свою идентичность через жизненный мир посредством действий, ориентированных на понимание и критическое обсуждение притязаний на истину, правоту и искренность [15]. Таким образом, исторические и современные теории подчеркивают, что идентичность формируется не изолированно, а в процессе взаимодействия, обмена значениями и признания различий, что является фундаментом социального и культурного единства.

Бодрийяр выделяет три порядка симулякров, соответствующие этапам исторической эволюции культуры:

1. Подражание (репрезентация–отражает реальность, сохраняя связь с оригиналом (например, икона воспроизводит святой образ).

2. Производство–искажает или маскирует реальность, создавая эффект присутствия (например, реклама формирует образ вещи, а не саму вещь).

3. Симуляция–полностью замещает реальность, когда оригинал исчезает, а копия становится «реальнее, чем реальность». Современные социальные сети иллюстрируют этот феномен, создавая симулякры «жизни»–тщательно отредактированные цифровые образы, подменяющие подлинный человеческий опыт.

В этой системе координат Бодрийяр продолжает философскую линию Ницше, Маркса и Мерло-Понти, развивая идею утраты референции–исчезновения прямой связи между знаком и реальностью. Ницше говорил о «смерти истины», когда язык перестаёт быть отражением бытия. Маркс - о товарном фетишизме, при котором человеческие отношения подменяются отношениями между вещами. Продолжая феноменологическую линию этих мыслителей, Бодрийяр опирается и на идеи Мориса Мерло-Понти, показавшего, что восприятие никогда не является нейтральным зеркалом реальности, а всегда формируется в пространстве символов, языка и телесного опыта. Мерло-Понти утверждал, что человек не просто обладает телом, он есть тело: «Мы не обладаем телом–мы есть тело» [10]. Восприятие мира происходит не через абстрактное сознание, а через телесное присутствие, которое конституирует саму реальность опыта. Человек не отражает внешний мир, а активно соучаствует в его формировании. Видимое и невидимое связаны – любое восприятие есть акт смыслового различения и

воплощения.

Бодрийяр радикализирует этот тезис. Если у Мерло-Понти восприятие сохраняет связь с живым присутствием человека в мире, то в эпоху гиперреальности само присутствие заменяется его образом. Тело превращается в знак, лишённый глубины и референта. Цифровая эпоха создаёт симулякр телесности: вместо реального участия остаются только его образы–аватары, профили, фотографии. Значения формируются не в непосредственном опыте, а внутри медиа, где «смысл» становится продуктом симуляции, а не пережитой реальности.

Таким образом, если для Мерло-Понти восприятие ещё связано с феноменом живого присутствия, то для Бодрийяра это различие исчезает. В гиперреальности невозможно отличить реальность от её изображения - видимое становится единственным критерием существования. Национальная и культурная идентичность в таких условиях также рискует превратиться в симулякр, существующий не через реальные традиции, язык и историческую память, а через медиаобраз, бренд и политический символ.

Современные коммуникации создают иллюзии «национального единства» и «общей миссии», которые нередко маскируют социальную фрагментацию. Политика и идеология используют гиперреальность для конструирования «образа нации», «врага» или «героя», а массовая культура– для производства стандартизированных форм самоидентификации.

Современная гиперреальность, описанная Бодрийяром, демонстрирует кризис подлинности, в котором культура теряет связь со своими онтологическими основаниями. Однако кризис подлинности одновременно открывает возможность нового философского осмысления национальной идентичности.

В восточной интеллектуальной традиции, особенно в таджикско-персидской философии, сохраняется стремление к восстановлению связи между образом и сущностью, между знаком и смыслом. Здесь ключевую роль играют категории асолат (подлинность) и рисолат (миссия). Асолат воплощая подлинность выражает способность сохранять и обновлять культурную память, духовное ядро личности и нации, тогда как рисолат определяет миссию народа и его историческую направленность. Эти понятия, укоренённые в персидско-таджикской духовной культуре, выражают стремление к онтологической целостности личности и нации, к восстановлению внутреннего «ядра» идентичности, не поддающегося симуляции. В их взаимосвязи проявляется глубинная философская альтернатива гиперреальности–модель идентичности, основанная не на копировании, а на самопознании, духовной целостности и творческом смыслотворчестве.

Таким образом, преодоление симулякра не предполагает возврата к архаике, а означает новое открытие подлинности, когда нация осознаёт себя

не как объект медийного отражения, а как субъект культурного смыслотворчества – как источник живой, а не виртуальной идентичности. Следовательно, современная национальная идея может служить философской платформой возрождения подлинной идентичности, создавая устойчивую основу для культурного и духовного развития общества в условиях глобализации и цифровой гиперреальности.

Философские основания идентичности: от «я» к «мы»

Проблема идентичности является одной из ключевых в философии Нового и Новейшего времени. Для классической философии (от Декарта до Канта) идентичность предполагала неизменность субъекта и рациональное самоосознание. Современная мысль рассматривает её как процесс, зависимый от исторических и культурных контекстов.

Бенедикт Андерсон в работе «Воображаемые сообщества» [2] показал, что нации–это культурные конструкции, основанные на воображении общего прошлого и символическом единстве. Современные медиа выполняют ту же функцию, но в глобальном масштабе, формируя новые типы коллективной принадлежности–от «цифровых сообществ» до «глобальных идентичностей».

Юрген Хабермас связывает идентичность с коммуникативной рациональностью, где личность формируется через диалог и признание в сообществе [15]. В условиях гиперреальности этот диалог всё чаще заменяется симуляцией общения–лайками, визуальными знаками и цифровыми ритуалами, что ведёт к эрозии подлинного взаимопонимания. Таким образом, современная идентичность не статична, а релятивна и медиатизирована: она формируется на пересечении культурных кодов, информационных потоков и символических систем, создаваемых медиа.

В противоположность западной парадигме, восточная философия предлагает иной взгляд на идентичность через концепт ҳувият. В философии средневекового Востока он восходит к слову хува–«Он», указывающему на истинность Бога (хува ал-Ҳақ), и формировался в рамках исламской теологии и метафизики. Термин «хувият» (араб. ҳувият, перс. ҳувият— сущность, самость, идентичность) имеет глубокие корни в исламской философии, особенно в трудах Ибн Сино и представителей восточной перипатетической традиции.

В учении Ибни Сино хувият рассматривается как ключевая категория, связанная с понятиями зот (сущность) и вужуд (существование). «Самость» здесь не отождествляется с социальной ролью или личностным отличием, а является онтологической формой существования души, отражающей её единство с универсальным разумом (Ақли кулл). Иными словами, ҳувият в авиценновской традиции обозначает внутреннее единство личности и бытия, сохраняющее целостность независимо от изменений внешнего мира.

В отличие от западной модели, где идентичность определяется через

индивидуализм и различие, восточная философия подчёркивает сопричастность, гармонию и внутреннюю целостность. Понимание хувият как интегрального внутреннего единства позволяет рассматривать идентичность не только через социальный контекст, но и через онтологическую и культурную основу существования человека. В современных условиях глобализации, цифровизации и доминирования симулякров этот концепт приобретает особую актуальность: он помогает восстановить связь между подлинным и сущностным, между образом и смыслом, и анализировать механизмы сохранения культурной и духовной целостности личности в изменяющемся мире.

Диалектика идентичности и симулякра в контексте глобализации

Современная глобальная культура создаёт условия, при которых национальная и культурная идентичность постоянно подвергаются трансформации через заимствование, адаптацию и медийное воспроизводство. Диалектика этих процессов выражается в том, что каждая попытка сохранить традицию сопровождается её медиа-переводом — превращением в знак, символ, бренд.

В этом смысле национальная идентичность не исчезает, а встраивается в систему глобальных кодов, обретая форму симулякра: она сохраняет внешние черты подлинности, но наполняется новыми контекстами и функциями. Однако именно через осознанное обращение к традиции и категорию хувият возможно диалектическое примирение между глобальным и локальным, универсальным и национальным.

Национальная идея как субстанция общественного самосознания

Теоретико-философский анализ категории симулякра раскрывает природу современной культуры как системы знаков, где подлинное и сконструированное не противопоставлены, а переплетены. В то же время понятие хувият в восточной философии указывает на возможность сохранения внутренней целостности личности и культуры даже в условиях глобальной медиатизации.

Таким образом, теоретико-философский анализ симулякра и идентичности позволяет рассматривать современную национальную идею не как архаический реликт, а как живую диалектическую форму, способную к самопреобразованию без утраты смыслового ядра. Ибн Сино в трактате «Переписка Беруни и Ибн Сины» писал: «Слабость субстанции не бывает сама по себе, а происходит от стороннего влияния» [1]. Тем самым мыслитель подчёркивал устойчивость бытия, его способность сохранять внутреннюю тождественность при воздействии внешних факторов. Примером служит полемика Ибн Сино и аль-Бируни о природе движения небесных тел, где философ утверждал: «Ни одно тело не может привести в движение частицу небесной сферы без соприкосновения с ней» [Там же]. Этот аргумент содержит универсальный философский принцип: подлинное

движение возможно лишь при наличии внутреннего основания, а не под действием случайных внешних импульсов.

В этом контексте национальная идея может быть понята как субстанция общественного самосознания–внутренняя устойчивая форма духовного существования народа, сохраняющая идентичность сквозь исторические изменения. Её источники коренятся во внутренних потенциалах культуры: национальных интересах, историческом опыте и духовно-нравственных ценностях.

Национальная идея выражает естественное стремление народа к целостности, самосохранению и культурному единству, выступая принципом преемственности традиций и смысловой непрерывности общественного развития. Она представляет собой не просто идеологическую конструкцию, а метафизическую форму существования общественного сознания, субстанциальная природа которой обеспечивает сохранение духовной преемственности народа в условиях исторических перемен и глобальных вызовов. Национальная идея выражает синтез коллективного сознания, объединяющего историческую память, культурные ценности и социальные нормы.

В структуре национальной идеи выделяются три ключевых измерения:

• Асолат–воплощает подлинную историко-духовную сущность народа, отражая его культурные корни, традиции и ценностные основания.

• Рисолат–выражает миссию и предназначение нации, её духовно-нравственную задачу развития, служения и сохранения уникальности.

• Хувият–представляет форму коллективного самопознания, проявляющуюся через язык, культуру, символы и традиции.

Гармония этих трёх компонентов формирует национальную идеологию как целеполагающую систему, направляющую общественное развитие и укрепляющую духовно-нравственные основания государства. Национальная идея выступает не внешней политической доктриной, а внутренним онтологическим стержнем общественной устойчивости, находящим своё выражение в конкретных формах социальной, культурной и духовной жизни.

Формирование национальной идеи происходит из внутренних источников–национальных интересов, исторического опыта и духовных ценностей. Она отражает естественное стремление народа к целостности, самосохранению и культурному единству. Даже в периоды кризисов и трансформаций её сущность остаётся неизменной, поскольку связана с внутренним ядром культуры–тем, что определяет смысл и направление национального бытия. Любое искажение или ослабление национальной идеи возникает как результат внешнего воздействия, будь то идеологическое давление, культурная глобализация или политическое насилие.

Таким образом, национальная идея–это не просто идеологическая

конструкция, а живая субстанция коллективного бытия, которая, подобно небесным телам, движется по собственной естественной орбите, сохраняя целостность и направление. Её основная цель–самосохранение народа через сплочение, жизнеспособное единство и выживание нации в изменчивом мире.

Национальная идея, являясь субстанцией общественного самосознания, формируется из внутренних источников–национальных интересов, исторического опыта и духовных ценностей. Она выражает естественное стремление народа к целостности, самосохранению и культурному единству. Даже проходя через периоды кризисов и трансформаций, её сущность остаётся неизменной, поскольку она связана с внутренним ядром культуры–тем, что определяет смысл и направление национального бытия. Любое искажение или ослабление национальной идеи является результатом внешнего воздействия, будь то идеологическое давление, культурная глобализация или политическое насилие.

Таким образом, национальная идея–это не просто идеологическая конструкция, а живая субстанция коллективного бытия, которая, подобно небесным телам, движется по своей естественной орбите, сохраняя целостность и направление. Её цель–самосохранение через сплочение, жизнеспособное единство и выживание нации в изменчивом мире.

Национальная идея как источник социального доверия

Таджикская национальная идея выражает историческое стремление к единству, справедливости и духовному совершенству. Её философская основа восходит к гуманистическим традициям Ибни Сино, Рудаки, Носири Хусрав, которые связывали развитие человека с добродетелью, знанием и общественным благом.

Эти ценности образуют ядро социального капитала, формируя моральное доверие между гражданами, укрепляя горизонтальные связи и поддерживая общественное согласие. Национальная идея придаёт социальным связям осмысленное направление и превращает их в живое сообщество, способное к солидарности и совместному развитию.

Социально-философский анализ таджикской национальной идеи

В условиях независимости национальная идея Таджикистана стала концептуальной платформой формирования гражданской идентичности. Её содержание отражает три ключевых измерения:

1. Историко-культурное–осознание преемственности таджикской цивилизации.

2. Нравственно-гуманистическое–уважение к духовным и моральным основам общества.

3. Социально-политическое–стремление к созиданию и справедливости как принципам национального развития. Таким образом, таджикская национальная идея интегрирует ценности, обеспечивающие

устойчивость и солидарность общества.

Национальная идея и национальная идеология

Национальная идея является духовно-нравственным и культурным источником, а национальная идеология–институциональной и нормативной формой её реализации. Если национальная идея выражает коллективный смысл существования народа, его историческое предназначение и духовные ориентиры, то национальная идеология представляет собой системную форму их воплощения в государственной, культурной и образовательной практике.

В условиях суверенитета и национального государства единство идейного и идеологического уровней обеспечивает устойчивость национального самосознания, согласованность ценностей и социальную солидарность. Таджикская национальная идея, укоренённая в тысячелетней истории, языке, культуре и духовных традициях, формирует смысловую основу национальной идентичности. Национальная идеология институционализирует эту основу, укрепляя стратегию развития, духовное пространство и ценностные координаты национального бытия.

Социальный капитал как фундамент национальной идеи

Социальный капитал отражает качество социальных связей, уровень доверия, взаимопомощи и гражданской ответственности. Для таджикского общества он имеет не только экономическое и институциональное измерение, но и глубоко нравственно-культурную основу, укоренённую в понятиях меҳр (любовь), эҳтиром (уважение), ҳамдардӣ (сочувствие) и ваҳдат (единство).

Национальная идея формирует смысловое ядро социального капитала, направляя его энергию на созидание, справедливость, культурную преемственность и внутреннюю гармонию.

Национальная идея, являясь субстанцией общественного самосознания, формируется из национальных интересов, исторического опыта и духовных ценностей. Она выражает естественное стремление народа к целостности, самосохранению и культурному единству. Даже при прохождении через периоды кризисов и трансформаций её сущность остаётся неизменной, так как связана с внутренним ядром культуры — тем, что определяет смысл и направление национального бытия.

Таким образом, национальная идея–это живая субстанция коллективного бытия, движущаяся по собственной орбите, обеспечивая самосохранение через сплочение, жизнеспособное единство и выживание нации в изменчивом мире.

Социальный капитал и национальная идея

Таджикская национальная идея выражает историческое стремление к единству, справедливости и духовному совершенству. Её философская основа восходит к гуманистическим традициям Ибни Сино, Рудаки и

Носири Хусрав, связывавших развитие человека с добродетелью, знанием и общественным благом. Эти ценности формируют ядро социального капитала, укрепляя доверие между гражданами, горизонтальные связи и общественное согласие. Социальный капитал отражает качество социальных связей, уровень доверия, взаимопомощи и гражданской ответственности. В таджикском обществе он имеет экономическое, институциональное и нравственно-культурное измерение, укоренённое в понятиях *меҳр (любовь), эҳтиром (уважение), ҳамдардӣ (сочувствие), ваҳдат (единство)*.

Национальная идея формирует смысловое ядро социального капитала, направляя его энергию на созидание, справедливость, культурную преемственность и внутреннюю гармонию.

Национальная идея и национальная идеология

Национальная идея является духовно-нравственным и культурным источником, а национальная идеология–институциональной формой её реализации. Если национальная идея выражает коллективный смысл существования народа, его историческое предназначение и духовные ориентиры, то национальная идеология воплощает эти ценности в государственной, культурной и образовательной практике. Единство идейного и идеологического уровней обеспечивает устойчивость национального самосознания, согласованность ценностей и социальную солидарность.

Национальная идея формирует смысловую основу национальной идентичности, а национальная идеология институционализирует её, укрепляя стратегию развития, духовное пространство и ценностные координаты национального бытия.

Концептуальное единство трёх уровней

Уровень	Содержание	Функция	Проявление в условиях независимости
Социальный капитал	Совокупность доверия, норм и связей	Социальная сплочённость	Укрепление горизонтальных связей, доверия между гражданами
Национальная идея	Духовно-нравственное основание нации	Смысловая консолидация	Осознание национального предназначения, ценностей и миссии
Национальная идеология	Система идей и норм, выражающих цели государства	Политико-нормативная интеграция	Укрепление суверенитета, идентичности и культурной самобытности

Концептуальное единство трёх уровней–философского, социального и институционального–обеспечивает устойчивость общества, преемственность духовных традиций и укрепление независимости,

объединяя различные аспекты национальной идентичности.

Современная культура и национальная идентичность в эпоху глобализации в медиапространстве и гиперреальности

Современная культура развивается в пространстве копий, репродукций и интерпретаций, что отражает тенденцию переосмысления традиций. В условиях медиатизации и цифровизации её проявления становятся особенно сложными: человек не только подражает, но и переосмысливает формы, создавая иллюзию новизны при скрытой зависимости от первоисточников.

В терминах Ж.Бодрийяра движение от подлинника к симулякру отражает переход от реальности к её символической замене, формируя новую культурную реальность. Под влиянием гиперреальности трансформируется индивидуальное восприятие себя и других. Человек вовлечён в постоянное взаимодействие с образами, которые заменяют подлинный опыт, формируя симулятивную идентичность. Этика перестаёт опираться исключительно на реальные действия и строится вокруг репрезентаций, воспринимаемых как «реальные» [4].

Эдвард Саид также отмечает: «Культура–это динамичное и спорное пространство, где формируются и согласуются идентичности» [14].

Следовательно, идентичность не является ни прозрачной, ни беспроблемной, а представляет собой форму производства, которая никогда не бывает завершённой, всегда находится в процессе.

Таким образом, национальная идентичность и национальная идея представляют собой постоянно развивающиеся конструкции, формирующие социальный капитал, поддерживающие культурную преемственность и обеспечивающие жизнеспособность нации в изменчивом мире.

Опираясь на марксистско-структуралистскую интерпретацию Луи Альтюссера, можно увидеть, что отказ Маркса от абстрактного понятия «Человек» в пользу анализа общественных отношений имеет принципиальное значение для современных дискуссий о национальной идентичности. Альтюссер подчёркивал, что, заменив метафизическую сущность человека конкретными структурами производства, воспроизводства и эксплуатации, Маркс опрокинул два базовых постулата гуманистической философии Нового времени: (1) существование всеобщей человеческой сущности и (2) представление о том, что эта сущность принадлежит «отдельно взятым индивидам» как реальным носителям истории [9]. Отвергая эти положения, Маркс, по Альтюссеру, изгнал из теории категории трансцендентного субъекта, эмпиризма и идеальной сущности, трансформировав саму философскую онтологию общества [3].

Этот философский поворот позволяет по-новому осмыслить национальную идею в условиях глобализации. Следуя логике Альтюссера, национальная идея не может рассматриваться как выражение абстрактной «национальной сущности», присущей индивиду. Она формируется как

результат исторически сложившихся структур коллективного сознания, норм и практик, обеспечивающих целостность определённого культурного мира. В этом смысле национальная идея является структурно-социальной категорией–синтезом опыта, памяти и символических кодов, объединяющим людей в историческое сообщество.

В эпоху глобализации структурный характер национальной идеи вступает во взаимодействие с транснациональными потоками информации, капитала и культурных образов. Национальная идея проявляется как часть процесса всеобщей идентификации, в котором различные культуры вписаны в единую символическую матрицу. Это не означает исчезновения национальной специфики, но указывает на формирование коллективного самосознания внутри многоуровневых и многонациональных структур совместной жизни.

В результате национальная идея современных обществ становится многослойным синтезом, где локальная культурная память сосуществует с универсальными ценностями и глобальными формами коммуникации. Этот синтез укрепляет культурную устойчивость, но также перераспределяет акценты между национальным и наднациональным уровнями. Таким образом, национальная идея предстает как динамическое поле, в котором различные культуры не растворяются, но и не остаются полностью автономными, становясь элементами общей, сложной и многоисточниковой идеи, «сотканной» из множества национальных традиций, взаимодействующих в едином мировом пространстве.

Подходы к сохранению и переосмыслению идентичности

Сохранение и развитие национальной идентичности в условиях глобализации требует в Таджикистане с первых дней приобретения независимости требовал комплексного подхода, объединяющего традиции, образовательные практики и современные медиа:

1. Традиции как ресурс устойчивости

- Возрождение национальных обрядов, языка, литературы и искусства, формирующих «живые» культурные коды.
- Передача ценностей через фольклор, семейные практики и местные сообщества.

2. Образовательные практики как пространство критического осмысления

- Интеграция философских и историко-культурных курсов, направленных на осознание национальной идеи.
- Проекты, стимулирующие студенческую рефлексию над идентичностью через сравнительные культурные исследования и мультимедийные платформы.

3. Медиа как инструмент интерпретации и адаптации

- Использование современных медиа и цифровых платформ для популяризации национальной культуры и её диалога с глобальной культурной средой.
- Создание симулякров и культурных нарративов, которые переосмысляют традиционные образы и интегрируют новые смыслы в коллективное самосознание.

Эти подходы позволяют не только сохранять идентичность, но и адаптировать её к вызовам глобализации, формируя гибкую и динамичную модель национальной идеи. В своих посланиях народу и официальных выступлениях Лидер нации, Президент Таджикистана Эмомали Рахмон подчёркивает, что таджики–потомки великой и древней нации, несущие духовное и культурное наследие предков, а прошлое, язык и традиции составляют фундамент национального самосознания [11].

Эпоха Саманидов (875–999) стала духовно-институциональной платформой таджикской цивилизации, объединив иранские, исламские и местные традиции, где оформились ценности АСОЛАТ (подлинность), ҲУВИЯТ (коллективное самопознание) и РИСОЛАТ (миссия нации). В поисках национальной идентичности государство использует юбилеи и культурные мероприятия, такие как 1100-летие государства Саманидов, 1150-летие Рудаки и 1310-летие Имама Абуханифы, почитание Абулькасыма Фирдауси для укрепления национальной идентичности и формирования таджикского национального самосознания, через язык и культуру: «Мы, носители языка, несем ответственность перед потомками за его сохранение и чистоту… и должны чтить его как несравненную национальную ценность» [12] Эти высказывания демонстрируют стремление Рахмона вернуть таджикам их культурную подлинность и историческую сущность через языковое и духовное возрождение [13].

Как отмечает Гафар Ашуров, «таджики должны стать не просто формальными наследниками этой великой культуры, но её подлинными носителями», что подчеркивает необходимость возвращения к собственной исторической и культурной подлинности для сохранения духовного единства и активного культурного самосознания общества.

Заключение

Национальная идентичность в эпоху глобализации и медиатизации предстает как живой, динамичный процесс, а не как фиксированный объект. Она сохраняет связь с историческим и культурным наследием, но постоянно трансформируется под влиянием новых социальных, культурных и медиальных реалий. В условиях гиперреальности, где знаки и символы конструируют смыслы, идентичность адаптируется, переосмысливается и приобретает новые формы самосознания.

Как отмечает Стюарт Холл: «Культурная идентичность имеет своё происхождение, свою историю… Она подвергается постоянной

трансформации… Она находится под постоянным „игровым“ влиянием истории, культуры и власти» [16]. Этот взгляд позволяет рассматривать национальную идентичность как инструмент устойчивости и культурного обновления общества, способный сохранять целостность и одновременно открываться для инноваций в условиях глобальных изменений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абуали ибн Сина [Авиценна]. Сочинения. -Душанбе: Дониш, Т. 1. 2005.–С. 181.– 960 с.
2. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. В. Николаева. Вступ. ст. С. Баньковской. М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле. –2001.–288 с.
3. Альтюссер Л. Для Маркса. Лондон: Verso, 2005. Маркс К. Тезисы о Фейербахе, 1845.
4. Бодрийяр Жан. Симулякры и симуляции.–М.: Прогресс, 1990.–256 с.
5. Бодрийяр. Симулякры и симуляция (Simulacra and Simulation). В английском издании: Jean Baudrillard, Simulacra and Simulations, *в сборнике* Selected Writings, ред. Марк Постер .– С.166**.**
6. Бурдьё, Пьер. Формы капитала // Социология образования: теория и исследования. / Под ред. Д. Ричардсона; пер. с англ. М. С. Добряковой. - М.: РОССПЭН, 2004. – С. 241–258.
7. Гафар Ашуров. Философия эпохи Саманидов (общая характеристика). –Душанбе: Ирфон, 2006.–220 с.
8. Дженкинс Р. Социальная идентичность (3-е изд.). Лондон: Routledge, 2004.
9. Карл Маркс. К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс. Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т.13. – С.5-9.– 805 с.
10. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / Пер. с франц. под ред. И. Вдовиной, С. Фокина.–М: Ювента, Наука, 1999. – 608 с. –С.35-91.
11. Раҳмон Э. Давлатдории тоҷикон: аз Сомониён то оғози асри XXI / Э. Раҳмон // Омӯзгор. –1999. 15 сентября. (на тадж.яз.). – 4 с.
12. Раҳмон Э. Ваҳдат ва раванди гуфтугӯйи тамаддунҳо. –Душанбе: Адиб, 2015.– 464 с.
13. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны». 28 дек. 2024, Душанбе: Шарқи озод, 2025.- 40 с.
14. Саид Э. Культура и империализм. Нью-Йорк: Vintage Books, – 1994.
15. Хабермас Юрген. The Theory of Communicative Action, т. 1: Reason and the Rationalization of Society. Beacon Press, 1984.
16. Холл С. Культурная идентичность и диаспора // В: Рутерфорд Дж. (ред.) Идентичность: сообщество, культура, различие. Лондон: Lawrence &

Wishart, 1990. С. 222–237.

17. Шозимов П.Д. Таджикская идентичность и государственное строительство в Таджикистане. –Душанбе: Ирфон, 2003.–208 стр.–С.81.

ТАҒЙИРЁБИИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ ВА ГИПЕРВОҚЕИЯТ

ОРИФҶОНОВА НАЗИРА РАҲМАТҶОНОВНА,
номзади илмҳои фалсафа, дотсент, ходими калони илмии Шуъбаи фалсафаи иҷтимоии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.М.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33;
тел: (+992) 205-58-58-14; e-mail: nur_58@bk.ru

Дар мақола равандҳои тағйирёбии ҳуввияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва гипервоқеият таҳлил мегарданд. Таъсири васоити ахбори омма ва технологияҳои рақамӣ ба шаклгирии фазои нави маъноӣ, ки дар он тасвир ва нишонаҳо дарки воқеиятро муайян месозанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф, бо такя ба мафҳумҳои фалсафии симулякр (Ж. Бодрийяр) ва диалектика, ҷараёни ташаккули ҳувияти симулятивиро таҳлил намуда, равандҳои гум шудани робитаи байни таҷрибаи асил ва таҷрибаи сохташуда, инчунин, таъсири иртиботи ҷаҳонӣ ба сохтори худогоҳии миллӣ ва иҷтимоиро нишон медиҳад.

Таваҷҷуҳи махсус ба мафҳумҳои «асолат» (аслият) ва «рисолат» (вазифа, рисолаи таърихӣ) ҳамчун унсурҳои бунёдии ташаккули ҳувият равона гардидааст. Ин мафҳумҳо моҳияти ботинии худогоҳиро инъикос намуда, арзишҳои асосии ҳастии миллиро муайян месозанд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки ҳувияти миллӣ, сарфи назар аз тағйирёбии он, дар зери таъсири омилҳои иҷтимоию таърихии ҷаҳонишавӣ, субстансияи аслии худ–ғояи миллиро ҳифз менамояд. Маҳз тавассути ғояи миллӣ ҳамгироии кодҳои фарҳангӣ ва ташаккули моделҳои нави худшиносии миллӣ таъмин мегардад.

Калидвожаҳо: *ғояи миллӣ, ҷаҳонишавӣ, симулякр, гипервоқеият, ҳувият, асолат, рисолат, миллат, фарҳанг, расона, фалсафа, идеология, субстансия, худогоҳии иҷтимоӣ, ҳамгироӣ, сармояи иҷтимоӣ, рақамикунонӣ, рушди устувор.*

TRANSFORMATION OF NATIONAL IDENTITY IN THE FRAMWORK OF GLOBALIZATION AND HYPERREALITY

ARIFJONOVA NAZIRA RAHMATJONOVNA,
Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Docent), Senior Researcher at the Institute of Philosophy, Political Science and Law named after

A.M. Bakhovaddinov, National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki ave. 33;
tel.: (+992) 205-58-58-14; e-mail: nur_58@bk.ru

The article analyzes the processes of transformation of national identity under the conditions of globalization and hyperreality. The impact of mass media and digital technologies on the formation of a new semantic space, in which images and symbols determine the perception of reality, is examined. Drawing on the philosophical concepts of the simulacrum (J. Baudrillard) and dialectics, the author explores the dynamics of simulated identity formation, the loss of connection between authentic and constructed experience, as well as the influence of global communications on the structure of national and social self-consciousness.

Particular attention is devoted to the concepts of "authenticity" (authenticity) and "mission" as fundamental components in the formation of identity. These categories express the inner nature of self-awareness and define the core values of national existence. The analysis demonstrates that, despite transformations under the pressure of socio-historical and global factors, national identity preserves its essential foundation - the national idea - through which cultural codes are integrated and new models of national self-identification are formed.

Keywords: *national idea, globalization, simulacrum, identity, authenticity, mission, nation, culture, media, philosophy, ideology, substance, social self-consciousness, integration, social capital, digitalization, sustainable development.*

УДК: 321.7(4):2

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОВРЕМЕННЫХ РАЗВИТЫХ СТРАНАХ МИРА

САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ,
аспирант кафедры политологии Тульского государственного университета Российской Федерации
300012, Россия, г. Тула, пр. Ленина, д.92
e-mail: abdusattor.2021@mail.ru

Проблема взаимодействия государства и религиозных организаций всегда находится в центре внимания учёных-обществоведов, в частности и политологов. Она стала особо актуальной на нынешнем этапе развития человеческого сообщества, так как во многих странах мира религия стала активизировать своё влияние на сознание граждан и доминировать в их духовной жизни.

При такой ситуации государство, используя все свои возможности, должно в рамках действующих законов осуществить продуктивное взаимодействие с религиозными организациями в интересах своих граждан. В данной статье нами предпринята попытка проанализировать процесс взаимодействия государства и религиозных организаций в развитых современных странах мира, которые имеют огромный опыт в этом направлении. В качестве примера выбраны Соединённые Штаты Америки и некоторые европейские страны, где взаимодействие государства и религиозных организаций основывается на преобладание принципов светскости и демократичности общества.

Ключевые слова: *государство, религиозная организация, общество, законодательство, США, Европа, отношения, граждане и др.*

Во многих отношениях религиозные организации являются одними из древнейших форм общественных структур, известных человечеству, соперничая по своей древности с племенными и клановыми структурами, предшествующими письменной истории.

Неудивительно, что разнообразие организационных структур столь же велико, как и разнообразие самих религий. Действительно, вопросы организационной структуры часто являются весьма значимыми аспектами религиозных верований. Так, некоторые из наиболее глубоких теологических разногласий в истории христианства были связаны с вопросами церковного устройства (имеет ли Папа Римский более высокий ранг, чем другие епископы, должны ли церковным управлением руководить епископы или другие иерархи, должна ли вообще существовать

иерархическая структура, или церковное управление должно быть иерархическим, представительным и так далее) [9]. Подобные вопросы, разумеется, существуют и в других религиозных традициях, в ом числе и в Исламе.

Учитывая такое разнообразие, неудивительно, что современные государства разработали различные способы взаимодействия с религиозными организациями. Государство может сделать определённую религию официальной или государственной. Оно может предоставить привилегированное признание одной или нескольким религиям. Или, как это более типично для современных государств, оно может предоставить правовые структуры, которые различные религиозные общины могут счесть подходящими для осуществления своих юридических и практических дел.

В этом плане ключевым вопросом всегда было то, как лучше всего структурировать законы, касающиеся религии, чтобы максимально увеличить вклад, который религиозные организации могут внести в создание гармоничного, стабильного и продуктивного общества. Конкретный характер возникающих институциональных отношений в значительной степени зависит от истории и от сложной матрицы отношений между религиозными и государственными институтами. Но с исторической и сравнительной точки зрения, необходимо дать небольшой сравнительный обзор законов, которые предоставляют правовые структуры, доступные религиозным организациям на Западе и на Востоке. На основе этого затем можно определить то, что выступает как широкие модели сближения в этих развитых правовых системах.

Следует отметить, что в Соединённых Штатах религиозным группам не требуется разрешение или регистрация для собраний, организации и богослужений. Однако, как правило, религиозные группы стремятся получить юридический статус в соответствии с законами определённого штата об инкорпорации. Законодательство, регулирующее создание юридических лиц, находится в юрисдикции штатов в США, и законы значительно различаются от штата к штату [5].

В то же время, во многих европейских странах существуют многоуровневые системы, отчасти обусловленные тесным сотрудничеством и финансированием, которое в разной степени поддерживает основные религиозные конфессии. Типичная модель таких многоуровневых систем предполагает наличие «базового уровня» для любой религиозной организации, а также «верхнего уровня» с более строгими условиями приёма, что даёт группе право на различные формы государственного сотрудничества. На базовом уровне религиозная группа обычно может быть зарегистрирована как обычная некоммерческая ассоциация (например, как зарегистрированное объединение) [7].

Однако в некоторых других странах существуют ассоциации базового уровня, специально предназначенные для религиозных общин. Религиозная община, организованная на таком базовом уровне, получает возможность открыть банковский счёт, арендовать или приобрести недвижимость, заключать договоры, подавать иски и быть ответчиком в суде, получать разрешения на землепользование (часто необходимое для строительства культовых сооружений). Она также может приглашать в страну религиозных лидеров, работников и волонтёров, а также заниматься другой деятельностью, обычно связанной с осуществлением религиозных обрядов и полезной для этого.

В европейских системах «высшие уровни» могут принимать различные формы. Эти системы могут становиться весьма сложными, поскольку они пытаются справиться с противоречивыми задачами управления массивными системами государственной поддержки с глубокими историческими корнями, одновременно соблюдая современные постулаты равного обращения. Структуры высших уровней, как правило, очень специфичны для каждой страны и сильно зависят от исторических факторов, как и различные преимущества, в виде прямых и косвенных финансовых выгод, других привилегий и престижа, которые сопровождают этот статус. В некоторых случаях особая категория религиозных объединений составляет промежуточную категорию между светскими некоммерческими ассоциациями, которые служат «базовыми организациями», и статусом «высшего уровня», который обычно может быть доступен только признанной церкви или крупным конфессиям [6].

Например, в Австрии существует категория конфессиональных общин между обычными зарегистрированными ассоциациями и «признанными религиями» высшего уровня. Недавно принятый румынский закон имеет схожие черты. В этом законе перечислены 18 «религиозных конфессий», которые, по сути, являются организациями «высшего уровня», и указаны требования, которым должны соответствовать религиозные объединения для получения статуса религиозной конфессии. Далее устанавливаются требования и процедуры регистрации «религиозных объединений» (структур промежуточного уровня в Румынии). Остальные религиозные общины отнесены к организациям, действующим в рамках обычного законодательства о гражданских объединениях.

В Германии её Конституция признаёт особую категорию «корпораций публичного права», которые обладают рядом привилегий, недоступных для зарегистрированных ассоциаций.

В большинстве западных странах религиозные конфессии высшего уровня могут заключать соглашения с государством (часто по образцу конкордатов между Римско-католической церковью и Святым Престолом).

Эти соглашения часто предусматривают различные специальные условия, разработанные для конкретной конфессии. Частое соображение в отношении организаций «высшего уровня» заключается в том, что конфессии, соответствующие критериям, имеют право на сотрудничество с государством, включая различные формы государственного финансирования. Государства, естественно, стремятся гарантировать, что такая материальная поддержка не будет злоупотреблена, и поэтому ограничения на получение статуса «высшего уровня» являются более строгими. До сих пор дифференцированное отношение к различным религиозным группам, которое наблюдается в таких стратифицированных системах, не было признано нарушающим антидискриминационные нормы Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Отчасти это отражает политические соображения, поскольку обычно отсутствует достаточная воля для изменения устоявшихся отношений между государством и преобладающими религиями, которые складывались веками. Это также отражает предположения о том, что «существуют разумные и объективные соображения, вытекающие из истории, традиций, накопленных обязательств, формирования идентичности и ролей, ограничивающих власть правительства, поддержания социального мира и практических аспектов взаимодействия с крупными церквями, которые оправдывают дифференцированное отношение».

Страны неохотно принимают международные обязательства, которые потребуют демонтажа давно сложившихся и в целом удовлетворительных структур, регулирующих отношения между церковью и государством.

В свете этих соображений, представляется маловероятным, что многоуровневые системы будут признаны принципиально нарушающими основные международные стандарты свободы вероисповедания. Это, по крайней мере, до тех пор, пока все религиозные организации имеют разумный доступ к базовым структурам, обладающим достаточными полномочиями для осуществления всего спектра их законной религиозной (или мировоззренческой) деятельности. Разумеется, если конкретные системы заходят слишком далеко в предоставлении привилегий определенным группам, нарушения прав человека не исключены.

Важной особенностью всех европейских систем является то, что они предоставляют какой-либо способ, по крайней мере, на базовом уровне, для религиозных общин получить статус юридического лица [1]. Часто те, кто работает над законодательством в других частях мира, ссылаются на критерии отбора для организаций промежуточного или верхнего уровня в качестве оправдания для введения аналогичных критериев отбора для организаций, которые, по сути, являются базовыми в их системах. Такие аргументы не учитывают, что в европейских системах существует легкий

доступ к статусу базовой организации, даже если доступ к организациям верхнего уровня может быть более ограниченным.

Уместно подчеркнуть, что не только в европейских системах наблюдается подход, облегчающий деятельность организаций базового уровня, но и «продвижение» на более высокие уровни становится проще. Так, в Германии довольно большому числу религиозных групп был присвоен статус «публично-правовой корпорации». Недавнее дело в Конституционном суде этой страны, по-видимому, защищает достаточно широкий доступ к статусу «публично-правовой корпорации» [10].

Аналогично, в странах, использующих систему соглашений или конкордатов, предпринимаются определённые меры по расширению числа групп, пользующихся преимуществами соглашений. Одним из наиболее значительных изменений в законодательстве о религиозных организациях в Европе является четкое признание того, что религиозные общины имеют право на статус юридического лица, основанное на их основных правах, на свободу вероисповедания и свободу объединений.

Фактически, позиции, изложенные в европейских делах, настолько аксиоматичны в Западной Европе (как и в Соединенных Штатах), что дела, проверяющие эти вопросы, редко возникают в этих странах. Ключевые решения Европейского суда по правам человека, признающие это право, касаются дел из Греции, Турции и новых суверенных стран в постсоветском пространстве [8].

Стоит отметить основные принципы, выявленные в этих делах:

1. Обязательная регистрация религиозных объединений недопустима. Право на свободу религии или убеждений не должно зависеть от получения статуса юридического лица. Индивиды и группы должны иметь возможность свободно исповедовать свою религию без регистрации, если они этого желают. Законы, наказывающие лиц или религиозные группы за осуществление религиозной деятельности без регистрации в государстве, нарушают их права на свободу религии.

2. Для религиозных общин, желающих получить статус юридического лица (что характерно для большинства религиозных общин в современном мире), право на такой статус является неотъемлемой частью права на свободу религии (и свободу ассоциаций).

3. Религиозные группы имеют право на получение статуса юридического лица, обладающего достаточными правовыми полномочиями для осуществления полного спектра религиозной деятельности.

4. Процесс регистрации сам по себе не должен создавать существенных препятствий для получения статуса юридического лица [4].

Соответственно, отказ в предоставлении статуса юридического лица группе любого размера сам по себе является нарушением международных

стандартов религиозной свободы. Такой отказ может произойти как на этапе первоначального обращения группы за получением статуса юридического лица, так и на более позднем этапе, при необходимости перерегистрации или возбуждении процедуры ликвидации. Как угроза роспуска, так и неравное обращение с различными общинами в плане доступа к статусу юридического лица представляют собой вмешательство в свободу религии.

На основе вышеизложенного анализа можно выделить некоторые общие сравнительные тенденции.

Во-первых, и, возможно, самое главное, страны мира за последние два столетия извлекли важные уроки о том, как структурировать правовые инструменты, доступные религиозным общинам, чтобы максимально увеличить социальные блага, порождаемые религией. Чрезмерно ограничительные законы, регулирующие структуру религиозных организаций, приводят к значительной потере этих социальных благ. Религиозные организации играют важную роль в воспитании альтруизма и других личных качеств, которые способствуют социальной стабильности, производительности и другим формам социального капитала, таким как повышение уровня волонтёрства, социальной вовлеченности, добросовестности и общей креативности. Это влияние ощущается не только внутри религиозных организаций, но и в других социальных сферах. Хотя религия может оказывать как негативное, так и позитивное воздействие, необходимо регулировать деятельность её организаций таким образом, чтобы неоправданно ограничивать их положительные эффекты, что является социально расточительным.

Законы, регулирующие религиозные организации, в этом отношении косвенно выиграли бы от растущей гибкости, предоставляемой юридическим структурам, доступным для коммерческих предприятий. Исторически современная корпорация начиналась как строго контролируемая хартия, выданная монархом. Со временем корпоративная форма развивалась таким образом, что обеспечила огромную гибкость для мобилизации социальных ресурсов на создание товаров и услуг, приносящих пользу обществу в целом. В большинстве обществ общее корпоративное законодательство служило фоновым условием, на фоне которого оценивалось законодательство о религиозных организациях.

Наиболее яркой особенностью законодательства США и Европы, касающегося религиозных организаций, является то, что оно используется в первую очередь для содействия, а не для контроля над религиозной деятельностью [3]. Это не означает, что правовые системы не контролируют проблемное поведение, исходящее от отдельных лиц в религиозных общинах. А оно, всего лишь, подразумевает, что для решения этих проблем используются другие инструменты из арсенала государства, такие как

уголовное законодательство и административные санкции. Такой подход к содействию был принят с учетом обширного исторического опыта, демонстрирующего, что это лучший способ оптимизировать социальные выгоды от религии и способствовать социальной гармонии. Важно понимать, что законы о регистрации и регистрирующие органы не особенно эффективны в выявлении проблемного поведения. Опыт других стран показывает, что, как правило, такое поведение выявляют не регистрирующие органы, а полиция, соседи, недовольные члены общины и, возможно, чаще всего, средства массовой информации. Одним словом, если речь идёт о контроле над проблемами, более продуктивным способом является смягчение правил регистрации религиозных организаций и опора на другие механизмы социального мониторинга для решения реальных социально-политических проблем [2].

Ключевой практической реальностью современного общества является растущий плюрализм. В мировом населении существуют буквально тысячи различных религиозных групп, а современные условия путешествий и трудоустройства означают, что население каждой страны становится все более разнообразным. Законы, разрешающие религиозную деятельность только для доминирующей религии или нескольких традиционных религий, неизбежно ограничивают деятельность многих других религиозных групп. Различные религиозные группы могут иметь разные организационные потребности, и, в общем, трудно утверждать, что существуют убедительные или насущные общественные интересы, которые оправдывали бы игнорирование этих потребностей. Это не обязательно означает, что для каждой религиозной общины нужны разные законы.

Суть в том, что подходящая гибкая правовая форма может удовлетворить потребности широкого круга религиозных организаций в современном государстве с множеством религиозных общин. Важно отметить, что в глобальном контексте, когда религиозные организации осознают относительную лёгкость получения статуса юридического лица в развитых странах, отказ в предоставлении такого положения является источником социальной напряженности.

Таким образом, подводя итог кратко проведённому исследованию проблемы, можно заключить, что необходимость справедливого отношения к религиозным организациям в развитых странах мира приведёт к созданию нейтральных структур, легко адаптируемых к потребностям всех социальных слоёв общества. Предоставляя возможность создания религиозных корпораций, государство не выражает никакого мнения относительно добросовестности конкретных религиозных групп; оно просто предлагает гибкую структуру, удобную для использования различными религиозными организациями.

Предоставляя религиозным общинам максимальную гибкость в адаптации структуры к своим потребностям, государство способствует подлинному исповеданию религии, тем самым заслуживая благодарность и лояльность религиозных групп и, в свою очередь, обеспечивая основу для социальной и государственной стабильности. Такие нейтральные структуры позволяют государству взаимодействовать с различными религиозными общинами, не отдавая предпочтения и не поддерживая какую-либо конкретную общину.

В идеале государство не только предоставляет такие нейтральные структуры, но и делает их доступными посредством нейтральных, справедливых и не создающих препятствий процедур. Законы о религиозных организациях, обладающие этими характеристиками, способствуют равному обращению, свободе, как отдельных лиц, так и организаций, и, в конечном итоге, уважению ко всем членам общества. Обеспечение такого уважения является ключом к долгосрочной безопасности и стабильности, а также к максимизации вклада, который религиозные организации могут внести в деле обеспечения единства и общего согласия в современных цивилизованных обществах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбузкин А. Конституционное право зарубежных стран: учебное пособие для вузов по специальности 021100. – Москва: Юриспруденция, 2005. – 666 с.

2. Доклад о свободе вероисповедания в странах мира за 2020 год: Республика Таджикистан // Управление по вопросам свободы вероисповедания в странах мира, 12 мая 2021 г. Электронный ресурс: https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/IRF-2020-report_RUS.pdf (Дата обращения: 21.11.2025).

3. Емелин Ю., Николаев Б. Правовые основы международной религиозной политики США // Право и государство: теория и практика. - 2020. - №4 (56). - С. 26-33.

4. Ивашкевич Ю. Особенности конституционно-правового регулирования религиозной деятельности в контексте устойчивого развития европейских стран // Социологический альманах. Серия: «Право». – 2018. – С.217-225.

5. Николаев Б., Хазов Е. Конституции штатов и гарантии религиозносвободы в США // Вестник экономической безопасности.– 2020. – №1. –С. 59–64.

6. Овсиенко Ф. Взаимоотношения государства и церкви в странах Восточной Европы // Государство, религия, церковь в России и за рубежо: Информационно-аналитический бюллетень / сост. Ю Зуев. – Москва, 2000. – № 2(23). – С. 150-182.

7. Пуха Н. Типология религиозных групп и организаций в современной американской социологии религии: дисс. ... к. филос. н. - Москва, 1999. – 154 с.

8. Султанов А. 25 лет в Совете Европы, и снова дискуссия об обязательности постановлений ЕСПЧ // Вестник гражданского процесса. – 2021. – № 6. – С. 154-178.

9. Phidas V. Droit Canon: Une perspective orthodoxe. – Gen., 1998. – 228 pp.

10. Robbers G. Religion and Law in Germany. – Alphen an den Rijn, 2024. – 312 pp.

ҲАМГИРОИИ ДАВЛАТ ВА ТАШКИЛОТҲОИ ДИНӢ ДАР МАМЛАКАТҲОИ МУОСИРИ ПЕШРАФТАИ ҶАҲОН

САИДОВ АБДУСАТТОР АБДУЛМАНОНОВИЧ,
аспиранти кафедраи сиёсатшиносии Донишгоҳи
давлатии Тулаи Федератсияи Русия
300012, Русия, ш. Тула, хиёбони Ленин, д.92;
e-mail: abdusattor.2021@mail.ru

Мушкилоти ҳамкории давлат ва ташкилотҳои динӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи муҳаққиқони илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус сиёсатшиносон, қарор дорад. Ин масъала дар марҳалаи кунунии рушди ҷомеаи инсонӣ хеле мубрам гардидааст, зеро дар бисёр кишварҳои ҷаҳон дин ба фаъол намудани таъсири худ ба шуури шаҳрвандон ва бартарӣ доштан дар ҳаёти маънавии онҳо, шуруъ кардааст.

Давлат дар чунин вазъ бо истифода аз тамоми имкониятҳои худ бояд дар доираи қонунҳои амалкунанда бо созмонҳои динӣ дар доираи манфиати шаҳрвандони худ ҳамкории самарабахшро амалӣ менамояд. Дар ин мақола кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки раванди ҳамкории давлат ва ташкилотҳои динӣ дар кишварҳои мутараққии муосири ҷаҳон, ки дар ин самт таҷрибаи ғанӣ доранд, таҳлил ва арзёбӣ карда шавад. Барои намуна ИМА ва баъзе кишварҳои Аврупо оварда шудаанд, ки дар онҳо ҳамкории давлату созмонҳои динӣ дар асоси принсипҳои дунявият ва демократияи ҷомеа сурат мегирад.

Калидвожаҳо: *давлат, созмонҳои динӣ, ҷомеа, қонунгузорӣ, ИМА, Аврупо, муносибатҳо, шаҳрвандон ва ғайра.*

THE INTERACTION OF THE STATE AND RELIGIOUS ORGANIZATION IN MODERN DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD

SAIDOV ABDUSATTOR ABDULMANONOVICH,
Postgraduate Student of the Department of Political Science,
Tula State University, Russian Federation
300012, Russia, Tula city, Lenin ave., h.92;
e-mail: abdusattor.2021@mail.ru

The issue of interaction between the state and religious organizations has always been at the forefront of attention for social scientists, particularly political scientists. It has become especially relevant at the current stage of human community development, as in many countries around the world, religion has begun to intensify its influence on citizens' consciousness and dominate their spiritual lives.

In such a situation, the state, using all its capabilities, must, within the framework of existing laws, carry out productive interaction with religious organizations in the interests of its citizens. In this article, we have attempted to analyze the process of interaction between the state and religious organizations in developed modern countries that have extensive experience in this area. As an example, the United States of America and some European countries have been chosen, where the interaction between the state and religious organizations is based on the prevalence of the principles of secularism and societal democracy.

Keywords: *state, religious organization, society, legislation, USA, Europe, relations, citizens, etc.*

БА МАЪЛУМОТИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон **«Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз»** мақолаҳо дар соҳаи илмҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фалсафа нашр мегарданд, ки натиҷаи таҳқиқоти илмии Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар муассисаҳо мебошанд. Ҳайати таҳририяи маҷалла ба муаллифон тавсия медиҳад, ки ҳангоми ирсоли мақола ба ҳайати таҳририя талаботи зеринро қатъиян риоя намоянд:

1. Мақолаҳо бо тавсияи сармуҳаррири маҷалла ё муовинони ӯ қабул карда мешаванд.

2. Матни мақола бояд дар барномаи **MS Word** бо ҳуруфи **Times New Roman 12 пт** барои мақолаҳои забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва англисӣ омода гардида, дар шакли файли электронӣ (дар диск) ва нусхаи чопӣ пешниҳод карда шавад. Барои компютерҳо бо Windows XP ва ҳар гуна версияи MS Office истифодаи муҳаррири клавиатурии Keyman тавсия дода мешавад. Фосилаи байни сатрҳо – **1,15.** Ҳамаи саҳифаҳои дастхат бояд рақамгузорӣ карда шаванд.

3. Ҳаҷми мақола аз 10 саҳифаи матни компютерӣ набояд зиёд бошад, ба инобат гирифтани матн, ҷадвалҳо, рӯйхати адабиёт (на бештар аз 15 манбаъ), расмҳо, ки шумораашон на бештар аз 6 адад бошанд.

4. Расмҳо, диаграммаҳо ва аксҳо бояд дар формати ҳамон барномае, ки дар он омода шудаанд, пешниҳод гарданд. Диаграммаҳо дар формати Excel, расмҳо ва аксҳо дар формати JPEG пешниҳод карда шаванд.

Таҳияи мақола:

1. Саҳифаи аввал бояд дорои маълумоти зерин бошад: Рамзи **УДК,** ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷа ва (ё) унвони илмӣ, мансаб, номи муассиса (ҳо), ки мақолаи пешниҳодшуда дар он (ҳо) таҳия гардидааст, нишонии (почтавӣ ва электронӣ), рақамҳои телефон, номгӯйи пурраи ихтисос.

2. Ихтисоркунии калимаҳо, номҳо ва истилоҳот иҷозат дода намешавад, ба истиснои воҳидҳои ченак, бузургии физикӣ, химиявӣ ва математикӣ, истилоҳот ва ғайра.

3. Иқтибосҳо аз адабиёти истифодашуда дар дохили матни мақола дар қавсҳои мураббаъ ишора карда мешаванд, масалан: [1], [1, 3–5]. Рӯйхати адабиёт (бо унвони "Адабиёт") бо тартиби алифбо таҳия гардида, чунин тартибро риоя мекунад:

– Барои китобҳо: ному насаби муаллиф, номи пурраи китоб, ҷилд ё шумора, ҷойи нашр, ношир, соли нашр, шумораи саҳифа ё шумораи умумии саҳифаҳо.

– Барои маҷаллаҳо: ному насаби муаллиф, унвони мақола, номи маҷалла, сол ва шумораи маҷалла, рақами саҳифа ё саҳифаи аввал ва охири мақола.

НАМУНА:

1. *Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство).–Душанбе: Авесто, 2009.–С.8.*

2. *Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. –С.3–5.*

Ба мақола бояд хулоса бо забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ (на камтар аз 5 сатр) ва калидвожаҳо (аз 3 то 10) замима гардад.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки тасҳеҳ ва кӯтоҳсозии матни мақолаҳо, инчунин, тавсия барои депонатсияи онҳо (нигоҳдории расмӣ) диҳад.

Мақолаҳое, ки ба ин талабот ҷавобгӯй нестанд, қабул карда намешаванд.

Матни ирсолшудаи мақола ниҳоӣ буда, бояд дақиқ таҳия, санҷида, бидуни ислоҳот ва бо имзои муаллиф (муаллифон) пешниҳод карда шавад. Маълумоти муфассалро доир ба талаботи таҳия ва пешниҳоди мақолаҳо дар вебсайти (http://t.vestnik.mts.tj/.) дастрас кардан мумкин аст:

Эзоҳ: Назари муаллифон ва ҳайати таҳририя метавонад фарқ кунад. Масъулияти истифодаи дурусти манбаъ ва далелу рақамҳо ба зиммаи муаллифон мебошад.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В журнале Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан **«Таджикистан и современный мир»** печатаются статьи в области политологии, экономики и социологии, которые являются результатами научно-исследовательских работ Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан и других организаций. Редколлегия журнала обращает внимание авторов на необходимость при направлении статьи в редакцию строго соблюдать следующие правила:

1. Статьи принимаются по рекомендации главного редактора Вестника или его заместителей.

2. Текст статьи представляется редакционной коллегии в виде файла на съемном диске и бумажном носителе и должен быть подготовлен в текстовом редакторе MS Word, шрифтTimes New Roman 12 пт для статей на русском и таджикском языках. Для компьютеров с Windows XP и любой версией МС Офис необходимо использовать клавиатурный редактор Keyman. Интервал между строками–1,15. Все листы рукописи должны быть пронумерованы.

3. Размер статьи не должен превышать 12 стр. компьютерного текста, включая текст, таблицы, список литературы(не более 15 источников), рисунки, число которых не должно превышать 6. ,

4. Рисунки, диаграммы и фотографии прилагаются отдельно в формате той программы, в которой они выполнены. Диаграммы в форматеExcel, ри сунки и фотографии в форматеJPEG.

Оформление статьи:

1. Титульная страница статьи должна содержать: УДК, Ф.И.О. автора (ов) (полностью), ученая степень и(или) звание, должность, название учреждения(ий), в котором выполнена представленная статья, адреса (почтовый и электронный), номера телефонов, полное название специальности.

2. Сокращение слов, имен, названий не допускается, за исключением общепринятых сокращений мер, физических, химических и математических величин, терминов и т.д.

3. Ссылки на цитируемую литературу даются в тексте статьи в квадратных скобках, например: [1], [1,3–5]. Список литературы приводится общим списком (под заголовком «Литература») в алфовитном порядке и оформляется следующим образом:

Для книг: фамилия и инициалы автора, полное название книги, том или выпуск, место издания, издательство, год издания, номер страницы или общее количество страниц. Для периодических изданий: фамилия и инициалы автора, название статьи, название издания, год и номер издания, номер страницы или первая и последняя страницы статьи.

Например:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). –Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. -С.3-5.

К статье прилагается резюме на русском, английском и таджикскомязыках(не менее 5 строк) и ключевые слова (3–10).

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей, рекомендовать статьи к депонированию. Рукописи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Текст присылаемой рукописи является окончательным, должен быть тщательно подготовлен, выверен, без исправлений и подписан автором(ами). Подробную инструкцию по оформлению статей можно скачать на сайте (http://t.vestnik.mts.tj/).

Примечание: Позиции авторов и редакционной коллегии могут не совпадать. За правильное использование источников, фактов и цифр ответственность несут авторы.

1. TO THE AUTHORS

The journal of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan **"Tajikistan and contemporary world"** publishes articles in the field of political science, economics and philosophy, which are the results of research works of the Center for Strategic Research under the President of the Republic of Tajikistan and other institutions. The editorial board of the journal draws the attention of the authors to the necessity to strictly observe the following rules when sending an article to the editorial board:

1. Articles are accepted upon the recommendation of the chief editor of the Herald or his deputies.

2. The article must be submitted to the editorial board in both electronic format (on a removable disk) and a printed copy. It should be prepared using MS Word, with the font Times New Roman 12 pt. for articles in Russian, Tajik, and English. For computers running Windows XP and any version of MS Office, the Keyman keyboard editor should be used. The line spacing must be **1.15**, and all pages of the manuscript must be numbered.

3. The size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including text, tables, list of references (not more than 15 sources), figures, the number of which should not exceed 6.

4. Figures, diagrams, and photographs must be submitted separately in the format of the program in which they were created. Diagrams should be in Excel format, and figures and photographs should be in JPEG format.

Article formatting:

1. The title page must include the following information: UDC code, full name(s) of the author(s), scientific degree and (or) title, position, name of the institution(s) where the submitted article was prepared, postal and email addresses, phone numbers, and the full name of the specialty.

2. Abbreviations of words, names, titles are not allowed, except for generally accepted abbreviations of measures, physical, chemical and mathematical quantities, terms, etc.

3. References to the cited literature are given in the text of the article in square brackets, for example: [1], [1, 3-5]. The list of references is given in a general list (under the heading "Literature") in alphabetical order and is arranged as follows:

– For books: author's surname and initials, full title of the book, volume or issue, place of publication, publisher, year of publication, page number, or total number of pages.

– For periodicals: author's surname and initials, title of the article, name of the journal, year and issue number, page number, or the first and last pages of the article.

EXAMPLE:

1. Махмадов А.Н., Асадуллаев И.К. Национальный интерес Таджикистана. (Методическое руководство). – Душанбе: Авесто, 2009.– С.8.

2. Френсис Фукуяма. Неясность национального интереса// Независимая газета. 1992, 16 октября. –С.3–5.

Each article must be accompanied by a summary in Russian, English, and Tajik (at least 5 lines) and keywords (from 3 to 10).

The editorial board reserves the right to shorten and edit articles, as well as to recommend their deposition.

Articles that do not comply with these requirements will not be accepted.

The text of the submitted article is final, should be carefully prepared, proofread, without corrections and signed by the author(s). Detailed instructions on the formatting of articles can be downloaded from the website (http://t.vestnik.mts.tj/).

Note: The views of the authors and the editorial board may differ. Authors are responsible for the correct use of sources, facts, and figures.

Адрес редакции: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 89,
тел.: (+992 37) 221-11-00; (+992 37) 221-32-36
Факс: (+992 37) 221-11-00
e-mail: vestnik@mts.tj

Ба матбаа 10.12.2025 таҳвил гардид. Чопаш 17.09.2026
ба имзо расид. Коғази офсет. Андозаи 70x100 1/8.
Ҷузъи чопии шартӣ 45. Адади нашр 100 нусха.
Супориши № 18. Нархаш шартномавӣ.

Маҷалла дар чопхонаи ҶДММ «Ҳаёт - 69» ба табъ расидааст.